

М. М. КРІЛЬ

ІСТОРІЯ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО- СХІДНОЇ ЄВРОПИ

(кінець ХХ – початок ХХІ ст.)

Навчальний посібник

М. М. КРІЛЬ

ІСТОРІЯ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО- СХІДНОЇ ЄВРОПИ

(кінець ХХ – початок ХХІ ст.)

Навчальний посібник

3-тє видання, виправлене і доповнене

Рекомендовано

Міністерством освіти і науки України

Київ
“ЗНАННЯ”
2013

УДК 94(4)(075.8)

ББК 63.3(4)я73

К82

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(лист № 1.4/18-Г-1304 від 6 червня 2008 р.)

Рецензенти:

Л. О. Зашкільняк — доктор історичних наук, професор Львівського національного університету імені Івана Франка;

С. П. Павлюк — доктор історичних наук, директор Інституту народознавства НАН України, академік НАН України, професор;

О. П. Тимошенко — кандидат історичних наук, доцент Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Кріль М. М.

К82 Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець ХХ — початок ХХІ ст.) : навч. посіб. / М. М. Кріль. — 3-тє вид., виправл. і доповн. — К. : Знання, 2013. — 278 с.

ISBN 978-617-07-0126-8 (тверда палітурка)

ISBN 978-617-07-0127-5 (м'яка обкладинка)

У навчальному посібнику подано стислі нариси про країни Центрально-Східної Європи від останнього десятиліття ХХ ст. донині. Висвітлено найважливіші проблеми, загальні закономірності та специфічні особливості їх державно-політичного розвитку, соціально-економічних змін, культури, основні напрями зовнішньої політики. Значну увагу приділено причинам ліквідації авторитарних і тоталітарних структур влади. Розглянуто актуальні проблеми, пов'язані зі становленням і розвитком державності народів, які її не мали або втратили з розвитком історичних подій.

Для студентів факультетів — історичного, журналістики та міжнародних відносин вищих закладів освіти, викладачів гімназій і коледжів, учителів, усіх, хто цікавиться проблемами країнознавства.

УДК 94(4)(075.8)
ББК 63.3(4)я73

ISBN 978-617-07-0126-8
(тверда палітурка)

ISBN 978-617-07-0127-5
(м'яка обкладинка)

© М. М. Кріль, 2008
© М. М. Кріль, зі змінами, 2013
© Видавництво "Знання",
оформлення, 2013

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
АЛБАНИЯ	10
БІЛОРУСЬ	23
БОЛГАРИЯ	38
БОСНІЯ І ГЕРЦЕГОВИНА	48
ГРЕЦІЯ	62
ЕСТОНІЯ	71
ЛАТВІЯ	80
ЛИТВА	87
МАКЕДОНІЯ	95
МОЛДОВА	106
ПОЛЬЩА	120
РУМУНІЯ	132
СЕРБІЯ	144
СЛОВАЧЧИНА	161
СЛОВЕНІЯ	178
УГОРЩИНА	190
ХОРВАТІЯ	203
ЧЕХІЯ	216
ЧОРНОГОРІЯ	234

ЛУЖИЦЬКІ СЕРБИ (як національна меншина Німеччини)	244
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	251
ДОДАТОК. ВИТЯГИ З ДОКУМЕНТІВ.....	254

ПЕРЕДМОВА

Уперше терміни на означення території центральної (серединної) Європи почали використовувати німецькі вчені у 40-х роках XIX ст. Фрідріх Ліст і Карл фон Брук стали ідеологами проекту бачення майбутнього Європи. Їхні ідеї розвинув Фрідріх Науманн на початку XX ст. На початку 30-х років XX ст. чеський учений Я. Бідло вперше спробував обґрунтувати поняття “Центрально-Східна Європа” на позначення особливого геополітичного регіону. Згодом це питання вивчали поляки М. Хандельсман, О. Халецький, угорці І. Бібо, Є. Шуц і П. Ганст, італійці Д. Каччано і Р. Піккіо та ін. Німецькі вчені широко використовували визначення “східноєвропейські дослідження” чи “східні дослідження”. Натомість у Великій Британії, Франції і США віддавали перевагу “рядянології”. З 90-х років XX ст. у науковій літературі набули поширення терміни “Південно-Східна Європа”, “Центрально-Східна Європа”, “Східно-Центральна Європа”, “Східна і Центральна Європа”. Поруч з географічними вони відображають також певні політичні, економічні та соціальні реалії. У 50—80-х роках XX ст. поняття “Центральна Європа” поступово утверджувалося в наукових дослідженнях щодо блокових з СРСР держав. Особливість використання терміну була в тому, що він майже незмінно фігурував у словосполученнях “Центральна і Східна Європа” і “Центральна та Південно-Східна Європа”. Це мало наголошувати на так званій єдності соціалістичного табору та заглиблюватися в конкретне окреслення географічних меж регіону як певної геополітичної реальності.

Різним було і залишається бачення просторової конфігурації розгляданого регіону. Зокрема, американські дослідники (Й. Ротшільд та ін.) вбачали окремішність Центрально-Східної Європи як специфічної одиниці, що лежить між заходом і сходом Європи.

З ліквідацією тоталітарних структур влади у більшості країн Центрально-Східної Європи відбулася дезінтеграція багатонаціональних держав, які виникли після Першої світової війни, — СРСР, Чехословаччини, Югославії. Водночас варто зазначити, що зворотна тенденція проявилася в об'єднанні Німеччини, яка тривалий час (1945—1990) була розколота.

Стабільність і безпека на Європейському континенті в сучасних умовах значно залежать від розбудови державності країн Центрально-Східної Європи, їх зовнішньополітичного вибору. Передусім це стосується правових основ, політичного плюралізму, парламентаризму. Соціально-економічна трансформація цих країн підпорядкована інтеграції в європейські та євроатлантичні структури. Новим фактором стало економічне становище окремих держав, отже, й життєвий рівень їхніх громадян. Це вимагає інтенсифікації взаємної співпраці, передусім у рамках ЄС. У зовнішній політиці спостерігається тенденція до посилення реалізації власних національно-державних інтересів. Політично більшість із цих держав тяжіє до НАТО як безпосередні члени або учасники програми “Партнерство заради миру”. Важливу роль відіграє й регіональне співробітництво. Незважаючи на існування різних суперечливих тенденцій та розходжень у баченні проблем, які спостерігаються в регіоні, визначальним для сучасності є загально-визнаний консенсус щодо недоторканності державного суверенітету та непорушності усталених і міжнародно визнаних кордонів.

За значних відмінностей у рівні розвитку економіки межу, яка відокремлює Центрально-Східну Європу від Західної Європи, подолати найближчим часом проблематично. Як наслідок, сформувалася група держав, розташованих між сходом і заходом Європи. Це є підставою для визначення територіального простору Центрально-Східної Європи, яка об'єднує держави, умовно однорідні географічно, економічно та демографічно.

Певну актуальність мають релігійний і конфесійний фактори. У Центрально-Східній Європі домінують щонайменше дві релігії (християнство та іслам) і ряд християнських конфесій (православ'я, римо-і греко-католицтво, протестантство та ін.). Взаємна толерантність також є запорукою миру та спокою в регіоні, зокрема на Балканах.

Вивчення основних проблем розвитку країн Центрально-Східної Європи, їх сучасних реалій особливо важливе крізь призму євроінтеграції України. Для нашої держави — це шлях до модернізації економіки, подолання технічної відсталості, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій. Політично значимим є те, що Україна на початку XXI ст. стала безпосереднім сусідом ЄС. Розширений

Євросоюз став важливим торговим партнером України, найбільшим ринком збуту її товарів та джерелом імпорту. Водночас можливими є експортні втрати України в таких сферах, як металургія, сільське господарство, транспорт, і погіршення конкурентних позицій на відповідних ринках.

Співробітництво в рамках євроатлантичного партнерства дозволяє Україні брати участь у виробленні та прийнятті рішень НАТО, що торкаються її інтересів. При цьому Україна концентрує свою увагу на таких напрямках: питання політики та безпеки; економічні проблеми; наука; екологічні наслідки військової присутності; інформаційна діяльність; миротворчі операції; управління за умов надзвичайних ситуацій цивільного характеру.

Для України в контексті розширення НАТО найважливішим є недопущення будь-яких територіальних претензій від кого б вони не надходили, нерозташування ядерної зброї на території нових членів цього військово-політичного союзу держав, запобігання відновленню неоімперського домінування в Європі, неможливість відтворення ліній поділу чи сфер впливу на євроатлантичному просторі. Пульс сучасних політичних і економічних змін у державах регіону багато в чому визначає українські внутрішні та зовнішньополітичні реалії і буде впливати на них у майбутньому.

Сьогодні Центрально-Східну Європу визначає територія, на якій розташовані такі держави (перелік за географічним принципом): Росія (її європейська частина), Естонія, Латвія, Литва, Білорусь, Україна, Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Румунія, Молдова, Болгарія, Сербія, Чорногорія, Македонія, Боснія і Герцеговина, Хорватія, Словенія, Албанія, Греція.

Історія країн Центрально-Східної Європи є однією з професійно орієнтованих дисциплін, які вивчають у вищих закладах освіти студенти-гуманітарії — історики, міжнародники, культурологи та ін. Хоча є чимало спеціальних праць, присвячених різним актуальним проблемам розвитку країн регіону в сучасних умовах, але вони переважно мають політологічний характер. Праці, котрі опубліковані у вузькофахових виданнях, часто є невідомими для студентів, отже, й недоступні для вивчення. Водночас швидкі зміни, зумовлені творенням у більшості народів регіону громадянського суспільства, потребують оперативного інформування про найновіші події, факти, статистику тощо. Вони дають змогу ширше й об'ємніше зрозуміти трансформацію в політичній сфері (палітра партій, рухів і громадських організацій, розстановка політичних сил, результати парламентських виборів і глави держави тощо), зміни в економіці, шляхи подолання

кризових явищ, соціальні проблеми, потреби в освітній та культурній сферах і под.

В основу пропонованого навчального посібника “Історія країн Центрально-Східної Європи” покладені лекції, прочитані автором студентам-історикам у Львівському національному університеті імені Івана Франка у першому десятиріччі XXI ст. Хронологічно вони стосуються подій з кінця 80-х років XX ст. до початку XXI ст. (Фактичний матеріал викладено станом на листопад 2012 р.). При цьому в міру можливості були враховані побажання, висловлені університетськими викладачами в опублікованих ними рецензіях на перше видання цього навчального посібника¹.

Українські сюжети автор розглядає в контексті зовнішньої політики конкретних країн регіону та їх торгово-економічного співробітництва з Україною. У цьому виданні відсутні відомості про Росію, оскільки її історія і культура вивчаються у спеціальному курсі. Натомість спеціально написана стаття про бездержавних лужицьких сербів як національну меншину ФРН. Автор виходив з принципу недостатньої поінформованості в Україні про цей народ, географічного розташування його етнічної території та тісного зв'язку лужичан зі слов'янським світом і українцями зокрема.

Матеріал подано по країнах у вигляді окремих статей за українською абеткою: Албанія, Білорусь, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Греція, Естонія, Латвія, Литва, Македонія, Молдова, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Хорватія, Чехія, Чорногорія. Крім цього, автор висвітлив проблеми, пов'язані із самопроголошенням двох держав: Придністровської Молдавської Республіки і Республіки Косово. Оскільки вони офіційно не визнані урядом України, відомості про них наведені в контексті аналізу актуальних питань тих держав, на території яких вони самоідентифікувалися. Така структура визначена практичною необхідністю і дозволить оперативно відшукати потрібну інформацію.

На початку кожної статті наведено загальні відомості про державу: територія і кордони, населення, державний і політичний устрій, державні й національні символи тощо. Це ж саме стосується й недержав-

¹ *Алексієвець М., Секо Я.* Кріль М. М. Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець XX — початок XXI ст.). : навч. посіб. — К., 2008. — 284 с. // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.* — Т. : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. — Вип. 3. — С. 348—350 (Сер.: “Історія”); *Балабушевич Т.* Кріль М. М. Історія країн Центрально-Східної Європи. — К., 2008. — 284 с. // *Магістеріум.* — Вип. 41: Історичні студії. — К., 2010. — С. 87—88.

них лужицьких сербів. Викладений у тексті матеріал дає можливість коротко і всебічно охарактеризувати політичну й економічну трансформації в кожній конкретній країні, спроби вирішення національного питання, звернути увагу на основні напрями зовнішньої політики, зокрема зв'язки з Україною на високому і найвищому рівнях. Подано загальну статистику, яка дозволяє простежити лише загальні тенденції в економіці.

У навчальному посібнику порушено найважливіші проблеми, які стосуються сучасної суспільно-політичної та економічної ситуації народів Центрально-Східної Європи. Автор творчо використав досягнення української та зарубіжної історіографії, особливо уважно підійшов до проблеми викладу фактичного матеріалу, структурування тексту, його логічної послідовності. При цьому зроблено спробу розглянути соціально-економічні, політичні та інтелектуальні процеси в регіоні, визначити основні етапи, труднощі та здобутки в модернізації Центрально-Східної Європи, вказати на зовнішні впливи і специфіку історичного розвитку конкретних країн у європейській цивілізації.

Зрозуміло, що не всі питання всебічно вдалося висвітлити, цей факт залишає місце для самостійної студентської роботи. Автор видання намагався показати головні сюжети, які дають основне уявлення про проблеми соціально-економічного та політичного розвитку в регіоні, інформують про напрями зовнішньої політики, культурні здобутки.

Окремо у вигляді Додатка подані витяги з документів (конституцій, міждержавних угод та ін.), зміст яких гармонійно доповнює матеріал видання і дає змогу уточнювати чи конкретизувати наведені в ньому положення або окремі факти. Ці документи є вихідними даними для практичних занять.

Список літератури вибіркової: уміщує лише найголовніші праці, покликані допомогти самостійно опрацювати окремі теми чи вузлові питання, пов'язані з трансформацією суспільства у народів Центрально-Східної Європи.

Пропонований навчальний посібник є першою спробою в українській історіографії подати цілісний виклад матеріалу про країни Центрально-Східної Європи на рубежі XX—XXI ст. Його рекомендовано студентам-гуманітаріям вищих закладів освіти, викладачам гімназій і коледжів, учителям.

АЛБАНІЯ

Територія і кордони. Республіка Албанія (Republika e Shqipërisë) — держава на заході Балканського півострова. Крайні географічні точки: 41°45' пн. ш. і 20°00' сх. д. Межує з Грецією (282 км), Македонією (151 км), Косовом (115 км), Чорногорією (172 км). Омивається водами Адріатичного та Іонічного морів (берегова лінія — 362 км). Протока Отранто, завширшки 75 км, відділяє Албанію від Італії. **Площа** — 28,75 тис. км². **Столиця** — Тирана (404 тис. осіб). Найбільші міста: Дуррес (112,3 тис.), Ельбасан (101,7 тис.), Шкодер (91,3 тис.).

Населення — 3,52 млн осіб (2003), у т. ч. албанці становлять близько 98 %. Природний приріст додатний. Національними меншинами є греки (на півдні), чорногорці (біля Шкодера на півночі), македонці (на узбережжі оз. Преспа на сході), волохи — огрекизовані румуни (рівномірно проживають на півдні). **Щільність** — 120 осіб на 1 км². **Релігійно-конфесійний склад:** мусульмани (серед них більшість становлять суніти) — 70 %, православні (Грецька православна церква) — 18 %, римо-католики — 10 %.

Державний лад і вищі органи влади. Албанія — унітарна і парламентська республіка. Главу держави (президента) обирають Народними зборами на п'ять років двома третинами голосів. Законодавча влада належить парламенту (Народним зборам), який складається з 140 депутатів. 100 з них обирають по одномандатних округах, а 40 — через представництво

політичних партій. Строк повноважень парламенту — чотири роки. Чинна конституція прийнята 21 жовтня 1998 р.

Державні символи. **Прапор** — полотнище з нанесеним у центрі двоголовим чорним орлом із розправленими крилами на червоному фоні. **Герб** — геральдичний щит із зображенням двоголового чорного орла на червоному щиті. Щит обведений прямими чорними лініями, що звужуються донизу. На ньому є напис чорними літерами: “Республіка Албанія”. **Гімн** — “З'єднані біля прапора” (сл. А. Ставре Дренова, муз. К. Порумбеску, псевд. Асдрені). **Державна мова** — албанська (як літературна кодифікована в 1972 р.).

Адміністративно-територіально країна поділена на 37 округів (реті), включаючи столицю.

Загальнодержавні свята: 11 січня (День республіки), 28 листопада (День незалежності). **Грошова одиниця** — лек (ALL) = 100 кіндаркам. **Інтернет-домен** — .al. **Міжнародний телефонний код** — + 355. **Міжнародний штриховий код** (країна — виробник товару) — 530. **Часовий пояс** — UTC + 1 (+ 2).

Суспільно-політичне становище. Більш як сорокарічне правління комуністів, очолюваних Енвером Ходжею, призвело до повної ізоляції Албанії у політичному, економічному та культурному житті. Існуюча система вирізнялася особливо жорстким комуно-тоталітарним режимом. Після смерті Е. Ходжі (11 квітня 1985 р.) розпочалася певна корекція у розвитку албанського суспільства. На ці зміни в Албанії особливо вплинули демократичні процеси в країнах Центрально-Східної Європи. Наприкінці 1980-х років почала формуватися опозиція з інтелігенції, студентства та інших прошарків населення. Вона відкрито вимагала ліквідації монополії на владу Албанської партії праці (АПП): так у 1948 р. була перейменована Комуністична партія. У столиці та інших містах пройшли масові демонстрації, які силою були розігнані.

За таких умов керівництво правлячої партії восени 1990 р. вирішило відкоригувати внутрішню і зовнішню політику. Була оприлюднена програма соціально-економічних та політичних реформ, скасовано

ембарго на іноземні інвестиції в економіку країни, легалізовано релігію (у 1967 р. діяльність церкви була заборонена, з 1976 р. Албанія офіційно вважалася атеїстичною державою).

Великі зміни сталися в грудні 1990 р. Студентські демонстрації, спровоковані відключенням тепло- й енергопостачання в гуртожитках Тиранського університету, викликали широкі репресії. Однак правляча еліта намагалася втримати контроль над ситуацією в країні. 21 грудня керівництво АПП прийняло ухвалу про заборону комуністичної символіки, перейменування підприємств і установ, що мали ім'я Й. Сталіна та Е. Ходжі, погодилося на діяльність нових політичних партій.

Опозиція, уособлена Демократичною партією (була створена 11 грудня 1990 р.; лідери — економіст Грамоз Пашко і лікар Салі Беріша), зажадала проведення загальних виборів до парламенту. 31 березня 1991 р. в країні відбулися перші вільні після 1923 р. вибори. Однак з часу допущення політичного плюралізму минуло дуже мало часу для того, щоб опозиція зміцніла. Тому не випадково АПП отримала більшість у парламенті (62 % голосів і 168 місць з 250). Опозиційні демократи здобули 75 мандатів.

29 квітня 1991 р. був прийнятий перехідний Конституційний закон, що поклав край монополії комуністів на владу. З назви держави усунуто ідеологічне формулювання, затверджувалися принципи правової держави, поділ влади, політичний плюралізм, рівність усіх громадян перед законом, багатопартійні вибори та право на приватну власність.

У травні цього ж року парламент обрав Реміза Алію президентом країни. Прагнучи перехопити політичну ініціативу, він відмовився від посади першого секретаря ЦК АПП (у червні 1991 р. вона була перейменована на Албанську соціалістичну партію, АСП; за новою програмою марксизм-ленінізм відкидався як її теоретична основа). Нове партійне керівництво очолив Фатос Нано, котрий мав репутацію реформатора. Хоча він був прихильником демократії та ринкової економіки, ці гасла не були висунуті своєчасно. Урядова програма виходу країни з кризи передбачала роздержавлення власності та перехід до ринкової економіки. Було амністовано 280 політичних в'язнів, розпочалася деполітизація армії та правоохоронних органів. Однак опозиція відкинула будь-яке співробітництво з владою і очолила загальнонаціональний страйк. Під час переговорів влади й опозиції було досягнуто угоду про включення представників Демократичної партії до складу уряду. Так у червні 1991 р. формально завершилося майже 50-річне правління комуністів.

В умовах подальшого погіршення економічного становища Демократична партія зажадала проведення нових парламентських виборів, які відбулися 22 березня 1992 р. У них взяло участь близько 20 партій. Цього разу більшість у парламенті, склад якого був обмежений 155 депутатами, здобули демократи (92 мандати). Соціалісти отримали лише 38 мандатів і сформували політичну опозицію. Незабаром президент Р. Алія пішов у відставку, а його посаду 9 квітня зайняв лідер демократів С. Беріша. Коаліційний уряд очолив А. Мекси.

Від початку нова влада намагалася демократизувати суспільство: готувалися нова конституція, цивільний та кримінальний кодекси. Водночас на цьому шляху виявилися значні труднощі. Вся нова політична еліта Албанії вийшла з середовища колишньої комуністичної номенклатури. Цим пояснюється той факт, що уряд розправлявся з опозицією (соціалістами) старими, недемократичними методами і відмовлявся від будь-якої співпраці з нею. Були проведені арешти колишніх державних і політичних діячів (Р. Алія, Ф. Нано та ін.), яких судили за зловживання владою, корупцію тощо. У 1995 р. були прийняті закони про люстрацію. Вони встановлювали, що кандидати на виборні посади мали пройти спеціальну перевірку щодо причетності чи непричетності їх до службових зловживань у минулому.

Тривожними симптомами стали консолідація Демократичної партії з албанськими націоналістами в країні і за її межами та перетворення гасла створення “Великої Албанії” в національну доктрину. Президент часто висловлювався за федерацію, що включала б території компактного проживання албанців на всьому Балканському півострові.

Економічні перетворення розпочалися з ліквідації великих збиткових підприємств. Албанська промисловість була застарілою вже в 60—70-х роках ХХ ст., коли вона створювалася з радянською і китайською допомогою. Більшість промислових комплексів, а також вугільних шахт, хромові та нікелеві копальні, на яких працювали десятки тисяч робітників та в'язнів, були закриті. За рік інфляція зросла з 37 % (1991) до 226 % (1992). Закриття збиткових заводів призвело до того, що промислове виробництво до початку 1994 р. скоротилося на 60 %, а безробітні становили майже половину працездатного населення. Понад 300 тис. албанців (близько 10 % населення), скориставшись відкриттям кордонів, емігрували переважно до Греції, Італії та Німеччини. Соціально-економічне становище значно ускладнювалося через зростання злочинності, корупції та розкрадання державної власності. У 1992 р., після майже дворічного періоду

лібералізації економіки, розпочався поворот у бік жорсткої монетарної та фіскальної політики під контролем МВФ.

Проблеми, що виникли в країні, намагалися пов'язати з іноземними змовниками. Протягом першої половини 90-х років ХХ ст. напруженими були відносини з Грецією. У квітні 1994 р. грецька нелегальна організація Визвольний фронт Північного Епіру (так греки називають південну Албанію) напала на військові албанські казарми. Албансько-грецькі відносини були врегульовані впродовж 1995 р., й у березні наступного року в Тирані укладено угоду про їх нормалізацію.

Наприкінці травня 1996 р. в Албанії відбулися чергові парламентські вибори. Демократична партія, на яку опирався президент С. Беріша, отримала 87 % голосів. За оцінками зарубіжних спостерігачів, у ході передвиборної кампанії і голосування було порушено 32 з 79 статей албанського закону про вибори. Опозиція заявила про фальсифікацію виборів, оголосила бойкот і очікувала на соціальний струс у країні. Він був неминучим. Після краху тоталітарного режиму рівень життя більшості населення різко впав. Знявши екс-комуністів зі всіх важливих посад, С. Беріша не зміг замінити їх новими кваліфікованими кадрами, оскільки таких просто не було. Погано розвинена інфраструктура, корумпованість, організована злочинність призвели до кризи влади, яка до того ж виявилась причетною до фінансових махінацій. Замість довгоочікуваного добробуту більшість албанців утратили свої заощадження, вкладені в численні напівдержавні фінансові піраміди (трасти). Крім ошукування вкладників, організатори пірамід (97 % їх керівників і засновників становили колишні партійні та державні керівники різних рівнів) займалися відмиванням грошей, отриманих від контрабандної торгівлі зброєю і наркотиками. Ухвала парламенту про контроль над банками, які з 1992 р. підтримувалися урядом як каталізатори нової ринкової економіки, практично не була реалізована.

Уже в січні 1997 р., після стрімкого краху декількох трастів, ошукані громадяни розпочали масові акції протесту, які відразу отримали політичне забарвлення. Албанська соціалістична партія, будучи провідною опозиційною силою, підтримала народні виступи. Країна опинилася на межі громадянської війни. Повстанці (близько 1,5 млн) у південних містах Влера і Сарана захопили військові склади, на дорогах з'явилися численні озброєні загони. До березня влада вимушено визнала, що не контролює ситуацію на півдні країни. Анархія, що запанувала, призвела до колапсу всього суспільного життя. У середині

березня 1997 р. близько 13 тис. біженців, рятуючись від політичного й економічного хаосу та голоду, опинилися в Італії.

Відставка уряду А. Мекси в березні 1997 р., оголошення парламентом надзвичайного стану й ухвалення закону про часткову компенсацію втрат обдурених вкладників не змогли нормалізувати ситуацію. На політичній арені знову з'явився Ф. Нано, звільнений з ув'язнення під час масових акцій непокори.

Зовнішні та внутрішні обставини змусили президента погодитися зі створенням коаліційного уряду та проведенням позачергових парламентських виборів. За посередництва спецуповноваженого ОБСЄ президент С. Беріша 9 березня уклав угоду з "Форумом за демократію" (створений 30 січня 1997 р. внаслідок об'єднання більшості опозиційних партій під керівництвом соціалістів) про утворення "уряду національного примирення" за участю провідних політичних сил. Цей уряд з представників 10 політичних партій очолив соціаліст Башко Фіно. Новий прем'єр-міністр ліквідував службу безпеки — Сігуріму.

Проте С. Беріша продовжував нехтувати головною вимогою повсталих стосовно його негайної відставки. Він запропонував їм амністію за умови здачі зброї. Однак повстанці відкинули ультиматум й утворили "Національний комітет порятунку народу". Можливості С. Беріші в економічній сфері були вкрай обмеженими: найрозвинутіші та багаті південні регіони Албанії залишалися під контролем повстанців. Деморалізовані армія та поліція стали практично неідедатними. Головні сподівання правлячий режим пов'язував з економічною, політичною та військовою допомогою з-за кордону. Це стало підставою, згідно з ухвалою Ради Безпеки ООН, уведення на територію Албанії у першій половині квітня 1997 р. миротворчих сил ("Операція Альба", 6 тис. вояків) для забезпечення проведення гуманітарної акції з розподілу продовольства.

За таких умов до влади повернулися соціалісти. Під час позачергових парламентських виборів (улітку 1997 р.) вони здобули 52,8 % голосів (99 мандатів). 25,7 % голосів і відповідно 29 мандатів набрала Демократична партія. Уряд очолив Ф. Нано. Одночасно з парламентськими виборами проходив референдум з приводу державного устрою країни. 40 % голосуючих висловилося за відновлення конституційної монархії.

Президентом країни на початку липня 1997 р. на п'ятирічний термін знову обрали С. Берішу. Але вже 23 липня він змушений був піти у відставку. Новим главою держави став соціаліст Реджеп Кемаль Мейдані. Останній використовував менш агресивні методи правління і розділяв виконавчу владу з прем'єр-міністром. Перед соціалістами

постала важлива проблема — повернути довіру народу, вирішити фінансові проблеми, відродити економіку, відновити законність і порядок у країні, а також ухвалити нову конституцію. Опіраючись на економічну допомогу Євросоюзу, ОБСЄ і МВФ, новий уряд від початку намагався проводити широкомасштабні чистки серед чиновників та суддів, викритих у корупції. Проте на шляху реорганізації і демократизації управління стояли мафіозні структури. Після перших успіхів соціалісти, зіткнувшись із низкою проблем, повернулися до колишніх авторитарних методів правління. Таким чином, уряду Ф. Нано не вдалося стримати хвилю злочинності, що наростала. Він виявився безпорадним перед падінням виробництва та стрімкою інфляцією.

До всіх цих негараздів додався перехід до насильницьких дій. Наприкінці 1997 р. парламентарій від Соціалістичної партії під час політичної дискусії застрелив колегу-демократа, а у вересні 1998 р. демократи відплатили тим же, вбивши високопоставленого чиновника-соціаліста. До цього часу обидві партії перебували в стані війни, а країна була розколота: на півночі укріпилися демократи, а на півдні — соціалісти. Албанія швидко перетворилася на країну, де під оболонкою політичної конкуренції і міжпартійної боротьби йшло змагання кланів, протистояння розвинутого півдня і відсталого півночі. Впродовж кількох місяців С. Беріша неодноразово пропонував провести позачергові вибори, фракція його партії бойкотувала роботу парламенту.

У розпал політичного протистояння Ф. Нано залишив посаду прем'єр-міністра. Фактично ця подія ознаменувала кінець ери так званого демократичного романтизму з властивими йому установками на прискорене впровадження ринку. Новий уряд очолив лідер Соціалістичної партії Панделі Майко, що входив до групи так званих євросоціалістів. Свого часу він керував студентськими протестами, чим сприяв падінню тоталітарного режиму. Заступником нового прем'єр-міністра став Ілір Мета, представник реформаторського крила соціалістів. Проте ситуація в країні залишалася напруженою. Протистояння соціалістів і демократів загрожувало вилитися в нові зіткнення. Якщо у 1997 р. в Албанії повстали сотні тисяч обдурених вкладників, то в 1998 р. вже йшлося про боротьбу двох розгалужених кланів, пов'язаних складними родинними, політичними й економічними зв'язками.

Відновлення законності стало нелегким завданням для нового керівництва, якому в складних умовах довелося прокладати шлях до демократичного розвитку країни. Перша проба сил нового прем'єр-міністра в боротьбі з опозицією відбулася під час проведення рефе-

рендуму 22 листопада 1998 р. з приводу нової конституції (за європейськими нормами, але з урахуванням албанської специфіки). Архаїчні соціальні та політичні структури, економічний хаос, колапс усієї державної влади, а також авторитаризм президента С. Беріші тривалий час були на заваді виробленню повноцінної конституції парламентським шляхом. Попередній проект конституції, яка наділяла президента майже необмеженою владою, був відкинтий під час референдуму 6 листопада 1994 р. Цього разу, незважаючи на бойкот з боку опозиції (у голосуванні взяло участь 54 % виборців), за новий текст Основного Закону висловилося 92 % голосуючих.

У 1998—1999 рр. нестабільне становище в країні посилилося політичною кризою в Косові. Тисячі косовських албанців осідали в сусідній Албанії. Офіційна Тирана, котра закликала НАТО втрутитися в конфлікт, допомагала косовським сепаратистам. Бійці Визвольної армії Косова забезпечувалися зброєю, розграбованою зі складів албанської армії в 1997 р.

Орієнтація на Захід (наприкінці 1998 р. за вступ до НАТО висловилося 40 партій) супроводжувалася ускладненням відносин із сусідніми країнами. За таких умов військові дії НАТО проти Сербії стали каталізатором загострення внутрішніх проблем. Розміщення біженців на півдні Албанії призвело до обмеження прав місцевих греків. Одночасно загострилися відносини з Грецією, Македонією та іншими державами.

Під час косовської кризи гострі політичні дискусії у країні тимчасово припинилися. Проте як тільки операція НАТО завершилася і частина біженців повернулася назад, албанські політики пригадали колишні розбіжності. Якщо раніше політичну боротьбу вели між собою головним чином уряд і опозиція, а також партії, що входили до правлячої коаліції, то тепер конфлікти розпочалися всередині самих партій. Так, прем'єр-міністр П. Майко завоював чималу довіру за рубежом своєю однозначною підтримкою акції НАТО в Косові. Це й стало однією з причин того, що соціалісти не обрали його своїм лідером. У жовтні 1999 р. новим главою уряду став Ілір Мета.

У політичному житті країни в перші роки XXI ст. соціалісти продовжували зберігати свої позиції. Це засвідчили й парламентські вибори 24 червня 2001 р. Тоді склад парламенту був обмежений 140 депутатами (замість попередніх 155). На їхні мандати претендували більше 1100 кандидатів від 30 політичних партій і коаліцій. Основне суперництво розгорнулося між двома найбільшими політичними силами — правлячою Соціалістичною партією (лідер — прем'єр-міністр І. Мета) і Демократичною партією (лідер — С. Беріша). Союзниками

соціалістів були блок “Союз перемоги” (Демократичний союз, Албанський національний фронт, консервативна Республіканська партія, Партія монархістів і Ліберально-демократичний союз), Союз людських прав, Аграрна і Соціал-демократична партії. У передвиборній кампанії соціалісти зробили основний акцент на інтеграції країни до європейських структур і НАТО. Водночас їхні політичні суперники уникали теми “Великої Албанії”.

Вибори відбулися за участю 60 % виборців. Соціалісти набрали 42 % (73 мандати) і надалі залишилися найсильнішою політичною партією у країні. Але порівняно з попередніми виборами вони втратили майже 10,8 % голосів. На другому місці опинився “Союз перемоги” (37,1 % і 46 мандатів). Парламентськими стали також Соціал-демократична партія (3,6 % і 4 мандати), центристський Союз людських прав, що представляє переважно грецьку меншину (2,4 % і 3 мандати), центристська Демократична унія (2,4 % і 3 мандати) та реформістська Аграрна партія (2,3 % і 3 мандати). 2 мандати здобули безпартійні. Демократична партія (5,1 % і 6 мандатів), хоча й потрапила до парламенту, до кінця 2001 р. бойкотувала його роботу. Чинний уряд сформували представники Соціалістичної і Соціал-демократичної партій, Демократичної унії і Союзу людських прав. Прем’єр-міністром знову став соціаліст І. Мета. Проте вже на початку 2002 р. через протиріччя серед соціалістів уряд знову очолив П. Майко. Влітку цього ж року його змінив Ф. Нано, кабінет якого сформували разом із соціалістами представники Соціал-демократичної партії, Демократичної унії, об’єднаної партії Громадянські права та Аграрної партії. У червні 2002 р. парламент на п’ятирічний термін обрав президентом країни Альфреда Спіро Моїслу. В інавгураційній промові він заявив, що має намір докласти всіх зусиль для зміцнення законності, рішуче протистояти корупції, організованій злочинності й міжнародному тероризму.

На парламентських виборах у липні 2005 р. впевнено перемогла опозиційна Демократична партія (55 мандатів). Соціалісти з 40-ма мандатами опинилися на другому місці. Третьою політичною силою стала Республіканська партія (11 мандатів). До парламенту потрапили також Соціал-демократична, Нова демократична, Аграрна, Християнсько-демократична партії, Партія соціальної демократії, Соціалістичний рух за інтеграцію, Демократичний союз, Союз за людські права, Ліберально-демократичний союз — разом вони набрали 30 мандатів. Новий уряд очолив лідер демократів С. Беріша.

Перша половина 2007 р. пройшла під знаком президентських виборів. Законодавці відмовилися від ідеї проведення загальних прези-

дентських виборів, оскільки це уповільнило б проведення реформ, необхідних для вступу країни до ЄС і НАТО. Лідери опозиційних партій схилилися до підтримки чинного глави держави. В кінцевому підсумку парламент 85-ма голосами 24 липня президентом країни обрав Баміра Міртеза Топі, який до цього був заступником голови правлячої Демократичної партії. Новий глава держави (1957 р. н.) за фахом — біолог-ветеринар, у вищій політиці й державних структурах відомий з 1996 р. як член парламенту і міністр сільського господарства.

Парламентські вибори 28 червня 2009 р. відбувалися в умовах гострого політичного протистояння. За їхніми результатами Демократична партія отримала 75 парламентських місць, а соціалісти і їх союзники — 65. Відразу після голосування міжнародні спостерігачі визнали, що вибори не відповідали сповна міжнародним стандартам. Тоді ж лідер Соціалістичної партії Е. Рама оголосив, що його прихильники бойкотуватимуть парламентські засідання, і вимагав перерахунку голосів. Протистояння цих сил тривало понад сім місяців, що спричинило політичну кризу в країні. Лише 13 лютого 2010 р. між ними розпочалися переговори за участю президента і прем’єр-міністра з одного боку і лідером соціалістів — з іншого.

На початку 2011 р. країну охопили масові виступи протесту, організовані опозиційною Соціалістичною партією, проти уряду, корупції та фальсифікації парламентських виборів. У травні — червні 2012 р. у країні відбувалися вибори глави держави. Попередні три тури голосування виявилися безрезультатними через неможливість правлячої партії забезпечити своєму кандидату необхідну підтримку в парламенті ($\frac{3}{5}$ голосів депутатів). Згідно із законодавством Албанії у наступних двох турах президент може бути обраний простою більшістю, але після невдалої п’ятої спроби парламент країни розпускається. Саме цей чинник зіграв вирішальну роль. В останній день голосування затверджений демократами кандидат Артан Ходжа відмовився балотуватися на вищу державну посаду через звинувачення його у співпраці зі спецслужбами комуністичної Албанії. Правляча партія поспішно запропонувала на цю посаду міністра внутрішніх справ Буяра Нішані. Оскільки кандидатура нового претендента не була узгоджена з соціалістами як провідною опозиційною партією країни, вони відмовилися від голосування. За таких умов 11 червня парламент простою більшістю голосів (73 із 140) главою держави обрав Б. Нішані.

Під час інавгурації (її опозиція бойкотувала) албанський президент пообіцяв продовжити політичну та судову реформи, щоб підготувати країну до її інтеграції з Євросоюзом.

Економічні зміни. На рубежі ХХ—ХХІ ст. країна зіткнулася з системною кризою і труднощами на шляху до інтеграції в сучасну світову спільноту. Албанія є чи не найбіднішою країною у Європі. На 1998 р. частка промисловості в економіці становила приблизно 12 % національного доходу, а сільського господарства — 56 %. Доречно зауважити, що повернення землі селянам у країні, де 65 % населення зайнято в аграрній сфері, призвело до збільшення виробництва продовольства.

Уже в 1996 р. в умовах децентралізованої економіки 80 % валового національного доходу припадало на приватний сектор. Повільно вирішувалася проблема зайнятості населення. У 1998—2002 рр. безробіття коливалося в межах 16,5—17 %. Воно було пов'язане, передусім, із закриттям нерентабельних підприємств і процесом приватизації.

В урядовій програмі, схваленій парламентом у листопаді 1999 р., увага акцентувалася на питаннях забезпечення в країні громадського порядку і безпеки, вирішення соціальних завдань, розвитку транспортної інфраструктури, прискорення приватизації (передусім, у гірничій, нафтовій і газовій галузях). Стратегічним пріоритетом розвитку є досягнення світового рівня сільського господарства. Передбачено посилення роботи із залучення іноземних інвестицій в економіку, а також активізації процесу інтеграції Албанії в європейські та євроатлантичні структури. У 2000 р. завершилися судові розгляди у справі фінансових трастів. Отримані кошти з продажу їх майна спрямовувалися на відшкодування потерпілим вкладникам. Керівники трастів були засуджені на 5—8 років ув'язнення.

Економічну ситуацію на зламі 1999—2000 рр. значною мірою визначав косовський конфлікт і викликаний ним потік албанських біженців (близько 450 тис.). Вони розміщувалися в численних таборах, побудованих переважно на півночі країни. Наплив біженців загрожував дестабілізувати ситуацію і зробити Албанію повністю залежною від міжнародної допомоги. Водночас військові й гуманітарні формування з різних країн відремонтували шосе і залізниці, відновили аеропорт. За допомогою зарубіжних експертів були створені проекти будівництва автобанів, нафтопроводу “Бургас — Влера”, міжнародних ліній електропередачі, гідроелектростанції, реалізація яких потребувала величезних витрат і фінансової допомоги з-за кордону. ВВП у 2006 р. сягав майже 18 млрд дол. (4900 дол. на душу населення) і мав тенденцію до зростання. Вже через два роки він становив понад 21,1 млрд дол., а в перерахунку на душу населення — 6065 дол.

Кінець першого десятиліття ХХІ ст. охарактеризував Албанію як аграрно-індустріальну країну, в якій на частку промисловості припадало близько 12 % національного доходу, і 56 % — сільського господарства. Промисловість представлена харчовою і легкою галузями, деревообробкою, розробкою нафти, металевих руд, будівельних матеріалів. У сільському господарстві культивується пшениця, кукурудза, картопля, овочі, фрукти, цукрові буряки, виноград, країна забезпечує себе м'ясом і молочними продуктами. Станом на 2009 р. у сільському господарстві було зайнято майже 58 % працездатного населення, тоді як у промисловості — лише 15, а у сфері обслуговування — 27 %. Безробіття у 2010 р. не перевищувало 13,5 %. Державний борг країни у 2010 р. становив 59 % від ВВП.

Останніми роками країна зіштовхнулася із системною кризою і труднощами на шляху до інтеграції в сучасну світову спільноту. В соціальній сфері спостерігався перехід від сільського способу життя до міського (з неналагодженою інфраструктурою), а в культурі лише окреслилися перші ознаки відходу від тривалої ізоляції.

Зовнішня політика. Суттєві зрушення відбулися в зовнішньополітичній сфері. Албанія поступово долає згубні наслідки самоізоляції. Відновлено дипломатичні, економічні та культурні відносини не тільки з сусідніми, а й з іншими країнами Європи та світу. Розраховуючи на фінансову допомогу мусульманських держав, Албанія у 1992 р. стала членом Ісламського банку розвитку та Ісламської конференції (грудень, 1992 р.). Вона є також членом ООН, ОБСЄ (1991), Ради Європи (1995), Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), МВФ тощо. З лютого 1994 р. Албанія бере участь у програмі НАТО “Партнерство заради миру”, а у вересні 1998 р. в країні пройшли маневри за участю військ НАТО. У квітні 2008 р. Албанія отримала офіційне запрошення до членства в НАТО, уже через рік ставши його повноправним членом. Водночас країна висловила намір відігравати роль гаранта миру і стабільності на Балканах. У травні 1992 р. албанський уряд підписав з Євросоюзом угоду про співпрацю, а в червні 2006 р. — Угоду про асоціацію та стабілізацію.

Албанія визнала незалежність України 4 січня 1992 р., а через рік були встановлені дипломатичні відносини на найвищому рівні. До кінця 90-х років ХХ ст. албансько-українські відносини характеризувалися вибірковими контактами. Зокрема, під час лютневої зустрічі в Давосі (1993) президенти Албанії й України висловили готовність розвивати двосторонні відносини. У 1997 р. був підписаний договір

про військово-технічне співробітництво, однак його статті практично не виконувалися. Деяко пошвавилися відносини на початку ХХІ ст., коли посилювався балканський вектор зовнішньої політики України. У цей час політичні контакти з міжнародних організацій перейшли у двосторонній формат. У квітні 2002 р. обидві сторони під час візиту до Тирані українського міністра закордонних справ підтвердили взаємну зацікавленість у налагодженні двостороннього співробітництва і створенні належної договірно-правової бази. В Тирані 25 жовтня 2002 р. було підписано дві міждержавні угоди: “Про торговельно-економічне співробітництво” і “Про сприяння та взаємний захист інвестицій”. Тоді ж в албанській столиці відкрито Почесне консульство України (почесним консулом став президент компанії “Ріра-ойл” Джейват Ріра).

У 2003 р. було підписано п’ять українсько-албанських угод про співробітництво: в галузі охорони здоров’я та медичних наук; в галузі освіти, науки і культури; між українським національним агентством “Укрінформ” та албанським телеграфним агентством “АТА”; між Торгово-промисловими палатами. Була також погоджена процедура спрощення візового режиму для окремих категорій громадян (представникам бізнесових кіл, діячам науки, культури, мистецтва та ін.) та оформлення віз не лише у дипломатичних представництвах у Греції та Польщі, а й у посольствах та консульствах, розміщених в інших країнах Європи. Зазначені домовленості є чинними з квітня 2004 р. Триває робота зі створення Міжурядової українсько-албанської комісії з питань торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва. В останні роки суттєво зросли обсяги взаємної торгівлі. Україна експортує чорні метали, добрива, зернові культури, нафту та нафтопродукти. Серед товарів, що імпортуються, домінує тютюн. Албанська сторона виявляє значний інтерес до співробітництва в галузях електроенергетики, будівництва газопроводів, прокладання доріг тощо.

Активізація двостороннього політичного діалогу, зростання товарообігу спонукають до поглиблення культурних зв’язків між двома країнами. Розвиток культурно-гуманітарного співробітництва між Україною та Республікою Албанія ґрунтується на положеннях Угоди між Міністерством освіти і науки України та Міністерством освіти і науки Албанії про співробітництво в галузі освіти, науки та культури від 27 травня 2003 р. На території України проживає албанська етнічна меншина (арнаути) чисельністю понад 3 тис. осіб (2001 р.). В Албанії української меншини немає.

БІЛОРУСЬ

Територія і кордони. Республіка Білорусь (Республіка Беларусь) геополітично міститься у східній частині Європи. Крайні географічні точки: 53°30' пн. ш. і 25°33' сх. д. Площа — 207,6 тис. км². Загальна протяжність кордонів 3098 км. Країна межує на сході і півночі з Росією (959 км), півночі та північному заході — Литвою (502 км) і Латвією (141 км), заході — Польщею (605 км), півдні — Україною (891 км). Столиця — Мінськ. Є 104 міста, 108 селищ міського типу, 24 222 сільських населених пункти.

Населення — майже 9,8 млн осіб (1 січня 2006 р.). Демографічна ситуація від’ємна (-0,06 %). Щільність — 49 осіб на 1 км². У містах проживає 70,3 %. *Етнічний склад:* білоруси — 81,2 %, росіяни — 11,4, поляки — 3,9, українці — 2,4, євреї — 0,3, інші — 0,8 %. Серед християнських конфесій є православні (938 громад, майже 80 % усього населення), римо-католики (373 громади, 8 %), християни віри євангельської (311 громад), євангельські християни-баптисти (132 громади) та ін.

Державний лад і вищі органи влади. Білорусь — президентська республіка. Главу держави обирають всенародно на п’ятирічний термін. Ним може бути лише громадянин Білорусі за народженням, не молодший 35 років, який останні десять років перед виборами проживає у країні. Чинна конституція прийнята на референдумі 24 листопада 1996 р. Вищим законодавчим органом є двопалатні Національні

збори. Депутатів нижньої Палати представників (110) обирають за мажоритарною системою в одномандатних округах на чотирирічний термін). Право голосу мають громадяни, старші 18 років. Не можуть голосувати неповносправні особи, ув'язнені й тимчасово затримані правоохоронними органами. Раду республіки формують із 64 членів, 56 з них обирають регіональні органи влади і 8 призначає президент.

Право ініціативи проведення референдуму має президент, Палата представників, Рада республіки, громадяни країни. Ініціатива Палати представників і Ради республіки втілюється у вигляді пропозиції і вноситься президенту. Ініціатива громадян втілюється у вигляді пропозиції, яку підтримало не менше 450 тис. громадян з правом голосу, в т. ч. не менше 30 тис. від кожної з областей і Мінська. Указ про проведення референдуму підписує президент. Ухвала референдуму набуває сили закону, якщо проголосувало більше половини виборців.

Державні символи. Прапор — прямокутне полотнище у вигляді двох горизонтальних смуг червоного і зеленого кольорів з білоруським національним орнаментом, який розміщений вертикально на білому фоні. *Герб* — зелений контур Білорусі в сонячних проміннях над земною кулею. Над контуром розміщена п'ятикутна червона зірка. *Гімн* — “Ми, білоруси” (Національний гімн — “А хто там йде”, 1911 р.; сл. Я. Купали, муз. Л. Роговського). *Державні мови* — білоруська, російська.

Адміністративно-територіально поділена на 6 областей (Брестська, Вітебська, Гомельська, Гродненська, Мінська, Могильовська) й одне місто державного підпорядкування (Мінськ). У кожній з них виділені райони: всього 118.

Загальнодержавні свята: 1 січня, 1—2, 9 травня, 3 липня, 7 листопада. *Грошова одиниця* — BYR (білоруський рубль) = 100 коп. Девізний курс — 1 євро = 2960 руб. (серпень, 2007 р.). *Інтернет-домен* — .by. *Міжнародний телефонний код* — + 375. *Міжнародний штриховий код* (країна — виробник товару) — 481. *Часовий пояс* — UTC + 2.

Суспільно-політична ситуація. У другій половині 1980-х років організаційно формувався білоруський національний рух. Виникла густа мережа політизованих неформальних об'єднань (“Толока”, “Тутейші”, “Світанок” та ін.), кількість яких у 1988 р. досягла майже чотирьох десятків. Національно свідомі інтелігенція свої зусилля спрямувала на захист білоруської мови і культури (“Лист 28-ми”, “Лист 134-х”). За ініціативою відомого й авторитетного серед громадськості письменника В. Бикова, історика З. Позняка в жовтні 1988 р. було створено історико-освітнє товариство пам'яті жертв сталінізму “Мартиролог Білорусі”.

Владні структури вороже зустріли організаційне оформлення білоруських національно-патріотичних сил, переслідували активістів. З огляду на це центром згуртування опозиції стала більш демократична тоді Литва. В січні 1989 р. у Вільнюсі було створено Конфедерацію білоруських молодіжних об'єднань, яка підтримала ініціативу створення Білоруського народного фронту “Відродження” (БНФ) — всенародної національно-патріотичної організації. Її установчий з'їзд відбувся у Вільнюсі 24—25 червня 1989 р. Ідейним лідером став В. Биков, а загальне керівництво очолив З. Позняк. У вересні цього ж року БНФ організував демонстрацію “Чорнобильський шлях”. З цього часу такі акції в країні проводилися регулярно. Базою білоруського національного руху стала, передусім, інтелігенція. Натомість більшість робітників і селян насторожено поставились до програмних вимог БНФ. Суспільство поділилося на дві ідейно полярні групи — налаштовані прорадянськи (більшість) і національно-патріотичного спрямування (меншість).

Після виборів до Верховної ради БРСР (1990) вперше була утворена парламентська опозиція, яку очолив С. Шушкевич. Законодавчий орган 27 липня 1990 р. ухвалив Декларацію про державний суверенітет БРСР у складі СРСР. Суверенітет затверджувався задля вищої мети — вільного розвитку і добробуту, гідного життя кожного громадянина республіки на основі забезпечення прав особи згідно з конституцією БРСР і її міжнародних зобов'язань. Білорусь стверджувалася суверенною державою білоруської нації і її права на самовизначення, проголошувалися державність білоруської мови, верховенство народу у визначенні своєї долі.

Демократизація суспільства дала поштовх політичному плюралізму в країні, виникли нові партії, організації, рухи й об'єднання різного ідейного спрямування. Однак більшість їх була нечисленною, не мала тривкої соціальної бази та конкретно вироблених програм. Нові політичні умови, в яких опинилася Білорусь й інші республіки СРСР,

потребували зміни форм національно-державних відносин. Серед перших були підписані договір про співробітництво в політиці, економіці, екології, охороні здоров'я, науці й техніці, культурі, торгівлі з Росією, а також договори про основи відносин з Україною і Казахстаном. Білорусь не бачила себе поза СРСР, що підтвердили результати березневого референдуму 1991 р.: за збереження СРСР проголосувало 82,8 % громадян країни.

Перша половина 1991 р. пройшла під знаком страйків і демонстрацій, передусім економічного характеру. Спроба серпневого державного перевороту в Москві підштовхнула керівництво республіки до рішучіших дій. Верховна рада БРСР 25 серпня проголосила державну незалежність країни: Декларації про державний суверенітет Білорусі був наданий статус конституційного закону. Згодом парламент, який очолив С. Шушкевич, прихильник демократичних реформ, ухвалив закон про зміну назви держави на *Республіка Білорусь*, діяльність Комуністичної партії офіційно призупинено. Новими державними символами стали біло-червоно-білий прапор (уперше прийнятий у 1918 р.) і герб "Погоня" (з часів Великого князівства Литовського).

Білорусь отримала реальну можливість будувати свою державність. 10 грудня Верховна рада ратифікувала Біловезьку угоду і денонсувала договір 1922 р. про утворення СРСР. Проте влада в країні залишалася в руках колишньої партійної номенклатури, яку уособлював уряд В. Кебича. Республіка не мала власної державної політики, війська, валюти, контрольованих кордонів. Парламентська опозиція, яку становили 27 членів фракції БНФ, вимагала відставки уряду та дострокових парламентських виборів. Оскільки Верховна рада проігнорувала ці вимоги, БНФ запропонував винести їх на всенародний референдум. Після того як 29 жовтня 1992 р. парламент не погодився на плебісцит, у країні почалася перманентна боротьба старих і нових політичних сил за владу.

Сили реставрації старого порядку восени 1992 р. утворили політичний блок Народний рух Білорусі (лідер — С. Гайдукевич), який розгорнув широку кампанію, спрямовану на дискредитацію діяльності БНФ. З цього часу політичні сили країни чітко розділилися на противників і прихильників білоруської незалежності. Від 1993 р. політика білоруського уряду була спрямована на все більше зближення з Росією.

Радянські адепти зробили ставку на запровадження посади президента і захоплення її у свої руки. Демократична опозиція вимагала парламентського правління. У січні 1994 р. С. Шушкевича на посаді

голови парламенту замінив М. Гриб, ставленик старих політичних сил. Верховна рада 1 березня 1994 р. проголосувала за впровадження в країні президентської влади. Була прийнята нова конституція 15 березня (30 березня набула чинності). За нею Білорусь проголошувалася унітарною, демократичною, правовою і соціальною державою, а президент отримав повноваження повного контролю за виконавчою владою.

Весна і початок літа 1994 р. пройшли під знаком президентських виборів. У кампанію включилося шість кандидатів: В. Кебич, О. Лукашенко, С. Шушкевич, З. Позняк, В. Новиков і О. Дубко. Під час заповнення анкетних листів для реєстрації кандидатом на посаду глави держави З. Позняк мав більшу підтримку. З огляду на це БНФ рекомендував зняти кандидатуру С. Шушкевича на користь одного кандидата від демократичних сил. Однак взаєморозуміння не сталося. За результатами першого туру голоси розділилися так: О. Лукашенко — 45 %, В. Кебич — 17, З. Позняк — 13, С. Шушкевич — 10, О. Дубко — 6 і В. Новиков — 4 %. Як видно, за взаємодії національно-патріотичних сил їхній кандидат мав реальні шанси потрапити в другий тур. У підсумку перемогу здобув О. Лукашенко — більше 80 % голосів. Президент склав присягу 20 липня. Новий уряд, який отримав назву Кабінет міністрів, очолив М. Чигір.

З обранням О. Лукашенка на посаду глави держави поступово утверджувався авторитарний стиль правління, сформувалася "вертикальна структура" виконавчо-розпорядчих органів як у центрі, так і в провінції, він отримав повноваження самостійно призначати керівників місцевої адміністрації. Президент почав масовий тиск на політичну опозицію, яка до кінця 90-х років XX ст. практично була усунена з органів державної влади.

У квітні 1995 р. О. Лукашенко, незважаючи на заперечення парламенту, призначив проведення референдуму. На знак протесту опозиційні депутати почали в приміщенні парламенту голодування. Проте їх швидко вигнали звідти, не допускали до ефіру на радіо і телебаченні. Травневий референдум підтримав пропозиції глави держави. Зокрема, за надання російській мові рівного статусу з білоруською проголосувало 83,3 %. Були також схвалені пропозиції про нові зразки державного прапора і гімну (75,1 %), курс на економічне зближення з Росією (83,3 %), право президента розпускати парламент (77,7 %). Національно-патріотичні сили зазнали чергової значної поразки.

Парламентські вибори, які відбувалися паралельно з референдумом, не дали позитивного результату, оскільки було обрано менше двох третин депутатів (133 з 260). Однак довиборів не проводили,

повноваження старого складу не продовжено. Отже, з літа 1995 р. країна опинилася без законодавчого органу. Вся повнота влади зосередилася у президента. Довибори парламенту відбулися лише у грудні 1995 р., законодавців стало 195, і парламент набув легітимності.

Весною 1996 р. національно-патріотичні сили активізували діяльність під гаслами захисту конституції і державної незалежності. Країною прокотилася хвиля демонстрацій з критикою політики президента. За таких умов з'явилися перші політичні в'язні, лідер БНФ З. Позняк емігрував. У липні конституційний суд країни визнав більше 15 президентських указів такими, що суперечили конституції. Однак О. Лукашенко розпорядився виконувати лише його укази. Парламентська опозиція висловила ідею проведення "круглого столу" за участю основних політичних сил з метою відновлення в країні конституційної законності й утворення коаліційного уряду. У відповідь О. Лукашенко запропонував провести черговий референдум для затвердження нової конституції, яка б ще більше зміцнила повноваження глави держави. Не погоджуючись із цим, члени парламенту почали збирати підписи для розгляду питання про імпічмент президента. Розійшлися думки гілок влади про характер референдуму: його ухвали повинні були мати силу закону чи рекомендацій. Так у країні виникла політична криза.

У листопаді 1996 р. в Мінську відбувся масовий мітинг на підтримку тих парламентаріїв, які висловилися за імпічмент. На знак незгоди з політикою глави держави у відставку подав прем'єр-міністр М. Чигір. Новий уряд очолив С. Лінг. Можливий імпічмент стурбував владні структури Росії: для тиску на офіційний Мінськ до столиці прибули російські прем'єр-міністр і керівники законодавчого органу. Після цього Конституційний суд країни відклав розгляд справи про імпічмент.

Напередодні референдуму з посади було звільнено голову Центрвиборчкому, оскільки він заявив, що не підпише підсумкового протоколу голосування. Референдум відбувся 24 листопада за участю 84,1 % громадян. За прийняття президентського варіанта конституції висловилося 70,5 %. Тоді ж було підтримано пропозицію глави держави про перенесення Дня незалежності з 27 на 3 липня (день визволення Мінська від нацистів у Другій світовій війні).

За Основним Законом (конституція 1994 р. у новій редакції) був створений двопалатний парламент — Національні збори. Більшість депутатів Верховної ради Білорусі увійшла до його складу. Натомість 70 депутатів разом з головою С. Шарецьким не визнали легітимності

референдуму, нової конституції і Національних зборів. Політична криза в країні завершилася.

Основні владні функції зосередилися в президента. Він отримав можливість безперешкодно керувати державою через видання власних декретів. Влада закрила приміщення опозиційних партій, обмежила свободу демонстрацій. Збори та мітинги протесту розганялися. Уряд жорстко реагував на дії незалежних профспілок, а О. Лукашенко своїм указом навіть призупинив їх діяльність після страйку працівників метро в 1995 р. У листопаді 1998 р. парламент ухвалив новий Цивільний кодекс зі змінами, які вніс президент.

Перемогу авторитаризму в Білорусі зумовили ряд обставин. На відміну від більшості посткомуністичних країн, білоруська еліта, як найбільш денационалізована, не змогла скористатися національними ідеями. Так само слабким був і загальнодемократичний рух. Населення країни негативно сприйняло невизначні наслідки реформ перших років незалежності. Суспільство було готове вітати появу сильної особистості, яка обіцяла повернути те, що країна втратила в останні роки.

Водночас Білорусь обрала шлях всебічного зближення з Росією. З метою об'єднання гуманітарного, економічного та військового простору двох країн 2 квітня 1996 р. було створено Співдружність Росії і Білорусі з координаційними виконавчими органами. 2 квітня 1997 р. цю Співдружність реорганізовано в Союз Росії і Білорусі. Додатково до наявних інтеграційних структур у рамках цього конфедеративного союзу заплановано поетапно запроваджувати єдині конституцію, законодавство, парламент, єдину валюту тощо.

Білорусько-російська інтеграція виявилася вигідною обом сторонам. Геополітичне та військово-стратегічне становище Білорусі як російського партнера обумовлено її вигідним географічним становищем. Союз із Білоруссю дозволяє Росії економити значні кошти у військовій сфері, оскільки об'єкти протиповітряної оборони на території Білорусі контролюють всю європейську частину Росії. Своєю чергою, Росія є великим ринком збуту продукції білоруської промисловості й сільського господарства, постачальником необхідних енергоресурсів.

Опозиційні сили спробували кинути виклик главі держави й у травні 1999 р. організували неофіційні президентські вибори (у них взяло участь близько 53 % громадян з правом голосу). Однак їх результатом стало поглиблення розколу в опозиційному середовищі: політики звинувачували один одного в маніпуляціях громадською думкою, фальсифікаціях. Водночас влада посилила тиск на своїх політичних

опонентів. Був ув'язнений М. Чигір (він брав участь в неофіційних виборах глави держави) під приводом звинувачення у фінансових зловживаннях. Безслідно зникли громадські та політичні діячі, журналісти (В. Гончар, Ю. Захаренко, Д. Завадський та ін.). Рятуючись від переслідування, до Литви виїхав С. Шарецький.

На початку 2000 р. О. Лукашенко змінив прем'єр-міністра (ним став В. Єрошин) і призначив на жовтень нові парламентські вибори. Голосувало 53,9 % виборців. Як зазначили міжнародні спостерігачі, вибори не відповідали “демократичним стандартам”. Більшість мандатів (81) здобули безпартійні, які сформували лояльний до президента уряд. Парламентськими стали також Комуністична партія (6), Аграрна партія (5), Республіканська партія праці і справедливості (2), Ліберально-демократична партія (1), Соціально-демократична партія народної згоди (1), Соціально-спортивна партія (1). Опозиція утворила в парламенті свою фракцію “Республіка” (лідери — В. Фролов і В. Парфянович). Вакантними виявилися 13 мандатів.

У вересні 2001 р. О. Лукашенко вдруге став главою держави, здобувши 75,6 % голосів. Тоді проголосувало 83,9 % виборців. Опозиційний кандидат В. Гончарик отримав 15,4 % голосів. Через звинувачення в диктаторському правлінні О. Лукашенко закрити в країні місію ОБСЄ, запровадив обмеження на зарубіжну допомогу неурядовим організаціям. У відповідь деякі європейські країни оголосили білоруського президента *persona non grata*.

У 2003 р. О. Лукашенко знову змінив главу уряду через неефективну роботу. Новим прем'єр-міністром став С. Сидорський. Парламентські вибори, які відбулися 17 жовтня 2004 р., проходили в умовах урядового контролю над засобами масової інформації, затримання опозиційних лідерів. З політичних мотивів були звинувачені та заарештовані троє відомих політиків: член координаційного комітету “Вільна Білорусь” В. Левоневський і його заступник О. Васильєв (за образу президента), колишній посол Білорусі в Латвії М. Марініч (за незаконне зберігання зброї). Закрито ряд незалежних газет, багатьом опозиційним політикам відмовлено в реєстрації.

За офіційними даними, голосувало 90,14 % громадян, вибори визнані дійсними у всіх 110 округах. Обрані депутати, за висловом опозиції, входили у “список Лукашенка”. Серед них від Компартії — 8, Аграрної партії — 3, Ліберально-демократичної партії — 1. З кандидатів опозиційної коаліції (“П'ять плюс”) не було обрано жодного депутата.

Одночасно з виборами проведено референдум із приводу обмеження конституцією кількості президентських термінів. Громадянам пропонували відповісти на одне запитання: “Чи дозволяєте Ви першому

Президенту Республіки Білорусь О. Г. Лукашенку брати участь як кандидату в Президенти Республіки Білорусь у виборах Президента і чи приймає частину першу статті 81 конституції Республіки Білорусь в такій редакції: “Президент обирається на п'ять років безпосередньо народом Республіки Білорусь на основі загального, вільного, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні?”.

За офіційними даними, голосувало 89,7 % виборців, 77,3 % висловилися проти обмеження. По областях ці показники були такі: Брестська — 75,7 %, Вітебська — 80,1, Гомельська — 83, Гродненська — 82,2, Могильовська — 88,8, Мінська — 75,5, Мінськ — 61,3 %. Таким чином, О. Лукашенко отримав можливість втретє балотуватися на посаду глави держави. Президентські вибори відбулися 19 березня 2006 р., проголосувало 92,6 % громадян. О. Лукашенка підтримало 82,6 % виборців, єдиного кандидата від опозиції О. Мілінкевича — 6 %, голову Ліберально-демократичної партії С. Гайдукевича — 3,5 %, лідера Соціал-демократичної партії (Громада) О. Козуліна — 2,3 %. Білоруська опозиція, США і Євросоюз не визнали результатів виборів, оскільки вони пройшли з численними порушеннями та не відповідали демократичним стандартам.

За оцінками західних правозахисних організацій (“Міжнародна амністія”, “Дім свободи”), правлячий режим у Білорусі — репресивний і диктаторський. О. Лукашенка найбільше звинувачують у порушенні прав людини, фальсифікаціях підсумків виборів і референдумів, розправі над політичними опонентами. У березні 2005 р. Європарламент прийняв резолюцію про ситуацію в Білорусі, в якій закликав Раду Європи засудити існуючий в країні режим як диктатуру, а президента — як диктатора.

Ситуація практично не змінилася й унаслідок жовтневих парламентських виборів 2008 р. Голосували 75,3 % виборців, причому можливістю дострокового волевиявлення, яке відбувалося впродовж п'яти днів, скористалися 26,3 % виборців. До парламенту не потрапив жодний представник опозиції. Спостерігачі від ОБСЄ констатували, що вибори не відповідали міжнародним демократичним стандартам. 19 грудня 2010 р. відбулися чергові вибори президента країни, на яких офіційно вчетверте поспіль переміг О. Лукашенко. Вечері того ж дня в центрі Мінська зібралося близько 20 тис. осіб на акцію протесту проти фальсифікації виборів. Проте правоохоронці розігнали протестантів, сімох із дев'яти опозиційних кандидатів було затримано. США та деякі країни Європи відмовилися визнати вибори легітимними.

Парламентські вибори відбулися 24 вересня 2012 р. Виборча явка становила 74,3 % (за даними спостерігачів від опозиції, голосувало

лише 38 %). Опозиція була представлена 60 кандидатами від 4 політичних партій, але не отримала жодного мандата.

Економіка. Рух за незалежність пов'язувався, передусім, з необхідністю вирішити економічні питання. Проте від початку становлення державності економічні реформи затягувалися. Підприємства випускали нікому не потрібну продукцію, а робітникам платили швидше не за працю, а за лояльність до влади та відмову від страйків. Сільське господарство трималося на колгоспно-радгоспній системі. Великі кошти витрачали на утримання російського війська. Лише на обслуговування ядерної зброї з білоруського бюджету щорічно витрачали близько 2 млн дол. Закон про приватизацію землі, прийнятий у вересні 1991 р., не виконувався через саботаж голів колгоспів і директорів радгоспів. Часткова приватизація підприємств і в торгівлі почалася лише в 1993 р. Економічним лібералізмом скористалися переважно міські чиновники. Вони розтягували державне майно під виглядом приватизації, створення акціонерних об'єднань тощо. Колишня партійна номенклатура створювала комерційні банки.

Восени 1993 р. назріла кризова ситуація в економіці. Інфляція досягла 400 % і “з’їла” всі заощадження населення. Валовий національний продукт скоротився на 31 %. За таких умов білоруський уряд запросив допомогу в Росії. Однак запровадження в лютому 1995 р. єдиного митного простору спричинило масовий вивіз білоруських продуктів харчування, як дешевших. Приватизація державних підприємств, яка почалася в середині 1995 р., здійснювалася на користь компаній і фірм, пов'язаних з президентським і урядовим оточенням.

У січні 1996 р. уряд прийняв п'ятирічний план “Основних напрямів соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на 1996—2000 роки”. Пріоритет надавався будівництву житла, експорту та продовольству. Приватні банки закривалися або переходили під контроль держави. Водночас криза масових неплатежів поставила директорський корпус підприємств, а також колгоспи і радгоспи в повну залежність від державних кредитів. До кінця 1996 р. в країні було ліквідовано половину недержавних підприємств, а у 1997 р. — третину.

Обвал російського рубля в 1998 р. боляче вдарив по білоруській економіці. Країна потрапила в чергову економічну кризу, інфляція становила 282 %. У 1999—2002 рр. негативні явища в економіці продовжувалися. Близько 40 % промислових підприємств і 80 % колгоспів і радгоспів були нерентабельними. Безробіття становило 10—12 %.

На початку XXI ст. економіка країни почала налагоджуватися. Білорусь виявилася єдиною країною на руїнах СРСР, де збереглися і продовжують успішно діяти “заводи-гіганти”. Проводиться активна політика підтримки села і модернізації виробництва. У 2004 р. ухвалено створити в країні “Парк високих технологій”. Зацікавленість до цього проекту виявили такі провідні компанії, як HP, Microsoft та ін.

У 2005 р. ВВП зріс на 9,2 % і становив 79,13 млрд дол., або в перерахунку на душу населення — 7700 дол. Промислове виробництво зросло на 10,4 %, інфляція зафіксована на рівні 8 %. У 2006 р. позитивні тенденції в економіці продовжувалися. Проте уряд зловживав соціальними видатками, купуючи лояльність робітників відносно високими зарплатами, нехтуючи питаннями модернізації виробництва. Лише 10 % державних кредитів 2008 р. було спрямовано у фонд технічного переоснащення, тоді як у фонд зарплати пішло понад 83 %. Режим не міг допустити зростання безробіття, тому підтримував роботу економічно неефективних суб'єктів господарювання штучно.

Восени 2011 р. країну охопила фінансова криза, передовсім через негативне сальдо торгового балансу. Нестача іноземної валюти в обмінних пунктах спровокувала ажіотажний попит на долари та євро. Оскільки спроба стримати офіційний курс білоруської валюти не дала бажаного ефекту, уряд зробив стрімку девальвацію рубля: за один день він знецінився на 56 %. Наслідком девальвації став стрибок цін та зникнення з продажу деяких видів імпортованих товарів. Офіційно названа інфляція у 2011 р. — 20,2 %.

Обсяг у 2011 р. зріс на 5,3 % порівняно з 2010 р. і становив 274,3 трлн білоруських руб. (32,38 млрд дол.). Виробництво промислової продукції за 2011 р. збільшилося на 9,1 %. Обсяг випуску сільськогосподарської продукції господарствами всіх категорій власності зріс на 6,6 % і досяг 6,69 млрд дол. Валовий зовнішній борг Білорусі на 1 січня 2012 р. становив 34,3 млрд дол. (62,3 % ВВП) і мав тенденцію до збільшення.

Сьогодні основними галузями економіки є електроенергетика, машинобудування, металообробка, хімічна, нафтова, легка, харчова, лісова і деревообробна промисловість. Країна — потужний експортер вантажних автомашин (МАЗ, БелАЗ), тракторів (“Беларус”), телевізорів (“Горизонт”), холодильників (“Атлант”), хімічних волокон і ниток, калійних добрив, продукції текстильної і легкої промисловості. Економіка значною мірою ґрунтується на переробці імпортованої сировини і використання імпортованих деталей. Третина підприємств дотаційні і залежать від державних кредитів.

Зовнішня політика. Після проголошення державної незалежності Білорусь дістала міжнародне визнання, має дипломатичні відносини різних рівнів з багатьма державами світу (127 наприкінці 2006 р.). Вона є членом ООН і 12 її спеціалізованих організацій, Союзу Незалежних Держав, Євразійського економічного товариства, Єдиного економічного простору, Міжнародного валютного фонду та ін. У грудні 1991 р. Білорусь визнали Європейські співтовариства. У 1995 р. було підписано Угоду про партнерство і співробітництво в політичній, економічній і торговій сфері. Країна отримувала значну допомогу в рамках програми ТАСІС. Однак подальшому розвитку відносин Білорусі з Євросоюзом перешкодили антидемократичні кроки правлячого режиму. ЄС відмовився визнати конституційні зміни в 1996 р. У 1997 р. Рада Міністрів ЄС відмовилася продовжити Угоду про партнерство і співробітництво та підтримати вступ Білорусі в Раду Європи. Білорусь втратила статус спеціально запрошеного члена в Європарламенті через недемократичність виборів 1997 р. і тиск на політичну опозицію. Відновлення цього членства можливе лише за таких умов: розширення повноважень парламенту, запровадження інституту Уповноваженого з прав людини, перегляд виборчого закону і закону про пресу. У березні 2005 р. ЄС висловив готовність фінансувати “формування громадянського суспільства” в Білорусі.

У 2008 р., після тривалої паузи у двосторонніх контактах, почалося певне “потепління” у відносинах Білорусі з ЄС. У вересні в Мінську відбулася церемонія вручення вірчих грамот, на якій шість із десяти послів представляли Євросоюз. У листопаді президент О. Лукашенко дав Єврокомісії згоду на зарахування країни до Європейської політики сусідства.

Вектор зовнішньої політики орієнтований на Росію, яка є основним партнером в політичній і економічній сферах. У 1995 р. між двома державами укладено Договір про дружбу, добросусідство і співробітництво на 10 років. У грудні 1999 р. підписано Договір про створення Союзної російсько-білоруської держави (набув чинності 26 січня 2000 р.). Зміна вищого керівництва в Росії загальмувала інтеграційні процеси. Питання про прийняття єдиної конституції до кінця 2007 р. вирішене не було. Переговори про єдину валюту також опинилися у безвиході. У березні 1996 р. Білорусь разом з Росією, Казахстаном і Киргизстаном утворила Союз інтегрованих держав.

Після енергетичного конфлікту з Росією наприкінці 2006 р. офіційний Мінськ активізував спроби диверсифікувати свою зовнішню політику і звернув увагу на активізацію та покращення відносин з Індією, Іраном, Венесуелою.

Білорусько-українські дипломатичні відносини були встановлені 27 грудня 1991 р. Перший офіційний візит глави білоруського уряду В. Кебича до Києва 16 грудня 1992 р. започаткував політичний діалог на найвищому рівні. У липні 1995 р. між двома державами підписано Договір про дружбу, добросусідство і співробітництво (набув чинності 6 серпня 1997 р.). Однією з важливих проблем двосторонніх відносин є питання про Державний кордон. Хоча відповідний договір було укладено в травні 1997 р. і ратифіковано українською стороною, офіційна Білорусь його узаконення ставить у залежність від сплати Україною державного боргу (близько 100 млн дол., утворився в розрахунках між підприємствами двох країн у 1992—1993 рр.; українська сторона визнає лише половину цієї суми). У грудні 1998 р. підписано Програму економічного співробітництва до 2008 р. У травні 2007 р. в Мінську проходила перша Національна виставка “Товари України”, на якій було представлено понад 100 українських виробників. Україна є одним із стратегічних торгових партнерів Білорусі. За 2007—2011 рр. обсяги двосторонньої торгівлі зросли майже в два рази. Основними товарними групами з експорту традиційно є білоруська сільськогосподарська техніка, трактори, вантажні автомобілі, калійні добрива, нафтопродукти, шини, холодильники та ін. Україна постачає до Білорусі в основному металопродукцію, вироби з чорних металів, електроенергію, соняшникову олію тощо. У 2011 р. взаємний товарообіг зріс на 40 % і досяг 6,2 млрд дол. При цьому збереглося позитивне сальдо для Білорусі. Українська діаспора налічує понад 237 тис. осіб. Найбільше їх проживає у Брестській (57 тис.), Гомельській (50 тис.) областях та в Мінську (39 тис.). Станом на 2006 р. було зареєстровано п’ять українських об’єднань.

Культура. Нові умови суспільно-політичного розвитку вплинули на культурне життя країни. У 1990—1991 рр. були прийняті закони про мови (білоруська мова набула статусу державної), культуру (визначено основні напрями культурної політики), освіту (зверталася увага на створення основ національної системи освіти). У 1994 р. 56,6 % першокласників вивчали білоруську мову. За даними всебілоруського перепису населення (1999) 82 % громадян рідною назвали білоруську мову, але лише 37 % розмовляли нею. До 2002 р. на 16 % зменшилася кількість масових бібліотек, книжки білоруською мовою становили 10,6 % всіх видань у країні і лише 8 % їх загального накладу.

Після проведення в країні референдуму 1995 р., який більшість країн світу визнали нелегітимним, державна політика, спрямована на впровадження білоруської мови в різні сфери громадського життя,

згортається. У 1998 р. парламент ухвалив нову редакцію “Закону про мови”, в якому проголошено державність білоруської й російської мов, що негативно вплинуло на школу. Якщо в 1997/1998 навчальному році базову й середню освіту білоруською мовою здобувало майже 13,5 % учнів Мінська, то через два роки — лише близько 11 %.

Виникли нові форми закладів освіти. Так, уже в 1991-1992 навчальному році діяло 33 гімназії, 12 ліцеїв, 2 коледжі. У 2005 р. в країні було 42 державні вищі школи, в тому числі 7 класичних і 9 профільних університетів, 15 недержавних вищих шкіл, 4783 середні загальноосвітні школи, 249 профтехучилищ, 151 державний і 6 недержавних середніх спеціальних закладів освіти. Приватна освіта, а також заснована на комерційних засадах, з початку 2000 р. почала згортатися. Шкільні підручники, видані до 1994 р., замінювалися новими. У 2002 р. в середніх школах був відмінений екзамени з білоруської літератури.

У 1991 р. при уряді створено Фонд фундаментальних досліджень для допомоги в роботі наукових установ і окремих учених. Демократизація суспільства сприяла розвитку гуманітарної науки. Значних успіхів досягнуто в білорусистиці, перевидано праці з історії і культури Білорусі репресованих науковців (М. Довнар-Запольський, О. Цвікевич та ін.). У 1993 р. відбулася перша всебілоруська конференція істориків, на якій створено білоруську асоціацію істориків. Почали видавати історичні журнали (“Спадщина”, “Білоруський історичний журнал”, “Білоруське минуле”). У 2002 р. був прийнятий новий статут академії наук, за яким вона підпорядковувалася главі держави. Президентом академії призначено М. Мясніковича. У 2007 р. в країні діяло 287 наукових установ і організацій.

Сучасну художню літературу визначають твори В. Бикова, Н. Гілевича, К. Тарасова, В. Чаропки, Л. Голубовича та ін. У Мінську відкрито Державний музей білоруської літератури. У 1996 р. засновано видавничу серію “Білоруська бібліотека”. З 2002 р. всі літературні видання перейшли під державний контроль, Спілка письменників Білорусі була позбавлена державного фінансування.

Театральна сцена представлена творчими колективами Білоруського академічного театру опери і балету, Білоруського академічного драматичного театру імені Янки Купали, Молодіжного театру, театру “Вільна сцена” (тепер — Республіканський театр-лабораторія білоруської драматургії) тощо. У 1992 р. було створено перший у країні приватний театр (Гомель). Традиційним стало проведення музичних фестивалів “Вітебська осінь”, “Мінська весна”, “Білоруський березень” і под. У Молодечно проводиться фестиваль білоруської пісні та

поезії. В образотворчому мистецтві поширилися неформальні тенденції. Були відкриті недержавні галереї (“Арт-творчість”, “Віта-нова” та ін.), виникли неофіційні творчі об’єднання. У 2000 р. в Полоцьку відкрито пам’ятник Єфросинії Полоцькій (скульптор І. Голубев). Викликає зацікавлення творчість художників Я. Куліка, К. Хорошевича, В. Кошкуневича і под.

БОЛГАРІЯ

Територія і кордони. Республіка Болгарія (Република България) — держава у південно-східній частині Європи. Національний девіз — “Об’єднання — сила”. Площа — 110,94 тис. км². Максимальна відстань з півдня на північ — 330 км, із заходу на схід — 520 км. Протяжність кордонів — 2246 км. Межує на сході через Чорне море з Україною, на півночі з Румунією, на заході з Сербією і Македонією, на півдні з Грецією і Туреччиною. Столиця — Софія (1,1 млн). Найбільші міста: Пловдив (340 тис.), Варна (300 тис.), Бургас (194 тис.), Русе (166 тис.).

Населення — 7,45 млн (2005). Щільність — 108,5 осіб на км². Демографічна ситуація від’ємна. Коефіцієнт народжуваності — 7,9, а смертності — 14,3 на тисячу осіб. У містах проживає 89 %. **Етнічний склад:** болгари (85,67 %), турки (9,4 %), цигани (3,7 %), вірмени (0,16 %) та ін. Македонців, які проживають у країні, офіційно визнано етнічними болгарами. 68 тис. не визначилося з національністю. **Релігійно-конфесійно** переважають християни: православні (83,5 %), римо-католики (1,5 %) тощо. Іслам сповідує близько 12 %.

Державний лад і вищі органи влади. Болгарія — парламентська республіка. Главу держави (президента) обирають всенародно з громадян, старших 35 років, на 5 років, і він може бути переобраний на другий термін. Парламент (однопалатні Народні збори, 240 депутатів) формують шляхом

загальних виборів на пропорційній основі на чотирирічний термін. Для проходження в парламент політичній силі треба подолати 4 %-ний бар’єр. Парламент обирає прем’єр-міністра, який формує уряд (Раду міністрів).

Державні символи. Прапор — полотнище з білої, зеленої та червоної горизонтальних смуг з гербом у лівій верхній частині. Герб — геральдичний щит червоного кольору, на фоні якого стоїть золотий коронований лев. Внизу напис — “Сила в об’єднанні”. Щит тримають два золотих леви. Вони стоять на перехрещених дубових гілках з жолудями. Гімн — пісня “Мила Батьківщино”. Державна мова — болгарська.

Адміністративно-територіально поділяється на 9 областей, у т. ч. столицю.

Державні свята: 1 січня (Новий рік), 3 березня (День визволення від османського іґа, 1878), 24 травня (День болгарської писемності й культури), 22 вересня (визнання незалежності, 1908). **Грошова одиниця** — BGL (лев) = 100 стотинок. **Інтернет-домен** — .bg. **Міжнародний штриховий код** (країна — виробник товару) — 380. **Міжнародний телефонний код** — + 359. **Часовий пояс** — UTC + 2.

Суспільно-політичний і економічний розвиток. Ліквідація тоталітарного режиму розпочалася восени 1989 р. Усунення Т. Живкова від влади стимулювало формування нових політичних сил, сприяло лібералізації суспільної атмосфери в країні. Масово створювалися опозиційні комуністам організації, рухи, були відновлені старі та виникли нові партії. Центром згуртування опозиції став Союз демократичних сил, СДС (“сині”), який організаційно оформився 7 грудня 1989 р. Його лідером став Ж. Желев. Так у країні сформувалася біполярна політична система. Причому кожна зі сторін розглядала себе головним претендентом на політичне верховенство в суспільстві, а в своєму опоненті вбачала претензійного та некоректного противника.

На початку 1990 р. у болгарському політичному просторі появилася третя потужна сила — Рух за права і свободи турків і мусульман у Болгарії. Однак через заборону створювати партії на етнічній чи

релігійній основі він був перейменований на Рух за права і свободи, РПС (“зелені”). У лютому 1990 р. політичну самостійність декларував Болгарський землеробський народний союз, який у 1948 р. прийняв програму Компартії.

У січні 1990 р. був проведений загальнонаціональний “круглий стіл” за участю основних партій і організацій. Оскільки Народні збори, обрані в 1986 р., не представляли інтересів опозиції і не мали вже необхідного авторитету в суспільстві, “круглий стіл” сприймався як законодавчий орган, який заклав основи плюралістичної системи в Болгарії.

Політична боротьба за владу обумовила радикальні зміни в діяльності Компартії. У квітні 1990 р. вона була перейменована в Соціалістичну партію, БСП (“червоні”). На початку 1990 р. ліквідовано Держраду і запроваджено посаду президента: першим главою держави у квітні 1990 р. став лідер соціалістів П. Младенов. У червні 1990 р. були проведені перші за післявоєнні роки вільні вибори. Парламентськими стали три політичні сили: БСП (47 %), СДС (36 %), РПС (6 %). Решта партій не змогли подолати 4 %-ний бар’єр.

У липні 1990 р. П. Младенов залишив посаду президента. Його наступником став лідер опозиційного СДС Ж. Желев. Під час формування уряду опозиція відмовилася увійти до його складу. Тому у вересні 1990 р. утворено соціалістичний уряд А. Луканова. Політичну кризу, яка розпочалася влітку 1990 р., загострювало різке погіршення соціально-економічної ситуації: запроваджено карткову систему на цукор, олію та інші продукти харчування. У листопаді уряд опублікував програму реформ, розраховану на 100 днів. Проте здійснити її він був не в змозі й подав у відставку з мотивів відсутності підтримки парламенту. За цей час БСП перетворилася в найбільшого власника зовнішньоторгових фірм, видавництв, готелів тощо.

У листопаді 1990 р. змінено офіційну назву країни — на *Республіка Болгарія*. У грудні цього ж року був утворений коаліційний кабінет Димитра Попова, до складу якого ввійшли представники БСП, СДС, РПС. Новому уряду вдалося стабілізувати ситуацію, були закладені перші нормативні та конституційні основи ринкової економіки і демократичного державного ладу. Гарантом цього стала угода про мирний перехід до демократичного суспільства. Її підписали представники 15 найвпливовіших політичних партій і організацій.

12 липня 1991 р. парламент затвердив нову конституцію країни, за якою Болгарія стала парламентською республікою. За результатами жовтневих парламентських виборів 1991 р. соціалісти втратили контроль над законодавчою і виконавчою владою. Так фактично за-

вершився перший етап демократичних перетворень у Болгарії, були зламані тоталітарні структури.

Уряд сформував лідер СДС Філіп Димитров. Оскільки СДС у парламенті не мав абсолютної більшості, цей уряд зміг функціонувати лише завдяки підтримці РПС. Сам СДС на цей час вже не був тим порівняно гомогенним об’єднанням, як перші півтора року свого існування. Унаслідок розколу виник потужний СДС-Рух, який об’єднав праві партії, СДС-Центр і СДС-Лібералів, що не подолали на виборах 4 %-ний бар’єр.

Новий склад парламенту ухвалив низку рішень, спрямованих на повну декомунізацію країни. У грудні 1991 р. набув чинності закон про повернення державі більшої частки майна партій. Він був спрямований, передусім, на економічний підрив БСП як правонаступниці Компартії. Щоправда, значну частку майна соціалісти змогли зберегти, перетворивши його в капітал формально приватних фірм. Парламент також ухвалив, що час перебування на штатних посадах у Компартії не зараховується до трудового стажу під час призначення пенсій. Розпочалася кадрова чистка державного апарату, мали місце судові переслідування діячів колишнього режиму. Деякі з них (А. Луканов та ін.) були позбавлені депутатських мандатів.

На перших прямих президентських виборах (січень, 1992 р.) переміг кандидат від демократичних сил Ж. Желев. Його другий мандат виявився дуже суперечливим. У країні продовжувала зберігатися поляризація політичних сил. Конфлікт із прем’єр-міністром Ф. Димитровим призвів до гострої політичної кризи і водночас зіпсував стосунки Ж. Желева з власним оточенням. Справа дійшла до скандальних акцій — спалення портретів Ж. Желева і його книги “Фашизм”.

У жовтні — листопаді 1992 р. тривала урядова криза (причиною став факт звинувачення національною розвідувальною службою радника прем’єр-міністра в причетності до поставок зброї в Македонію, що порушувало ембарго ООН. — М. К.). Спроби “синіх” і “червоних” сформуванню нові уряди закінчились невдачею. Врешті-решт за мандатом “зелених” утворився уряд Любена Берова, який був радником президента з економічних питань. Його сформували в основному безпартійні спеціалісти.

У грудні 1994 р. відбулися дочасні парламентські вибори. Вони показали, що в країні соціалісти мають значну суспільну підтримку. Коаліція Соцпартії і двох дрібних політичних організацій (БЗНС “А. Стамболійський” і “Екогласність”) отримала на них 43,6 % голосів і 125 з 240 місць у парламенті. Це дало змогу соціалістам утворити свій уряд, який очолив лідер Соцпартії Ж. Віденов. Хоча соціалісти

знову отримали контроль над законодавчою і виконавчою владою, вони не змогли розв'язати актуальні соціальні питання. Катастрофічне падіння економіки загострило політичну ситуацію в країні, спричинило падіння рейтингу соціалістів. У результаті на президентських виборах у листопаді 1996 р. переміг кандидат Об'єднаних демократичних сил Петр Стоянов, за якого в другому турі проголосувало близько 60 % виборців (у 1997 р. він був переобраний на цю посаду).

Прагнучи розвинути успіх, Об'єднані демократичні сили 19 грудня 1996 р. внесли до парламенту Декларацію про національний порятунк, домагаючись дочасних парламентських виборів. Протистояння “червоних” і “синіх” вилилося на початку 1997 р. у зіткнення демонстрантів з поліцією і штурм будинку парламенту. Депутати від Об'єднаних демократичних сил залишили Народні збори й очолили рух масового протесту. Страйки та інші акції тривали понад місяць. За таких умов президент назначив службовий уряд (налаштований прозахідно). Дочасні парламентські вибори відбулися у квітні 1997 р. і принесли успіх Об'єднаним демократичним силам: 52,2 % голосів виборців і 137 мандатів проти 22,2 % і 57 мандатів Соцпартії. У травні 1997 р. основні політичні сили країни підписали Декларацію про національну злагоду. Уряд очолив лідер СДС Іван Костов.

Наприкінці 90-х років ХХ ст. у країні було здійснено практично повну приватизацію, припинено фінансування збиткових підприємств. Започатковано реформування освітньої системи: зменшення кількості вищих закладів освіти згідно з вимогами господарства щодо чисельності кваліфікованих кадрів.

Стара політична еліта намагалася не допустити повної втрати влади і вирішила зробити ставку на підконтрольного болгарського монарха в еміграції. З цього часу у болгарському політикумі відкрито вперше зіткнулися проєвропейські і проросійські сили. До країни у січні 2001 р. на постійне проживання повернувся з вигнання колишній цар Симеон II з династії Кобургів. Він організував і очолив політичне об'єднання Національний рух Симеон II (“жовті”). Під час липневих парламентських виборів 2001 р. ця політична сила набрала 42,2 % голосів і здобула 120 мандатів з 240. Об'єднані демократичні сили отримали лише 18,2 % голосів і 51 мандат, коаліція “За Болгарію” — 17,1 % і 48 мандатів, а Рух за права і свободи — 7,5 % і 21 мандат. Інші партії не подолали 4 %-ний бар'єр.

Під час формування уряду Симеон II пропонував увійти до його складу представникам Об'єднаних демократичних сил. Після того як “сині” цю пропозицію відхилили, він уклав офіційну угоду з Рухом за права і свободи. Урядова програма Симеона II “800 днів” обіцяла

болгарам зниження податків, збалансований бюджет, боротьбу з корупцією і злочинністю, підготовку умов до вступу в ЄС та НАТО.

У листопаді 2001 р. відбулися чергові президентські вибори за участю 6 претендентів. Однак у другий тур (18 листопада) зовсім несподівано потрапив лідер соціалістів Георгій Пирванов (36,4 %) і П. Стоянов (34,9 %), який ішов як незалежний кандидат. У другому турі, де голосувало 54,4 %, переміг Г. Пирванов (54,1 %).

Його обранню сприяло розчарування частини болгарського суспільства в уряді “синіх”, який не спромігся вивести країну з економічної кризи, підняти соціальний рівень життя. Виборцям імпонували також такі риси “червоного” кандидата, як стриманість, толерантність, гнучкість, здатність до компромісу, непричетність до зловживань. Ставши президентом, Г. Пирванов заявив, що пріоритетною метою Болгарії залишається вступ країни до ЄС і НАТО, зміцнення зв'язків зі стратегічними партнерами.

Монархісти та демократи не виправдали сподівань болгарського суспільства. Тому на виборах до місцевих органів влади у 2003 р. соціалісти здобули впевнену перемогу. Свій успіх вони закріпили у 2005 р. під час парламентських виборів. Очоливши коаліцію “За Болгарію”, вони здобули найбільше голосів (31,1 %) і отримали третину мандатів (82 з 240). Виграшна для соціалістів була, зокрема, та обставина, що владний Національний рух Симеон II не зумів належно впоратися із соціально-економічними проблемами. Втративши підтримку значної частини виборців, він набрав лише 16,9 % голосів, що дало йому лише 53 мандати (на попередніх виборах мав 120 мандатів). Третью реальною політичною силою мали шанс стати праві (“сині”). Однак задовго до виборів, у їхньому середовищі виникло два блоки, котрі на вибори пішли самостійно. Відповідно, Коаліція об'єднаних політичних сил здобула 7,7 % (20 мандатів), а Демократи за сильну Болгарію — 6,5 % (17 мандатів).

Зміцнив свої позиції Рух за права і свободи, який набрав 12,8 % (34 мандати). Цілковитою несподіванкою стало входження до парламенту крайньо радикальної коаліції “Атака” — 8,2 % (21 мандат), яку характеризують як антисемітську й антициганську політичну силу. Вона також виступає проти орієнтації Болгарії на Захід, зокрема не схвалює її участі в НАТО, МВФ, Світовому банку, вимагає перегляду відносин з ЄС. Парламентським став Болгарський народний союз (коаліція трьох ідеологічно різнорідних невеликих політичних партій), який здобув 5,2 % (13 мандатів).

Новий склад парламенту очолив соціаліст Георгій Пірінський. Понад місяць тривали дискусії з приводу формування уряду. Лише

в середині серпня парламент затвердив склад кабінету на чолі з лідером Соцпартії Сергієм Станішевим. Урядову коаліцію склали Соцпартія (8 міністрів), Національний рух Симеон II (5 міністрів) і Рух за права і свободи (3 міністри), які утворили парламентську більшість (169 мандатів).

Президентські вибори у жовтні 2006 р. відбулися в два тури. Перший з них було зірвано через низьку явку виборців (трохи більше 40 %). У другому турі голосувало 41,2 % виборців. Г. Пирванов отримав 75,95 % голосів. Його опонентом був лідер “Атаки” В. Сідеров.

У червні 2009 р. болгари обирали депутатів до Європарламенту. Голосувало 38,99 %. Позитивні результати отримали консервативна партія “Громадяни за європейський розвиток Болгарії”, відома ще під аббревіатурою ГЕРБ (24,36 % і 5 мандатів), коаліція “За Болгарію” (18,5 % і 4 мандати), Рух за права і свободи (14,14 % і 3 мандати), “Атака” (11,96 % і 2 мандати), Національний рух за стабільність і прогрес (7,96 % і 2 мандати) та Голуба коаліція у складі двох правих партій — Союзу демократичних сил і Демократичної партії (7,95 % і 1 мандат).

Приблизно така сама політична ситуація виявилася й на національних парламентських виборах у липні того ж року. Голосувало 60,2 %. Мандати виборювали 18 політичних блоків і партій. Абсолютним переможцем став ГЕРБ — 39,72 % і 116 мандатів. До парламенту пройшли також коаліція “За Болгарію” — 17,7 % і 40, Рух за права і свободи — 14,45 % і 34, “Атака” — 9,36 % і 21, Голуба коаліція — 6,76 % і 15, “Порядок, законність і справедливість” — 4,13 % і 10. Не досягли 4 %-ного бар’єра такі політичні сили, як “Лідер” (3,26 %) та Національний рух за стабільність і прогрес (3,02 %). Решта отримали 0,55 % голосів і менше. Лідер ГЕРБ Бойко Борисов сформував однопартійний кабінет міністрів із 15 осіб.

Восени 2011 р. відбулися вибори глави держави. Про свою участь у виборчих перегонах заявив 21 кандидат. Проте жоден з них не набрав більше половини голосів. 30 жовтня відбувся другий тур за участю двох найбільш рейтингових претендентів. Голосувало 48,04 % громадян. Кандидата урядової право-центристської партії ГЕРБ (“Громадяни за європейський розвиток Болгарії”) підтримало 52,58 % виборців. Його опонент соціаліст Івайло Калфін мав довіру решти.

Економіка. Після 1990 р. Болгарія пережила масштабну трансформацію економіки, заплативши велику соціальну ціну. Від початку держава не змогла організувати ефективний перехід до ринкового господарства зі всіма його атрибутами. Це спричинило тотальний економічний спад. Розпалася фінансово-кредитна система, була па-

ралізована виробнича, торговельна та інші діяльності. Все це позначилося на соціальній сфері, генерувалося безробіття. Якщо у 1990 р. воно становило 1,6 %, то вже у 1993 р. зросло до 16 %. Певна стабілізація економіки розпочалася у 1994 р. Вона супроводжувалася розширенням малого та середнього бізнесу, зростанням приватного сектору. Проте відсутність законів та різних нормативних актів практично зупинили загальне економічне реформування, була згорнута приватизація.

Запобігаючи відвертій соціальній кризі (у 1995 р. 65 % мешканців були за межею бідності), уряд підтримував збиткові державні підприємства за рахунок активів банківської системи. Це стало основним фактором зростання інфляції до 3000 % наприкінці 1996 р. За таких умов в угоду між основними політичними силами, підписану 4 лютого 1997 р., було включено пункт про запровадження інституту Валютної ради, який блокував рефінансування банків, забороняв дотації державних підприємств. Уряд виконував вказівки МВФ під постійним контролем його радників. Така ситуація швидко дала позитивні результати, а інфляція практично згорнулася до кількох відсотків. До кінця 1998 р. економічні показники зросли. Велике значення мали зарубіжні інвестиції. Перші значні проекти розпочалися вже у 2000 р. у сфері енергетики за участю США (1,4 млрд дол.). Значні кошти у розвиток болгарської економіки вклала Німеччина.

Позитивні зміни намітилися в структурі ВВП: частка промисловості знизилася (до 25 %) за підвищення частки послуг. ВВП у 2004 р. становив 61,6 млрд дол. (8200 дол. на душу населення), а у 2008 р. — 93,8 млрд дол. (12 373 дол.).

Унаслідок світової фінансової кризи, яку Болгарія болісно відчула, показники ВВП зменшилися. Помітне збільшення почалося вже в 2011 р., коли ВВП був зафіксований на рівні 53,5 млрд дол. У його структурі на промисловість припадало 27,6 %, сільське господарство — 7,5 % і сферу послуг — 64,9 %. Державний борг на першу половину 2011 р. становив 5,8 млрд євро. Інфляція була майже 4,5 %. Безробіття на початку XXI ст. коливалося в межах 10—12 %, а в 2011 р. — близько 9 %. Основними галузями промислового виробництва є машинобудування, електротехнічна, нафтопереробна, хімічна, текстильна та харчова промисловості. Значна частина прибутків надходить від туризму (на рік понад 400 млн дол. при 1 млн туристів). Країна експортує переважно мінеральні ресурси та сільськогосподарську продукцію. Основними країнами-імпортерами є Італія, Німеччина, Греція, Туреччина, Росія. Серед імпорту переважають паливо та верстати.

Стратегія прискороного економічного розвитку країни на 2007—2008 рр. передбачала збільшення темпів зростання економіки у межах 6—7 % і скорочення великих розбіжностей у життєвому рівні різних верств населення. Однак через світову економічну й фінансову кризу цього не сталося.

Зовнішня політика Болгарії формувалася під впливом фундаментальних світових та, зокрема, європейських змін. Зникнення біполярності світу, ліквідація в 1991 р. Ради економічної взаємодопомоги, Варшавського блоку, розпад СРСР, дестабілізація і воєнні конфлікти на Балканах зумовили країні труднощі зовнішньополітичної діяльності країни, пошук нової концепції національної безпеки. Головним у діяльності на міжнародній арені стало питання інтеграції країни у загальноєвропейські структури. У лютому 1995 р. Болгарія стала асоційованим членом ЄС, а у 2007 р. — його повноправним членом. З 2004 р. країна входить до НАТО (фінансовий внесок Болгарії у 2005 р. становив 0,64 % ВВП).

Важливим напрямом зовнішньої політики в 90-х роках ХХ ст. були Балкани, причому найбільше значення надавалося нормалізації відносин із Грецією і Туреччиною. Цієї мети болгарській дипломатії вдалося досягти. У жовтні 1991 р. було укладено на 20 років болгаро-грецький Договір про дружбу, добросусідство і безпеку. Аналогічний договір Болгарія підписала з Туреччиною у травні 1992 р. За згодою Туреччини питання про права болгарських мусульман було знято з порядку денного міжнародних форумів, зокрема Ісламської конференції, що дозволило Болгарії в 1992 р. стати членом Ради Європи. Своєю чергою, Софія підтримала ідею офіційної Анкари про створення зони Чорноморського економічного співробітництва, ставши співзасновником цієї організації (1992). Влітку 1997 р., під час офіційного візиту до Туреччини, президент П. Стоянов офіційно вибачився за дискримінаційну політику щодо турецької національної меншини у 80-х роках ХХ ст. і оголосив про припинення підтримки з боку Болгарії антитурецьких курдських організацій.

Після встановлення дипломатичних відносин у грудні 1991 р. болгаро-українські зв'язки розвивалися поступально. У жовтні 1992 р. був підписаний Договір про дружні відносини та співробітництво між Україною і Болгарією. Він став основою створення договірно-правової бази співробітництва двох країн. У березні 1998 р. була підписана Декларація про стратегічне партнерство.

Договірною-правова база двосторонніх відносин постійно розширюється. У 2009 р. були підписані Протокол про співробітництво й обміни між міністерствами освіти і науки до 2010/2011 навчального

року, План про військове співробітництво на 2010 р. тощо. Станом на січень 2011 р. було укладено 90 двосторонніх документів, з яких міждержавних — 9, міжурядових — 33, міжвідомчих — 48. Між сторонами також підписано низку документів на міжрегіональному рівні. У контексті розвитку договірно-правової бази триває робота з відповідними міністерствами і відомствами двох країн з метою підписання документів про співробітництво в галузі енергетики, запобігання надзвичайним ситуаціям та ліквідації їх наслідків, про партнерство і поглиблення співробітництва в галузі європейської та євроатлантичної інтеграції, про регулювання трудової міграції тощо.

Зріс загальний обмін товарами та послугами. Якщо у 2004 р. він становив близько 610 млн дол., то у 2005 р. збільшився майже до 700 млн дол.

Протягом 2009 р. обсяг українського експорту товарів у Болгарію становив 395,5 млн дол. (35,8 % від рівня минулого року). Обсяг імпортованої з Болгарії продукції дорівнював 151,7 млн дол. або 63,4 % від рівня минулого року. Експорт українських послуг — 30,6 млн дол. (63,3 % за попередній рік), а імпорт послуг з Болгарії — 19 млн дол. (58,8 % від 2008 р.). Отже, загальний товарообіг між двома країнами (товари + послуги) впродовж зазначеного періоду становить 596,8 млн дол. з позитивним для України сальдо у розмірі 255,3 млн дол.

Станом на 1 липня 2009 р. в економіку України з Болгарії інвестовано 20,4 млн дол. За болгарськими даними, загальна сума українських інвестицій у болгарську економіку РБ становила 4,2 млн євро. На початку 2010 р. в Україні діяло 200 підприємств за участю болгарського капіталу та 67 представництв болгарських компаній. У Болгарії зареєстровано близько 60 представництв українських установ, фірм та компаній, зокрема “Аеросвіт”, “Українське дунайське пароплавання” тощо.

Додатковим чинником, що сприяє поглибленню двостороннього співробітництва, є наявність в Україні великої болгарської спільноти (234 тис.). Протоколи, підписані відповідними міністерствами, передбачають запровадження викладання болгарською мовою в місцях компактного проживання болгар в Україні, допомогу в підготовці кадрів, у виданні навчальних посібників тощо.

БОСНІЯ І ГЕРЦЕГОВИНА

Територія і кордони. Боснія і Герцеговина (Bosna i Hercegovina, Босна и Херцеговина) — держава в західній частині Балканського півострова. Крайні географічні точки: 42°26' і 45°15' пн. ш. і 15°45' і 19°41' сх. довг. *Площа* — 51 130 км². Протяжність кордонів — 1459 км, у т. ч. на півночі та заході з Хорватією (932 км), на сході зі Сербією (312 км), на сході та півдні з Чорногорією (215 км). *Столиця* — м. Сараєво (383 тис.). Є 5884 населені пункти, в т. ч. 185 міст (Баня-Лука, 130 тис. осіб; Тузла, 100 тис.; Зеніца, 90 тис.; Мостар, 85 тис. та ін.).

Населення — 4,5 млн (дані ООН, 2006). Міське населення — 45 %. Щільність — 87 осіб на 1 км². *Етнічний склад:* боснійці або мусульмани (43,7 %), серби (31,1 %), хорвати (17,3 %), українці (0,1 %). *Сповідують* іслам (суніти — 48 %) і християнство (православ'я — 33 % і римо-католицизм — 16 %).

Державний лад і вищі органи влади. Боснія і Герцеговина — федеративна республіка в складі Федерації Боснії і Герцеговини та Республіки Сербської. Вищий законодавчий орган — двопалатний парламент (Скупщина) з чотирирічним терміном повноважень. Верхню палату (Дім народів) формують 15 депутатів (по 5 боснійців, хорватів і сербів), а нижню (Дім представників) — 42 депутати. Суб'єкти федерації мають власні законодавчі органи (парламенти). Вибори на всіх

рівнях влади проводяться в першу суботу жовтня. Чинна конституція прийнята 14 грудня 1995 р.

Державні символи. *Прапор* — полотнище у вигляді трьох однакових частин. Більша ліва сторона — неправильний чотирикутник синього кольору, а права $\frac{1}{4}$ довжини прапора — правильний чотирикутник такого ж кольору. В середині вклинений жовтий трикутник. Середню частину зверху вниз зліва направо перетинає ряд зірочок білого кольору. *Герб* — геральдичний щит, фон якого розділений жовтою і синьою барвами з нанесеними по діагоналі білими зірочками. *Гімн* — “Intermezzo”. *Державні мови* — боснійська, хорватська, сербська.

Адміністративно-територіально країна (Федерація Боснії і Герцеговини і Республіка Сербська) поділена на 140 громад і один федеральний округ (Брчко, 2 % території). Федерація Боснії і Герцеговини розділена на 10 кантонів, а Республіка Сербська має централізовану державну адміністрацію.

Державні свята — 1 березня (річниця референдуму про незалежність). *Грошова одиниця* — ВАРМ (боснійська марка). Девізовий курс — 0,5 євро (жовтень, 2005 р.). *Інтернет-домен* — .ba. *Міжнародний телефонний код* — + 387. *Міжнародний штриховий код* (країна — виробник товару) — 387. *Часовий пояс* — UTC + 1 (+ 2).

Становлення державності в умовах війни. Боснія і Герцеговина (БіГ) свій суверенітет у межах СФРЮ проголосила 31 липня 1990 р. Визначальними у суспільно-політичних процесах виявилися етнічні та релігійні чинники. Найбільш численними (понад 2 млн, близько 41 %) були босняки (боснійські мусульмани), серби (православні) становили близько 1,4 млн (майже 31 %), хорвати (католики) — 760 тис. (близько 17,5 %). Перші багатопартійні вибори зафіксували переконливу перемогу коаліції національних партій мусульман, сербів і хорватів, які здобули разом 202 мандати з 240 в обох палатах. Після виборів було сформовано коаліційний уряд. У виборах до Президії БіГ за мусульманською квотою перемогли Ф. Абдич і А. Ізетбегович, за сербською — Н. Кольович і Б. Плавшич, за хорватською — С. Ключіч і Ф. Борас. Головою Президії обрано лідера боснійських мусульман

А. Ізетбеговича (Ф. Абдич, який отримав на виборах більше голосів, відмовився на його користь). Прем'єр-міністром став хорват Ю. Пеліван, головою парламенту — серб М. Крайшник.

Проте узгодженої роботи у депутатів не вийшло. Від початку серби і хорвати не сприйняли факт існування боснійських мусульман як окремої нації. Обидві сторони стверджували, що мусульмани БіГ насправді є ісламізованими хорватами і сербами. Під час розпаду СФРЮ сербські лідери БіГ пропагували ідею об'єднання з Сербією, а хорватські — з Хорватією. Зберегти єдину БіГ як незалежну державу хотіли тільки боснійські мусульмани. Позиції сторін збігалися лише в одному — в питанні виходу зі складу СФРЮ.

Осінь 1991 р. — початок 1992 р. пройшли під знаком проголошення на території БіГ національної мусульманської, хорватської та сербської держав. Скупщина БіГ 14 жовтня за відсутності сербських депутатів ухвалила Меморандум про незалежність і Платформу про становище республіки та майбутній устрій югославської федерації. За ініціативою Сербської демократичної партії понад 80 депутатів-сербів, протестуючи проти таких дій, вийшли зі складу республіканської Скупщини і 25 жовтня сформували сербську Скупщину БіГ. Боснійські серби 9 листопада провели свій референдум, під час якого 92 % висловилися за створення спільної держави з Сербією, Чорногорією та сербськими територіями в Хорватії. Лідери боснійських сербів 9 січня 1992 р. проголосили утворення Сербської республіки БіГ (згодом назва була змінена на Республіку Сербську), сформували органи влади. Президентом республіки став Р. Караджич.

1 березня 1992 р. відбувся загальнореспубліканський референдум із питання про суверенітет і незалежність БіГ. У ньому взяло участь 63,4 % виборців, з яких за суверенну БіГ проголосувало 62,68 % (менше 40 % від усіх мешканців, оскільки серби референдум бойкотували). За участю міжнародних посередників 18 березня 1992 р. сторони (боснійці, серби і хорвати) підписали “Основні принципи конституційного устрою БіГ”, документ передбачав збереження єдиної держави у складі трьох національних республік. Однак визнання БіГ 6—7 квітня країнами ЄС та США загострило переговорний процес. Мусульмани відмовилися продовжувати обговорювати питання, а серби 8 квітня проголосили самостійну Республіку Сербську (столиця — м. Пале), яка займала дві третини території БіГ.

Ворогуючі сторони, забувши про недавно досягнутий компроміс, відмовилися від мирних переговорів і взяли курс на силове розв'язання спірних питань про майбутній устрій БіГ. Серби контролювали близько 70 % території. В умовах воєнних дій БіГ поступово діставала міжнародне визнання: наприкінці травня була прийнята в ООН.

Улітку 1992 р. фактично було три національно-територіальних державних утворення: мусульманське, сербське та хорватське. У червні 1992 р. хорвати встановили контроль над районами компактного проживання хорватів на півночі та півдні БіГ, а 3 липня проголосили хорватську державу Герцег-Боснія (через рік вона була перейменована в Хорватську Республіку). Боснійські мусульмани контролювали п'яту частину території БіГ. Крім того, в західних областях Боснії протягом 27 вересня 1993 р. — 5 серпня 1995 р. існувала держава боснійських мусульман (Цазінська крайна з центром у Біхачі), яка не підпорядковувалася офіційному Сараєві.

У 1992—1993 рр. період великомасштабних бойових дій майже закінчився. На перший план вийшла проблема об'єднання національних анклавів і вигнання з контрольованих територій представників інших національностей. Міжнародна громадськість назвала цей процес “етнічними чистками”.

У Вашингтоні 1 березня 1994 р. була проголошена Федерація Боснії і Герцеговини (ФБГ), а у липні цього ж року А. Ізетбегович і Ф. Туджман підписали угоду про військовий союз ФБГ і Хорватії. У відповідь Р. Караджич спеціальною постановою перевів усе господарство на режим воєнної економіки і заявив про продовження війни до остаточної перемоги.

Міжнародна дипломатія вживала зусиль для припинення воєнних дій у БіГ, проводилися спеціальні миротворчі конференції у Женеві, Гаазі, Парижі за участю представників країн НАТО і ЄС різних рівнів. У серпні 1994 р. великі держави, подолавши суперечності в підході до балканської кризи, вперше виступили зі спільною ініціативою щодо врегулювання конфлікту. На Женевській конференції було вироблено план територіального поділу республіки, за яким ФБГ мала отримати 51 % території. Оскільки цей план боснійські серби не сприйняли, великі держави запровадили щодо них жорсткі санкції. Авіація НАТО продовжувала завдавати удари по їхніх позиціях. Рада Безпеки ООН ухвалила рішення про створення на території Боснії і Герцеговини шести “зон безпеки”, що перебували під захистом ООН, і “гуманітарних коридорів”, які дозволяли постачати всім необхідним цивільне населення в оточених сербами мусульманських анклавах.

У грудні 1994 р. за посередництвом президента США Д. Картера було укладено на чотири місяці перемир'я між ФБГ і Сербською Республікою. Цей час ворогуючі сторони використали для зміцнення своїх позицій. На початку травня 1995 р. мусульманські війська перейшли до активних бойових дій (вони тривали до 10 жовтня).

На американській військовій авіабазі Райт-Паттерсон поблизу міста Дейтон (штат Огайо) 1 листопада 1995 р. розпочалися завершальні переговори з боснійського врегулювання. У них взяли участь президенти Сербії (С. Мілошевич), Хорватії (Ф. Туджман), БіГ (А. Ізетбегович), офіційні представники від США (Р. Холбрук), Росії (І. Іванов) і ЄС (К. Більдт). 21 листопада сторони домовилися про поділ БіГ на ФБГ (51 %) і Сербську Республіку (49 %). Обидва державні утворення могли вступати в особливі відносини зі СРЮ та Хорватією. Як спільні органи створювалися обмежені в повноваженнях Президія БіГ з трьох осіб (мусульманин, хорват і серб), двопалатний парламент і п'ять міністерств (закордонних справ, зовнішньоекономічних зв'язків, фінансів, юстиції й у справах біженців).

Лінія територіального розмежування за Дейтонськими угодами майже збіглася з реальним розташуванням фронтів. Виходячи з домовленостей, мусульманам передавалася сербська частина Сараєва (цей пункт спричинив нову гуманітарну трагедію, оскільки звідти було вигнано близько 150 тис. сербів), а сербські лідери Р. Караджич і Р. Младич мали залишити свої посади і постати перед Міжнародним трибуналом у Гаазі.

Була заснована також посада Верховного представника Генерального секретаря ООН. Він мав широкі повноваження, які дозволяли самостійно приймати рішення у випадках, коли місцева влада не могла домовитися стосовно певних проблем або за наявності загрози політичним чи економічним інтересам країни. Це означало, що фактично з грудня 1995 р. БіГ перетворилася на міжнародний протекторат. У межах ФБГ функціонувала хорватська держава Герцег-Боснія (згідно з угодами, припинила своє існування в 1997 р.).

Дейтонський план мирного врегулювання передбачав перш за все роз'єднання ворогуючих сторін, роззброєння незаконних формувань і цивільних осіб, звільнення всіх військовополонених тощо. За роки війни в БіГ загинуло майже чверть мільйона людей і близько двох мільйонів стали біженцями. Економіка була зруйнована, життєвий рівень мешканців різко знизився. Унаслідок вимушених масових міграцій країна чітко поділилася за етнічною ознакою.

Сучасна суспільно-політична ситуація. За конституцію 1995 р., до повноважень федеральних органів належать зовнішня політика, фінанси, торгівля, митний контроль, виконання міжнародних зобов'язань, питання міграції і біженців, системи зв'язку і транспорту. Органами влади є парламент (Дім народів і Дім представників), Президія БіГ (президенти), Рада міністрів.

Перші повоєнні вибори до вищих органів за методом партійного представництва відбулися 14 вересня 1996 р. На загальнодержавному рівні обирали трьох членів Президії БіГ як колективного главу держави, депутатів спільного парламенту та парламентів ФБГ і Республіки Сербської. Одночасно обирали нового президента Республіки Сербської (Р. Караджич, звинувачений Міжнародним трибуналом у воєнних злочинах, залишив президентську посаду і перейшов на нелегальне становище; обов'язки виконувала його заступник Біяна Плавшич).

У виборах 1996 р. взяло участь приблизно 60—70 % виборців. Майже третина з них мешкала за межами держави в 55 країнах і голосувала через пошту чи за новим місцем проживання. Своїх кандидатів у депутати виставили 29 партій і рухів (17 — ФБГ і 12 — з Республіки Сербської). У Федерації БіГ перемогли правляча мусульманська Партія демократичної дії (54,4 % голосів) і “Хорватський демократичний союз” (23,4 %), а в Сербській Республіці — Сербська демократична партія (54,9 %).

Представники цих партій отримали більшість місць на кожному рівні влади. Центральний уряд складався з п'ятьох міністрів: закордонних справ, фінансів, юстиції, зовнішньої торгівлі та у справах біженців і переселенців. Усі інші владні повноваження були на рівні ФБГ і Республіки Сербської. Кожен зі суб'єктів БіГ зберіг важливі атрибути суверенітету — парламент, уряд, армію, поліцію, бюджет, валюту тощо.

Верхня палата парламенту (Дім народів) була сформована у складі 15 депутатів (по п'ять від боснійців-мусульман, хорватів і сербів). Президію БіГ на дворічний термін становили лідери партій-переможниць — мусульманин Алія Ізетбегович (700 тис. голосів), серб Момчило Країшник (500 тис.) і хорват Крешимір Зубак (245 тис.), які головували в ній по чергово по 8 місяців, згідно з кількістю набраних голосів на виборах. Кожен із них мав право вето. Проте той, хто набрав найбільше голосів, одержував привілей, тобто впродовж двох років представляв країну на міжнародній арені. Таким чином, першим головою Президії БіГ став А. Ізетбегович. Президентом Республіки Сербської була обрана Б. Плавшич.

Вересневі вибори 1996 р. лише формально створили умови для політичної консолідації трьох народів у єдиній державі. Насправді ж результати голосування підтвердили, що боснійські мусульмани, серби та хорвати ще не були готові відмовитися від взаємних образ і претензій. Владу зберегли у своїх руках націоналістичні партії — вчорашні непримиренні супротивники. Лише номінально існували

єдині вищі законодавчі та виконавчі органи влади. Практично БіГ залишалася державою з надзвичайно слабкою центральною владою.

Наприкінці 1996 р. ФБГ і Республіка Сербська формально домовилися про запровадження спільного громадянства, паспортів, бюджету і валюти. Проте через відсутність довіри між мусульманами, сербами і хорватами відносини між двома суб'єктами БіГ залишалися дуже напруженими. У межах БіГ не було свободи пересування, єдиних інститутів влади (бюджету, центрального банку, спільних військових формувань тощо). У ФБГ використовували боснійські динари і хорватські куни, а в Республіці Сербській — югославські динари. Основним платіжним засобом, як і раніше, залишалася німецька марка.

У 1997 р. особливо важка ситуація склалася в Республіці Сербській. В умовах тривалої міжнародної ізоляції господарство відбудувалося повільно, міжнародна фінансова допомога надходила в дуже обмежених розмірах. Не припинялася боротьба за владу. Незважаючи на те, що Р. Караджич був усунений від усіх офіційних посад, очолювана ним Сербська демократична партія залишалася при владі, а серед її керівництва переважали крайні націоналісти. Їх оплотом стали східні райони республіки з центром у м. Пале (розташоване за кілька кілометрів на схід від Сараєва), де перебували парламент і всі силові міністерства. Вони відкрито чи таємно саботували виконання Дейтонських угод.

Весною 1997 р. загострилися протиріччя між Б. Плавшич і прибічниками Р. Караджича та М. Крайшника. На той час президент та її оточення зрозуміли необхідність проведення реалістичнішого політичного курсу, налагодження економічних і політичних зв'язків із ЄС. Улітку цього ж року в Республіці Сербській на тлі дуже важкого економічного становища виникла політична криза. Б. Плавшич заявила про своє прагнення послідовно виконувати Дейтонські угоди, вести боротьбу з корупцією. Вона покинула Пале і перебралася до Баня-Луки (місто в північно-західній частині Боснії). Оскільки керівництво Сербської демократичної партії засудило політику президента, вона вийшла з її складу та створила свою політичну силу — Сербській народний союз.

У червні Б. Плавшич розпустила парламент і призначила нові вибори, що відбулися 22—23 листопада 1997 р. Хоча демократи й отримали найбільше голосів, але навіть разом із союзною Сербською радикальною партією їм не вистачило чотирьох мандатів, щоб самостійно сформувати уряд. Таким чином, прем'єр-міністром Республіки Сербської у січні 1998 р. став лідер Партії незалежних соціал-демо-

кратів Милорад Додич, якого підтримала Б. Плавшич і деякі дрібні партії. Арбітражна комісія з Посавинського коридора 4 березня 1999 р. переглянула Дейтонські угоди і проголосила Брчко самостійним округом під міжнародним наглядом. Так остаточно була поділена територія Республіки Сербської.

На вересневих виборах Президії БіГ у 1998 р. найбільшу підтримку отримали мусульманин А. Ізетбегович, хорват А. Елавич і серб Ж. Радішич. Президентом Республіки Сербської знову стала Б. Плавшич, яку підтримала Сербська демократична партія.

У листопадних парламентських виборах 2000 р. взяло участь 64,4 % виборців. Тоді до Дому представників єдиної БіГ увійшло 12 політичних партій. Найбільше місць (9 мандатів з 42) дістала Партія демократичної дії. Партія мусульманських націоналістів (“Демократична акція”) здобула 8 мандатів, а сербські націоналісти (Сербська демократична партія) — 6. Хорватський демократичний союз і Партія за БіГ зібрали по 5 мандатів і також стали потужними політичними силами у парламенті. Решта партій задоволилися одним чи двома місцями.

У парламенті ФБГ (140 депутатів) більшість отримала “Демократична акція” (26,8 % та 38 місць). За нею опинилися Партія демократичної дії (26,1 % та 37 місць), Хорватський демократичний союз (17,5 % і 25 місць), Партія за БіГ (14,8 % та 21 місце). Під час виборів до парламенту Республіки Сербської (83 депутати) впевнено перемогла Сербська демократична партія (36 % і 1 місце).

Паралельно з виборами хорвати провели референдум про створення самостійної хорватської держави в Боснії, який міжнародні посередники визнали недійсним. Незважаючи на це, 3 березня 2001 р. у Мостарі місцеві політичні лідери проголосили в Західній Герцеговині, населеній хорватами, самоврядування, сформували штаб безпеки області та зажадали розділити БіГ на три частини.

Реформаторська діяльність керівників БіГ за 2001—2002 рр. принесла країні певні успіхи, відновлювалося державне будівництво. Водночас практично не змінилася ситуація із зайнятістю населення, рівень безробіття залишався високим. Представник ОБСЄ у Боснії В. Петрич 19 квітня 2002 р. переконав парламент Республіки Сербської та ФБГ ратифікувати угоди про рівні права всіх громадян незалежно від їх етнічної та релігійної належності. 24 травня цього ж року БіГ офіційно стала 44 членом Ради Європи.

Наступні вибори до вищих органів влади відбулися 5 жовтня 2002 р. На цей раз повноваження парламенту були продовжені до чотирьох років. Уперше вибори організували не міжнародні організації,

а влада БіГ. Проголосувало 55,46 % виборців. Парламентськими стали 14 політичних партій та об'єднань. Найбільше голосів здобула мусульманська партія “Демократична акція” (21,92 % і 10 мандатів), сербська Демократична партія (14,04 % і 5 мандатів) і Партія за БіГ (11,07 % і 6 мандатів). Партія демократичних дій отримала 10,43 % і 4 мандати, Союз незалежних соціал-демократів — 9,8 % і 3 мандати, ХДС — 9,48 % і 5 мандатів. Інші політичні сили набрали менш ніж по 5 % і задовольнилися 1—2 мандатами. У грудні цього ж року парламент затвердив на чотирирічний термін склад уряду, який сформував Аднан Терзич, представник “Демократичної акції”.

У Республіці Сербській на всіх рівнях перемогла Сербська демократична партія. Парламентський бар'єр подолали також Союз незалежних соціал-демократів, Партія демократичного прогресу, Соціалістична партія, Демократичний народний союз і Радикальна партія. Результати виборів у Республіці Сербській знову виявили політичне розмежування за територіальним принципом: її східна частина голосувала за Сербську демократичну партію, а західна (включаючи Баня-Луку) — за Союз незалежних соціал-демократів, Партію демократичного прогресу та деякі дрібніші партії.

У ФБГ перемогу отримала “Демократична акція”. Соціал-демократична партія поступилася Партії демократичної дії і Партії за БіГ. Таку поразку соціал-демократів спостерігачі пояснили зближенням позицій останніх двох, які 11 вересня 2001 р., на відміну від уряду З. Лагумджіі, публічно виступили проти американських вимог щодо екстрадиції з країни іноземних моджахедів і місцевих радикальних ісламістів. У хорватській частині Федерації БіГ майже 70 % голосів отримав Хорватський демократичний союз. Парламентськими стали також “Демократична акція”, Партія за БіГ і Соціал-демократична партія.

Одночасно відбувалися всенародні вибори вищого керівництва держави. У ФБГ голосувало 53,09 % виборців, а у Республіці Сербській — 49,84 %. За підсумками голосування членами Президії БіГ стали: від хорватів Драган Чович, представник Хорватського демократичного союзу (61,52 %); від боснійців-мусульман Сулейман Тіхич, представник партії “Демократична акція” (37,29 %); від сербів Мірко Шарович, представник Сербської демократичної партії (35,52 %). Згодом Мірка Шаровича на цій посаді замінив Борислав Парвац.

З часу закінчення війни спроби притягнути до суду осіб, причетних чи підозрюваних у воєнних злочинах, лише частково були успішними. Так, Б. Плавшич у січні 2001 р. добровільно постала перед Гаазьким трибуналом. Вона визнала себе винною тільки за одним звинуваченням і у 2004 р. була засуджена на 11 років ув'язнення.

На початку ХХІ ст. значна увага приділялася військовій реформі, оскільки збройні сили поділені за ознакою належності до федерації (армія ФБГ і армія Республіки Сербської). У липні 2005 р. спеціальна комісія ухвалила проект закону про створення єдиної професійної федеральної армії (три бригади, 10 тис. військовослужбовців).

Однією із найскладніших для вирішення виявилася проблема біженців. У цьому плані уряд БіГ досяг певних успіхів. За даними ООН, на осінь 2004 р. у рідні місця повернулося більше одного мільйона осіб, у тому числі $\frac{3}{4}$ з них — у ФБГ, а решта — у Республіку Сербську. Миротворча місія НАТО у БіГ 2 грудня 2004 р. перейшла у відання Євросоюзу. Загальна кількість військ залишилася незмінною — близько 7 тис. військовослужбовців.

Вагомою подією у суспільному житті стали вибори 2006 р. Дім представників сформували депутати від “Демократичної акції” (9), Партії за БіГ (8), Союзу незалежних соціал-демократів (7), Соціал-демократичної партії БіГ (5), Сербської демократичної партії (3), Хорватського демократичного союзу БіГ (3), Хорватського демократичного союзу 1990 (2) та 5 від інших політичних сил.

До Дому представників ФБГ (98 депутатів) увійшли представники від “Демократичної акції” (28), Партії за БіГ (24), Соціал-демократичної партії БіГ (17), Хорватського демократичного союзу БіГ (8), Хорватського демократичного союзу 1990 (7), інших (14). Дім народів (58 місць) сформували боснійці (17), серби (17), хорвати (17), інші (7).

Дім представників Республіки Сербської (83 місця) утворили Союз незалежних соціал-демократів (41), Сербська демократична партія (17), Партія демократичного прогресу (8), Демократичний народний союз (4), партія за БіГ (4), Соціалістична партія Республіки Сербської (3), Партія демократичної акції (3), інші (3). До Дому народів увійшло по 8 представників від сербів, хорватів і мусульман та 4 — від національних меншин.

Під час виборів керівників держави найбільший успіх мав лідер мусульманської партії за БіГ Харіс Сілайджич (68 %). Серб Небойша Радманович набрав 53,3 %, а хорват Зелій Комсич — 39,6 %. Главою ФБГ обрано Б. Крісто, а Республіки Сербської — М. Єлича. У листопаді 2007 р. замість М. Єлича, котрий раптово помер, президентом Республіки Сербської став Р. Кузманович.

Із 2009 р. почала загострюватися загальна політична ситуація в країні, що пов'язано з майбутньою конституційною реформою, яка передбачає централізацію БіГ. Водночас США і ЄС заявляли, що БіГ як держава практично не функціонує й не може розпочати повноцінне зближення з ЄС та НАТО, доки в ній діє Апарат Високого представника

(на початку 2010 р. ним був австрійський дипломат В. Інцко); що реорганізація Апарату Високого представника в Місію Спецпредставника ЄС не відбудеться, поки в БіГ не здійснять конституційної реформи.

З огляду на це, керівництво Республіки Сербської, передусім прем'єр-міністр М. Додик, виявляло невдоволення і вимагало залишення сербської автономії. У лютому 2010 р. її парламент навіть розглядав закон про референдум і громадянську ініціативу. Опозиція скритикувала цей документ, а депутати від мусульман відмовилися за нього голосувати, зазначивши, що вважають ухвалення закону антидейтонським і антиконституційним актом, й покинувши залу засідання.

3 жовтня 2010 р. Боснія і Герцеговина обирала новий парламент. Передвиборна кампанія пройшла під націоналістичними гаслами (“Сербська республіка назавжди, а БіГ — скільки зможе” та ін.). Чітко також визначилося протистояння прихильників централізації держави і широкої її автономії. Голосувало 56 % виборців. З 12 політичних сил до Дому представників Боснії і Герцеговини увійшли Соціал-демократична партія БіГ (26 % і 8 мандатів), партія “Демократична акція” (19,40 % і 7), “За краще майбутнє БіГ” (12,16 % і 4), Хорватський демократичний союз БіГ (10,99 % і 3), Партія “За БіГ” (7,25 % і 2), Хорватська коаліція (4,86 % і 2), Прогресивна народна партія (4,81 % і 1), Демократичний народний союз (1,45 % і 1).

До Дому представників ФБГ увійшли Соціал-демократична партія БіГ (24,53 % і 28), партія “Демократичної акція” (20,22 % і 23), “За краще майбутнє БіГ” (11,89 % і 13), Хорватський демократичний союз БіГ (10,64 % і 12), Партія “За БіГ” (7,63 % і 9), Прогресивна народна партія (4,72 % і 5), Хорватський демократичний союз 1990 — Хорватська партія прав (4,68 % і 5).

Членами Президії БіГ стали серб Небойша Радманович (48,9 %), хорват Желько Комшич (60,6 %) і боснієць Бакір Ізетбегович (34,9 %).

Оскільки на виборах жодна з політичних сил не здобула переконливої перемоги, уряд було сформовано після затяжних переговорів аж через 15 місяців: прем'єром став хорват Векослав Беванд.

На виборах до парламенту Республіки Сербської абсолютним переможцем став Союз незалежних соціал-демократів (43,3 % і 8 мандатів). Сербська демократична партія отримала лише 22,19 % і 4 мандати. По одному мандату отримали Партія демократичного прогресу і (6,45 %) і Демократичний народний союз (4,59 %)

Відбулися також вибори президента і віце-президентів Сербської республіки (по одному від хорватів і боснійців). На виборах глави республіки першість виборювало 10 кандидатів (три серби, три бос-

нійці і чотири хорвати, підтримані відповідними політичними партіями). Найбільше голосів набрав серб Мілорад Додик (50,52 %), якого підтримав “Союз незалежних соціал-демократів”. Його конкурент серб Огнен Тадиц зумів заручитися підтримкою лише 35,92 % виборців. За решту кандидатів голосувало менше ніж по 2,5 % виборців.

На формування громадської думки значний вплив мають ЗМІ. Найбільш впливовими є телерадіокомпанії ФБГ і Республіки Сербської. За активної участі Верховного представника Генерального секретаря ООН створюється загальнонаціональна громадська телерадіокомпанія. У місцевому ефірі працює понад 200 комерційних телеканалів і радіостанцій. Найбільш популярними і впливовими є щоденні газети “Звільнення”, “Дні”, “Репортер”, “Незалежні новини”, журнал “Вільна Боснія”. Діє чотири провідні університети (Сараєво, Баня-Лука, Тузла, Мостар).

Економічний розвиток. БіГ підпорядковано проблемам відбудови господарства. За роки війни близько 80 % підприємств було пошкоджено чи зруйновано, скоротився імпорт нафти через блокаду хорватських портів на Адриатичному морі. З підписанням Дейтонських угод міжнародна допомога полегшила процес відновлення економіки. Проте наслідки міжетнічного конфлікту продовжували негативно впливати на економічний стан. Міжнародна програма реконструкції передбачала виділення в 1996—2000 рр. 5,1 млрд дол.

Наприкінці 1997 р. у БіГ було створено Центральний банк, а в січні 1998 р. запроваджено єдину валюту (боснійську марку), що стало однією з найважливіших умов економічного зростання. Також затверджено закон про приватизацію, підписано договір із Паризьким клубом щодо реструктуризації зовнішнього боргу.

З початку XXI ст. повільно зростає ВВП. У 2006 р. він становив 21,4 млрд дол. (5316 дол. на душу населення), у 2007 р. — 27,7 млрд дол. (близько 6100 дол.), у 2008 р. — 29,9 млрд дол. (6500 дол.), а в 2009 р. — 32,6 млрд дол. Основна частка ВВП припадала на сферу послуг (66 %), решту становлять промисловість (23,9 %) і сільське господарство (10,2 %). У 2008 р. бюджетні витрати (8,96 млрд дол.) перевищували доходи (8,61 млрд дол.), витрати на оборону — 4,5 % ВВП, інфляція дорівнювала близько 8 %, зовнішній борг — 8,353 млрд дол.

Загальна кількість працездатного населення у 2008 р. налічувала близько 1,196 млн. За структурою зайнятості 47,6 % — сфера послуг, 32,6 — промисловість, 19,8 — сільське господарство, 29 % — рівень безробіття.

Торгове сальдо від'ємне: наприкінці 90-х років ХХ ст. імпорту перевищував експорт майже у 15 разів. Згодом, у 2007 р., експорт становив майже 4243 млн дол., а імпорту — близько 9947 млн дол. Це співвідношення практично не змінилося у 2008 р.: експорт — 5092 млн дол., а імпорту — 11 940 млн дол. Основними країнами-експортерами є Хорватія (21 %), Словенія (16,5 %), Італія (16,1 %), ФРН (13,3 %), Австрія (9,6 %), Угорщина (5,7 %). Серед імпортерів співвідношення таке: Хорватія (24,7 %), Словенія (13,3 %), ФРН (13,1 %), Італія (10,4 %), Австрія (7 %), Туреччина (6,5 %), Угорщина (5,4 %). Основними статтями експорту є лісоматеріали і деревообробка, папір, металеві вироби, одяг. Серед імпорту переважають енергоносії, хімічна продукція, верстати й обладнання, продукти харчування.

Надалі залишається високим безробіття, низький рівень інвестицій.

Зовнішньополітичні зв'язки визначаються “Базовими принципами зовнішньої політики і діяльності Боснії і Герцеговини”, прийнятими 17 лютого 1998 р. Цей документ був узгодженою позицією політичних сил БіГ щодо загальних принципів і цілей міжнародної діяльності в галузі двосторонньої і багатобічної співпраці. Держава є членом ООН (1992), Ради Європи (2001).

У лютому 2009 р. член Президії Боснії і Герцеговини Желько Комшич подав офіційну заявку на отримання Плану дій щодо членства своєї держави в НАТО. Проти цього виступали боснійські серби. Світова спільнота регулярно критикує нинішню ситуацію в країні, зазначаючи, що Боснія і Герцеговина ризикує залишитися поза міжнародними організаціями, якщо не припинить міжетнічні конфлікти в республіці.

БіГ визнала незалежність України 20 квітня 1992 р., наща держава зробила аналогічний крок у відповідь 12 жовтня 1992 р., коли постала проблема міжнародно-правового забезпечення участі українських миротворців у складі сил ООН. 30 листопада 1999 р. закінчилось перебування українського миротворчого батальйону в БіГ.

У квітні 1995 р. в Сараєво з офіційним візитом перебувала українська делегація на чолі зі заступником міністра закордонних справ. 13 березня 2002 р. Сараєво відвідала офіційна делегація міністерства закордонних справ України, яка обговорювала питання двостороннього співробітництва та візового режиму для власників дипломатичних паспортів. Тоді ж було укладено Угоду про інвестиційне співробітництво. Зустріч президентів України та БіГ відбулася 22 травня 2003 р. у Зальцбурзі.

БіГ експортує в Україну напівфабрикати з вуглецевої сталі, кислоти, шкіру, етиловий спирт, пластмасову тару та пакувальні вироби для транспортування. Натомість з України вона імпортує ліки, центрифуги, крани, клапани, вентилі, взуття на полімерній та гумовій підшві, шкіряний і вовняний одяг тощо. У 2002 р. товарообіг між БіГ та Україною становив 23 229 тис. дол., а у 2003 р. — 13 381 тис. дол. (у тому числі товарами — 13 тис. дол.).

28 травня 2004 р. в Києві був проведений “круглий стіл” “Боснія і Герцеговина — Україна: перспективи двосторонніх відносин”, у роботі якого взяли участь науковці, представники бізнесу. У вересні 2008 р. відбулося перше засідання Ділового клубу для ринків на просторі СНД з участю понад 50 представників ведучих боснійсько-герцеговинських фірм і компаній. Тоді голова Зовнішньоторговельної палати БіГ Мілан Ловрич заявив, що Україна є ключовим торговельно-економічним партнером для його держави.

ГРЕЦІЯ

Територія і кордони. Греція (Ελλάδα), Грецька Республіка (Ελληνική Δημοκρατία) — держава на південному сході Європи. Крайні географічні точки: 39°00' пн. ш. і 21°30' сх. д. Площа (131 944 км²) складається з материкової частини (4/5 території) і островів (близько 20 тис.) Егейського та Іонічного морів. Загальна протяжність кордонів — 1210 км. Межує на півночі з Албанією (282 км), Македонією (228 км), Болгарією (494 км), а на північному сході — з Туреччиною (206 км). Невирішеними є територіальні питання з Албанією і Туреччиною. Берегова морська лінія простягається майже на 4000 км. Великі острови: Крит, Корфу, Родос. Столиця — Афіни (3,5 млн осіб). Інші великі міста: Салоніки (900 тис.), Патри, Волос, Лариса, Іракліон.

Населення — майже 10,9 млн осіб (2003). Демографічна ситуація додатна. Щільність — 80,5 осіб на 1 км². У містах проживає близько 62,5 %. Етнічно переважають греки (92 %). Національною меншиною визнано мусульманське населення: турки (0,8 %), помаки — болгаромовні мусульмани (0,3 %), цигани (0,1 %). Православні становлять близько 98 %.

Державний лад і вищі органи влади. Греція — парламентська республіка. Главу держави (президента) обирає парламент на 5 років. Вищим законодавчим органом є однопалатний парламент (300 депутатів) з чотирирічним терміном повноважень. Виконавчу владу здійснюють президент і уряд.

Чинна конституція прийнята 11 червня 1975 р. (зміни і доповнення внесено у 1986 і 2001 рр.).

Державні символи. Національний девіз — “Свобода або смерть”. Прапор — прямокутне полотнище у вигляді дев’яти синьо-білих смуг (5 синіх і 4 білих) з білим хрестом біля дrevка. Герб — геральдичний блакитний щит із хрестом срібного кольору в обрамленні двох оливкових гілок. Гімн — “Гімн Свободи” (сл. Д. Соломоса; муз. Н. Мантзароса). Державна мова — новогрецька.

Адміністративно-територіально країна поділена на 13 округів. У їх межах виділено номи (51) й один автономний район (гора Афон).

Державні свята: День незалежності (25 березня), Відкнення італійського ультиматуму (28 жовтня). **Грошова одиниця** — євро (€), до 2001 — GRD (драхма). **Інтернет-домен** — .gr та .eu (як член ЄС). **Міжнародний телефонний код** — +30. **Міжнародний штриховий код** (країна — виробник товару) — 520. **Часовий пояс** — UTC + 2 (+3).

Суспільно-політична й економічна ситуація. Після повалення в країні військового режиму (1974) громадяни на референдумі висловилися за встановлення республіканської форми правління. Новий уряд спрямував свою діяльність на розбудову конституційно-правових основ державного устрою. З прийняттям у червні 1975 р. нової конституції завершився процес переходу Греції від диктатури до демократії.

Водночас складним залишалось зовнішньополітичне становище. Країна тривалий час конфронтувала з Туреччиною щодо державної приналежності о. Кіпр. Понад 180 тис. греків залишили північну частину острова, де була проголошена т. зв. Турецька Республіка Північний Кіпр. Це стало основною причиною виходу Греції з НАТО.

Друга половина 70-х — початок 80-х років ХХ ст. характеризувалася формуванням різних інституцій, спрямованих на зміцнення держави, зокрема її економіки. У 1979 р. Греція стала членом Спільного ринку. Внаслідок реалізації серії політичних, соціальних та економічних реформ на початку 80-х років ХХ ст. у країні було досягнуто певної керованості соціально-економічними процесами,

відбулася деполітизація силових структур, деідеологізація громадського життя тощо. Після парламентських виборів 1981 р., коли вперше в історії Греції до влади прийшли соціалісти, в країні складалася двопартійна політична система.

Для подальшого суспільно-політичного життя важливими були конституційні зміни 1986 р. Вони реально витіснили президента з безпосередньої і активної участі в політиці, а першою особою в державі став прем'єр-міністр. Зміни до виборчого закону, зроблені на початку 90-х років ХХ ст., обмежили можливість малопотужних політичних сил потрапити до парламенту. У зв'язку з цим на грецькій політичній арені відбулося розмежування, виникли нові партії, рухи та об'єднання. Однак незважаючи на це, продовжували домінувати лівоцентристський Панеллінський соціалістичний рух і правоцентристська (консервативна) "Нова демократія" (обидві партії засновано у 1974 р.). На парламентських виборах 1990 р. перемогла "Нова демократія", а її лідер К. Караманліс очолив уряд. Після політичного скандалу, пов'язаного з прослуховуванням лідера опозиції соціаліста А. Папандреу, відбулися дочасні парламентські вибори (1993). Вони принесли перемогу соціалістам, які й сформували уряд. У 1995 р. главою держави було обрано К. Стефанопулоса. Після смерті А. Папандреу (листопад, 1995 р.) лідером соціалістів і прем'єр-міністром країни став К. Семітіс. Обидва уряди проводили курс на реформування та структурну модернізацію економіки, зміни в соціальній сфері. Проте на хвилі масового протесту проти скорочень соціальних виплат (ці кошти уряд хотів використати для подолання бюджетного дефіциту заради досягнення критеріїв членства в Монетарному союзі) К. Семітіс призначив на вересень 1996 р. дострокові парламентські вибори. Вони знову принесли перемогу соціалістам (162 мандати). Опозицію утворила "Нова демократія" (108 мандатів). Парламентськими стали також Компартія (11 мандатів) і Демократичний соціальний рух (9 мандатів).

У листопаді 1996 р. в країні відбувся масовий страйк проти засобів жорсткої економії уряду К. Семітіса. Для уникнення соціального вибуху влада вимушено відмовилася від форсованого приєднання до Монетарного союзу. У 1998 р. уряд К. Семітіса провів реформу місцевого управління. Згідно з розробленою програмою "Каподістрія" майже в'ятеро було зменшено кількість громад. Почали функціонувати великі місцеві муніципалітети з широкими повноваженнями під час вирішення широкого комплексу питань власного регіону.

У 2000 р. за парламентські мандати змагалися 19 політичних сил, проте успіху досягли лише чотири з них. Провідні позиції надалі

утримував Панеллінський соціалістичний рух (43,79 % і 157 мандатів), права "Нова демократія" (42,73 % і 126 мандатів), Компартія (5,53 % і 11 мандатів) та Коаліція радикальних лівих (3,2 % і 6 мандатів). Демократичний соціальний рух не зумів подолати встановленого бар'єра і набрав лише 2,69 %, втративши порівняно з попередніми виборами 1,74 % голосів. За решту партій і рухів проголосувало менше 0,4 % виборців. Однією з найважливіших внутрішніх проблем країни на той час було питання піднесення економіки та підвищення добробуту населення (до 2004 р. Греція офіційно вважалася найбіднішою країною ЄС). Внутрішньополітична ситуація нагніталася з поширеним у країні тероризмом. Найбільшими терористичними організаціями були "Революційна народна боротьба" і "Сімнадцяте листопада".

Чергові парламентські вибори, які відбулися у березні 2004 р., принесли перемогу "Новій демократії" (45,4 % і 165 мандатів). Соціалісти вперше за останню чверть століття зайняли місце парламентської опозиції (40,5 % і 117 мандатів). Свої позиції зберегли Компартія (5,9 % і 12 мандатів) та Коаліція радикальних лівих (3,3 % і 6 мандатів), які надалі залишилися на маргінесі парламентських сил. Решта політичних партій та рухів (12), які виборювали місця в законодавчому органі, до нього не потрапили. З них найбільшу підтримку громадян мали Народне православне об'єднання (2,2 %) і Демократичний соціальний рух (1,8 %). Інші отримали менше 0,3 % голосів. Новий уряд очолив Костас Караманліс.

На чергових президентських виборах (2005) главою держави було обрано Каролоса Папульянса, за якого проголосувало 279 з 296 депутатів. У грецькому суспільстві має репутацію зрівноваженого, порядного, скромного та чесного політика.

У вересні 2007 р. в країні відбулися дострокові парламентські вибори, на яких знову перемогла "Нова демократія" К. Караманліса (41,85 % і 152 мандати). Опозиція у вигляді Всегрецького соціалістичного руху набрала 38,11 %, забезпечивши собі 102 місця у парламенті. Парламентськими стали також Комуністична партія (7,5 %) та Ліво-радикальний союз (5 %). Крім того, вперше після 1974 р. до законодавчого органу потрапила крайня права партія "Народний православний заклик" (3,75 %). За новим грецьким виборчим законодавством 260 парламентських мандатів розподіляють за пропорційною системою, а решту 40 мандатів отримує переможець виборів. Таким чином, "Нова демократія" отримала можливість сформувати однопартійний уряд.

Проте уряд одразу зіштовхнувся з багатьма внутрішніми проблемами розвитку країни, передусім економічними. В країні стрімко

зростало безробіття, існував великий державний борг. Згодом деякі міністри були причетні до низки корупційних скандалів. Спроби вирівняти економічний спад, зокрема заморожуванням заробітної плати державним службовцям, не додали урядові популярності. Крім цього, після вбивства поліціантом студента у грудні 2008 р. спалахнули заворушення. Уряд виявився безпорадним перед ліквідацією жакливого пожежі влітку 2009 р., яка знищила великі райони в центральній грецькій області Аттика. Ситуація загострилася з початком світової фінансової кризи.

Опозиція, своєю чергою, пообіцяла блокувати переобрання президента, для одноосібного переобрання якого на повторний термін у правлячої “Нової демократії” бракувало голосів. Та й сама урядова партія в парламенті мала перевагу лише в один голос.

За таких умов 4 жовтня 2009 р. в країні відбулися дочасні вибори. Голосувало 70,92 % виборців. Серед 24 політичних сил-кандидатів цього разу впевнено переміг Всегрецький соціалістичний рух (ПАСОК) — 43,92 % голосів і 160 мандатів у парламенті. Правоцентристська “Нова демократія” зазнала нищівної поразки — 33,48 % голосів і 91 мандат. Парламентськими стали також Комуністична партія — 7,54 % голосів і 21 мандат, націоналістичний “Народний православний заклик” — 5,63 % і 15 мандатів та Союз радикальних лівих сил — 4,6 % голосів і 13 мандатів.

Остаточні підсумки виборів засвідчили, що лідер соціалістів Г. Папандреу зміг повторити успіх свого діда і батька та стати третім у родині прем'єр-міністром Греції. Також виявилось, що ПАСОК здобув перемогу з найбільшим відривом за останні десятиріччя. У зверненні до грецьких громадян Г. Папандреу закликав їх об'єднати зусилля довкола ПАСОК для реалізації нового курсу Греції. На його думку, уряд змінюватиме курс не лише Греції, а й усього життя, щоб розвернути країну в новому напрямі. Зробити це буде нелегко, позаяк першопричиною тривалих негараздів у грецькому суспільстві були не ефективна економіка та управління, скандали, кумівство. Тому потрібні рішучі й радикальні зміни. Серед національних пріоритетів будуть освіта, соціальне страхування та охорона здоров'я.

Програш правоцентристської партії “Нова демократія” став не лише найбільшою поразкою за всю її історію, а й ознаменував закінчення політичної кар'єри її лідера К. Караманліса. За збігом обставин, поразка сталася через 35 років після того, як 4 жовтня 1974 р. його дядько Костянтин Караманліс створив цю політичну силу.

Новий склад парламенту 3 лютого 2010 р. переобрав на другий п'ятирічний термін президента К. Папуаліса (32 парламентарії від Компартії і Коаліції радикальних лівих сил Греції утрималися).

З початку 2010 р. країна опинилася в кризовій ситуації. У відповідь на урядову програму жорсткої економії прокотилася хвиля загальнонаціональних страйків. Багато з них супроводжувалися зіткненнями з поліцією. Під час лютневого страйку повністю закритися повітряний простір, зупинилися потяги та пороми, музеї не приймали туристів. 24 квітня відбувся 24-годинний загальнонаціональний страйк держслужбовців, у якому взяли участь всі державні установи, включаючи міністерства та відомства, податкові інспекції, страхові фонди, державні банки та митниці. Страйкували вчителі шкіл і викладачі вишів. Серед страйкарів опинилися також судові працівники і актори. Під час травневого страйку в Афінах відбулась спроба штурмувати парламент: демонстранти закидали поліціантів камінням і пляшками із запальною сумішшю. Правоохоронці знову відповіли сльозогінним газом.

Друга хвиля страйків припала на осінь 2010 р. У вересні страйкували працівники транспортної сфери. Основна вимога страйкарів — відмова уряду від планів приватизації галузі. У жовтні загальнонаціональний 24-годинний страйк провели державні службовці, транспортники, співробітники комунальних служб і міського господарства, медики, вчителі, журналісти, авіадиспетчери та ін. Країна була цілком паралізована. У 2011 р. хвиля страйків та демонстрацій продовжилася. Більшість з них уряд розганяв силою. У травні вперше відбулися мирні демонстрації проти економічної політики уряду.

За таких умов у листопаді 2011 р. уряд Йоргоса Папандреу пішов у відставку. Новий перехідний уряд очолив Лукас Пападімос, який своїм головним завданням назвав збереження членства Греції у Єврозоні і мав провести дочасні парламентські вибори. Вони відбулися 6 травня 2012 р. за участю 65,1 % виборців. Та розстановка політичних сил, згідно з виборчими симпатіями, змінилася. Відносним переможцем стала “Нова демократія” (18,9 % і 108 мандатів). Мандати отримали також Коаліція радикальних лівих (16,8 % і 52), Партія ПАСОК (13,2 % і 41), “Незалежні греки” (10,6 % і 33), Комуністична партія (8,5 % і 26), ультраправа партія “Золотий світанок” (7 % і 21) і “Демократичні ліви” (6,1 % і 19).

Оскільки цей склад парламенту не зміг домовитися про формування уряду, був призначений тимчасовий уряд Панайотіса Пікрамменоса, який мав підготувати та провести нові вибори. Вони відбулися 17 червня, і за явки виборців у 62,47 % результати виявилися такими: “Нова демократія” — 29,66 % і 129 мандатів; Коаліція радикальних лівих — 26,89 % і 71; ПАСОК — 12,28 % і 33; “Незалежні греки” — 7,51 % і 20; “Золотий світанок” — 6,92 % і 18; “Демократичні ліви” — 6,25 % і 17; Компартія — 4,50 % і 12. На цей раз була створена урядова

коаліція, а прем'єр-міністром став лідер “Нової демократії” Антоніс Самарас. Питання про вихід Греції із зони євро було зняте.

Економіка розвивається динамічно, країна входить до індустріально-аграрних країн із середнім рівнем розвитку. Промисловий потенціал країни в основному сконцентровано в районі Афіні і Салонік, де випускається близько 50 % продукції країни. Сільськогосподарське виробництво найрозвиненіше в Егейській Македонії і окремих місцевостях Пелопоннесу. Найбідніші райони — острови Егейського та Іонічного морів, Епір, Фракія, де переважає натуральне господарство, скотарство і кустарні промисли. Тіньова економіка, за оцінками 2011 р., становила близько 20 %.

У виробництві ВВП майже 28 % припадає на промисловість і 16 % — на сільське господарство. У промисловості найрозвинутіші легка і харчосмакова галузі, діють підприємства чорної і кольорової металургії. В сільському господарстві переважає землеробство. Вирощують зернові, цукрові буряки, бавовну, тютюн, поширене овочівництво і виноградарство. Важливою галуззю економіки є мореплавання: з майже 3,4 тис. грецьких кораблів більше двох третин перебувають під прапорами інших країн. Головними портами є Пірей, Салоніки, Елефсис. Більшість мешканців зайняті дрібним підприємництвом (обслуговування, торгівля, туризм).

Приріст ВВП у другій половині 90-х років ХХ ст. становив майже 3—4 %. На початку ХХІ ст. він коливався у цих межах і у 2004 р. досяг 223,5 млрд дол. (22,8 тис. дол. на душу населення). У 2010 р. ВВП дорівнював 330 млрд дол. (29 361 дол.). Цей показник є одним з найнижчих у єврозоні. Державний борг у 2011 р. становив 170,6 % від ВВП і порівняно з 1995 р. майже подвоївся. Безробіття на початку ХХІ ст. коливалося на рівні близько 10 %.

Значні надходження від туризму (18 % ВВП), де зайнято 16 % робочої сили. Високий рівень розвитку туризму пояснюється як географічним положенням країни, так і багатою культурною спадщиною. Греція приваблює туристів рекреаційними курортами, паломництвом до святинь всього християнського світу. Щороку Грецію відвідують майже 17 млн туристів, у тому числі 40 тис. українців. Урядом країни створено Грецьку національну організацію туризму.

Країна експортує швейні і текстильні вироби, цемент, мінеральну сировину, сільськогосподарські продукти. Близько 60 % товарообігу припадає на країни ЄС, а 20 % — на арабські країни. Основними зовнішньоторговими партнерами є ФРН, Італія, Франція, Велика Британія.

Грецько-українські торговельно-економічні відносини розвиваються динамічно та загалом відповідають інтересам обох країн. Український експорт у 2009 р. в основному був представлений товарами: чорні метали (39,1 % від загального обсягу експорту за 9 місяців 2009 р.), насіння та плоди олійних рослин (18,0 %), залізничні локомотиви, шляхове обладнання (11,5 %), деревина та вироби з неї (8,2 %), добрива (3,5 %). У структурі імпорту з Греції до України найбільші обсяги таких товарів: горіхи та цитрусові, продукти хімічної промисловості, ефірні олії та косметичні препарати, котли, машини і механічні пристрої, тютюн, електричні машини і устаткування, лікарські засоби, продукти переробки овочів та плодів, нафта та нафтопродукти. До 2004 р. Греція була єдиною країною НАТО, куди Україна постачала продукцію військово-промислового комплексу (малі десантні кораблі “Зубр” та ін.).

Зовнішня політика. Греція — член ряду міжнародних організацій: ООН, ЄС, ОБСЄ, Чорноморського економічного співробітництва та ін. Пріоритетним вектором зовнішньої політики є балканський, що викликано геополітичними змінами в регіоні на початку 90-х років ХХ ст. Зберігаються напружені відносини з Туреччиною і Колишньою югославською республікою Македонією через так зване національне (а фактично територіальне) питання.

Інтенсивними є зв'язки з Україною. Між двома державами 15 січня 1992 р. встановлено дипломатичні відносини на найвищому рівні. У першій половині 90-х років ХХ ст. проводилися переговори та консультації з різних напрямів двостороннього співробітництва, було підписано ряд угод. Це дало можливість сформуванню бази державно-правових відносин й укласти Договір про дружбу і співробітництво (1996). На початку 2010 р. договірно-правова база налічує 32 чинних нормативних документи. Крім того, чотири двосторонні документи підписані, але не ратифіковані. На розгляді сторін перебуває ще кілька документів: про співробітництво у сфері фармацевтичної промисловості; про співробітництво в галузі охорони здоров'я та медичних наук; про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища; про взаємну охорону секретної інформації у сфері оборони; про взаємне працевлаштування громадян та їх соціальний захист; про працевлаштування сезонних працівників; про лібералізацію візового режиму; про співробітництво в галузі молодіжних відносин та План дій (2008—2010 рр.) співпраці в галузі молодіжної політики тощо.

Україна зацікавлена у створенні спільних будівельних консорціумів, реалізації проекту транспортного коридора Гельсінкі —

Київ — Одеса — Констанца — Бургас — Александрополіс, у різних сферах економічної і культурної співпраці.

Українська громада у Греції організована. Діють Товариство “Українсько-грецька думка”, Український культурно-освітній центр “Берегиня”, Асоціація українців Греції “Журавлиний край”, Українська греко-католицька церква в Афінах (понад 3 тис. вірних). При українських товариствах функціонують три українські школи (факультативна щоденна та дві суботніх). Активно реалізується потенціал двостороннього співробітництва в галузі вищої освіти. Лише Афінський університет має відповідні угоди з 10-ма українськими державними вищими закладами освіти. Така пряма співпраця — вагомий чинник пропагування позитивного іміджу України в Греції та популяризації в країні української науки, мови й культури, зокрема через обмін студентами та викладачами. Цей аспект упродовж першого десятиріччя XXI ст. активно й успішно використовувала грецька сторона для популяризації грецької мови й культури в Україні. Зокрема, Афінський університет щороку надає стипендії для участі українських студентів і молодих науковців у літніх школах з новогрецької мови й культури. Значним досягненням у пропагуванні європейської ідентичності України за кордоном було відкриття 1 листопада 2008 р. Культурно-інформаційного центру України (нині головний осередок культурного та освітнього життя українців у Греції). В Україні проживає 91,5 тис. етнічних греків (2001). Центром еллінізму є Маріуполь, де діють культурно-просвітницький центр “Меотида”, Інститут українсько-грецької дружби. Функціонує Грецький фонд культури.

ЕСТОНІЯ

Територія і кордони. Естонська Республіка (Eesti Vabariik) — держава у північно-східній частині Європи. Площа — 45 226 км². Межує з Латвією (на півдні), Росією (на сході) й омивається водами Балтійського моря (3794 км). До складу Естонії входить 1521 острів (найбільші з них — Саарема і Хійумаа) загальною площею 4,2 тис. км². Столиця — Таллінн (400,4 тис. осіб). Найбільші міста: Тарту (101,2 тис.), Нарва (68,7 тис.), Кохтла-Ярве (70 тис.), Пярну (50,5 тис.). Міське населення — 67,1 %.

Населення — майже 1,34 млн осіб (2006). Демографічна ситуація від’ємна. Народжуваність — 9,24, а смертність — 13,42 на тисячу осіб. Щільність — 30 осіб на 1 км². Етнічний склад: естонці (68,6 %), росіяни (25,7 %), українці (2,1 %), білоруси (1,2 %), фіни (0,8 %) та ін. За віровизнанням — більшість лютерани (85 %).

Державний лад і вищі органи влади. Естонія — парламентська республіка. Главу держави (президента) обирає парламент на 5 років. За кандидата має проголосувати ²/₃ депутатів. У випадку непідтримки кандидата в трьох турах, главу держави обирає колегія виборців (з депутатів парламенту та делегатів виборних місцевих органів влади). Чинна конституція прийнята на референдумі 28 червня 1992 р. Вищим законодавчим органом є однопалатний парламент — Державні збори (Riigikogu) у складі 101 депутата з чотирирічним терміном повноважень. Виконавчу владу очолює

прем'єр-міністр, кандидатуру котрого рекомендує президент і схвалює парламент.

Державні символи. *Прапор* — полотнище у вигляді трьох горизонтальних смуг в однакових пропорціях синього, чорного та білого кольорів зверху вниз. *Герб* — геральдичний позолочений щит, на фоні якого розміщено три синіх леви з піднятими правими лапами. Щит обрамлений двома дубовими гілочками з листочками жовтого кольору. *Гімн* — хорал “Вітчизно, щастя і радість моя! Як ти прекрасна!”, аранжований у 1843 р. фінським композитором Ф. Паціусом на вірші Й. В. Яннсена. Вперше виконано на Співочому святі у 1869 р. Був державним у 1920—1940 рр., відновлений у 1991 р.

Адміністративно-територіально країна поділена на 15 повітів (маакондів) і 6 міст центрального підпорядкування. Місцеві органи управління обирають всенародним голосуванням на три роки.

Загальнонаціональні та державні свята: Новий рік (1 січня), День незалежності (24 лютого, 1918 р.), День весни (1 травня), Страсна п'ятниця і Великдень, св. Трійця, День перемоги (23 червня, 1919), Різдво Івана Хрестителя (24 червня), День відновлення незалежності (20 серпня, 1991 р.), Різдво Господне (25—26 грудня). **Грошова одиниця** — естонська крона (EEK) = 100 сантимів (запроваджена у червні 1992 р.). **Інтернет-домен** — .ee. **Телефонний код** — + 372. **Міжнародний штриховий код** — 474. **Часовий пояс** — UTC + 3.

Суспільно-політичний розвиток. Масовий рух за незалежність країни започаткували виступи громадськості в 1987 р., які мали екологічну спрямованість. У 1988 р. було створено Народний фронт Естонії, виникло декілька політичних партій, рухів і об'єднань, які порушували питання виходу Естонії зі складу СРСР. Під тиском народних мас керівником естонської Компартії, а отже й республіки, став реформатор Н. Валяс. 16 листопада цього ж року Верховна рада Естонської РСР проголосила Декларацію про суверенітет (254 голоси — за, 7 — проти), якою визнавалося верховенство естонських законів. Відтоді в країні посилювалися заклики до повної державної незалежності.

Комітет естонських громадян провів кампанію виборів делегатів з'їзду для відновлення незалежності на основі принципу правової спадковості Першої республіки. Новий склад Верховної ради, обраний у березні 1990 р., взяв курс на досягнення повної незалежності, проголосив державний суверенітет (31 березня), а у травні усунув ідеологічне визначення з назви держави: вона стала називатись — Естонська Республіка. Противники незалежності, переважно російськомовне населення, об'єдналися у так званий Інтерфронт, який проводив численні акції протесту і навіть провокаційні дії. На всенародному референдумі (3 березня 1991 р.) 77,8 % громадян висловилися за відновлення естонської державності. На цій підставі Верховна рада Естонії 20 серпня прийняла ухвалу про її відновлення. Президентом країни було обрано Арнольда Рюйтеля, який до того часу очолював законодавчий орган. 28 червня 1992 р. на всенародному референдумі схвалено нову конституцію.

Важливою віхою в політичному житті країни стали парламентські вибори у вересні 1992 р. Їх особливість була в тому, що більшість неестонців позбавили права голосу, тому голосувало лише 67,84 % громадян. За результатами виборів у законодавчому органі було представлено 9 політичних сил: “Союз за Батьківщину” (22 % і 29 мандатів), “Безпечний дім” (13,6 % і 17 мандатів), Народний фронт (12,25 % і 15 мандатів), “Помірквані” — як об'єднання соціал-демократів і Сільської центристської партії (9,72 % і 12 мандатів), Національна незалежна партія (8,79 % і 10 мандатів), по 8 мандатів отримали монархісти (7,12 %), “Естонські громадяни” (6,89 %). Перемогу здобула правоцентристська коаліція, а уряд сформував історик Март Лаар. У жовтні цього ж року парламент обрав главу держави: ним став представник “Союзу за Батьківщину” письменник Ленарт Мері (переобраний у вересні 1996 р.).

Уряд провів ряд ключових реформ. Запровадження національної валюти дозволило певною мірою спинити інфляцію і стабілізувати економіку. Водночас непростим виявилось питання про громадянство. У лютому 1992 р. були прийняті поправки до “Закону про громадянство” від 1938 р. Згідно з ними, громадянами країни визнавалися лише ті мешканці та їх нащадки, які мали цей статус до літа 1940 р., тобто до часу радянської окупації. Інші (близько 400 тис. осіб) для набуття естонського громадянства мали відповідати таким критеріям: проживати на території Естонії протягом двох останніх років, скласти тести на знання естонської мови. З натуралізації вилучалися особи, які служили в радянських каральних органах (комітети держбезпеки, міліції).

У жовтні 1993 р. парламент ухвалив “Закон про культурну автономію”, за яким етнічні меншини країни отримали право створювати власні освітні установи і місцеві ради для вирішення проблем у сфері культури. Загалом неестонське населення порівняно швидко пристосувалося до нової соціальної та політичної ситуації, позитивно сприйняло інтеграцію в суспільство Естонії. У 1995 р. були схвалені доповнення до закону про громадянство. Зокрема, збільшено термін проживання на території країни до п’яти років, запроваджено іспит з естонської мови (з 20 питань правильно треба було відповісти не менше як на 16). За таких умов наприкінці 1998 р. естонське громадянство отримало 98 тис. осіб. У серпні 1994 р. з країни були виведені останні частини російських військ, які залишалися там з часів радянської окупації.

На парламентських виборах у березні 1995 р. (проголосувало 69,06 % виборців) перемогла коаліція опозиційних партій: Коаліційна (32,23 % і 41 мандат), Партія реформ (16,19 % і 19 мандатів) і Центристська (14,17 % і 16 мандатів). Парламентськими стали також “Батьківщина” і Естонська національна незалежна партія (7,86 % і 8 мандатів), “Помірквані” (5,99 % і 6 мандатів), “Наш дім є Естонія” (5,87 % і 6 мандатів), “Right-wingers” (5 % і 5 мандатів). Новий уряд очолив Тійт Вяха. Правляча коаліція продовжила політику лібералізації економіки та інтеграції зі західноєвропейськими країнами. Однак цей уряд зумів пропрацювати лише два роки і був замінений кабінетом меншості (прем’єр-міністр — Март Сійман).

Політична конфронтація посилилася з наближенням третіх парламентських виборів. Новий виборчий закон суттєво зменшив кількість політичних сил, що змагалися за парламентські мандати. У 1999 р. у виборчі перегони включилося 12 політичних сил, голосувало 57,43 % громадян. На цей раз парламентськими стали Центристська партія (23,41 % і 28 мандатів), “Союз за Батьківщину” (16,09 % і 18 мандатів), Партія реформ (15,92 % і 18 мандатів), “Помірквані” (15,21 % і 17 мандатів), Коаліційна партія (7,58 % і 7 мандатів), Союз аграріїв (7,27 % і 7 мандатів), Об’єднана народна партія (6,13 % і 6 мандатів). У грудні 2001 р. главою держави знову обрано А. Рюйтеля.

Парламентські вибори 2003 р. зафіксували порівняно низьку громадянську активність — проголосувало лише 58,2 % осіб (з близько 940 тис.). З 11 політичних сил, які змагалися за парламентські мандати, перемогли Центристська партія (25,4 % і 28 мандатів) та партія “Союз за республіку” (24,62 % і 28 мандатів). Бар’єр у 5 % подолали також Партія реформ (17,69 % і 19 мандатів), Естонський народний союз (13,03 % і 7 мандатів), “Союз за Батьківщину” (7,31 % і 6 ман-

датів) та Соціал-демократична партія (7,04 % і 6 мандатів). Уперше на цих виборах партії російської етнічної меншини зазнали повної поразки: в сукупності вони змогли набрати лише 2,4 %. Коаліційний уряд сформував лідер “Союзу за республіку” Юхан Партс. За перших два роки його урядування ВВП збільшився на 6 %, суттєво знизилася безробіття, був збалансований державний бюджет. Водночас негативну реакцію практично всіх політичних сил країни викликала програма дій боротьби з корупцією. Міністру юстиції парламент висловив недовіру. За таких умов у березні 2005 р. відбулася зміна уряду, який сформував лідер Партії реформ Андрус Ансіп. Міністерські посади тоді здобули представники Центристської партії і Естонського народного союзу.

У вересні 2003 р. в країні проведено референдум із питання вступу Естонії до ЄС, на якому проголосувало близько 64 % громадян. Тоді більшість (66,83 %) висловилися за європейський вибір країни.

У 2006 р. естонський парламент обирає главу держави. Позитивну ухвалу парламентарії могли прийняти лише з третьої спроби. На засіданні 23 вересня більшість голосів (174) отримав представник соціал-демократів Тоомас Хедрік Ільвес.

Новий президент (26 грудня 1953 р. н.) народився в емігрантській родині у Швеції. Освіту здобув у Колумбійському університеті в США. У 1988—1993 рр. працював на “Радіо Свобода”. Згодом був послом Естонії в США, Канаді та Мексиці, міністром закордонних справ у рамках різних політичних коаліцій, депутатом естонського та європейського парламентів.

Новий глава держави оголосив, що вважає основними своїми завданнями воз’єднання суспільства і захист державних цінностей. Він також переконаний, що президент повинен стежити за етичністю рішень влади. Ільвес пообіцяв більше уваги приділяти зовнішній політиці, зазначивши, що дорога до Москви пролягає через Брюссель. Стосовно внутрішньої політики, він підтримав ідею зміцнення ролі президента як морального арбітра в політичній сфері, виступивши з різкою критикою політичного тиску на депутатів і політиків на місцях.

Помітною подією в суспільно-політичному житті країни стали чергові парламентські вибори в березні 2007 р. Вони проходили на фоні активізації національно-патріотичних сил, які виступали за повну ліквідацію ідеологічних залишків комуністичного минулого (зокрема, знесення пам’ятників радянським воїнам як окупантам). Особливість цих виборів у тому, що вони відбулися в електронному варіанті (виборці голосували через Інтернет). Проголосувало майже 62 % громадян країни. За парламентські мандати змагалося 11 політичних

партій та блоків. Фактичними переможцями стали: правоцентристська Партія реформ (27,8 % і 31 мандат) і ліберальна Центристська партія (17,9 % і 29 мандатів). До парламенту потрапили також провідна консервативна партія “Союз за Батьківщину” (17,9 % і 19 мандатів), Соціал-демократична партія (10,6 % і 10 мандатів), селянський Естонський народний союз (7,1 % і 6 мандатів) та Партія зелених (7,1 % і 6 мандатів). Чергового фіаско зазнали партії російської меншини, які в сукупності здобули лише 1,2 %.

Упродовж 19 лютого (початок голосування за межами країни) — 2 березня (основний день голосування) 2011 р. відбувалися чергові парламентські вибори. На них уперше можна було ідентифікуватися за допомогою мобільного телефону. Парламентськими стали Партія реформ (26,8 % і 33 мандати), Центристська партія (23,3 % і 26), Союз Вітчизни і “Республіка” (20,5 % і 23), Соціал-демократична партія (6,5 % і 19). Нові парламентарії більшістю голосів (73 із 101) 29 серпня 2011 р. переобрали на посаду глави держави на черговий п’ятирічний термін Тоомаса Хендріка Ільвеса.

Загалом для Естонії характерна політична стабільність, що ґрунтується на традиціях часів першої Естонської Республіки та досвіді правових інститутів західноєвропейських країн.

Економіка. На початку 90-х років ХХ ст. основну увагу приділяли формуванню ринкових засад, перегляду пріоритетів зовнішньої торгівлі. Одним з факторів, що сприяв успішному старту економіки, стала відмова країни визнати державний борг СРСР. Завдяки цьому Естонії надали кредити з низькими відсотками й економічну допомогу на суму 285 млн дол. Крім цього, країна отримала 100 млн дол. із вкладів, які були у 1940 р. заморожені у західних банках через радянську окупацію Першої республіки.

Однією з основ розвитку господарства стали власні природні ресурси. Країна багата на поклади горючих сланців і фосфоритів, будівельні матеріали. З промисловості розвинуті машинобудування, металообробка, приладобудування, бавовняно-паперова сфера, харчова галузь. У сільському господарстві переважає м’ясо-молочне тваринництво. Вирощують картоплю, овочі, зернові та плодові культури.

ВВП з початку ХХІ ст. має тенденцію до зростання. Якщо у 2002 р. він становив 15,52 млрд дол. (11 тис. дол. на душу населення), у 2005 р. — 23,93 млрд дол. (17,8 тис. дол. на душу населення), то у 2011 р. збільшився на 7,6 % і дорівнював 26,95 млрд дол. (20,18 тис. дол. на душу населення). Досягнуті економічні успіхи стали можливими внаслідок майже повної приватизації великих державних компаній. У структурі

ВВП частка промисловості становить 28,6 %, сільського господарства — 5,8 %, а сфери послуг — 65,6 %. Непогані соціальні показники. У 2011 р. безробіття скоротилося до 11 %, інфляція була на рівні 1 %, а середня зарплата досягла 918 євро на місяць.

У вересні 1993 р. підписана (набула чинності 1 квітня 1994 р.) естонсько-литовсько-латвійська угода про прибалтійський спільний ринок. Цим було створено умови для консолідації регіонального економічного простору з метою вироблення умов для швидкої євроінтеграції. У 1999 р. країна стала членом СОТ. Естонія експортує машини, обладнання, лісоматеріали, продукцію деревообробки, текстиль і текстильні вироби, сільськогосподарські товари тощо. Серед імпорту переважають машинне обладнання, метал і продукція металообробної промисловості, хімічна сировина тощо. Найбільшими торговими партнерами в 2011 р. були Фінляндія (13,8 %), Швеція (13 %), Росія (9,6 %), Латвія (9,4 %), ФРН (7,5 %) та ін.

Щодо України, то в естонській структурі експорту превалюють метали і вироби, мінеральні і хімічні товари, продукти тваринництва, машини та обладнання, харчова продукція, текстильні вироби тощо. Імпорт з України становили метали і вироби з них, транспортні засоби, готові вироби харчової промисловості, деревина та вироби з неї, машини й обладнання, хімічні продукти.

Освіта. Культура. Наприкінці 90-х років ХХ ст. естонською мовою навчалося більше 67 % учнів середніх і 80 % студентів вищих шкіл. На початку ХХІ ст. в країні діяло 10 державних вищих закладів освіти (34,5 тис. студентів). Найбільші виші: Тартуський університет, 7,4 тис. студентів), Талліннський технічний університет (6,8 тис. студентів), Талліннський педагогічний університет (3,1 тис. студентів), Естонська сільськогосподарська академія в Тарту (2,8 тис. студентів), Талліннський університет мистецтв (500 тис. студентів), Естонська музична академія в Таллінні (500 тис. студентів). Академія наук реорганізована в персональну академію, а її інститути передані університетам.

У 1990 р. була ліквідована цензура друкованих видань і засобів масової інформації. У сучасній Естонії з 15 щоденних газет 11 виходить естонською мовою (“Поштар”, “Естонська щоденна газета”, “Вечірня газета” та ін.).

Важлива увага приділена екології. Для збереження генофонду й охорони ландшафту створено національні парки, державні заповідники. Всього під охороною держави перебуває близько 10 % естонської території. У 1995 р. парламент ухвалив закон про стійкий

розвиток країни, а у 1996 р. уряд затвердив стратегію з охорони навколишнього середовища.

Зовнішня політика. Після відновлення незалежності країна стала членом ООН (вересень, 1991 р.), ОБСЄ, Ради Європи (13 травня 1993 р.). У 1994 р. Естонія приєдналася до програми НАТО “Партнерство заради миру”, а 23 березня 2004 р. стала членом НАТО. У червні 1995 р. естонський уряд підписав попередню угоду про вступ країни до Євросоюзу, а в березні 1998 р. розпочав безпосередні переговори з цього питання. Повноправним членом ЄС країна стала в квітні 2004 р. Має тісні зв’язки зі Скандинавськими країнами, передусім із Фінляндією, є членом-засновником Ради балтійських держав (1992).

Упродовж 90-х років ХХ ст. формувалася договірно-правова база двосторонніх естонсько-українських відносин. Україна визнала незалежність Естонії вже 26 серпня 1991 р., а 9 грудня Естонія визнала незалежність України. 4 січня 1992 р. між двома державами встановлено дипломатичні відносини. Обмін візитами на найвищому рівні було започатковано у травні 1992 р., коли Естонію відвідав президент України Л. Кравчук. Основою подальших двосторонніх відносин став *Договір про дружбу та співробітництво між Україною та Естонією (26 травня 1992 р.)*. У межах цього договору за останні п’ятнадцять років підписано майже 50 різних угод з питань, що становлять взаємний інтерес. Україна входить у десятку найбільш активних торговельних партнерів Естонії.

На початку ХХІ ст. спостерігалася позитивна тенденція у сфері інвестиційного співробітництва. На початку 2005 р. естонські інвестиції в українську економіку становили майже 20 млн дол., а українські в естонську — близько 1,1 млн дол. Статистичні показники двосторонньої торгівлі товарами та послугами засвідчують збереження позитивної тенденції до зростання обсягів товарообігу між Україною й Естонією. Обсяги експорту товарів та послуг з України до Естонії у 2008 р. становили 363 млн дол. (у 2007 р. — 361,2 млн дол.), а імпорту — 192,1 млн дол. (у 2007 р. — 163,5 млн дол.). Отже, загальна сума товарообігу за 2008 р. дорівнювала 555,1 млн дол. (у 2007 р. — 524,6 млн дол.). Досягнуто позитивного сальдо в торгівлі товарами та послугами в обсязі 30,5 млн дол. У цьому контексті на особливу увагу заслуговують темпи зростання та обсяги експорту послуг України до Естонії на рівні 189,1 млн дол., що становить 131,3 % від 2007 р.

Загальний обсяг естонських інвестицій в економіку України станом на 1 липня 2008 р. зріс на 39,8 млн дол. і досяг 109,8 млн дол. Обсяги

інвестицій з України в економіку Естонії практично не змінилися за 2007—2008 рр. і становлять 1,1 млн дол.

За естонськими даними структура експорту в Україну у 2008 р., порівняно з попереднім роком, майже не змінилася. Тут переважають метали й вироби з них (19,0 %), мінеральні продукти (17,7 %), хімічні продукти (11,4 %), продукти тваринництва (9,8 %), машини та обладнання (9,7 %), харчова продукція (6,0 %), текстильні вироби (5,5 %), готова тощо. Структура імпорту з України за 2008 р. також практично не змінилася. Продовжували превалювати метали та вироби з них (40,4 %), транспортні засоби (14,9 %), готові вироби харчової промисловості (7,4 %), деревина і вироби з неї (7,3 %), машини та обладнання (6,3 %), хімічні продукти (4,9 %).

Пріоритетним напрямом естонсько-українських взаємин було правове забезпечення економічного співробітництва з огляду на перспективи євроінтеграції, фінансова підтримка естонсько-українських семінарів з євроінтеграційної проблематики.

На початку 2012 р. в Україні зареєстровано 191 підприємство за участю естонського капіталу, а в Естонії — одне підприємство з українським капіталом. Розвивається співробітництво у сфері освіти і культури. Партнерські відносини встановлені між провідними вишами Естонії і України. Здійснюється обмін художніми колективами, відбуваються презентації виставок, проводяться заходи на вшанування пам’яті видатних діячів культури і мистецтва України та Естонії, гастроля артистів тощо.

ЛАТВІЯ

Територія і кордони. Латвійська Республіка (Latvijas Republika) — держава у північно-східній частині Європи. Площа — 64 589 км². Межує на півдні з Естонією (339 км), на сході з Росією (217 км), на півдні з Білоруссю (141 км) і Литвою (453 км). На заході омивається водами Балтійського моря (більше 500 км). Столиця — Рига (725 тис.). Найбільші міста: Даугавпілс (112 тис. осіб), Лієпая (84,6 тис.), Єлгава (58,7 тис.). Близько 70 % населення живе у містах.

Населення — майже 2,23 млн (2011). Демографічна ситуація від'ємна. Щільність — 37 осіб на 1 км². Етнічний склад: латиші (62,1 %), росіяни (27,4 %), білоруси (3,5 %), українці (2,4 %), поляки (2,3 %), литовці (1,3 %) та ін. Релігійно-конфесійний склад: лютерани (50 %), православні (25 %), римо-католики (25 %).

Державний лад і вищі органи влади. Латвія — парламентська республіка. Глава держави — президент, якого обирає парламент на 4 роки простою більшістю голосів. Законодавчий орган — однопалатний Сейм (100 депутатів). Чинна конституція прийнята 15 лютого 1992 р.

Державні символи. Прапор — полотнище темно-червоного кольору. Пропорції кольорів 2:1:2, а довжина і ширина — 2:1. Прапор і герб затверджені особливим декретом латвійського парламенту 15 червня 1921 р. Герб розробив художник Р. Заріньша на основі символів культурно-істо-

ричних країв (стилізоване сонце, три зірки, лев, гриф). Гімн — “Боже, благослови Латвію” (сл. і муз. К. Бауманіса).

Адміністративно-територіально країна поділена на 26 повітів.

Загальнонаціональні та державні свята: Новий рік (1 січня), 1 травня, Великдень, День матері (друга неділя травня), 23—24 червня, День проголошення республіки (18 листопада 1918 р.), Різдво Господнє (25—26 грудня), 31 грудня (св. Сильвестра). **Грошова одиниця** — лат (LS) = 100 сантимів. **Інтернет-домен** — .lv. **Телефонний код** — + 371. **Міжнародний штриховий код** (країна — виробник товару) — 475. **Часовий пояс** — UTC + 2 (влітку + 3).

Суспільно-політичний і економічний розвиток. Рух за незалежність у Латвії посилювався в другій половині 80-х років ХХ ст. Ключовою проблемою у демократичних процесах, що отримали загальну назву “Пробудження” (“Атмода”), стала вимога отримання належного суверенітету. У 1988 р. виникли масові громадські організації. Найбільш впливовими стали Народний фронт Латвії, Рух за національну незалежність Латвії і Конгрес громадян. Реформаторські зміни торкнулися Комуністичної партії Латвії. Унаслідок ідеологічного розколу в її середовищі сформувалася Латвійська соціал-демократична партія. На противагу відроджувальним національним процесам комуністи-ортодокси зініціювали створення так званого Інтерфронту, що відстоював ідею збереження існуючого політичного та державного становища.

Верховна рада Латвійської РСР 28 липня 1989 р. ухвалила Декларацію про державний суверенітет і засудила факт включення країни до СРСР. Загальне прагнення до незалежності показав символічний “людський ланцюг”, який простягнувся майже на 600 км від Талліна через Ригу до Вільнюса (23 серпня 1989 р.). Вибори до Верховної ради (березень, 1990 р.) привели до перемоги Народного фронту Латвії, вперше було сформовано некомуністичний уряд. У травні 1990 р. представницький орган затвердив Декларацію про відновлення незалежності, відновив чинність конституції і державних символів Першої республіки. Всенародний референдум (березень, 1991 р.) показав, що 73,6 % дорослих громадян бажають відновлення латвійської державності. Остаточо її було проголошено 21 серпня 1991 р.

На початку вересня факт відновлення незалежної Латвії визнала офіційна Москва. 15 лютого 1992 р. була прийнята нова конституція.

На перших демократичних виборах (червень, 1993 р., проголосувало майже 90 %) до Сейму потрапило 8 політичних сил. Відносно більшість отримав правоцентристський блок “Латвійський шлях” (32,4 % та 36 мандатів). Прихильність виборців здобули Рух за національну незалежність Латвії (13,4 % і 15 мандатів), “Гармонія для народу” (12 % і 13 мандатів), Селянський союз (11,6 % і 12 мандатів), “Громадянські права” (5,8 % і 7 мандатів), “Батьківщина і свобода” (5,4 % і 6 мандатів), Християнсько-демократичний союз (5,0 % і 6 мандатів), Демократична центристська партія (4,8 % і 5 мандатів). Цей склад парламенту главою держави обрав Гунтіса Ульманіса — лідера Селянського союзу. Так Латвія фактично стала парламентсько-президентською республікою.

Проголошення незалежності загострило етнополітичну ситуацію в країні. За законом 1994 р., всі, хто оселився там після 1940 р. (їх було близько 30 %), не могли отримати латвійського громадянства. Водночас цей закон визначив квоту для натуралізації — не більше 2 тис. на рік за умови знання ними латвійської мови. Таким чином, до 1998 р. близько 9 тис. осіб стали громадянами Латвії. На початку 2003 р. громадянами держави були вже майже 60 тис. нелатвійців, зокрема, росіяни (69 %), білоруси (10 %) й українці (8 %).

Напередодні сеймових виборів 1995 р. дещо змінилася палітра політичних сил унаслідок виникнення нових партій і блоків. На цей раз успіх мали реорганізована Демократична партія “Господар” (15,2 % і 18 мандатів), “Латвійський шлях” (14,6 % і 17 мандатів), нова партія “Рух за Латвію” (14,9 % і 16 мандатів), “Батьківщина і свобода” (11,9 % і 14 мандатів). Меншу підтримку мали Латвійський союз (7,1 % і 8 мандатів), Блок “Селянський союз — Християнсько-демократичний союз” (6,3 % і 8 мандатів), Блок “Рух за національну незалежність Латвії — Партія зелених — “Гармонія для народу” (5,6 % і 6 мандатів) та нова Соціалістична партія (5,6 % і 5 мандатів).

У парламентських виборах 1998 р. брала участь 21 політична сила, але понад 5 % голосів здобуло лише 6. Тепер найбільше голосів отримала консервативна Народна партія (21,2 % і 24 мандати), яка висувала гасла зміцнення державного суверенітету та досягнення європейських стандартів життя. Парламентськими стали “Латвійський шлях” (18 % і 21 мандат), “Батьківщина і свобода” (14,7 % і 21 мандат), “Гармонія для народу” (14,1 % і 16 мандатів), Соціал-демократичний союз (12,8 % і 14 мандатів), Нова партія (7,3 % і 8 мандатів).

Найважливішою політичною подією 1999 р. стали вибори глави держави. Після того, як голова Народної партії, відомий композитор Р. Паулс зняв свою кандидатуру, Сейм проголосував за Вайру Віке-Фрайберг, реемігрантку з Канади (переобрана на цю посаду в 2003 р.).

Парламентські вибори 2002 р. відбулися за участю майже 71,4 % виборців. Бар’єр у 5 % подолали лише 6 партій і блоків з 21-ї. Всі переможці рекламували себе як праві або правоцентристські утворення. Найбільше голосів здобула партія “Новий час” (23,9 %). Об’єднання “За права людини в єдиній Латвії” (ЗаПЛЄЛ), яке виступало з відкрито проросійських позицій, згуртувало три партії — Соціалістичну, “Рівноправність” і Народної згоди. Воно отримало підтримку 18,94 % виборців. Парламентськими стали також Народна партія (16,66 %), “Перша партія Латвії” (9,56 %), Союз зелених і селян (5,3 %).

У наступних парламентських виборах (жовтень, 2006 р.) проголосувало близько 62 %, що стало найнижчим показником активності громадян. Абсолютним переможцем не стала жодна політична сила. Відносно більшість отримали Народна партія (19,56 % і 23 мандати), Союз зелених і селян (16,71 % і 18 мандатів), “Новий час” (16,37 % і 18 мандатів), “Центр згоди” (14,42 % і 17 мандатів), Латвійська перша партія — “Латвійський шлях” (8,58 % і 10 мандатів), блок “Батьківщина і свобода” — Рух за національну незалежність Латвії” (6,94 % і 8 мандатів), ЗаПЛЄЛ (6,02 % і 6 мандатів).

У травні 2007 р. главою держави став Валдіс Затлерс, відомий у країні лікар-травматолог. Доречно зазначити, що до цього він практично не займався політичною діяльністю. Його кандидатуру запропонували чотири партії правлячої коаліції (Народна партія, Латвійська перша партія — “Латвійський шлях”, “Батьківщина і свобода” та Союз зелених і селян). Під час голосування він отримав 58 голосів, а його політичний опонент А. Ендзіньш — 39. Тоді ж у виступі перед парламентаріями новий президент наголосив, що пріоритетною в його роботі буде внутрішня політика — консолідація суспільства та підвищення рівня життя.

Розстановка політичних сил у країні змінилася внаслідок парламентських виборів 2010—2011 рр. У 2010 р. найвищі мандати отримали представники п’яти політичних сил: “Єдність” — 41,22 % (33), “Центр згоди” — 26,03 % (29), Союз зелених і селян — 19,68 % (22), Національне об’єднання “Все для Латвії!” — “Вітчизні і свободі/ДННЛ” — 7,66 % (8), “За кращу Латвію” — 7,65 % (8). 45 депутатів від трьох політичних сил (“За кращу Латвію”, “Центр згоди”, “Все для Латвії!” — “Вітчизні і свободі/ДННЛ”) становили опозицію. За таких умов Сейм виявився недієздатним і президент 28 травня 2011 р. зніціював

процедуру його розпуску. Результат липневого референдуму був позитивний, парламент розпустили і призначили нові вибори. Вони відбулися 17 вересня за участю 55,37 % виборців і зафіксували нову політичну ситуацію в країні. Тепер відносно більшість отримав російськомовний блок “Центр згоди” — 28,31 % (31 мандат). До парламенту потрапили також Партія реформ — 20,82 % (22), “Єдність” — 18,83 % (20), Національне об’єднання “Все для Латвії!” — “Вітчизні і свободі/ДННЛ” — 13,88 % (14) та Союз зелених і селян — 12,22 % (13). Під час формування уряду переможець виборів опинився в опозиції. Урядову коаліцію очолив представник “Єдності” В. Домбровскіс.

У червні 2011 р. новим главою держави був обраний Андріс Берзіньш, за якого проголосували 53 депутати.

Економіка. Для економічних реформ у першій половині 90-х років ХХ ст. характерною рисою була радикальна лібералізація. Вже у 1991 р. уряд дозволив вільний і необмежений обмін грошей та їх ввез-вивіз, запровадив національну валюту — лат (1993), платіжний курс якої залежав від німецької марки. Це дозволило у 1994 р. знизити інфляцію до 37 % порівняно зі 109 % у 1993 р. Водночас вплив на економічні процеси в Латвії зберегла Росія: значна частина бюджету країни формувалася внаслідок оподаткування експорту російської нафти через Клайпеду. Повернення колишнім власникам майна, конфіскованого у 1940 р., породжувало певну конфліктну ситуацію у суспільстві.

Ринкові перетворення підтримали західні країни. Восени 1992 р. європейські банки надали Латвії позику, а в 1994 р. США заснували Балтійсько-американський фонд підприємництва для сприяння розвитку приватного сектору. Приватизація 30 % державного майна наприкінці 1994 р. дозволила сформувати нову основу економічного розвитку. Приватний сектор у промисловості в середині 90-х років ХХ ст. давав вже 60 % усього ВВП, а на душу населення припадало близько 2,5 тис. дол. Важливе значення мала лібералізація зовнішньої торгівлі. Збільшувався обсяг іноземних інвестицій, і наприкінці 1999 р. вони сягнули більше 1 млрд дол. Постійно зростав ВВП: у 2002 р. — майже 17 млрд дол., у 2006 р. — 27,78 млрд дол. (11,9 тис. дол. на душу населення). Після деякого спаду в умовах світової кризи ВВП з 2010 р. поступово знову почав збільшуватися. Станом на 2012 р. економіка була збалансована так: промисловість — 24,7 %, сільське господарство — 4,7 %, сфера послуг — 70,6 %. Індекс безробіття на початку ХХІ ст. коливався в межах 8 %, а у 2010 р. він вже сягнув 22 %. Це виявилось найбільшим показником серед країн ЄС.

Сьогоднішня Латвія — це індустріально-аграрна країна. Провідні галузі промисловості — машинобудування і металообробка. Розвинуті енергетичне, транспортне і сільськогосподарське машинобудування, виробництво засобів зв’язку, електротехнічна та радіоелектронна промисловість. Вагоме місце в промисловому виробництві посідають хімічна, лісова, деревообробна, скляна, легка, харчова промисловість.

Трансформуванню сільського господарства сприяло прийняття Закону про аграрну реформу (червень, 1990 р.). У країні чітко простежується традиційна модель сільського розселення хутірного типу. Найчастіше хутори розташовані у центрі орних земель. Більшість господарств володіє лісовими угіддями. Переважає тваринництво, вирощують зернові, кормові та технічні культури, культивується городництво. Популярними є художні промисли (обробка шкіри, бурштину, вишивка тощо).

Зовнішньополітично Латвія від початку обрала шлях на інтеграцію до європейських і євроатлантичних структур. Вона стала членом ООН, Ради Європи, ОБСЄ, МВФ, МБРР та інших міжнародних організацій. У 1995 р. була прийнята доктрина “Головні напрями зовнішньої політики Латвії до 2005 р.”. Ключова її проблема — євроатлантична інтеграція країни — була вирішена у 2004 р.: Латвія стала членом НАТО і ЄС. Напруженими в 90-х роках ХХ ст. були відносини з Росією, яка у 1998 р. запровадила щодо Латвії економічні санкції. Цього ж року останні російські військові частини залишили територію країни. Була також закрита Радіолокаційна станція в Скрунді.

Україна одна з перших визнала незалежність Латвії (26 серпня 1991 р.), а Латвія — України (4 грудня 1991 р.), між двома державами були встановлені дипломатичні відносини (12 лютого 1992 р.). Успішному діалогу двосторонніх зв’язків сприяв активний політичний діалог на найвищому та високому рівнях. У листопаді 1995 р. підписано Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Латвією. Проводилися переговори і консультації різних рівнів щодо розширення договірно-правової бази двостороннього співробітництва, становища україномовних громадян Латвії. У 1999 р. встановлено парламентську співпрацю (1999), підписано Програму військового співробітництва (2001), укладено ряд угод у сфері ядерної безпеки. Зростали показники зовнішньої торгівлі між Латвією та Україною. Щоправда, українська сторона у 2002—2006 рр. мала від’ємне сальдо.

У 2011 р. двосторонній товарообіг (торгівля товарами та послугами) досяг 389,5 млн дол. і збільшився на 18,5 % порівняно з 2010 р. Тепер Україна мала позитивне сальдо. Основу товарної структури

експорту з України становили залізничні та трамвайні локомотиви, шляхове обладнання, електричні машини, залишки і відходи харчової промисловості, механічні машини, насіння і плоди олійних рослин. Серед товарів, які імпортувалися з Латвії, найбільші надходження припадали на мило, миючі засоби, фармацевтичну продукцію, хімічні штапельні волокна, деревину й вироби з неї, механічні машини, папір та картон.

Загальний обсяг прямих латвійських інвестицій на 1 липня 2009 р. становив 86,9 млн дол. За галузевим принципом найбільше інвестицій спрямовано у сферу інжинірингу та надання послуг підприємцям, готельного бізнесу, фінансової діяльності, транспорту і зв'язку, промислового виробництва, а також торгівлі. Обсяг прямих інвестицій з України в Латвію на 1 жовтня 2009 р. дорівнював 32,6 млн дол. Інвестиції вкладено в 403 підприємства, більшість коштів — у фінансово-банківський бізнес.

У Латвії проживає численна українська меншина (близько 60 тис. осіб), більшість їх (майже 50 тис.) поки що не має латвійського громадянства. У Ризі відкрита й успішно функціонує державна українська середня школа, яка фінансується з бюджету Латвії.

ЛИТВА

Територія і кордони. Литовська Республіка (Lietuvos Respublika) — держава у північно-східній частині Європи. Площа — 65 301 км². Межує на півночі з Латвією (610 км), на сході з Білоруссю (724 км), на південному заході з Росією (303 км), на півдні з Польщею (110 км). На заході омивається водами Балтійського моря (99 км). Столиця — Вільнюс (580 тис. осіб). Найбільші міста: Каунас (650 тис.), Клайпеда (200 тис.), Шяуляй (180 тис.), Паневежис (100 тис.). Міське населення становить 68 %.

Населення — майже 3,41 млн осіб (2005). Демографічна ситуація від'ємна. Щільність — 53 особи на 1 км². Етнічний склад: литовці (83,4 %), поляки (6,7 %), росіяни (6 %), білоруси (3 %), українці (1,2 %) та ін. Релігійно-конфесійний склад: римо-католики (80 %), православні (6 %).

Державний лад і вищі органи влади. Литва — парламентська республіка. Главу держави (президента) обирають всенародно на 5 років. Вищим законодавчим органом є однопалатний Сейм (141 депутат) з чотирирічним терміном повноважень. За мажоритарною системою в одномандатних округах обирають 71 депутата, за пропорційно-партійною системою з 5 %-ним бар'єром — 70. Чинна конституція ухвалена на референдумі 25 жовтня 1992 р.

Державні символи. Прапор — прямокутне полотнище у вигляді трьох пропорційних горизонтальних смуг відповідно

(зверху вниз) жовтого, зеленого і червоного кольорів. Співвідношення ширини прапора до його довжини як 3:5 (у 1989—2004 рр. воно становило 1:2). *Герб* відомий під назвою “Витязь” або “Переслідування”. Це геральдичний щит червоного кольору, на фоні якого зображений срібний вершник у латах на білому коні, з піднятою правою рукою з мечем над головою. На лівому плечі вершника — синій щит з подвійним золотим хрестом. Сідло та вуздечка синього кольору, руків'я меча, стремена й інші деталі зброї — золотого кольору. Обличчя вершника і голова коня повернуті на захід. *Гімн* — “Національна пісня” (сл. і муз. В. Кудирки). Вперше виконаний у Петербурзі в 1899 р., а як державний — у 1919—1940 рр. і з 1988 р. *Державна мова* — литовська.

Адміністративно-територіально країна поділена на 10 повітів, 44 райони, 9 міст. Меншими одиницями є староства. В країні є три типи населених пунктів: міста (106), містечка та села.

Загальнодержавні свята. Новий рік, День Прапора Литви (1 січня), День відновлення держави (16 лютого 1918 р.), День незалежності (11 березня), Страсна п'ятниця, Великдень і Великодній понеділок, День держави (6 липня), День конституції (25 жовтня), Різдво Господнє (25—26 грудня). Всього у країні відзначається 44 пам'ятних дні. *Грошова одиниця* — літ (LTL) = 100 центів. В обігу є банкноти 1, 2, 5, 10, 50, 100, 200 і 500 літів та монети 1, 2, 5, 10, 20, 50 центів та 1, 2 і 5 літів. *Інтернет-домен* — .lt. *Телефонний код* — +370. *Міжнародний штриховий код* (країна — виробник товару) — 477. *Часовий пояс* — UTC + 2 (+ 3).

Суспільно-політичний розвиток. Восени 1988 р. у країні конститувався литовський Народний рух (“Саюдіс”), який взяв курс на відновлення незалежної держави. Активізувала свої дії Ліга свободи Литви, яка з 1978 р. працювала нелегально. На демократизацію суспільства була спрямована діяльність литовської Компартії, яку очолював Альгірдас Бразаускас. У республіці відмінено цензуру, прийнято закони про політичні партії, засоби масової інформації, приватну власність тощо. Литовські комуністи у грудні 1989 р.

вийшли зі складу КПРС і створили Демократичну партію праці, програмними для якої стали соціал-демократичні засади.

Перші демократичні вибори до Верховної ради Литовської РСР (лютий, 1990 р.) відбулися на багатопартійній основі та зафіксували перемогу “Саюдіса”. Його лідер В. Ландсбергіс став головою парламенту. Парламентарії 11 березня ухвалили незаконним включення країни до СРСР, проголосили відновлення державного суверенітету, конституції і державних символів довоєнної республіки, з назви країни усунули ідеологічне визначення.

Зважаючи на економічну блокаду, яку влаштувала офіційна Москва, присутність імперського війська, литовський уряд вимушено наклав мораторій на здійснення Декларації про незалежність (його він не виконав). Офіційна Москва в січні 1991 р. організувала ряд провокацій у Вільнюсі, були зафіксовані збройні сутички. Під цим приводом на вулиці столиці виїхали танки, а підрозділи десантних військ оточили стратегічні об'єкти. Не обійшлося і без людських жертв, що викликало хвилю протестів в інших республіках СРСР, а також у країнах Заходу. Вибух громадського обурення змусив офіційну Москву відмовитися від подальших силових дій. 9 лютого 1991 р. був проведений всенародний референдум: 90,47 % громадян висловилося за державну незалежність Литви. У вересні цього ж року литовську державність визнав уряд СРСР.

Нова конституція, ухвалена на референдумі 25 жовтня 1992 р., збалансувала президентську та парламентську влади. На виборах до Сейму у жовтні 1992 р. перемогли реформовані комуністи — Демократична партія праці (44,4 % і 73 мандати). Ця політична сила використала невдоволення населення економічними труднощами, що виникли за переходу на ринкові відносини. “Саюдіс” отримав лише 20,9 % і 30 мандатів. На третьому місці опинилися християнські демократи (12,4 % і 18 мандатів). Парламентськими також стали соціал-демократи, націоналісти, центристи і Союз поляків Литви: разом вони отримали 20 мандатів. У лютому 1993 р. першим всенародно обраним президентом став А. Бразаускас, за якого проголосувало 60 % виборців.

Уряд, який очолив А. Слезавічус (лідер Демократичної партії праці), взяв курс на повільне та поетапне проведення економічних реформ. У вересні 1993 р. з країни були повністю виведені російські війська, які були там з часів радянської окупації. У червні цього ж року відновлено національну валюту “літ” (була в 1922—1940 рр.), яка замінила тимчасові грошові знаки, котрі використовувалися після

виходу Литви з рубльової зони. Підтримка літа, заборона використання в грошовому обігу іноземної валюти дозволили знизити інфляцію до 45 % у 1994 р. Наприкінці цього ж року було приватизовано 90 % державного майна. Водночас спостерігалася тенденція до падіння чисельності зайнятих в економіці, підтримання нерентабельних підприємств. Реформи не супроводжувалися належним соціальним захистом населення.

Прорахунки в економіці ефективно використала опозиція, що відобразилося в результатах парламентських виборів 1996 р. Тоді переміг консервативний Патріотичний союз (70 мандатів), політичний наступник “Саюдіса”. Його лідери зайняли посади голови парламенту (В. Ландсбергис) і уряду (Г. Вагноріус). Розроблена “Програма дій уряду на 1997—2000 рр.” надавала пріоритет внутрішній політиці, зокрема реформуванню економіки на засадах повної приватизації. У президентських виборах 1998 р. переміг Валдас Адамкус (50,4 %) — знаний литовський політичний діяч в еміграції, вчений-еколог.

Парламентські вибори 2000 р. виявили нову розстановку політичних сил у країні. Хоча відносно більшість у законодавчому органі отримали соціал-демократи (48 мандатів), коаліційний уряд сформували правоцентристи (Ліберально-демократична партія — 25 мандатів) і лівоцентристи (“Новий союз” — 24 мандати). Прем’єр-міністром став лідер лібералів Роландас Паксас. Однак уже через півроку лівоцентристи покинули коаліцію, а прем’єр-міністр під їх тиском подав у відставку. За таких умов Соціал-демократична партія разом з Новим союзом утворили чергову урядову коаліцію. Кабінет міністрів на цей раз очолив А. Бразаускас, якого підтримали депутати від Селянської партії і “Нової демократії”. Його урядовий кабінет основні зусилля спрямував на зменшення політизації суспільства, виведення країни з економічної кризи та на інтеграцію до євроатлантичних структур.

У січні 2003 р. новим главою держави став Р. Паксас, за якого проголосувало близько 55 % виборців. Решта симпатизували В. Адамкусу. Наприкінці 2003 р. в країні спалахнув політичний скандал, пов’язаний зі звинуваченням президента у зв’язках із кримінальними угрупованнями. На дострокових виборах глави держави в червні 2004 р., у яких взяло участь майже 52 % виборців, більшість (52 %) проголосувало за В. Адамкуса. Його політичний конкурент К. Прунскіне здобула 48 % голосів.

У вересні 2004 р. лідери провідних політичних партій у присутності президента країни підписали угоду про незмінність зовнішньополітичного курсу на період до 2008 р. З-поміж основних пунктів цієї угоди були зміцнення зв’язків з ЄС і США, підтримка демократичних

процесів у країнах на пострадянському просторі, прагнення до голокування в ОБСЄ на 2010—2011 рр. і до членства в Раді Безпеки на 2014—2015 рр.

Вибори до Сейму в жовтні 2004 р. зафіксували реальну політичну ситуацію в країні. На цей раз парламентськими стали 8 політичних сил. Відносним переможцем (39 мандатів) стала Трудова партія (лідер — В. Успаских). На другому місці з 31-м мандатом опинилася коаліція Соціал-демократичної партії (лідер — А. Бразаускас, 20) і Соціал-ліберальної партії “Новий союз” (лідер — А. Паулаускас, 11). Менше мандатів отримали “Союз Батьківщини” (25), Ліберально-центристський союз (18), Союз селян і нової демократії (10), Блок представників руху прихильників Р. Паксаса “За порядок і справедливість” (11), Виборча акція поляків Литви (2) і незалежні (5).

Коаліційний уряд на чолі з А. Бразаускасом сформували соціал-демократи, соціал-ліберали, трудовики та Союз селян і нової демократії. Головою Сейму знову став А. Паулаускас. У квітні 2006 р. через скандал, пов’язаний зі зловживаннями в канцелярії Сейму, новим головою було обрано трудовика В. Мунтянаса. Водночас із коаліції вийшли соціал-ліберали, що призвело до деяких змін в уряді. Помітний суспільний резонанс мала відмова президента В. Адамкуса взяти участь в московських урочистостях у травні 2005 р. з нагоди закінчення Другої світової війни.

У червні 2008 р. парламент прийняв закон, за яким зрівнювалася нацистська і комуністична символіка. Позаяк її могли сприймати як пропаганду нацистського і комуністичного окупаційних режимів, було заборонено використовувати її на різних публічних заходах.

Парламентські вибори 2008 р. відбулися у два тури, причому в першому голосувало 48,43 % виборців, у другому — лише 32,2 %. Депутатські мандати виборювали 22 політичні партії, 11 з яких стали парламентськими. Найбільшу підтримку мали опозиційна партія консерваторів і християнських демократів — “Союз Батьківщини”/”Християнські демократи Литви” (45 мандатів) і Соціал-демократи Литви (25 мандатів). Інші політичні партії поділили місця так: Партія національного відродження — 16, Партія “За порядок і справедливість” — 15, Рух лібералів Литви — 11, Коаліція Трудової партії і молоді — 10, ліберально-центристський союз — 8, Виборча акція поляків Литви — 3, Союз селян-народників Литви — 3, партії соціал-лібералів “Новий союз” — 1 і незалежні депутати — 4.

Водночас із виборами відбувався референдум про продовження терміну експлуатації Ігналінської атомної електростанції. Проте його визнали таким, що не відбувся через низьку явку виборців.

17 травня 2009 р. у Литві вп'яте після відновлення державності обирали президента. Тоді вперше в історії країни главою держави стала жінка, Даля Грібаускайте, за яку проголосувало 68,9 % виборців за явки 51,7 %. У великій політиці вона відома з 1996 р.: працювала в литовському посольстві в США на посаді заступника міністра закордонних справ, єврокомісара з бюджетної політики. Серед інших п'яти кандидатів найбільше голосів отримав лідер Соціал-демократичної партії Литви А. Буткявічюс (11,9 %).

У жовтні 2012 р. відбулися парламентські вибори. Голосувало 52,93 % виборців. Унаслідок двох турів найвищі мандати отримали 7 політичних сил і три незалежні кандидати. Відносними переможцями стали Соціал-демократична партія (23 % і 38 мандатів), Союз Вітчизни (20 % і 33) та Партія праці (12 % і 29). Після тривалих переговорів уряд зміг очолити лідер соціал-демократів А. Буткявічюс.

Економіка. На початку 90-х років ХХ ст. в країні здійснювали цілеспрямовану приватизацію. До середини 1992 р. до приватизації опускалися тільки вітчизняні інвестори, які мали спеціальні ваучери. До 1995 р. приватизували 48 % великих і 45 % малих підприємств. Більшість приватизованих об'єктів тоді утворили підприємства сфери послуг і невеликої промисловості. Другий етап приватизації розпочався у 1996 р. з обміну акцій на готівку на конкурсній основі для іноземних інвесторів. У 1996—1997 рр. у такий спосіб було приватизовано 158 підприємств, а частка іноземного капіталу становила 79 %. До кінця 1998 р. президент В. Адамкус підписав новий закон про приватизацію, згідно з яким до 1999 р. були виставлені на продаж 1098 середніх і 14 найбільших підприємств. Змінилося сільське господарство: були розпущені колгоспи й радгоспи, а кількість фермерів зросла з 7 тис. у 1991 до 73 тис. у 1993 рр.

На початку ХХІ ст. у господарстві було зайнято майже 52 % усього працездатного населення. Через широке впровадження автоматизації та механізації на підприємствах останнім часом відбувається міжгалузевий перерозподіл працівників на користь невиробничої сфери, де зайнято близько чверті всіх працюючих. Основу індустріального розвитку становлять промислові об'єднання в енергетиці, машинобудуванні, металообробці, хімії. У країні виробляється весь спектр будівельних матеріалів, добре розвинута лісова та деревообробна промисловість.

У сільському господарстві зайнято близько 20 % працюючих. Під зерновими культурами зайнято більше половини оброблюваної площі. Вирощують картоплю, льон, цукрові буряки, кормові культури.

Важливе місце займають м'ясо-молочне тваринництво та свинарство, зорієнтоване на продукування шинки.

З 2001 р. ВВП зростав і в 2008 р. становив 111,5 млрд літів. Світова фінансово-економічна криза зумовила його спад до 96,68 млрд літів. Проте вже з 2010 р. почалося його зростання і у 2011 р. ВВП досяг 106 млрд літів (30,7 млрд євро). В його структурі на промисловість припадало 31,3 %, а сільське господарство — 6,1 %. Державний борг у 2011 р. дорівнював 38,5 % ВВП. Безробіття у 2009—2011 р. було на рівні 13,5—17,8 %, а станом на вересень 2012 р. — 10,31 % (201,8 тис. осіб).

Зовнішня політика. Проголошення державного суверенітету та відновлення державності отримало сприятливий відгук у світі. В лютому 1991 р. незалежну Литву визнала Ісландія, а в серпні — європейські співтовариства. У 2006 р. вона мала дипломатичні відносини зі 165-ма країнами. Литва стала членом найважливіших міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ), визначила чіткий курс на інтеграцію в європейські структури, відмовилася увійти в СНД. У 1994 р. країна взяла участь у програмі НАТО "Партнерство заради миру", а через десять років стала його учасником. Наприкінці 1999 р. уряд розпочав переговори про вступ країни до ЄС, повноправним членом якого Литва стала в квітні 2004 р.

Інтенсивно розвивалися зв'язки з Україною, яка однією з перших визнала литовську державність (26 серпня 1991 р.). 12 грудня 1991 р. між двома державами встановлено дипломатичні відносини на найвищому рівні. Формування договірно-правової бази двосторонніх відносин завершило підписання у Києві Договору про дружбу і співробітництво (29 березня 1995 р.). Із 2 вересня 1992 р. у Києві функціонує посольство Литовської Республіки. Почесні консульства є у Львові (1999), Сімферополі (2005), Донецьку (2005), Житомирі (2006). Відповідно, в Литві є посольство України і три почесні консульства (у Клайпеді, Вісаганісі та Шальчінінкаї). На початку ХХІ ст. відбувалися численні консультації та переговори, спрямовані на розвиток політичних, економічних, культурних та інших відносин. Обговорювалися також перспективи тристороннього литовсько-польсько-українського та у рамках балтійсько-чорноморського співробітництва.

Завдяки двосторонній співпраці виникло декілька інституцій: Рада президентів Литви й України (14 листопада 2006 р.), Рада міжурядової співпраці (5 червня 2003 р.), міжпарламентська Асамблея. Активно розвиваються відносини у тристоронньому форматі на

регіональному рівні (Україна — Литва — Польща). 23 грудня 2005 р. на рівні міністрів закордонних справ була підписана спільна заява про співпрацю у галузі європейської та євроатлантичної інтеграції й регіональної співпраці. Договірно-правова база на 2011 р. опиралася на 136 документів, підписаних на різних рівнях. Вагомим є співробітництво на фінансово-економічному рівні. У 2011 р. обсяг зовнішньої торгівлі товарами та послугами між Україною та Литвою порівняно з 2010 р. збільшився на 25 % і становив 1197 млн дол. Україна мала негативне сальдо. В литовському експорті домінували нафтопродукти (77,2 %), полімерні матеріали, пластмаси (5,3 %), а в імпорті — чорні метали (18,2 %), деревина і вироби з неї (11 %), ефірні олії (7,8 %).

МАКЕДОНІЯ

Територія і кордони. Колишня югославська республіка Македонія (Поранешна Југословенска Република Македонија), Республіка Македонія (Република Македонија) — держава у центральній частині Балканського півострова. *Площа* — 25 713 км². Протяжність кордонів — 748 км, у т. ч. на заході з Албанією (151 км), на сході з Болгарією (148 км), на півдні з Грецією (228 км) і на півночі з Сербією (221 км). *Столиця* — Скоп'є (бл. 448 тис. осіб). Найбільші міста — Бітола (83,5 тис.), Куманово (78,3 тис.), Тетово (60,3 тис.), Прілеп, Велес, Гостівар, Охрид.

Населення — 2,09 млн (2002). Щільність — 81 особа на 1 км². *Етнічний склад*: македонці — 66,5 %, албанці — 22,9, турки — 4, цигани — 2,3, серби — 2, боснійці — 1,7 % та ін. *Релігійно-конфесійне співвідношення*: православні — 69 %, мусульмани — 30, римо-католики — 0,5 % та ін. Македонська діаспора становить близько 2 млн осіб (США, Канада, Австралія).

Державний лад і вищі органи влади. Македонія — унітарна, парламентсько-президентська республіка. Її главу (президента) обирають всенародно на п'ять років. Законодавчий орган — однопалатні Збори (120 депутатів), обирають на чотири роки. Чинна конституція прийнята 17 листопада 1992 р.

Державні символи. *Прапор* — полотнище червоного кольору з символічним зображенням сонця жовтого кольору

з вісьмома променями. *Герб* — два, нахилені один до одного, пшеничні снопи, листочки тютюну і маку, які перев'язані стрічкою. Внизу — частина національного костюма. У середині утвореного простору — зображення гір, річок, озер і сонця, промені якого з'єднані вгорі з червоною п'ятикутною зіркою. *Гімн* — “Сьогодні над Македонією...” (сл. В. Малеского). *Державна мова* — македонська.

Адміністративно-територіально країна поділена на 34 області.

Загальнодержавні свята: 8 вересня (День незалежності). *Грошова одиниця* — македонський динар (MKD) = 100 дені. *Інтернет-домен* — .mk. *Міжнародний телефонний код* — + 389. *Міжнародний штриховий код* (країна — виробник товару) — 531. *Часовий пояс* — UTC + 1 (+ 2).

Проблеми розвитку держави та суспільства. Значні суспільні зміни в країні розпочалися на початку 1990 р. На перших багатопартійних виборах (20 березня) боротьба розгорнулася між трьома блоками партій (ліві; національно орієнтовані сили; албанська меншина), але жодна з цих сил не отримала більшості. Коаліційний уряд сформували представники Всемакедонської революційної організації (ВМРО), Демократичної партії македонської національної єдності (ДПМНЄ), Союзу комуністів Македонії — Партії демократичних перетворень (СКМ — ПДП) і Партії демократичного процвітання. Новий склад парламенту прийняв Декларацію про суверенітет Соціалістичної республіки Македонії (січень, 1991 р.), а її президентом став К. Глігоров, один з провідних комуністичних лідерів. На референдумі 8 вересня 1991 р. більшість населення проголосувало за незалежність (68,32 %). Попри його бойкот етнічними албанцями, македонський парламент ухвалив *Декларацію про незалежність* (17 вересня). Процес оформлення державності де-юре завершився 17 листопада прийняттям конституції, яка визначила Македонію як суверенну, незалежну, демократичну і соціальну державу. 21 лютого 1992 р. керівники Македонії і офіційного Белграда підписали договір про вивід з території республіки частин Югославської народної армії. Таким чином, Македонія стала єдиною колишньою республікою, якій вдалось уникнути війни під час розпаду Югославської Федерації.

Проте від початку країна зіткнулася з проблемою міжнародного визнання через грецький політичний спротив. Основними перешкодами виявилися офіційна назва та державна символіка. Македонські лідери пропонували узаконити так звану зірку Вергіна (зображення у вигляді диска з шістнадцятьма променями на червоному фоні; було виявлене в 1977 р. на саркофазі під час археологічних розкопок у м. Вергіна; знахідку вчені продатували IV ст. до н. е. — *М. К.*). Зважаючи на грецький тиск, македонський парламент на початку 1992 р. прийняв дві поправки до конституції, котрі підтвердили відсутність територіальних претензій. Проте теза про захист статусу та прав македонців за межами республіки, сприяння їх культурному розвитку, збереглася. Такий підхід не задовольнив Грецію, яка й надалі рішуче виступала за вилучення з назви нової держави слова “Македонія” (Республіка Нова Македонія, Вардарська Македонія, Північна Македонія, Верхня Македонія, Слов'янська Македонія та ін.). Однак офіційний Скоп'є категорично відхилив вимогу перейменування країни. Не прийнятною виявилася також ідея президента Сербії С. Мілошевича про створення конфедерації у складі православних Сербії, Греції та Македонії з приєднанням до неї згодом Болгарії та Румунії.

На багатотисячному мітингу 12 липня 1992 р. у Скоп'є була ухвалена резолюція, в якій містився заклик до міжнародної спільноти визнати Македонію під її історичною назвою. Після тривалих переговорів та узгоджень Греція пішла на певні поступки, і в квітні 1993 р. Македонія стала членом ООН як *Колишня югославська республіка Македонія* (у внутрішньому вжитку надалі використовують термін *Республіка Македонія*. — *М. К.*). Це стало важливим кроком у подоланні її міжнародної ізоляції. Проте відносини з Грецією продовжували залишатися напруженими, котра навіть запровадила щодо Македонії економічні санкції. Згода Македонії модифікувати державний герб (замість шістнадцяти променів стало лише вісім) дала можливість грецькій стороні у вересні 1995 р. зняти торгову блокаду і вето на прийняття Македонії до Ради Європи та інших міжнародних організацій. Сторони домовилися відкрити бюро для зв'язків в обох країнах як перший крок до відкриття посольств і встановлення дипломатичних відносин у повному обсязі.

Складними виявилися також відносини зі Сербією. Вони значною мірою загострилися після того, як Македонська православна церква (з 1967 р. вона була автокефальною) відокремилася від Сербської. Для уникнення провокацій і поширення збройного конфлікту на територію Македонії, у вересні 1992 р. в Скоп'є була розгорнута місія

Ради Безпеки і співробітництва у Європі, а на кордонах зі Союзною Республікою Югославії 1 липня 1993 р. розташувалися миротворчі сили ООН (пізніше вони отримали назву “Сили превентивного розгортання ООН на території Колишньої югославської республіки Македонії”). Це дещо стабілізувало ситуацію в регіоні, оскільки враховувалася відсутність у Македонії повноцінної армії: її 18-тисячний контингент мав на озброєнні тільки легку стрілецьку зброю. У 1999 р. миротворчі сили ООН замінив 14-тисячний контингент сил швидкого реагування НАТО, 31 березня 2003 р. ці функції перебрав на себе Євросоюз.

Вихід молодій республіці зі стану міжнародної ізоляції надав їй можливість зосередитися переважно на вирішенні найгостріших соціально-економічних проблем. Розпад загального югославського економічного простору, війна в Боснії та Герцеговині, економічні санкції проти СРЮ і торгова блокада з боку Греції поставили господарство країни в складне становище. Македонська економіка позбулася традиційних зв'язків по лінії Північ — Південь, через які республіка реалізовувала 85 % своєї зовнішньої торгівлі. Обхідні шляхи до ринків Центральної і Західної Європи зробили дорожчими македонські товари і зменшили їх конкурентоспроможність. Унаслідок гіперінфляції на половину скоротилося промислове виробництво, зменшилися надходження від туризму, транзиту. Додаткові труднощі створювали 70 тис. біженців з Боснії та Герцеговини. Будівництво для них табору в одному з районів столиці викликало в лютому 1993 р. масові беспорядки. Македонці протестували не тільки проти можливих економічних проблем, які неминуче створювали біженці, але й проти подальшої “ісламізації” країни, де третина населення сповідує іслам.

У такій ситуації президент К. Глігоров ледве зберігав хистку рівновагу між різними етнічними і релігійними групами та політичними силами в країні. За його ініціативою 5 вересня 1992 р. було сформовано коаліційний уряд на чолі з соціал-демократом Б. Црвенковським. До його складу ввійшли представники Соціал-демократичного союзу Македонії, Ліберальної партії, Соціалістичної партії та партії албанської меншини. Провідна опозиційна політична сила країни ВМРО — ДПНС, яка мала у парламенті 37 мандатів із 120, опинилася поза виконавчою владою. Новий уряд вжив термінові заходи щодо радикального перетворення господарського організму. Першим успіхом стало приборкання інфляції. Якщо у 1993 р. вона сягала 230 %, то у 1995 — близько 10 %. Проте структурна перебудова економіки призвела до збільшення безробіття (з 19 % у 1991 р.

до 28 % у 1995 р.). Усе це створювало умови для процвітання “тіньової економіки”, наявність якої все ж частково знижувала важкі соціальні наслідки економічної кризи. Проте повністю зупинити падіння виробництва не вдалося.

Парламентські та президентські вибори 1994 р. опозиція (ВМРО — ДПНС) бойкотувала. За таких умов успіх здобула правляча коаліція — Союз за Македонію (соціал-демократи, ліберали і соціалісти), якій дісталось 95 мандатів. Коаліційний уряд сформували її представники спільно з Партією демократичного процвітання албанців, а прем'єр-міністром знову став Б. Црвенковський. Президентом країни повторно обрали К. Глігорова. Внутрішньополітична ситуація в країні загострилася після замаху на президента (3 жовтня 1995 р.). Водночас активізувалася позапарламентська опозиція, посилювалися протиріччя в правлячій коаліції, а у 1996 р. відбувся її розкол. Парламентські вибори 1998 р. принесли успіх опонентам правлячої коаліції — Союзу правочентристських сил. Найбільше мандатів (49) здобула ВМРО — ДПНС. На дочасних виборах президента в 1999 р. (К. Глігоров помер), які розтягнулися на три тури, главою держави став Б. Трайковський, представник ВМРО — ДПНС (52,9 %). В останньому турі його політичним опонентом був соціал-демократ Т. Петковський, якому дісталось 45,9 %.

У внутрішньополітичному розвитку Македонії складним у 90-ті роки ХХ ст. залишалося албанське питання. Все західне прикордоння країни історично заселене албанцями (480 тис.). У січні 1992 р. вони провели референдум, на підставі результатів якого в квітні проголосили Автономну республіку Ілїріда (цю автономію македонський уряд не визнав). Перша серйозна конфронтація між державою і албанською меншиною сталася взимку 1994 — 1995 рр. Спроба самостійно відкрити Албанський університет у Тетово була припинена державними силами правопорядку. Хоча до відкритої війни тоді не дійшло, напруга в районі компактного проживання албанців продовжувала зберігатися. Тимчасово зняти її допомогли американські дипломати, за посередництва яких вдалося досягнути компромісу. Влада зобов'язалася відкрити албанський факультет у Педагогічній академії в Тетово і менеджерську школу з викладанням трьома мовами — македонською, албанською та англійською. Одночасно було погоджено навчання албанців рідною мовою в середніх школах.

Ужиті заходи остаточно не вирішили проблему міжнаціональних відносин. Конфлікт спалахнув з новою силою у Гостіварі (1997). Вимоги місцевих албанців надати їм більше прав вилилися в найбільш серйозну сутичку на етнічному ґрунті з часу проголошення незалежності

Македонії. Згуртуванню македонських албанців сприяли події у Косові, звідки на македонську територію тимчасово переселилося 300 тис. біженців (1999). Цього разу проблема ісламізації країни особливо загострилася, оскільки частина біженців покинула організовані для них табори і розчинилася в середовищі албанської меншини.

У березні 2001 р. на північному заході країни почалися зіткнення між албанцями й урядовими військами. Албанські сепаратисти, більшість яких проникли до Македонії з Косова, сформували так звану Армію національного визволення. Вони виступали під гаслами пропорційної участі албанців у всіх державних структурах, албанської автономії, об'єднання албанських земель (Албанія, Косово, Західна Македонія, Північна Греція) у складі "Великої Албанії". За таких умов македонське керівництво в травні 2001 р. сформувало уряд "політичної єдності". Проте воєнні дії не припинилися і західні посередники запропонували план конституційного закріплення статусу албанців як державотворчої нації. Внесення такої зміни неминуче спричинило б федералізацію країни, що викликало масові протести в македонському середовищі.

Президент і лідери основних політичних партій у присутності західних посередників 13 серпня 2001 р. підписали договір про політичне розв'язання кризи. Згідно з домовленостями, з конституції усувалася згадка про македонців як титульну націю. Проте політична ситуація не стабілізувалася. Парламентські вибори 2002 р. відбулися за участю 73,5 % громадян і 9 політичних блоків та партій. Найбільше голосів отримали опозиційний блок "Разом за Македонію" (40,5 % і 59 мандатів), ВМРО — ДПМНЄ — ЛП (24,4 % і 34 мандати), та албанська Демократична унія за інтеграцію (11,9 % і 16 мандатів). Парламентськими стали також албанські партії: *Демократична* (5,2 % і 7 мандатів), *За демократичний добробут* (2,3 % і 2 мандати) і *Національна демократична* (2,1 % і 1 мандат) партії та соціалісти (2,1 % і 1 мандат). Новий коаліційний уряд знову сформував Б. Црвенковський, партія якого отримала більшість міністерських портфелів. Лідер албанської меншини А. Ахмет став заступником прем'єр-міністра.

У квітні 2004 р. відбулися дочасні вибори глави держави (президент Б. Трайковський у лютому загинув в авіакатастрофі). За найвищу посаду в країні змагалися 4 кандидати. Переможцями першого туру стали чинний прем'єр-міністр Б. Црвенковський (42,5 %) і представник ВМРО С. Кедев (34,1 %). Громадянська активність виборців виявилася невисокою (53,84 %), у другому турі переміг (60,6 %) Б. Црвенковський.

Парламентські вибори 2006 р. зафіксували нову розстановку політичних сил у країні. Цього разу найвищі мандати виборювали 35 по-

літичних партій (26 з них утворили три коаліції). Активність виборців також була невисокою (близько 55 %). Найбільшого успіху домоглася правоцентристська коаліція (ВМРО — ДПМНЄ; Ліберальна партія Македонії; Соціалістична партія Македонії; Демократичний союз; Партія за рух турків у Македонії; Союз циган Македонії; Партія демократичної акції Македонії; Партія волохів Македонії; Європейська партія Македонії; Партія зелених і Народний рух Македонії), яка отримала 35,51 % та 45 мандатів. На другому місці (23,31 % і 32 мандати) виявилася коаліція "Разом за Македонію" (Соціал-демократичний союз Македонії, Ліберально-демократична партія, Демократична партія турків, Об'єднана партія циган Македонії, Демократичний союз волохів, Робітничо-селянська партія, Соціалістична християнська партія, Зелена партія Македонії). Парламентськими стали також коаліція "Демократичний союз за інтеграцію — Партія демократичного процвітання — Демократична боснійська ліга" (12,12 % і 17 мандатів), Демократична партія албанців (7,5 % і 11 мандатів), ВМРО — Народна партія (6,09 % і 6 мандатів), Нова соціал-демократична партія (6,04 % і 6 мандатів), "Демократичне оновлення Македонії" (1,85 % і 1 мандат) та Партія європейського майбутнього (1,2 % і 1 мандат).

Водночас вибори виявили розходження між албанськими політичними силами. Під час виборчої кампанії між ними були навіть збройні сутички. Обидві албанські партії, які пройшли до парламенту, заявили про свій пріоритет на право представництва інтересів албанської меншини.

У 2007—2008 рр. суспільно-політичне життя країни визначала здебільшого проблема майбутнього вступу Македонії до НАТО. При цьому треба було зважати на позицію сусідньої Греції, яка й надалі блокувала на міжнародній арені всі питання стосовно Македонії, пов'язані з її назвою. Це навіть спричинило розпуск парламенту в квітні 2008 р. Тоді депутати 70-ма зі 120 голосами проголосували за саморозпуск, позаяк Македонії було відмовлено у вступі до НАТО через непорозуміння з Грецією щодо назви країни. При цьому в голосуванні не брала участі найбільш представницька опозиційна Соціал-демократична партія. Крім цього, парламентарії не дійшли єдиної думки щодо визнання незалежності Косова. Зважаючи на жорстку позицію офіційних Афін, грецький уряд у листопаді 2008 р. подав офіційний позов до Міжнародного Суду, заявивши, що Греція порушує норми міжнародного права та ряд угод ООН і перешкоджає входу країни до НАТО через її назву.

Нові парламентські вибори відбулися 1 червня 2008 р. Переконливу перемогу на них здобула коаліція "За кращу Македонію"

(19 політичних партій), очолювана чинним прем'єр-міністром Н. Груєвським, — 48,8 % голосів і 63 мандати. Парламентськими стали також коаліція “Сонце — Коаліція за Європу” (8 політичних партій) — 23,56 % голосів і 27 мандатів, Демократичний союз за інтеграцію — 12,77 % і 18 мандатів, Демократична партія албанців — 1,47 % і 11 мандатів та Партія за європейське майбутнє — 0,66 % і один мандат.

Проблема македонсько-грецького протистояння щодо назви країни була ключовою у передвиборній президентській гонці та виборах мерів міст. За посаду нового глави держави змагалися семеро кандидатів, троє з яких належали до албанських партій. За результатами першого туру (22 березня 2009 р.) найбільшу підтримку мали кандидат правлячої коаліції Георгій Іванов (35 %) і представник опозиційного Соціал-демократичного союзу Любомир Фрчкоський (20 %). Другий тур приніс упевнену перемогу кандидату від консерваторів Г. Іванову, за якого віддали голоси 63,41 % виборців.

На початку 2011 р. опозиційний Соціал-демократичний союз звинуватив владу у відсутності продуманої внутрішньої та зовнішньої політики, передусім з Грецією, і покинув парламент. Його підтримали Нова соціал-демократична партія, “Нова демократія” і Ліберальна партія, а також Демократична партія албанців, яка бойкотувала засідання з 2009 року. За таких умов парламент був розпущений і призначені дочасні вибори. Вони відбулися 5 червня 2011 р. Явка виборців досягла 63,48 %. За мандати змагалось 18 політичних партій і коаліцій, але парламентськими стали лише п'ять. Відносну більшість здобули дві політичні коаліції. За ВМРО — Демократичної партії македонської національної єдності (Соціалістична партія, Демократичний союз, Демократична партія турків Македонії, Демократична партія сербів у Македонії, Союз циган у Македонії) проголосувало 38,98 % виборців, що забезпечило їй 56 мандатів. Соціал-демократичний союз Македонії (Нова соціал-демократична партія, Партія європейського майбутнього, Ліберальна партія) отримав 32,78 % і 42 мандати. Інші політичні сили мали меншу довіру: Демократичний союз за інтеграцію — 10,24 % і 15, Демократична партія албанців — 5,90 % і 8 та “Національно-демократичне відродження” — 2,67 % і 2.

Економічна ситуація. Економічно Македонія сьогодні є однією з найбідніших держав регіону. Приватизація розпочалася ще в 1990 р., коли передавалися акції всім членам трудового колективу. Другим етапом приватизації стало ухвалення Закону про трансформацію підприємств (1993). До літа 2001 р., приватизувавши 1646 під-

приємств, денаціоналізація промисловості в основному завершилася. Доходи від приватизації виявилися меншими за очікувані. При цьому рівень безробіття досяг 40 % працездатного населення країни, а обсяг закордонних інвестицій залишився незначний. У 90-х роках ХХ ст. економіка дуже потерпіла від санкцій світової спільноти проти СРЮ (у структурі експорту македонської продукції СРЮ займала друге місце, зміна торгових доріг спричинила подорожчання транспортних витрат на 30 %). Таким чином, перехід Македонії до ринкової економіки та громадянського суспільства відбувався в дуже складних міжнародних і внутрішньополітичних умовах. Індустріальна фрагментарність, сировинна та енергетична недостатність, державний контроль засобів масової інформації, етнічні та релігійні протиріччя перешкоджають подоланню затяжної економічної кризи та розв'язанню гострих соціальних проблем.

На 2011 р. в структурі економіки на промисловість припадало 36 %, а сільське господарство — 12 %. У країні добувають свинець, цинк, залізну руду, хром, марганець. Розвинутий металургійний комплекс, хімічна, текстильна, харчова і тютюнова промисловість. Сільське господарство представлене зерновими, садівництвом, виноградарством. Експортують здебільшого продовольчі товари, тютюнові вироби. Країна імпортує переважно машини та обладнання, продукцію хімічної промисловості, паливо.

ВВП у 2004 р. сягав близько 14,4 млрд дол., а у 2005 р. — 15,5 млрд дол. (7400 дол. на душу населення). У 2011 р. ВВП зріс порівняно з попереднім роком на 2 % і становив 5,5 млрд дол. Торгове сальдо було від'ємне. Інфляція зафіксована на рівні 1,3 %, безробіття — 28 %, середня заробітна плата — 480 євро.

Міжнародне становище. Македонія має сталі позиції на міжнародній арені, її визнало більше 100 держав. Країна підписала угоду про економічне і технічне співробітництво та продовження політичного діалогу з ЄС (1996), а у грудні 2005 р. отримала статус офіційного кандидата в його члени.

У 1995 р. Македонія приєдналася до програми НАТО “Партнерство заради миру”, а у 1999 р. надала свою територію і повітряний простір у розпорядження військ НАТО. Вона бере участь у програмі НАТО “План дій щодо членства”, яка націлена на надання допомоги країнам, що претендують на членство в блоці, у досягненні необхідних критеріїв. У лютому 2005 р. прем'єр-міністр В. Буковський відвідав штаб-квартиру НАТО і обговорив з його керівництвом питання про виконання Македонією заходів на шляху до набуття членства в блоці. Оскільки Греція заблокувала вирішення цього питання, у квітні

2011 р. Македонія подала позов до Міжнародного Суду в Гаазі. Останній у грудні цього ж року ухвалив, що Греція не може блокувати членство Македонії в НАТО, ЄС та інших міжнародних організаціях.

Динамічними є взаємини з Україною, яка визнала незалежність Македонії (23 липня 1993 р.). Між двома державами встановлено дипломатичні відносини (20 квітня 1995 р.), у Києві відкрито македонське посольство (1997). Інтенсивно розроблялася договірно-правова база двосторонніх відносин, яка налічує 24 міждержавні угоди: Договір про правову допомогу в цивільних справах, Консульську конвенцію, низку міжурядових угод (про торговельно-економічне співробітництво; про науково-технічне співробітництво; про уникнення подвійного оподаткування; про сприяння та захист інвестицій; про повітряне сполучення; про співробітництво в галузі взаємного визнання робіт із сертифікації; галузі культури та освіти; спорту та фізичної культури; у сфері туризму). Було підписано *Договір про дружбу і співробітництво* (грудень, 1998 р.). У червні 2005 р. Україну з офіційним візитом відвідав президент Македонії Б. Црвенковський. На початку серпня цього ж року в Скоп'є відбулося спільне засідання української та македонської делегацій високого рівня з метою визначення перспективних економічних проектів і підготовки перших засідань українсько-македонської Комісії з питань торгово-економічного співробітництва та спільного Комітету з імплементації угоди про вільну торгівлю. Македонія висловлює зацікавлення у розвитку співробітництва в науково-технічній, енергетичній сфері та сільському господарстві. З 2002 р. на українському ринку присутня продукція компанії “Раде Кочар”, яка випускає контактори та реле для електрообладнання. Наприкінці 2003 р. український акціонерний банк “Аркада” офіційно заснував ТОВ “Аркада — Македонія” — перший суб'єкт господарювання на македонській території, в якому 100 % капіталу належать українській установі. Головною сферою діяльності банку є спорудження та продаж житла для македонських громадян через залучення коштів споживачів і надання їм довгострокових кредитів. Цим фактично у Македонії розпочалася реалізація спільної соціально орієнтованої програми будівництва житла для широких верств населення зі залученням українських інвестицій. Налагоджено українсько-македонську торгівлю. За першу половину 2005 р. товарообіг між двома державами становив 39 187 тис. дол. і збільшився за аналогічний період 2004 р. в 1,2 раза. При цьому експортні поставки українських товарів становили 37 482 тис. дол., а імпорт — 1704 тис. дол.

Фінансово-економічна криза 2008 р. вплинула й на обсяги українсько-македонського економічного співробітництва. Наприклад, за

січень — вересень 2009 р. зовнішньоторговельний обіг товарів і послуг становив 101 млн дол. і зменшився, порівняно з 2008 р., на 39 %. При цьому експорт товарів і послуг з України до Македонії дорівнював 27 млн дол. (зменшився на 82 %). Своєю чергою, імпорт македонських товарів і послуг в Україну становив 74 млн дол. (збільшення обсягів учетверо). Негативне сальдо для України за цей період сягнуло 46 млн дол. За македонськими даними, у 2011 р. обсяги взаємної торгівлі товарами дорівнювали 253,5 млн дол. з позитивним для України сальдо. Основну групу українського експорту товарів становили чорні метали (56,5 %), автобуси (17,6 %), мідь і вироби з міді (10,7 %), кокс (7,2 %), електричні машини та устаткування (2,5 %), гірничорудне обладнання (2,2 %). Україна імпортувала з Македонії чорні метали (59,4 %), кабельну продукцію (33,1 %), тютюн (4,3 %) та ін. Позитивна динаміка зростання двостороннього товарообігу певною мірою засвідчила поступовий вихід з економічної кризи.

З метою ефективнішого просування вигідних Україні рішень та проектів Посольство подбало про організаційне оформлення українського економічного лобі, що дало можливість у березні 2012 р. заснувати Український економічний клуб — неформальне консультативно-практичне об'єднання представників македонських ділових кіл та Посольства України в Македонії. Членами цього клубу стали власники та керівники найвпливовіших македонських підприємств, зокрема АТ “Макстіл Скоп'є”, “ІГМ ТРЕЙД Кавадарці”, АТ “Граніт Скоп'є”, АТ “Алкалоїд Скоп'є”, АТ “Фершпед Скоп'є”, АТ “Вітамінка”, АТ “Пелагонія Бітола”, АТ “Бетон Скоп'є” тощо. Голова Українського економічного клубу — М. Йорданов.

Поява в українському імпорті з Македонії такої товарної групи, як самохідна техніка, пов'язана з діяльністю македонської фірми “Граніт” в Україні, яка з 2002 р. здійснює капітальний ремонт автодороги М-06 Київ — Чоп за проектом ЄБРР вартістю 400 млн євро.

Важливими напрямками розвитку двосторонніх відносин між двома країнами є співпраця у сфері культури, науки та освіти, що зумовлено історично-культурною, релігійною, мовною схожістю двох народів. У 2003 р. почали викладати македонську мову у Львівському національному університеті імені Івана Франка. Тепер вивчають питання щодо викладання української мови в університеті св. Кирила і Мефодія в Скоп'є. Успішно розвивається співробітництво між Народною університетською бібліотекою імені св. К. Охридського та Національною бібліотекою України імені В. Вернадського. Плідна співпраця й Академії наук Македонії та НАН України тощо.

МОЛДОВА

Територія і кордони. Республіка Молдова (Republica Moldova) — держава у південно-східній частині Європи. Молдова — румунська назва історичної Молдавії, переважна більшість території якої сьогодні перебуває в складі Румунії. Площа — 33,8 тис. км². Країна межує на півночі, сході та півдні з Україною (939 км), на заході — з Румунією (450 км). Природними рубежами є Дністер (657 км) і Прут (695 км). У міжнародних відносинах спірними є питання території з Румунією (проблема Бессарабії). Країна простягається з півночі на південь на 350 км, а з заходу на схід — на 150 км. Крайні географічні точки: на півночі — с. Наславча (48°29' пн. ш.), на півдні — с. Джурджулешти (45°28' пн. ш.), на заході — с. Крива (26°30' сх. д.), на сході — с. Паланка (30°05' сх. д.). Столиця — Кишинів (730,4 тис. осіб). У країні є 60 міст і 917 сіл. Найбільші міста: Тирасполь (203,7 тис. осіб), Бельци (156,7 тис.), Бендери, або Тігіна (136,6 тис.).

Населення — майже 3,4 млн осіб (2006). Демографічна ситуація додатна: народжуваність — 14,35, а смертність — 12,42 на тисячу осіб, щорічний приріст — приблизно 0,04 %. Щільність — 112 осіб на 1 км². У містах проживає 45 %. Етнічно-конфесійний склад: молдовани — 64,4 %, українці — 13,8, росіяни — 12,9, гагаузи — 3,5, болгары — 2,0, євреї — 1,1 (7 громад), православні — 98,5 % (1800 громад, 1034 церкви, 34 монастирі).

Державний лад і вищі органи влади. Молдова — парламентська республіка. Главу держави (президента) обирає

парламент на чотири роки з правом двох термінів. За кандидата має проголосувати не менше як 61 депутат. Президентом може бути громадянин віком від 35 років, який останні десять років перед виборами проживає в країні та володіє державною мовою. Чинна конституція прийнята 29 липня 1994 р. (зі змінами і доповненнями 1996, 2000, 2001, 2005 рр.). Вищим законодавчим органом є парламент (101 депутат) з чотирирічним терміном повноважень. Для проходження в парламент політична сила має здолати 6 %-ний бар'єр.

Державні символи. Прапор — полотнище у вигляді трьох вертикальних смуг синього, жовтого і червоного кольорів у порядку від древки. Посередині на жовтій смузі зображений герб. **Герб** — розділений щит: зверху червоне, а знизу — синє поле. В центрі щита зображена голова тура, між рогами якого міститься восьмикутна зірка. Справа від голови — п'ятипелюсткова троянда, зліва — півмісяць, повернений вліво і трохи нахилений. Усі елементи на щиті золотисті (жовті). Щит розташований на грудях орла, який тримає в дзьобі золотий хрест, у кігтях справа — оливкову гілку, а зліва — золотий скіпетр. **Гімн** — "Limba noastră" (сл. А. Мурешіану, муз. А. Панна). **Державна мова** — молдовська на латинській графіці.

Адміністративно-територіально країна поділена на 32 повіти і 5 муніципій (Кишинів, Бельці, Бендери, Комрат, Тирасполь) і два автономних утворення.

Загальнодержавні свята: 1 січня (Новий рік), 7—8 січня (Різдво), 8 березня (Міжнародний жіночий день), Великдень і Великодній понеділок, Батьківський день (другий понеділок після Великодня), 1 травня (Міжнародний день праці), 9 травня (День перемоги), 27 серпня (День незалежності), 31 серпня (День національної мови), 8—9 жовтня (Національний день вина і Фестиваль вина). **Грошова одиниця** — молдовський лей (MDL) = 100 бані. В обігу є банкноти 5, 10, 20, 50, 100, 200, 500 лей і монети 1, 5, 10, 25, 50 бані. **Інтернет-домен** — .md. **Міжнародний телефонний код** — + 042. **Міжнародний штриховий код** (країна — виробник товару) — 484. **Часовий пояс** — UTC + 1.

Суспільно-політична ситуація. Демократичні процеси в СРСР, які розпочалися в другій половині 80-х років ХХ ст., вплинули на загальну суспільну ситуацію у Молдавській РСР. Верховна рада 31 серпня 1989 р. ухвалила закон “Про функціонування мов”, а через рік — закон “Про мови”. Згідно з законом молдовська мова трактувалася ідентичною румунській та поверталася латинська графіка. Такі законодавчі дії офіційного Кишинєва викликали неоднозначну реакцію в суспільстві. У 1989 р. утворено Народний фронт, лідери якого пропагували не лише демократичні ідеї, а й усебічне зближення із сусідньою Румунією. На противагу йому російськомовне населення країни утворило рух “Єдність”. Велися дебати про національну ідентичність молдован: радикально налаштовані елементи вважали молдован румунами, а їхню мову — румунською.

В умовах ідейно-політичного протиборства цих двох сил у лютому 1990 р. відбулися перші в республіці багатопартійні вибори. Кандидати від Народного фронту отримали більшість місць. Головою Верховної ради став один з керівників Компартії М. Снегур. Був відкритий державний кордон із Румунією. У 1990 р. Верховна рада Молдавської РСР ухвалила закон про синьо-жовто-червоний державний прапор (27 квітня), перейменувала країну на *Республіку Молдова* (травень), прийняла Декларацію про суверенітет республіки в складі СРСР (23 червня), заснувала посаду президента країни і визначила як державний герб давній символ — голову тура (3 вересня).

Радикальне крило молдовського національного руху поєднувало завдання боротьби за незалежність з наступним приєднанням країни до Румунії. Кишинів та інші міста, розташовані на правому березі Дністра, стали місцями масових мітингів, що їх проводили Національний фронт та інші організації крайньонаціонального спрямування. Прорумунські тенденції негативно сприйняли національні меншини, особливо ті, які проживали на лівому березі Дністра (українці, росіяни) і півдні країни (гагаузи).

Провал путчу в Москві прискорив розвиток політичних подій в Молдові, влада котрої 27 серпня 1991 р. проголосила *повну державну незалежність країни*. У грудні 1991 р. під час перших усенародних президентських виборів єдиний кандидат М. Снегур був обраний главою держави (98,2 %).

До 1993 р. жодних політичних і соціально-економічних реформ у країні не проводилося. Парламентські вибори 1994 р. принесли перемогу Демократично-аграрній партії (43,18 %). До законодавчого органу увійшли також блок “Єдність”, (22 %), Блок селян та інтелігенції (9,21 %) і Християнсько-демократичний народний фронт

(7,53 %). Березневий референдум 1994 р. показав, що більше 90 % громадян висловилися за єдність, незалежність і суверенітет Молдови як держави. 29 липня парламент прийняв конституцію, яка проголосила країну парламентсько-президентською республікою.

У листопаді 1996 р. главою держави став Петру Лучинські, досвідчений компартійний працівник, який за підтримки лівих партій отримав 54,02 % голосів. Водночас, не бажаючи залежати від лівих, президент створив партію центристського типу “За демократичну і процвітаючу Молдову”. Свій успіх П. Лучинські вирішив закріпити законодавчо. На 23 травня 1999 р. було призначено консультативний референдум. Громадянам пропонувалося відповісти на питання: “Чи підтримуєте Ви зміни в конституції з метою запровадження президентської форми правління в Республіці Молдова, за якої президент буде відповідати за формування уряду і керівництво ним, а також за результати правління країною?”. Цей референдум не відбувся, оскільки на виборчі дільниці прийшло лише 57 % громадян (за необхідних 60 %). Однак 60 % прибулих висловилися за президентську форму правління. Президент пропонував також повернутися до мажоритарної системи виборів і зменшити законодавчий орган наполовину, а перебування на посаді глави держави збільшити до 5 років.

З 1999 р. парламент фактично диктував президенту умови політичних відносин у країні. На противагу президентському проекту конституційної реформи він запропонував два свої варіанти. У першому передбачалося проголошення Молдови парламентською республікою, у якій главу держави обирає парламент. У другому — розширення самостійності уряду, який би міг узяти всю повноту відповідальності за економічні програми. Спільна президентсько-парламентська комісія, створена для узгодження трьох проектів, не дійшла порозуміння. За таких умов парламент 5 липня 2000 р. більшістю голосів (90) прийняв закон про перетворення Молдови в парламентську республіку, а президента вже обирає парламент.

Проте п'ять турів президентських виборів виявилися безрезультатними. З огляду на це глава держави призначив дочасні парламентські вибори на березень 2001 р. У них взяло участь 18 політичних сил і 10 незалежних кандидатів. Компартія свою кампанію розгорнула під гаслами посилення соціальної політики, відновлення економіки, підтримки колективних форм господарювання на селі, зміцнення відносин з Росією, Білоруссю. Тоді голосувало 67,52 % громадян. До законодавчого органу увійшли лише Компартія (50,01 %, 71 мандат), виборчий блок “Союз Брагіша” (13,36 %, 19 мандатів) і прорумунська Народна християнсько-демократична партія (8,24 %, 11 мандатів).

4 квітня 2001 р. парламент 89 голосами обрав президентом країни комуніста В. Вороніна (депутати від Народної християнсько-демократичної партії не голосували).

У 2001 р. за ініціативою Компартії законодавці ухвалили конституційну поправку, за якою після трьох безуспішних спроб обрання глави держави парламент розпускали і призначали його дочасні вибори. У 2003 р. в країні проведено адміністративно-територіальну реформу. Замість попередніх 9 повітів, однієї муніципії і 2 адміністративно-територіальних формувань утворено 32 повіти, 5 муніципій і одну автономію (Гагаузьку).

На парламентських виборах 2005 р. всі основні політичні сили йшли з лозунгом євроінтеграції. Партії, які входили до виборчого блоку “Демократична Молдова” (правоцентристський блок “Наша Молдова”, лівоцентристська Демократична партія і права Соціал-ліберальна партія), висловлювалися за вихід з СНД. Парламентськими тоді стали Компартія (46,1 % і 56 мандатів), “Наша Молдова” (29,41 %, 23 мандати), Народна християнсько-демократична (9,7 %, 11 мандатів), Демократична (8 мандатів) і Соціал-ліберальна (3 мандати) партії. Новий склад парламенту прийняв закон про особливий правовий статус Придністров'я і зафіксував за регіоном територіальну автономію.

У 2006 р. парламент переобрав на наступний термін президентом країни лідера Компартії М. Вороніна. Оскільки за конституцією вибори глави держави є альтернативними, а опозиція відмовилася виставити свого кандидата, то на противагу М. Вороніну формально балотувався президент академії наук комуніст Г. Дука. Участь в голосуванні взяли депутати від Компартії, Демократичної і Народної християнсько-демократичної партії та три незалежних депутати. У підсумку за чинного президента віддали свої голоси 75 з 78 депутатів (для обрання вистачає 61 голос). Парламентарії від фракції “Наша Молдова” (23 депутати) вибори бойкотували.

Наступні парламентські вибори в незалежній Молдові відбулися 5 квітня 2009 р. за участю 12 політичних партій і п'яти незалежних кандидатів. Виборчий бар'єр цього разу був збільшений і становив для політичних партій 6 %, а для незалежних кандидатів — 3 %. Блоки й коаліції дозволяли створювати лише у разі проходження політичних сил до парламенту. Голосувало 59,5 % виборців. За підсумками голосування найбільшу підтримку мала Партія комуністів Республіки Молдова (49,48 % і 60 мандатів). Ліберальна й ліберально-демократична партії отримали відповідно 13,14 % і 15 мандатів і 12,43 % і 15 мандатів. Коаліція “Наша Молдова” набрала 9,77 %

і 11 мандатів. Оголошення цих результатів призвело до масових заворушень у столиці: мітингувальники захопили президентський палац, біля входу якого вивісили прапор Румунії, а на шпиль будівлі — прапор Євросоюзу. Було захоплено також будівлю парламенту, підпалено його перший поверх. Одночасно в столиці відключили телемовлення, мобільний зв'язок та інтернет-сайти. Опозиція засудила дії маніфестантів як провокаційні.

Перерахунок голосів не змінив загального результату виборів. Проте робота парламенту виявилася недієздатною. Через гостру опозицію до комуністів він не зміг із двох спроб обрати президента республіки (бракувало одного голосу з необхідних 61) і, згідно з конституцією, був розпущений.

Наступні вибори, у яких брали участь 8 політичних партій, відбулися 29 липня 2009 р. Вперше за всю історію незалежності вони здійснювалися в будень, у середу, яку оголосили вихідним. Цього разу переконливу перемогу знову отримали комуністи (44,69 % і 48 мандатів). Парламентськими стали також Ліберально-демократична (12,54 % і 18), Ліберальна (14,68 % і 15), Демократична партії (12,54 % і 13) й коаліція “Наша Молдова” (7,35 % і 7).

Після виборів політичну ситуацію поглибили вибори президента. За конституцією президент не може бути на посаді впродовж більше ніж двох термінів. Президент В. Воронін, який очолював державу з 2001 р., у вересні подав у відставку, а його обов'язки перебрав голова парламенту Михайл Гімпу. Дві спроби обрати президента в листопаді — грудні цього ж року були безрезультатними, а політична й урядова кризи продовжувалися. Виходу шукали в поправках до конституції та всенародних виборах глави держави.

За таких умов 28 листопада 2010 р. відбулися нові парламентські вибори за участю 59,10 % виборців. Мандати отримали чотири партії: Комуністична (39,29 % і 42), Ліберально-демократична (29,38 % і 32), Демократична (12,72 % і 15) та Ліберальна (9,96 % і 12). На цей раз трьом партіям вдалося утворити парламентську коаліцію “За європейську інтеграцію” (до неї приєдналися три представники від соціалістів, які вийшли зі складу комуністично фракції, і один незалежний депутат. Так відносний переможець Компартія опинилася в меншості і бойкотувала засідання. Нова розстановка сил у парламенті дозволила йому в березні 2012 р. з перевагою в один голос (62) президентом країни обрати Ніколая Тімофті, що фактично завершило понад 900-денну політичну кризу в країні.

Новий глава держави досі не був публічною постаттю у молдовській політиці і працював на різних посадах в органах юстиції. Серед

невідкладних завдань він проголосив об'єднання суспільства через втілення ідеї євроінтеграції й негайного виведення російських військ з країни (з території Придністров'я. — *М. К.*).

Гагаузька автономія. У другій половині 80-х років ХХ ст. пожвавилось національне життя гагаузів. Національно свідомі інтелігенція весною 1988 р. утворила дискусійний клуб “Гагаузький народ”. Тоді ж утворились громадські рухи “Єдність” і “Батьківщина”. Ці три сили 21 травня 1989 р. створили єдиний суспільно-політичний рух Гагаузький народ. Проте прийняті ним документи (питання автономії, функціонування мови) офіційний Кишинів відкинув. З'їзд представників гагаузького народу 12 листопада 1989 р. прийняв Декларацію, у якій містилася правова основа створення Гагаузької автономної республіки. 19 серпня 1990 р. на черговому з'їзді було проголошено *Гагаузьку Республіку* у складі СРСР зі столицею в Комраті та повний розрив із молдовською державністю. 27 жовтня 1990 р. відбулися перші вибори гагаузького парламенту. Всегагаузький референдум 1 грудня 1991 р. підтвердив державну незалежність і обрав першого президента (башкана) — С. Топала. Проте всі дії гагаузів молдовське керівництво не визнавало і намагалось силою повернути попередній політичний стан. Лише в 1994 р. молдовський парламент прийняв “Закон про особливий статус Гагаузії”, за яким вона отримала автономію, що було закріплено у конституції Молдови.

До складу автономного утворення увійшло 32 населених пункти: одна муніципалітет (Комрат), 2 міста, 27 сіл і 2 залізничні станції. Адміністративним центром стало місто Комрат. 31 жовтня 1995 р. прийнято власну символіку (прапор і герб). Офіційними мовами визнано молдовську, гагаузьку і російську. Діловодство з установами, які розташовані за межами Гагаузії, ведеться молдовською і російською мовами. Вищою посадовою особою Гагаузії є її глава. Він обирається на 4 роки і за посадою входить до складу уряду Молдови. Вищий представницький орган (Народні збори) творять 35 депутатів, яких обирають на 4 роки. Вищим органом виконавчої влади є Виконавчий комітет. Судову владу представляє Трибунал.

Політично гагаузи симпатизують Компартії Молдови. На загальних парламентських виборах 1995 р. вони підтримали комуністів Молдови, які на території автономії отримали 45 % голосів (у середньому по країні майже 16 %). Ще більшого успіху там комуністи домоглися на наступних виборах (70 % у 1998 р. і 80,5 % у 2001 р.). Кандидат від комуністів Г. Табунщик був главою Гагаузії у 1995—1998 і 2002—2006 рр. Проте вже з 2002 р. рейтинг комуністів в автономії

поступово почав знижуватися. Безпосередньою причиною стало невдоволення гагаузької еліти діями офіційного Кишинєва. На парламентських виборах 2005 р. за Компартію голосувало лише 30 %.

У пошуках виходу Молдови з політичної кризи, яка розпочалася у 2009 р., влада Гагаузії в лютому 2010 р. запропонувала офіційному Кишинєву створити федеральну державу з трьох суб'єктів: Молдова, Гагаузія і Придністров'я, що мало бути закріплено в поправках до конституції. Водночас гагаузька влада запропонувала конституційно закріпити статус російської мови як офіційної, визначити права та обов'язки суб'єктів федерації, механізми формування парламенту країни з урахуванням його федерального устрою. Конституційні поправки і доповнення, підготовлені гагаузькою владою, також передбачали вилучення положення про те, що парламент Молдови є єдиним законодавчим органом держави, й доповнення про те, що Народне зібрання Гагаузії є представницьким і законодавчим органом Гагаузької автономії. Документообіг між центральними органами влади держави й Гагаузією, згідно із запропонованими змінами, здійснюється молдовською й російською мовами.

Останнім часом значну допомогу Гагаузія отримує від Туреччини. За її допомогою збудовано систему водопостачання, у м. Чадир-Лунге відкрито молдово-турецький ліцей (його випускники мають можливість продовжувати навчання у вищих школах Туреччини). У 2009 р. в Гагаузії проживало 155,7 тис. осіб, зокрема, гагаузи (82 %), молдовани (7,8 %), болгары (4,8 %), росіяни (2,4 %), українці (2,3 %).

Економіка. Упродовж 90-х років ХХ ст. економічний розвиток гальмувався через політичну нестабільність країни, регіональні збройні конфлікти тощо. До 1995 р. валовий національний продукт щороку скорочувався. У 1996 р. уряд зніціював упровадження трирічної програми, спрямованої на прискорення переходу до ринкової економіки. Країна отримала кредити від МВФ, які забезпечували можливість втілення цієї програми.

У січні 1992 р. парламент проголосував за вихід із рубльової зони з метою встановлення повного контролю над економікою. У листопаді 1993 р. як національна валюта був упроваджений молдовський лей. Легалізовано приватну власність, виникла низка акціонерних товариств і спільних підприємств.

На початку ХХІ ст. Молдова перебуває на етапі переходу до ринкових відносин. Реформи, проведені за останні роки, обумовили певні структурні зміни. На приватний сектор у 2006 р. припадало більше 70 % ВВП. Діють вільні економічні зони. Значні інвестиції

надходять від зарубіжних фінансово-банківських структур (Румунія, Росія, США, Німеччина, Японія та ін.). Населення зайняте в сільському господарстві та побутовій сфері (42 %), промисловості (12 %), освіті (13 %), охороні здоров'я і соціальній сфері (7,9 %).

За обсягами виробництва ВВП у 2005 р. Молдова була на 141 місці у світі: 8,56 млрд дол., або 2374 дол. на душу населення. Згодом ці показники покращилася і у 2011 р. з 3382 дол. на душу населення країна перемістилася на 128 місце у світі. Розвинута деревообробна промисловість, виробництво меблів, обробка шкіри, поліграфія. Державні підприємства становлять близько 6 %. У сільському господарстві переважають зернові та технічні культури. Є численні виноградні та тютюнові плантації. Молдова експортує товари майже у 80 країн. Попитом користуються вина, коньяки, фруктові консерви, килими, трикотажні вироби. У зовнішньоторговельному обігу Молдови українська частка становить 20 %.

Проблема територіальної цілісності. Мовна проблема виявилася тією силою, яка консолідувала мешканців на лівому березі Дністра (до 1940 р. ця територія входила до складу УРСР). Водночас партійна номенклатура регіону вирішила використати невдоволення мас для зміцнення своїх позицій. Стихійні виступи протесту швидко перетворилися на організовану політичну силу. З цього часу протистояння центру з регіоном набуло характеру “боротьби законів”. Вибори до республіканського і місцевих органів влади завершили політичне структурування двох сторін конфлікту. При владі опинилися політичні сили, абсолютно протилежні за своїм ідеологічним і політичним спрямуванням.

Після того як Верховна рада Молдови прийняла Декларацію про державний суверенітет, у Тирасполі відбувся Другий з'їзд народних депутатів Придністров'я усіх рівнів. Його делегати 2 вересня проголосили створення *Придністровської Молдавської Республіки* (ПМР) і наміри розбудувати власну державність поза межами Молдови.

Придністровська Молдавська Республіка. Площа — 3567 км². Основна частина території, за винятком Бендер, міститься на лівому березі Дністра. Межує з Україною і Молдовою (по р. Дністер). Політичний і адміністративний центр — Тирасполь. Найбільші міста — Дубосари, Рибниця. *Населення* — майже 555,5 тис. (2004). Щільність — 150 осіб на 1 км². У містах проживає 69 % населення. *Національний склад* — молдовани (31,9 %), росіяни (30,3), українці (28,8 %), болгари, євреї, гагау-

зи, німці та ін. Більшість мешканців — православні (московського патріархату), решта — старообрядці (ліповани), римо-католики, іудеї. Вищі органи влади: глава держави — президент, вищий представницький орган — Верховна рада. Дозволено подвійне громадянство. На символах (*прапор* і *герб*) з 2000 р. є радянська символіка (серп і молот). *Гімн* — “Ми славимо тебе, Придністров'я!”. *Офіційні мови*: молдовська, українська, російська. *Адміністративно-територіально* поділена на 5 районів і два міста центрального підпорядкування (Тирасполь і Бендери). *Грошова одиниця* — придністровський рубль. *Інтернет-домен* — власного немає, використовується: .md і .ru. *Телефонний код* — + 373. *Часовий пояс* — UTC + 2.

Відтоді суспільно-політичні процеси в краї відбувалися в умовах гострого збройного протистояння і активної російської підтримки сепаратистів. Певну перспективу для Придністров'я давали нові проекти реорганізації СРСР, за якими ПМР мала отримати повноправний статус суб'єкта оновленого Союзу. У червні 1991 р. стосунки між офіційними Кишиневом і Тирасполем ще більше загострилися через проблему громадянства. Прийнятий молдовським парламентом “Закон про громадянство Республіки Молдова” унеможлилював набуття подвійного громадянства. Мешканцям, які залишили за собою російське громадянство, заборонялося займати державні та військові посади. Це особливо зачепило військовослужбовців російської 14-ї армії, яка дислокувалася на лівому березі Дністра. Конфлікт набув ознак військово-політичної кризи, посилилася конфронтація. У серпні 1991 р. І. Смірнов, лідер ПМР, прибув до Києва зі зверненням Верховної ради ПМР про включення цієї території до складу України. Однак біля виходу з готелю, де він зупинився, І. Смірнова захопили молдовські спецслужби і вивезли до країни.

На референдумі 1 грудня 1991 р. більшість мешканців Придністров'я висловилися за будівництво самостійної держави. Керівникам ПМР це дало певне легітимне підґрунтя для формування власних структур влади. Був утворений загін національної гвардії, міліцейські підрозділи. Командування 14-ї армії передало їм 20 тис. одиниць зброї. Перша значна збройна сутичка між республіканськими силовими структурами і цими формуваннями відбулася 13 грудня 1991 р. До середини березня 1992 р. гвардійці, міліція за допомогою російських козаків фактично витіснили силові структури офіційного Кишинева з лівого берега Дністра.

Молдовський уряд 28 березня 1992 р. запровадив у країні надзвичайний стан і спробував силою відновити політичну владу та територіальну єдність. Проте на цей час Молдова ще не мала регулярних збройних сил, армія лише формувалася. Натомість ПМР опиралася на частини 14-ї армії, загони російських козаків, свою національну гвардію і міліцію. У квітні регіон відвідав віце-президент Росії О. Руцької і висловив свою підтримку незалежності Придністров'я.

Зважаючи на безперспективність воєнних дій, молдовська влада вдалася до пошуків посередників для припинення кровопролиття. Президенти Молдови і Росії 21 липня підписали в Москві мирну угоду про принципи врегулювання конфлікту. Однак сутички продовжувалися у різних формах і видах. Молдовська сторона вдавалася до наступальних дій та позиційної оборони. Придністровці використовували систематичні контрнаступи, терористичні акти, диверсійні заходи.

Наприкінці 1992 р. за посередництва України і Росії між офіційними Кишиневом і Тирасполем почалися прямі переговори. Згодом до них приєдналась місія ОБСЄ в Молдові. Остання запропонувала план врегулювання конфлікту, який виявився сприйнятливішим за Московську угоду. Він передбачав надання Придністров'ю “особливого державного і юридичного статусу” та гарантував широку автономію в межах єдиної Молдови. У розвиток цього плану керівники Молдови і ПМР 28 квітня 1993 р. підписали Спільну заяву, яка намітила головні напрями переговорів із визначення державно-правового статусу Придністров'я. Були також підписані документи про взаємини у фінансовій сфері, транспорті. Проте широкомасштабної політичної угоди так і не уклали.

Центральною подією стало підписання 8 травня 1997 р. у Москві Меморандуму про основи нормалізації відносин між Молдовою і Придністров'ям. У цьому документі вперше з'явилося поняття “країн-гарантів” в особі Росії і України. Проте Молдова і ПМР по-різному бачили майбутню державність. Офіційний Кишинів дотримувался ідеї надання Придністров'ю лише “широкої автономії”, а Тирасполь — реорганізації Молдови у федеративну державу.

У липні 1999 р. відбулися чергові консультації з питань врегулювання придністровської проблеми за участю України, Росії, ОБСЄ. Однак конфліктуючі сторони залишилися на попередніх позиціях. Розпочатий діалог було припинено й відновлено лише в липні 2002 р. З часом молдовська сторона визнала, що вирішити проблему розколу країни можна лише шляхом її федералізації. Основні домовленості про це практично були досягнуті наприкінці 2003 р. Однак Молдова

відмовилася підписати документ через неприйнятність одного з його положень — перебування на території ПМР російського військового контингенту впродовж 20 років. Урешті-решт молдовський парламент у 2005 р. прийняв закон про особливий правовий статус Придністров'я, який зафіксував його територіальну автономію. У вересні 2006 р. в ПМР відбувся референдум з приводу державності. 92 % голосуючих висловилися за незалежність та подальшу інтеграцію з Росією. ЄС відмовився визнати його результати. Водночас лідери Придністров'я й надалі не погоджувалися на статус автономії в складі Молдови.

В грудні 2011 р. унаслідок чергових (уже п'ятих) президентських виборів відбулася зміна глави республіки. Ігор Смирнов, який займав цю посаду з 13 грудня 1991 р., у цих виборах участі не брав. Під час голосування більшість (73,88 %) висловилися за представника молодшого покоління політиків Євгена Шевчука. Його конкурент Анатолій Камінський, якого підтримувала офіційна Москва, мав підтримку лише 19,6 % виборців.

У владних структурах Тирасполя Є. Шевчука вважають прозахідним політиком, який може піти по шляху ліквідації придністровської державності. Однак уряд Росії продовжив політику її підтримки. Серед першочергових його заходів було виділення фінансової допомоги в розмірі 150 млн дол., половина якого мала піти на поповнення валютного резерву республіки. А вже наприкінці 2011 р. її скарбниця мала лише 47 тис. дол.

Згідно з Московською угодою 1992 р. 14-та армія мала чітко дотримуватися нейтральної позиції. Незабаром вона отримала статус миротворчих сил. Однак росіянам самотужки врегулювати становище не вдалося. Незважаючи на те, що в 1999 р. Росія мала вивести свої війська з Придністров'я до 2001 р., це зобов'язання не було виконано. На початку 2007 р. в Придністров'ї перебувало 1500 військових, з яких 350 мали статус миротворців. Решта військових охороняло склади з боєприпасами, які залишилися ще від радянських часів.

ПМР — економічно розвинутий регіон. З корисних копалин є родовища будівельного вапняку, гравію, піску, глини. Провідне місце займає легка (41 %) і харчова (30 %) промисловість. Є понад 130 великих промислових підприємств. Найбільші центри виробництва — Тирасполь, Бендери, Рибниця. Основа енергетики — Молдовська ГРЕС (у 2005 р. всі акції викупило РАО “ЄЕС Росії”) і Дубосарська ГЕС. Понад 80 % земельних угідь займають чорноземи, лісові масиви — 10 % території. Зберігаються колективні форми господарства. Основні галузі — зернова, плодоовочева, виноробна.

У 2004 р. ВВП становив 417 млн дол., а зовнішньоторговий оборот у 2005 р. — 1,3 млрд дол. ПМР експортує електротехнічні вироби, електроенергію, будматеріали, сільськогосподарські продукти та ін. Серед імпорту переважають природний газ, мінеральні добрива, сільськогосподарські машини, автотранспорт, побутова техніка та ін. Основним торговим партнером є Росія (80 %).

Зовнішня політика. Молдова — член ООН (2 березня 1992 р.), Ради Європи (1995). Бере участь у програмі НАТО “Партнерство заради миру” (березень, 1994), а у серпні 2006 р. підписала індивідуальний план дій, який не припускає членства в НАТО. У 1994 р. країна підписала Угоду про партнерство і співробітництво з Євросоюзом. У грудні 2003 р. єврокомісар з питань розширення ЄС заявив, що ЄС розглядає Молдову як особливого партнера. У розвиток цієї заяви в лютому 2005 р. офіційні Брюссель і Кишинів підписали “Індивідуальний план дій”, у молдовській столиці було відкрито представництво Єврокомісії.

Невизначеними залишаються відносини з Румунією. Між двома державами не укладено базового політичного договору. Наприкінці 2005 р. М. Воронін негативно розцінив висловлювання румунського глави держави про національну ідентичність румун і молдован і неприйнятність ідеї об’єднання Молдови і Румунії в одній державі. Щоб залагодити неприємний міждержавний інцидент, румунський президент заявив у грудні цього ж року, що офіційна влада Молдови має отримати політичний контроль над усією територією країни згідно з її конституцією.

В останні роки Молдовою зацікавився Євросоюз, що пов’язано зі вступом до нього Румунії (2007). Особливість ситуації ще й в тому, що багато громадян Молдови (більше 600 тис. на початку 2007 р.) мають подвійне громадянство і з румунськими паспортами можуть протягом трьох місяців перебувати без візи в державах ЄС.

Наприкінці 2003 р. погіршилися відносини з Росією, передусім, з приводу дислокації російських військ у Придністров’ї. У 2005 р. Росія запровадила ряд економічних санкцій, заборонила імпорту молдовського вина і сільськогосподарської продукції (вони не торкнулися Придністров’я).

Стратегічно важливим є південно-східний напрямок зовнішньої політики. 27 грудня 1991 р. країна визнала державну незалежність України, а 10 березня 1992 р. було укладено взаємні дипломатичні відносини. Основою розширення молдовсько-українських зв’язків став *Договір про добросусідство, дружбу і співробітництво* (23 жовт-

ня 1992 р.). У його розвиток на сьогодні укладено близько 60 угод і протоколів, які склали правову основу відносин. У березні 1993 р. в Кишиневі відкрито українське посольство. Питання активізації економічного співробітництва, статусу національних меншин були центральними в двосторонніх переговорах у лютому 1995 р. Для оперативного вирішення торгово-економічного співробітництва створено міжурядову комісію. Підписано угоди про вільну торгівлю, недопущення подвійного оподаткування, спільні фінансово-промислові групи, гарантії пенсійного забезпечення, консульська конвенція тощо. Угода про митний союз (18 квітня 1997 р.) пов’язана з тим, що основний транзит молдовських товарів йде через українську територію. У жовтні 1998 р. в Кишиневі відбулися тристоронні переговори за участю президентів України, Молдови і Румунії. Сторони домовилися про створення для спільного співробітництва регіонів “Верхній Дунай” і “Нижній Прут”. Тоді ж було підписано молдовсько-українську угоду про економічне співробітництво на 1998—2008 рр.

Важливими у двосторонніх відносинах були питання, пов’язані з проблемою Придністров’я. У липні 1996 р. Молдова запросила українських миротворців на придністровську територію. Впродовж другої половини 90-х років ХХ ст. велися переговори про демаркацію (позначення на місцевості) Державного кордону, Договір про який підписано 19 серпня 1999 р. Сама ж демаркація відбувалася протягом 2002—2006 рр.

96 тис. мешканців Придністров’я мають українське громадянство, а 120 тис. — російське. 4 листопада 2009 р. відбулася робоча поїздка секретаря РНБО України до Придністров’я. У рамках проведених зустрічей із його керівництвом обговорювали питання щодо відновлення переговорного процесу з придністровського врегулювання, впровадження заходів довіри між населенням лівого та правого берегів р. Дністер, а також підтримки української громади в регіоні. Було висловлено готовність Києва сприяти налагодженню діалогу та відповідної атмосфери довіри між офіційними Кишиневом і Тирасполем. Зокрема, Українська сторона висловила зацікавленість у створенні Єврорегіону “Дністер”, а також відновленні повноцінного залізничного сполучення через територію Придністров’я.

Отже, взаємне узгодження і вирішення актуальних політичних питань, інтенсивне економічне співробітництво свідчать, що Молдова як прикордонна держава є одним зі стратегічних партнерів України.

ПОЛЬЩА

Територія і кордони. Республіка Польща (Rzeczpospolita Polska) — держава у центральній частині Європи. Крайні географічні точки: 49°00' і 54°50' пн. ш. та 14°08' і 24°09' сх. д. Протяжність з півночі на південь — 649 км, зі сходу на захід — 689 км. **Площа** — 312 685 км². Загальна довжина кордону — 3 496 км, у т. ч. на заході з Німеччиною (467 км), на півдні з Чехією (790 км) і Словаччиною (541 км), на сході з Литвою (103 км), Білоруссю (416 км) і Україною (529 км), на півночі по суші з Росією (210 км) і омивається водами Балтійського моря (440 км). **Столиця** — Варшава (1,6 млн). Найбільші міста: Лодзь (803,4 тис. осіб), Краків (740 тис.), Вроцлав (637,2 тис.), Познань (577 тис.), Гданськ (457,4 тис.), Щецин (416,7 тис.), Бидгощ (386 тис.), Люблін (356,5 тис.), Катовіце (344,8 тис.). Близько 64 % населення живе у містах.

Населення — майже 38,5 млн (2005). Демографічна ситуація додатна (+ 0,02 %). Щільність — 123,5 особи на 1 км². **Етнічний склад:** поляки (97,6 %), німці (1,3 %), українці (0,6 %), білоруси (0,5 %). *За віровизнанням* найбільше римокатоликів (95 %), православних (500 тис.), греко-католиків (200 тис.), протестантів (бл. 90 тис.) та ін.

Державний лад і вищі органи влади. Польща — парламентська республіка. Главу держави (президента) обирають на 5 років на альтернативних загальних прямих виборах. Передбачено лише два терміни перебування на посаді.

Польща

Законодавчий орган (Національні збори) становлять Сейм (парламент, 460 депутатів, обираються на 4 роки за пропорційно-партійною системою) і Сенат (100 членів, обираються на 4 роки за мажоритарною системою). Сейм визначає напрями державної діяльності, формує уряд. Законодавчі ініціативи Сенату мають вторинний характер. Виконавчу владу очолює прем'єр-міністр. Чинна конституція прийнята у 1997 р.

Державні символи. *Прапор* — прямокутне полотнище з двох горизонтальних пропорційних смуг білого (верхня) і червоного (нижня) кольорів. *Герб* — зображення на червоному фоні білого орла з повернутою вправо головою, золоту корону, дзьобом і кігтями. *Гімн* — “Ще не загинула Польща” (сл. Ю. Вибіцького, муз. М. Огінського). *Державна мова* — польська.

Адміністративно-територіально країна поділена на воєводства (16), повіти (308), гміни (2489) та міста зі статусом міських повітів (65).

Загальнодержавні свята. Новий рік (1 січня), Великдень, 3 травня (День першої конституції), День проголошення республіки (11 листопада 1918 р.), Різдво Господнє (25—26 грудня). **Грошова одиниця** — злотий (PLZ) = 100 грошей. **Інтернет-домен** — .pl. **Міжнародний телефонний код** — + 48. **Міжнародний штриховий код** (країна — виробник товару) — 590. **Часовий пояс** — UTC + 1 (+ 2).

Суспільно-політичні зміни. Кардинальні суспільно-політичні зміни в країні започаткували ухвали “круглого столу”, який проходив у лютому — квітні 1989 р. за участю представників правлячої політичної коаліції, “Солідарності”, Загальнопольської угоди профспілок та Римо-католицької церкви (всього в переговорах брало участь 57 осіб). Були досягнуті угоди про запровадження посади президента, ліквідацію Державної ради, утворення Сенату та проведення виборів до законодавчих органів влади. На сеймових (парламентських) виборах встановлювалася квота для політичних сил: 40 % — ПОРП, 25 % — Об'єднана селянська і Демократична партії, 35 % — “Солідарність”. Для виборів до Сенату квоту не визначали. Спільне

засідання Сейму і Сенату мало утворити Національні збори для обрання глави держави.

Переломним моментом стали червневі парламентські вибори 1989 р., на яких ПОРП зазнала політичної поразки і втратила провідні позиції в суспільстві. Її колишні союзники (Об'єднана селянська і Демократична партії) переорієнтувалися на “Солідарність”, яка до того ж здобула майже всі (крім одного) місця в Сенаті. За домовленостями “круглого столу” президент мав бути від ПОРП, а прем'єр-міністр — від опозиції. Ці пункти угоди були виконані 19 липня 1989 р. Національні збори обрали главою держави В. Ярузельського (за — 270, проти — 233, утрималося — 34). Визначався шестирічний термін його повноважень. Прем'єр-міністром став Т. Мазовецький, редактор часопису “Солідарність”. У його уряді 12 міністрів було від “Солідарності”, решта — від ПОРП (4), Об'єднаної селянської (4) і Демократичної (3) партій. Представники кожної політичної сили одержали також портфель заступників прем'єр-міністра (ці посади вони сумістили з міністерськими).

Вперше у післявоєнній історії Польщі почав діяти уряд, який мав підтримку практично всіх верств населення. Свою діяльність нова влада розпочала з проведення радикальних політичних і економічних реформ. Було змінено назву країни (на *Республіка Польща*), герб, із конституції вилучено статтю про керівну роль робітничого класу та ПОРП у житті суспільства. Скасовано політичну цензуру, в армії ліквідовано політвідділи, військовослужбовцям заборонено членство в політичних партіях, департизовано органи внутрішніх справ, держбезпеки тощо. Економічна програма передбачала перехід країни до ринкових відносин, відміну дотацій на виробництво продуктів харчування, зміцнення золотого, забезпечення рівності всіх секторів господарства, проведення приватизації.

Наслідком утвердження політичного плюралізму в суспільстві став процес утворення нових партій. Наприкінці 1989 р. Об'єднана селянська партія була перейменована на Польську селянську партію “Відродження”. З селянських профспілок “Солідарність” виокремилися дві партії — Польська селянська партія “Солідарність” і Польська селянська партія. Влітку 1990 р. розкололася монолітна профспілка “Солідарність”. На початку 1990 р. на основі ПОРП утворилися Соціал-демократична партія (лідер — А. Квасневський) і Соціал-демократичний союз. Проте їх вплив на політичне життя країни різко впав, що наочно показали вибори до місцевих органів влади в травні 1990 р. Тоді за колишніх комуністів проголосувало менше одного відсотка.

Під цим приводом з уряду були виведені міністри, які працювали за квотою ПОРП.

Після ліквідації ПОРП В. Ярузельський втратив політичну підтримку і постало питання про нового главу держави. Примас Ю. Глемп зініціював зустріч президента, прем'єр-міністра, маршалів Сейму і Сенату та лідера “Солідарності”. Тоді В. Ярузельський погодився дочасно скласти президентські повноваження, а парламент прийняв поправку до конституції про всенародне обрання глави держави і скорочення терміну його повноважень до 5 років. У нових президентських виборах взяло участь три кандидати: Л. Валенса (лідер “Солідарності”), Т. Мазовецький (прем'єр-міністр) і С. Тимінський (бізнесмен-мільйонер, громадянин Польщі, Канади і Перу). У другому турі (9 грудня) Л. Валенса отримав майже 75 % голосів і став главою держави.

При передачі повноважень новому главі держави відбувся певний прецедент. Його суть в тому, що на інавгурації (22 грудня) був присутній Р. Качоровський. Як польський президент в еміграції він мав реліквії довоєнної президентської влади: оригінал конституції 1935 р., державний прапор, печатку канцелярії президента, знаки ордена Білого орла. Р. Качоровський погодився передати ці атрибути новому президенту Польщі, але за умови, що в урочистій церемонії не братиме участі В. Ярузельський. Його бажання підтримав Л. Валенса, який не хотів бути наступником комуністичного президента. На інавгурації Л. Валенса проголосив створення Третьої Речі Посполитої.

Не маючи досвіду в державному управлінні, Л. Валенса повністю довірився своїм радникам, які часто зловживали посадами. Зокрема, це стосувалося його колишнього охоронця М. Ваховського, який був особистим секретарем, а згодом державним міністром. Президентську канцелярію очолив Я. Качинський.

У 1990—1991 рр. зареєстрованих партій було понад сотню, що вплинуло на ухвалення нового закону про вибори (28 червня 1991 р.). Тоді ж прийняли пропорційну виборчу систему, котра загалом забезпечувала кожному угрупованню таку кількість місць у парламенті, яка відповідала її силі та впливу в суспільстві. Лівий спектр представляли “Соціал-демократія Республіки Польща” і Польський соціал-демократичний союз, які об'єдналися в Союз демократичних сил. Праві сили створили “Центристську угоду”, а ліберали організували Демократичний союз.

За таких умов у жовтні 1991 р. в країні відбулися перші після Другої світової війни вільні парламентські вибори. Однак голосувало лише 43,2 %. Найбільш пасивними виявилися ті поляки, яких особливо

болісно торкнулася трансформація економічної системи. Формальним переможцем (13,4 %) став Демократичний союз. Парламентські мандати отримали також Союз демократичних сил (12,9 %), Конфедерація незалежної Польщі (11 %), “Виборча католицька акція” (9,3 %), “Центристська угода” (5 %) та ін. Всього до Сейму пройшли 24 об’єднання і блоки. Підсумки виборів свідчили про розпорошення політичних сил та глибоке соціальне розшарування в суспільстві.

Зміцненню правових основ держави сприяло прийняття Сеймом у серпні 1992 р. Малої конституції — закону про владу, який регламентував відносини між президентом, парламентом та урядом. Таким чином, стало можливим легітимно розв’язувати конфлікти, що часто переростали в справжню “війну у верхах” і, безумовно, гальмували проведення реформ. Підсумки виборів, прийняття Малої конституції завершили процес формування демократичної влади Польської Республіки.

Водночас розстановка політичних сил не дозволила утворити в парламенті стійку більшість, що вплинуло на формування урядової коаліції. У 1991—1993 рр. змінилося три уряди, які очолювали Я. Ольшевський, В. Павляк і Х. Сухоцька. Після травневої (1993) урядової кризи Л. Валенса розпустив парламент. Новий виборчий закон (28 травня 1993 р.) змінив прохідний бар’єр для політичних партій (5 %) і коаліцій (8 %). Якщо виборча система 1991 р. сприяла формуванню максимального представництва, то нова усувала політичну розпорошеність у законодавчому органі.

Сеймові вибори 1993 р. також не виявили переконого переможця, але більшість дістали ліві сили: Союз демократичних сил (20,7 %) і Польська селянська партія — 15,3 %. Отримавши дві третини мандатів (203), вони створили уряд на чолі з В. Павляком. Зважаючи на численні конфлікти у “верхах”, передусім між першими особами в державі, на початку 1995 р. новим прем’єр-міністром став Ю. Олекса, а через рік — В. Чімошевич. Уряд лівих продовжував політику реформ в умовах господарського зростання, внаслідок чого Польща швидко подолала глибоку економічну кризу.

Вибори 1993 р. започаткували якісно новий етап еволюції партійної системи, яку характеризувала тенденція до створення полярних коаліцій. У 1994—1996 рр. більше 30 політичних сил, які не потрапили до парламенту, об’єдналися в Союз свободи і Виборчий блок “Солідарність”. Важливою політичною подією стали другі загальні президентські вибори в листопаді 1995 р. Їм передували численні пропагандистські кампанії, причому обидві сторони активно використовували компромат. Важливу роль в інформуванні виборців

відіграли перші прямі телевізійні дебати між претендентами. У першому турі (5 листопада 1995 р.) брало участь 17 кандидатів, але найбільшу підтримку мали кандидат від “Соціал-демократичних лівих сил” А. Квасневський (35,11 %) і Л. Валенса (33,11 %). В остаточному підсумку (19 листопада) завдяки незначній більшості голосів (51,72 %) главою держави став А. Квасневський. Такі результати засвідчили суспільні настрої поляків, їх розчарування діями влади.

На середину 90-х років ХХ ст. суспільна ситуація виявилася нестабільною. Через незгоди в урядовій коаліції, а також антиурядову кампанію опозиції, яка звинуватила прем’єр-міністра Ю. Олексу в співробітництві з радянською розвідкою (вони не підтвердилися. — М. К.), протягом 1993—1997 рр. тричі мінявся уряд. Парламентські вибори 1997 р., які відбулися за низької явки громадян (майже 48 %), принесли перемогу Акції виборчій “Солідарність” та Союзу свободи. Здобувши разом 56,7 %, вони сформували уряд на чолі з Е. Бузеком. Ці вибори показали зростання стабільності партійної системи: збереглася тенденція до зниження кількості партій як на виборчому, так і на парламентському рівні, що пов’язувалося з підтримкою в основному двох політичних сил. Президент А. Квасневський, за умов діяльності опозиційно налаштованого Сейму, зумів утриматися від конфронтації з ним. Конституція 1997 р., схвалена на референдумі, дещо обмежила повноваження президента, зокрема, під час призначення силових міністрів.

На початку 1998 р. сейм схвалив підписаний Конкордат з Ватиканом. У країні, де 95 % мешканців сповідує римо-католицизм, ця угода зафіксувала реальний рівень впливу церкви. Зокрема, визнано законними церковні шлюби, запроваджено вивчення релігії у школі. Гострий політичний зміст мали прийняті влітку 1998 р. постанова про засудження комуністичного тоталітарного режиму і поправки до Закону про люстрації (1997). Згідно з ними всі кандидати на керівні посади в органи державної влади мали письмово повідомляти про свою причетність до співробітництва з колишніми спецслужбами. Був прийнятий також закон про створення Інституту національної пам’яті.

Значний резонанс у суспільному житті мала реформа адміністративно-територіального устрою (1998). Поділ країни на 16 воєводств виявився витратним заходом, вніс чимало хаосу в діяльність влади, викликав численні протести різних політичних сил і громадських об’єднань. Згодом, у 1999 р. розпочалася реалізація реформи системи охорони здоров’я і пенсійного забезпечення, освітньої сфери.

Президентські вибори 2000 р. засвідчили про завершення поляризації політичної сцени. Л. Квасневський переміг уже в першому турі

(54,5 %). Сеймові вибори 2001 р. також принесли перемогу лівим силам (Союз демократичної лівіці — “Унія праці”), які здобули 41,04 % голосів (216 мандатів). Парламентськими стали “Громадянська платформа” (12,68 % і 65 мандатів), “Самооборона” (10,02 % і 53 мандати), “Право і справедливість” (9,5 % і 44 мандати), Польська народна партія (8,98 % і 42 мандати), Ліга польських родин (7,87 % і 38 мандатів). Тоді ж у парламенті вперше з’явилися радикали: крайні ліві (Самооборона, створена на базі сільської профспілки) і крайні праві (націонал-католицька Ліга польських родин). Коаліційний уряд очолив лідер Союзу демократичної лівіці Л. Міллер. Хоча коаліція лівих не мала парламентської більшості, вона була налаштована на прагматичне розв’язання назрілих у країні проблем. Основну увагу уряд звернув на підготовку умов вступу Польщі до ЄС.

Парламентські вибори 25 вересня 2005 р., які відбувалися за низької активності (40,5 %), принесли перемогу шести політичним силам. Найбільшу підтримку отримала правоцентристська партія “Право і справедливість” (33,8 % голосів і 155 мандатів). 29 % і 133 мандати припало “Громадянській платформі”. Периферійні позиції посіли “Самооборона” (11,4 % і 56 мандатів), *Союз демократичної лівіці* (11,3 % і 55 мандатів), *Ліга польських родин* (8 % і 34 мандати) та *Польська селянська партія* (7 % і 25 мандатів). Прем’єр-міністром став К. Марцінкевич, який сформував уряд меншості.

У жовтні 2005 р. поляки обирали главу держави. За результатами першого туру приблизно однакові показники підтримки мали голова “Громадянської платформи” Дональд Туск (36 %) і мер Варшави, один з лідерів “Права і справедливості” Лех Качинський (33 %). Д. Туск вважав, що Польщі необхідне якнайшвидше впроваджувати в життя принципи вільного ринку для зростання економіки і створення робочих місць. Л. Качинський обіцяв повернути Польщі католицькі цінності, зберегти систему соціального забезпечення. Як наслідок, за невисокої виборчої явки (51 %), незначна більшість (54,04 %) віддала перевагу Л. Качинському.

Упродовж кермування державою брати Качинські домоглися виділення Польщі з бюджету ЄС 90 млрд євро, які були основним інвестиційним та стабілізаційним фондом країни до 2009 р. У зовнішній політиці певним успіхом було заблокування переговорів щодо нової угоди між ЄС і Росією, котра відмовилася ратифікувати Енергетичну хартію, чим Польща довела свою рішучість та рівноправність члена Євросоюзу, який готовий ветоувати рішення, котрі поза межами її державних інтересів. Водночас це була відповідь на заборону Росії щодо ввезення польських м’ясопродуктів.

Таким чином, результати виборів позбавили “Право і справедливість” можливості здійснювати владу в державі і перетворили Л. Качинського фактично на опозиційного президента. Натомість остаточно утвердились праві сили як основа польського політикуму, який до того ж позбавився від популістських та націоналістичних сил.

Всю Польщу і світ шокувала авіакатастрофа польського президентського літака під Смоленськом 10 квітня 2010 р. Тоді загинуло 96 осіб, серед яких були глава держави Л. Качинський, низка високопосадовців країни, громадських діячів та представників духовництва. Польська делегація мала взяти участь у церемонії вшанування пам’яті жертв розстрілів НКВС у Катині. Ця історична подія тривалий час негативно позначалась на польсько-російських взаєминах. Розслідування авіакатастрофи досі не пролило світла на її обставини. Обидві сторони надали різні висновки і версії щодо причин трагедії. Згідно з результатами останніх соціопитувань 2012 р. 32 % поляків вважають винними російську сторону, 27 % покладають відповідальність на польський уряд, а 18 % схиляються до версії змови.

Дочасні президентські вибори відбувалися у два тури. Під час другого туру виборча явка сягнула 55,3 %, а главою держави став лідер “Громадянської платформи” Броніслав Коморовський (53 %).

9 жовтня 2011 р. у країні проводилися парламентські вибори, в результаті яких було обрано 460 депутатів Сейму і 100 сенаторів. До Сейму обиралися представники від політичних сил, які подолали бар’єр у 5 % для партій, 8 % — для коаліцій і квотою для партій національних менших хоча б одне місце. Вибори до Сенату вперше відбулися в одномандатних округах після відповідної зміни у виборчому законодавстві. На виборчі дільниці прийшли 48,87 % виборців, які проголосували більшістю за “Громадянську платформу” Д. Туска (39,18 % і 207 мандатів у Сеймі та 63 мандати у Сенаті) і опозиційну партію “Право і справедливість” Я. Качинського (29,89 % і 157 та 31 мандат). На третьому місці опинився “Рух Палікота”, який виступав за зменшення ролі церкви, легалізацію одностатевих шлюбів і тотальне скорочення видатків на армію (10,02 % і 40 мандатів, до Сенату не потрапив). Парламентськими стали також Польська селянська партія (8,36 % і 28 та 2 мандати) і Союз демократичних лівих сил (8,24 % і 27 мандатів, до Сенату не потрапив). Одне місце в парламенті за квотою отримала партія “Німецька меншина”.

Економіка. Успіху реформ і динамічному розвитку господарства сприяла підготовленість економіки і суспільства до прийняття системи нових ринкових відносин. Ще у 80-х роках ХХ ст. робилися

спроби економічного реформування: підвищено самостійність господарських суб'єктів, створено органи самоуправління на підприємствах, проведено часткову лібералізацію внутрішніх цін, розширено можливості розвитку приватного сектору в місті тощо. Заслугою першого некомуністичного уряду (Т. Мазовецького) була розробка програми розвитку (програма Бальцеровича) і вибір економічної політики, адекватної стану економіки та суспільства. Програма заклала основи переходу до ринкової системи господарювання. Водночас держава зберегла найважливіші економічні (гроші, кредити, відсоткові ставки) та адміністративні важелі.

Відмінною рисою економічної політики на початковому етапі стало використання жорстких монетарно-фінансових інструментів, відомих як “шокова терапія”. Суть цієї політики зводилася до різкого скорочення обігової грошової маси, встановлення високих відсоткових кредитних ставок, обмеження пільг, зростання прибутків підприємств та населення. Це дозволило за короткий час стабілізувати господарство та розпочати лібералізацію економіки (запровадження єдиного валютного курсу, конвертування злогого, усунення податкових пільг). Наслідком реформи стало формування відкритої економіки, впорядкування господарських зв'язків, притік західних товарів і залучення західного капіталу на внутрішній ринок.

Одним з досягнень польських реформаторів було швидке реагування уряду на власні промахи, що дозволяло уникати кризових ситуацій. Особлива увага приділялася законодавчому забезпеченню процесу реформ. Через відсутність нових законів повністю був реанімований довоєнний Торговий кодекс. Одночасно розроблялася цілісна система нового господарського законодавства, де враховувалися нормативи і стандарти, що діяли у країнах Євросоюзу.

В основу системної трансформації уряд поклав кардинальні перетворення власності. Її зміна відбувалася у таких формах: прямого продажу підприємств юридичним і фізичним особам; акціонування підприємств; виділення власності органів місцевого самоуправління; змін у кооперативному секторі; включення в господарську систему підприємств, які частково або повністю належали іноземцям. Таким чином, специфікою польської приватизації стало використання різних форм і методів. До початку 2002 р. 70 % підприємств були роздержавлені. Надалі приватизаційний процес загальмувався, що пов'язувалося з його високою політизацією тощо.

Особливу роль для розвитку польської економіки відіграли спливання зовнішнього боргу (46 млрд дол.) банками США (на 50 %) і Західної Європи (на 70 %), надання Міжнародним валютним фондом

позики в розмірі 2,5 млрд дол. Сукупний обсяг іноземного капіталу в 1993—2003 рр. становив близько 70 млрд дол. У польську економіку вкладали капітали близько 890 фірм з 35 країн. Саме іноземні інвестиції стали найважливішим фактором економічного зростання.

Масштабність реформ, їх соціальний аспект дозволили говорити про “шоковий” характер другого етапу реформування. Команда Л. Бальцеровича (віце-прем'єр-міністр з економічних питань) представила Сейму “Фінансову стратегію держави на 1999—2001 рр.” (відома як “другий план Бальцеровича”). Якщо його перший план вивів Польщу із замкнутого кола дефіцитів і інфляції, то другий мав запобігти новій фінансово-економічній кризі та забезпечити стійке економічне зростання ВВП щонайменше на 6 % щороку.

Економічно Польща на зламі ХХ—ХХІ ст. увійшла до так званої великої десятки держав, які за темпами зростання майже вдвічі перевищують середньосвітовий показник. Та все ж, попри очевидні успіхи, життєвий стандарт поляків лишається утричі нижчим, ніж середній по ЄС. На початку ХХІ ст. трудові ресурси країни становили близько 22 млн (57 % населення). Вони були зайняті у сільському господарстві (26,5 %), промисловості (25 %), торгівлі (12,7 %), будівництві (5,7 %), транспорті (5 %) тощо. У 1994—2001 рр. щорічний приріст ВВП був понад 6 % й у 2002 р. становив 373,2 млрд дол. (9700 дол. на душу населення). У 2005 р. ці показники були відповідно 512,9 млрд дол. і 13 275 дол. Незважаючи на економічну кризу, ВВП уже в 2011 р. становив 514,5 млрд дол. і 13 510 дол. на душу населення. У структурі ВВП найбільший відсоток припадав на послуги — 65 %, промисловість — 32 %, сільське і лісове господарство — 3 %. Провідні сектори економіки: машинобудування, чорна і кольорова металургія, хімічна, нафтохімічна, коксохімічна, текстильна промисловість, виробництво фарфору, фаянсу, виробництво спортивних товарів, а також продовольства і напоїв.

У 2011 р. державний борг досяг 324,46 млрд дол. і мав тенденцію до зростання. Це був найбільший рівень за останні двадцять років. Інфляція у 2011—2012 рр. коливалася в межах 4 %, а безробіття — 12—13 %. Торгове сальдо на початку ХХІ ст. було від'ємне. У 2011 р. польський експорт дорівнював 179 млрд дол. (з них 70 % припадало на країни ЄС), а імпорт — 198,4 млрд дол. Найбільший торговий партнер — ФРН (близько 30 % всього експорту/імпорту). На Україну припадало 2,69 % експорту та 1,36 % імпорту.

Головна причина відносно позитивного розвитку польської економіки полягає у використанні Польщею фінансових ресурсів ЄС на суму 95 млрд дол., які повинні бути використанні до 2015 р. Згадані

кошти призначені на розвиток інфраструктури (39 млрд дол.) і людського капіталу (18 млрд дол.), інноваційні технології (13 млрд дол.), охорону навколишнього середовища, регіонального розвитку, а також на модернізацію сільського господарства РП.

Основним досягненням відносин в економічній сфері є збереження тенденції до зростання польсько-української торгівлі, що спростило очікування негативних наслідків розширення ЄС для торговельно-економічного співробітництва України та Польщі, засвідчило достатню підготовленість сторін до праці в нових економічних умовах. Згідно з українськими даними у 2011 р. обсяги зовнішньої торгівлі товарами України і Польщі становили 5,97 млрд дол. При цьому рівень українського експорту досяг 2,8 млрд дол. і порівняно з 2010 р. зріс на 56,3 %. Рівень польського імпорту — 3,2 млрд дол., а порівняно з 2010 р. збільшився на 14,1 %. Негативне українське сальдо у зовнішній торгівлі за 2011 р. становило 389,2 млн дол.

За польськими даними в 2011 р. обсяги зовнішньої торгівлі товарами України і Польщі дорівнювали 7,1 млрд дол. Обсяги українського експорту до Польщі становили 2,6 млрд дол.) та збільшились на 44,8 % порівняно з аналогічним торішнім періодом. Обсяги польського імпорту в Україну досягли 4,5 млрд дол. і зросли на 13,5 % відповідно до аналогічного періоду минулого року. Від'ємне для України сальдо торговельного балансу — 1,8 млрд дол.

Порівняння даних двосторонньої торгівлі українських і польських статистичних органів свідчить про збереження розбіжностей у зафіксованих даних товарообігу, яке мало місце протягом останнього десятиріччя, в основному в частині імпорту польської продукції до України. Протягом 2011 р. статистичні розбіжності досягли 18,8 %.

Для реалізації повноцінного співробітництва в економічній сфері діють міждержавні координаційні органи, в тому числі Міжурядова комісія з питань економічного співробітництва (чергове засідання відбулося 18—19 червня 2009 р. в м. Києві), Українсько-польський економічний форум (29—30 вересня 2009 р. в м. Львові), Консультаційний комітет президентів України та Польщі (9—10 листопада 2009 р. в м. Варшаві) та ін.

Отже, глибокі системні перетворення в країні відбулися за короткий час, без тривалого періоду економічного спаду чи застою. Польський досвід засвідчує: незважаючи на часту зміну урядових кабінетів, принципових змін в економічній політиці не відбувалося. При цьому більшість політичних сил дійшли одностайності щодо неминучості утвердження ринкової економіки, зберігаючи відмінні підходи лише стосовно темпів і обсягу їх упровадження.

Стратегія *зовнішньої політики* кардинально змінилася з приходом до влади уряду Т. Мазовецького. Це знайшло відображення в нормативних документах “Основи польської зовнішньої політики” й “Оборонна стратегія Польської Республіки” (листопад, 1992 р.). Пріоритетними напрямками стали інтеграція до європейських і євроатлантичних структур. У 1994 р. Польща заявила про намір вступити до НАТО, взяла участь у його програмі “Партнерство заради миру” і після тривалих переговорів та узгоджень у 1999 р. стала повноправним учасником цього військово-політичного блоку. У квітні 1994 р. Польща подала формальне прохання про вступ, а через десять років стала повноправним членом ЄС. Вона підтримала та розвинула ідею створення так званих єврорегіонів, метою яких є зближення з сусідами для розв’язання спільних економічних і культурних питань (“Татри”, “Карпати”, “Буг”, “Балтика”, “Померанія” та ін.).

Динамічно розвивалися польсько-українські взаємини. Польща офіційно визнала незалежність України 2 грудня 1991 р., а через місяць між двома державами були встановлені дипломатичні відносини. Основою розвитку двосторонніх зв’язків став *Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво* (травень, 1992 р.). У 1992 р. було створено Консультаційний комітет президентів Польщі й України, який мав розробити концепцію стратегічного партнерства між двома країнами. Спільна заява президентів України та Польщі “До порозуміння і єднання” (1997) підсумувала складний період в історії двох народів і закликала жити в злагоді та мирі. З цього часу польсько-українські взаємини набули статусу стратегічного партнерства, а Польща зобов’язалася сприяти інтеграції України до НАТО. З 2000 р. вона стала координатором дій НАТО в Україні.

На початку XXI ст. польсько-українські відносини розвивалися досить інтенсивно. Відбувалися візити президентів, прем’єр-міністрів, міністрів закордонних справ і оборони, зустрічі парламентаріїв двох країн, консультації і конференції. Засідали Консультаційний комітет при президентах Польщі та України, Міжнародна польсько-українська координаційна рада з питань міжрегіонального співробітництва, Змішана комісія з питань торгівлі і економічного співробітництва.

Станом на початок 2012 р. політично-правова база українсько-польських відносин налічувала 126 міждержавних, міжурядових та міжвідомчих чинних документів. З метою вирішення комплексу митно-прикордонних питань, сторони активно працюють над створенням нових та модернізації існуючих прикордонних пунктів пропуску (у 2012 р. було 12), відновленням взаємодії під час здійснення митно-прикордонного контролю та втіленням спільного контролю, уніфікацією митних даних і відповідної документації.

РУМУНІЯ

Територія і кордони. Румунія (România) — держава у південно-східній частині Європи. Крайні географічні точки: 46°18' пн. ш. і 22°53' сх. д. *Площа* — 237 500 км². Межує на півночі та сході з Молдовою (450 км) і Україною (169 км), північному заході з Сербією і Чорногорією (476 км), на півдні з Болгарією (608 км), на південному сході омивається водами Чорного моря. *Столиця* — Бухарест (2,1 млн).

Населення — 22,34 млн осіб, у т. ч. румуни — 89,1 %, угорці (8 %), цигани (майже 2 %), німці (0,4 %), українці (0,3 %), серби, хорвати, болгары та ін. *Конфесійний склад*: православні (85 %), римо-католики (6 %), протестанти (6 %).

Державний лад і вищі органи влади. Румунія — республіка. Главу держави (президента) обирають на 4 роки. Вищий законодавчий орган — двопалатні Національні збори (Палата депутатів — 343 і Сенат — 143) з 4-річним терміном повноважень. Чинна конституція прийнята 8 грудня 1991 р.

Державні символи. *Прапор* — полотнище з трьох вертикальних смуг червоного, жовтого та синього кольорів. *Герб* — геральдичний щит із зображенням орла, який у дзьобі тримає хрест, у кігтях — шаблю і скипетр. На його грудях — композиція з п'яти гербів історичних румунських областей (Волощина, Молдова, Трансильванія, Добруджа і Банат). *Гімн* — “Прокинься, румун” (муз. А. Панна, сл. А. Мурешіану). *Державна мова* — румунська.

Адміністративно-територіально країна поділена на 40 округів і 1 муніципалітет.

Загальнодержавні свята: 1 грудня (Річниця об'єднання у 1918 р.). *Грошова одиниця* — румунський лей = 100 бані. *Інтернет-домен* — .ro. *Міжнародний телефонний код* — + 40. *Міжнародний штриховий код* (країна — виробник товару) — 594. *Часовий пояс* — UTC + 2 (+ 3).

Політичний розвиток. Процес повалення тоталітарного режиму в Румунії вирізнявся стихійністю і мав драматичні наслідки. Блискavicні зміни в країні стали несподіванкою для владної еліти. Їх започаткувала мирна демонстрація 15 грудня 1989 р. в Тимішоари, спрямована на захист місцевого кальвіністського пастора угорця Л. Тьокеші. Тоді вперше прозвучали антидиктаторські гасла. Жорстока розправа з демонстрантами призвела до людських жертв. З Тимішоари заворушення перекинулися на Бухарест, де зав'язалися бої між повстанцями і урядовими силами, та інші центри країни. В студентському середовищі столиці 21 грудня 1989 р. прозвучали заклики до повалення диктатури. Наступного дня до мітингуючих приєдналися робітники та інтелігенція. Штабом повсталих став телевізійний центр. Н. Чаушеску з дружиною Єленою спробували втекти зі столиці на гелікоптері, але були затримані та після швидкоплинного “суду” розстріляні. Увечері 22 грудня 1989 р. в Бухаресті та деяких інших містах почалися локальні бої, які тривали три дні, загинуло близько тисячі людей. Загалом армія підтримала повсталих.

На характер посттоталітарних змін значною мірою впливала майже цілковита відсутність демократичних традицій у румунському суспільстві. Влада в країні перейшла до сформованого в ході революції Фронту національного порятунку (ФНП), куди ввійшли керівні діячі Компартії, котрі відмежувалися від колишнього режиму, військові, представники опозиції. Новий уряд на чолі з П. Романом, призначений 31 грудня 1989 р., був підконтрольний ФНП і розділяв його політичну програму. У січні 1990 р. ФНП утворив місцеві органи влади й управління.

Нове керівництво Румунії провело ряд кардинальних перетворень, розпустило колишні державні структури. 29 грудня 1989 р. була затверджена нова назва держави — *Республіка Румунія*. ФНП проголосив перехід до політичного плюралізму, перебудову народного господарства, дотримання прав і свобод особистості та національних

меншин. Програма передбачала проведення економічних реформ у шість етапів: надання повної свободи комерційній діяльності; лібералізація цін; відновлення приватної власності на землю; реприватизація державних підприємств; приватизація житлового фонду; забезпечення конвертованості національної валюти.

Виникло близько 90 політичних партій і громадських організацій. Компартія була оголошена поза законом, але згодом це рішення відмінили. Працівникам армії, міністерств закордонних і внутрішніх справ, суду, прокуратури було заборонено перебувати у будь-яких політичних партіях.

У лютому 1990 р. було створено Тимчасову раду національної єдності. Її сформували ФНП (50 % членів) і по три представники від інших політичних партій. За своєю суттю вона була румунським варіантом “круглого столу” і мала підготувати скликання Установчих зборів. Виданий нею декрет (18 березня 1990 р.) містив положення про форму держави (президентська республіка), спосіб вибору президента (загальні та прямі вибори), структуру парламенту (двопалатний), а також створення нових органів, зокрема Вищої ради національної оборони. Тобто після краху комуністичного режиму не йшлося про повернення до довоєнної державно-правової системи.

Опозиційні Тимчасовій раді національної єдності сили гуртувалися навколо двох об'єднань. Так, до Національного альянсу ввійшли 24 партії та понад 50 профспілок. Демократичний центр об'єднав 14 політичних партій і рухів. Уже з квітня розпочалося цілодобове блокування опозицією центру Бухареста.

У травневих парламентських виборах 1990 р. брало участь 88 політичних партій. Більшість мандатів (у Палаті депутатів — 263 з 396, у Сенаті — 92 з 119) здобув ФНП, який перед тим перетворився у політичну партію. До тих діячів “історичних партій”, які приїхали в основному із Заходу “навчати країну демократії”, населення ставилося насторожено. Другою політичною силою і опонентом правлячої партії став Демократичний союз угорців Румунії (відповідно 29 і 12 мандатів). Успіх останніх засвідчував: у країні існує політично організована й активна угорська національна меншина, яка готова боротися за свої права. Вона також заявила про себе як впливовий політичний чинник.

Президентом країни став Й. Ілієску (85 %), а уряд із представників ФНП очолив П. Роман. “Історичні” партії сформували позапарламентську опозицію і критикували уряд за його комуністичні методи правління. Політичне протистояння продовжувалося. Влітку 1990 р.

сутички на вулицях столиці спалахнули з новою силою. Дії правоохоронних органів були практично паралізовані. Уряд звернувся за підтримкою до шахтарів (10 тис.), які розгромили штаб-квартири опозиції. За таких умов у вересні Й. Ілієску зустрівся з опозиційними лідерами, але згоди сторони не досягли.

Економічна реформа, започаткована лібералізацією цін, викликала загострення соціальної напруги в суспільстві. У вересні 1992 р. страйки шахтарів і їх похід до столиці змусив піти у відставку прем'єр-міністра П. Романа, чий ринкові реформи призвели до зниження життєвого рівня населення. Відставка П. Романа завдала серйозного удару всьому процесу реформ. Новий кабінет міністрів Т. Стожолана продовжував здійснювати програму ринкових перетворень. Основними напрямками його діяльності були роздержавлення економіки та створення приватного сектору. Уряд розпочав велику приватизацію, земля стала об'єктом власності, її дозволялося продавати та передавати у спадщину.

Незважаючи на всі спроби влади збалансувати економічне становище, виробництво падало. Критична ситуація склалася з продуктами харчування. Румунія змушена була імпортувати не тільки зерно й картоплю, але навіть кукурудзу.

Розвиток партійної системи після ліквідації режиму Н. Чаушеску пройшов дві фази. У першій домінував ФНП, що скористався ореолом революційності та успадкував владні структури та майно Компартії. У квітні 1992 р. ФНП розколовся. Прихильники Й. Ілієску утворили Демократичний ФНП лівого спрямування. Молодші реформатори-технократи увійшли до партії з попередньою назвою, яку очолив П. Роман (пізніше вона була перетворена в Демократичну партію). Понад 10 партій, зокрема так звані історичні, на початку 1992 р. об'єдналися в опозиційну “Конвенцію за дотримання прав людини”. Згодом вона отримала назву “Демократична конвенція Румунії” (ДКР).

На президентських виборах 1992 р. переміг Й. Ілієску (62 %) і став першим всенародно обраним главою держави. Демократичний ФНП, хоч і виявився переможцем на вересневих виборах 1992 р. (28 %), не мав абсолютної більшості, а його позиції в парламенті залежали від підтримки націоналістичних і соціалістичних партій. Кабінет міністрів очолив його представник Н. Векерою. Демократичний ФНП сформував коаліційний уряд із кількома дрібними комуністичними й ультранаціоналістичними партіями, пообіцяв уповільнити економічні реформи, щоб уберегти населення від високої інфляції та безробіття. Було змінено саму концепцію економічних перетворень. Урядовці керувалися не стільки рекомендаціями західних експертів,

скільки практичним досвідом щодо подолання кризових ситуацій в країнах із розвинутими ринковими системами. Процес приватизації уповільнився, лібералізація перестала бути самоціллю, роль держави в економіці значно зросла. Це дало позитивні результати, і вже до 1995 р. економічне зростання сягнуло 9 %.

Парламентські вибори 1996 р. принесли перемогу опозиції: “Демократична конвенція” отримала 32 % голосів, а Партія соціальної демократії (ПСД, таку назву отримав у липні 1993 р. Демократичний ФНП) — 25 % голосів. Підсумки виборів засвідчили, що партії колишньої комуністичної номенклатури виявилися неспроможними здійснити проголошений ними курс ринкових перетворень. Зволікання влади зі структурною перебудовою та її нездатність порозумітися з міжнародними фінансовими інституціями поглибили економічну кризу. Чергове радикальне реформування економіки стало для країни новим ринковим шоком, зламало слабку макроекономічну рівновагу, досягнуто в попередні роки.

На президентських виборах 1996 р. переміг лідер опозиційної Демократичної конвенції Еміль Константінеску (54,4 %). Таким чином, результати парламентських і президентських виборів 1996 р. спричинили різку зміну політичного ландшафту країни і влади. Характерно, що в цей час у ряді інших країн (Болгарії, Польщі, Угорщині) влада перейшла від праворадикальних партій назад до комуністів-реформаторів, що перефарбувалися в соціал-демократів.

Внутрішню політику уряду Е. Константінеску визначала низка заходів, спрямованих на рішучий розрив із комуністичним і націоналістичним минулим. Він відмовився від монархізму, якого дотримувалася більшість його однопартійців по Націонал-цараністській Християнській і Демократичній партії (НЦХДП входила до складу “Демократичної конвенції”).

Водночас причиною суспільної напруги стала недостатня правова захищеність національних меншин. Боротьбу за автономію продовжували, передусім, угорці й цигани, німці ж воліли покидати країну і переселялися до Німеччини. В національному питанні основною проблемою виявилася угорська меншина. З декількох мільйонів циган (оцінки щодо їх чисельності значно розходяться, коливаючись від 2 до 4 млн) більшість не мала роботи, більше половини з них були неграмотні. Націоналістичні партії заявляли про свою мету відродити велич Румунії шляхом “остаточного врегулювання” питань, пов’язаних з циганами, євреями та іншими нацменшинами. Тому уряд погодився на співпрацю з лідерами угорської меншини, цей факт румунські націоналісти кваліфікували як “зраду Батьківщини”.

Об’єднання з Бессарабією все ж залишалось, на думку нового президента, національним історичним ідеалом Румунії, але могло здійснитися лише за вільного волевиявлення народів обох країн.

Новий уряд звинуватив своїх попередників у прихильності до комуністичних методів правління і повторно вдався до “шокової терапії”. Надмірна лібералізація викликала макроекономічну дестабілізацію і новий спад економіки. До 1999 р. обсяг промислового виробництва знизився майже на 10 %, різко скоротилися інвестиції, інфляція зросла до 55 %. Рівень життя погіршився втричі порівняно з 1989 р. Зовнішній державний борг на кінець 1999 р. сягав майже 8 млрд дол. Інфляція становила 55 %. Для сільського господарства 1999 р. був найгіршим у тому десятилітті.

У такій суспільній атмосфері країну офіційно відвідав колишній король Міхай (уперше він побував у Румунії в березні 1992 р. з приватним візитом), якому новий уряд відновив громадянство. Правляча еліта сподівалася використати його споріднення з монаршими дворами Європи для прискорення прийому Румунії до Євросоюзу і НАТО.

Непроста економічна ситуація спричинила масові виступи в листопаді 1999 р. Протести почалися в Яссах, де 20 листопада на вулиці міста вийшов кількатисячний некерований натовп. Через кілька днів п’ятитисячна колона демонстрантів пройшла вулицями Бухареста. Там демонстранти вже були організованіші. Навіть спробували захопити урядову резиденцію, однак поліція відтіснила демонстрантів із площі.

На листопадових (2000) парламентських виборах “Демократична конвенція” зазнала нищівної поразки, не отримавши жодного мандата. Парламентськими тоді стали ПСД (220 мандатів з 485), ультраправа націоналістична партія “За велику Румунію” (121), Демократична партія (44), Націонал-ліберальна партія (43) і Демократичний союз угорців Румунії (39). Оскільки ПСД не мала абсолютної більшості, для формування уряду їй необхідна була підтримка інших депутатів. Побоюючись підірвати свою репутацію, Й. Ілієску відкинув будь-яку можливість угоди з ультранационалістами. ПСД оголосила про утворення одноколірного кабінету меншості та закликала його підтримати три інші партії з демократичної опозиції.

Непростими виявилися президентські вибори. Результати першого туру (26 листопада) дещо шокували суспільство: Й. Ілієску набрав 36,6 % голосів, а В. Тудор — 28,5 %. Керівники практично всіх політичних партій, патріарх Румунської православної церкви Феоктист і экс-монарх Міхай закликали виборців віддати голоси Й. Ілієску,

оскільки в іншому випадку могла загальмуватися інтеграція Румунії до євроатлантичних структур. Як наслідок, у другому турі (10 грудня 2000 р.) лідер ПСД Й. Ілієску став главою держави (66,83 %). Різке зростання популярності правих радикалів стурбувало багатьох у країні та за рубежом. Особливо насторожило, що за В. Тудора голосувала молодь, тоді як головною опорою Й. Ілієску був в основному літній, незаможний електорат.

Новий уряд, який очолив юрист Адріан Настасе, розпочав роботу 29 грудня 2000 р. Уряд і профспілки підписали 19 лютого 2001 р. так званий соціальний пакт, що передбачав трирічний мораторій на будь-які акції протесту синдикатів. Зі свого боку влада зобов'язалася зберегти рівень інфляції в рамках 27 %, забезпечити чотиривідсоткове зростання ВВП, понизити безробіття до 10 %, збільшити реальну зарплату (на 4 %), поквартально індексувати пенсії тощо.

28 листопада 2004 р. у країні відбулися парламентські та президентські вибори. На виборчі дільниці прийшло майже 60 % громадян з правом голосу. Найбільше місць у двопалатному парламенті здобула Соціал-демократична партія — 36,6 %. Опозиція в особі Ліберально-демократичного союзу набрала 31,8 %. Третью парламентською партією стала “За велику Румунію” — 13 %. Значною політичною силою у парламенті виявилися етнічні угорці — 6 %. Уряд сформував Келіна Попеску-Терічану, представник Національно-ліберальної партії, яка створила парламентську коаліцію з соціал-демократами.

Вибори глави держави показали розходження у політичних симпатіях серед регіонів країни. Мешканці південно-східної частини голосували за провладного кандидата, прем'єр-міністра А. Настасе. Президентом став кандидат від опозиції, представник правоцентристського блоку “Справедливість і правда” Траян Басеску (51,5 %). Проте від початку намітилося протистояння між главою держави і прем'єр-міністром К. Попеску-Терічану, якого підтримала парламентська більшість. У квітні 2007 р. ліва опозиція в парламенті звинуватила президента в зловживанні владою, порушенні конституції, корупції, розпалюванні конфліктів між політичними силами і 332 голосами проти 108 усунула його з посади. Проте на травневому референдумі 74 % виборців висловилися за підтримку дій президента.

Парламентські вибори в листопаді 2008 р. зафіксували нову розстановку політичних сил. Цього разу провідні позиції посіли коаліція Соціал-демократичної й Консервативної партій (33,09 %) і Демократично-ліберальної партії (32,36 %). Урядова Націонал-ліберальна партія набрала трохи більше ніж 18 %. Демократичний союз угорців, що відображає інтереси угорської національної меншини, отримав

майже 7 %, а націоналістично орієнтована партія “Велика Румунія” не змогла подолати п'ятивідсоткового бар'єра й до парламенту не потрапила. Кабінет міністрів сформував представник Демократично-ліберальної партії Теодор Столожан.

Суспільна напруженість у країні спостерігалася під час президентських виборів наприкінці 2009 р. За результатами першого туру, в якому змагалися 12 кандидатів, перемогли чинний президент Т. Басеску (32,44 %) і лідер соціал-демократів М. Джоане (31,15 %). Голосували тоді 54,37 % виборців. У другому турі за явки 57,9 % виборців за Т. Басеску проголосувало 50,33 %. М. Джоане опротестував ці результати в суді. Перерахунок голосів підтвердив перемогу Т. Басеску, який 22 грудня 2009 р. склав офіційну присягу.

Результати президентських виборів завершили урядову кризу в країні. Новий коаліційний уряд (Демократично-ліберальна партія і Демократичний союз угорців Румунії) знову очолив Е. Бок.

У січні — лютому 2012 р. по всій країні розгорнулися масові акції протесту проти прийнятих урядових заходів суворої економії. Зокрема, влада намагалася запровадити програму скорочення бюджетних витрат, у тому числі скоротивши ряд соціальних програм. На цьому тлі Е. Бок подав у відставку, а опозиція звинуватила президента в порушенні конституції, обмеженні у громадянських правах тощо. За таких умов парламент висловив главі держави недовіру і в липні 2012 р. був проведений референдум про його імпичмент. Повноваження Т. Басеску були припинені, а т. в. о. глави держави став голова Сенату і очільник Національної ліберальної партії Крін Антонеску. Проте референдум через низьку явку виборців (46,23 %) провалився. Однак 87,52 % тих, котрі з'явилися на виборчі дільниці, проголосували за недовіру чинному главі держави. На 9 грудня 2012 р. були призначені чергові парламентські вибори.

Економічна ситуація. Сучасна Румунія належить до індустріально-аграрних країн з перехідною економікою. Основними видами продукції є устаткування для нафтопромислів, електростанцій, цементних заводів, а також товарні вагони, автомашини, трактори, мотори, металообробні верстати й електротехнічні вироби. Важливою галуззю промисловості є хімічна, яка ґрунтується на значній власній сировинній базі. Серед пріоритетних галузей вирізняються видобувні. Особливе місце відводиться видобутку золота. Останнім часом у країні розвідано та розпочато експлуатацію великого родовища золота (його запаси становлять орієнтовно 250 т золота і 1500 т срібла).

Саме золотодобувні підприємства спричинили екологічну кризу, яка особливо висвітлила проблеми румунського суспільства: у 1998 р. сотні тонн токсичних відходів виробництва отруїли воду в Тисі та Дунаї.

Перші позитивні результати дали структурні реформи 1999—2000 рр. Розширилося дрібне та середнє підприємництво, створено спільні підприємства з іноземним капіталом (Південна Корея, Італія, Німеччина та ін.). Уряд стимулює фірми для модернізації технологій, підвищення конкурентоздатності через участь іноземних інвестицій тощо. За час реформ приватний сектор став переважаючим (60 % ВВП у 2005 р.). Провідна галузь сільського господарства — землеробство. У 2003 р. через сильну засуху країна отримала найнижчий врожай зерна за останні 50 років. За таких умов уряд прийняв програму відновлення галузі, створено додатковий бюджетний “Фонд розвитку сільського господарства”.

В економіці зайнято майже 5,5 млн працездатного населення. Безробіття в 2006—2008 рр. коливалося в межах 5—5,2 %. Майже 41 % усіх мешканців проживало за межею бідності (згідно з класифікацією Світового банку). Інфляція у 2001—2004 рр. становила 30—40 %. Основними рушіями економічного зростання залишаються експорт та інвестиції. За останні 10 років в економіку країни вкладено майже 80 млрд дол. Іноземні інвестиції за 2002—2006 рр. зросли майже до 5 млрд дол. Водночас інвестори орієнтувалися на свої ринки збуту. Вагоме місце відводиться вільним економічним зонам (Суліна, Константа, Джурджу, Браїла, Галаті), які були створені в 1995—1996 рр. З 2001 р. ВВП зростав у межах 4—4,4 %, що більше середнього в країнах Центрально-Східної Європи (3,1 %). У 2005 р. він дорівнював 183,1 млрд дол. (8258 дол. на душу населення), що становить близько 24 % від середнього показника по Євросоюзу. У 2006 р. він збільшився на 16 %. Зростання відбулося переважно за рахунок збільшення валової доданої вартості у промисловості та в будівництві. Частка послуг у ВВП становила 49,6 %, продукції промисловості — 23,9, сільського господарства — 8,1 та будівництва — 7 %.

Румунську економіку боляче зачепила фінансова криза 2008 р. У 2009 р. ВВП зменшився до 164 млрд дол. (7165 дол. на душу населення), а у 2010 р. — до 162 млрд дол. (7540 дол. на душу населення). Спостерігалася негативна тенденція щодо всіх макроекономічних показників. Інфляція у 2012 р. дорівнювала майже 5 %, безробіття порівняно з 2009 р. зросло і досягло 24 %.

Зовнішньоекономічні зв'язки зорієнтовані на країни ЄС, на котрі у 2006 р. припадало 67 % усього румунського експорту (Італія —

25 %, ФРН — 15,6 %, Франція — 7,6 % та ін.). Країни ЄС становили також основну географію імпорту (58 %), у тому числі Італія — 21 %, ФРН — 15 % і Франція — 6 %. Зовнішньоторговий баланс залишався від'ємним: у 2010 р. експорт становив 58 млрд дол., а імпорт — 67 млрд дол.

На 1 серпня 2011 р. загальний обсяг румунсько-українського товарообігу збільшився порівняно з попереднім роком удвічі і сягнув 1,4 млрд дол. з позитивним для Румунії сальдо.

Зовнішня політика. У міжнародних відносинах пріоритет надається США і державам Західної Європи, інтеграції в європейські та євроатлантичні структури. Румунія стала членом Ради Європи (вересень, 1993 р.), отримала статус асоційованого партнера Західноєвропейського союзу (травень, 1994 р.) й асоційованого члена Європейського Союзу (1995). На Гельсінському саміті ЄС (грудень, 1999 р.) Румунія була прийнята в другу групу кандидатів на вступ до цієї організації, а повноправним її членом стала в січні 2007 р. Якщо на інтеграційному шляху Румунії до ЄС превалювали економічні критерії, то в процесі зближення з НАТО на перше місце висувається політичний чинник. Румунія першою з центральноєвропейських країн приєдналася до натовської програми “Партнерство заради миру” (26 січня 1994 р.). У країні проведено військову реформу, спрямовану на модернізацію і реорганізацію армії.

Румунія підписала угоду з Європейською асоціацією вільної торгівлі (травень, 1993 р.), Центральноєвропейською асоціацією вільної торгівлі (квітень, 1997 р.), є учасницею Організації Чорноморського економічного співробітництва (червень, 1992 р.), створеної для підтримки взаємодії у сфері економіки, науки, технологій та охорони навколишнього середовища. У 1996 р. Румунія приєдналася до організації “Центральноєвропейська ініціатива”, заснованої в 1989 р. з метою регіонального політичного та економічного співробітництва.

Умови участі в цих організаціях змусили румунський уряд переглянути своє ставлення до сусідів, надати реального змісту правам національних меншин усередині країни. Каменем протиріччя для нормалізації румунсько-угорських відносин стало питання про статус угорської меншини в Трансильванії. Офіційний Будапешт ніколи повністю не визнавав приєднання Трансильванії до Румунії, праві угорські політики зробили спробу відродити ідею “Великої Угорщини”. Укладення широкомасштабного міждержавного договору між Угорщиною та Румунією стало можливим завдяки категоричній вимозі НАТО до держав-вступників урегулювати відносини із сусідами,

а також усвідомленню керівництвом обох країн нових геополітичних реалій у Європі. Таким чином, Угорщина визнала факт включення Трансильванії до складу Румунії. Важче давався адміністрації Е. Константінеску відхід від історичних стереотипів у східній політиці. У жовтні 1997 р. міждержавний договір підписано з Молдовою, за яким Румунія відмовилася від територіальних претензій до цієї країни. Такі заходи дали змогу Румунії в 2004 р. стати повноправним членом НАТО.

8 січня 1992 р. Румунія визнала незалежну Україну, а 1 лютого цього року встановила з нею дипломатичні відносини. 24 вересня 1992 р. в Бухаресті було відкрито Посольство України, а у 2001 р. Генеральне консульство в Сучаві. Відразу після встановлення дипломатичних відносин Генеральне консульство Румунії в Києві було трансформовано у Посольство Румунії в Україні. У Чернівцях та Одесі функціонують Генеральні консульства Румунії.

Двосторонні стосунки успадкували як позитивний, так і негативний багаж радянсько-румунських відносин часів тоталітаризму. Під час переговорів стосовно укладення міждержавного Договору між Україною і Румунією офіційний Бухарест намагався оскаржити юридичну чинність “Протоколу про уточнення проходження лінії радянсько-румунського кордону” від 1961 р. на тій підставі, що вони були силою нав’язані Румунії, і в такий спосіб обґрунтувати необхідність часткової зміни на свою користь існуючого українсько-румунського кордону. Праві румунські партії вимагали засудження у міждержавному Договорі пакту Молотова — Ріббентропа (1939) і передачі Румунії о. Зміїного. Зрештою, після тривалих переговорів, румунська сторона погодилася підтвердити ситуацію, за якою кордон з Україною визначався по лінії на момент розпаду СРСР. У Констанці 2 червня 1997 р. було підписано двосторонній *Договір про відносини добросусідства і співробітництва*. У документі визначалися порядок та принципи делімітації континентального шельфу Чорного моря і економічних зон між Україною та Румунією, оскільки до цього часу вони юридично не були розмежовані.

У 1998 р. українська сторона ініціювала створення інженерного батальйону “Тиса” за участю українських, румунських і угорських військових. У 2000 р. цю ініціативу підтримала Словаччина. Через два роки (листопад, 2002 р.) у Будапешті представники чотирьох держав підписали угоду про створення багатонаціонального інженерного батальйону. Українська частина — це 180 військовослужбовців і 60 одиниць інженерної техніки. Румунська частина — 180 військовиків, а словацька та угорська — по 90 військовиків. Основна мета

батальйону — оперативно реагувати на загрозу повеней, а також надавати ефективну допомогу внаслідок стихійних лих, які часто загрожують країнам Карпатського регіону.

Важливим кроком у розвитку румунсько-українських відносин стало підписання у Чернівцях Угоди про режим Державного кордону, співробітництво і взаємну допомогу з прикордонних питань (червень, 2003 р.). Угоду укладено на 10 років з автоматичним продовженням на наступний п’ятирічний термін. Сторони зобов’язалися забезпечувати права української меншини в Румунії і румунської — в Україні. Цим створено міжнародно-правові підвалини для подальшої розбудови добросусідської співпраці між двома державами і народами. Договірні-правова база українсько-румунських відносин охоплює понад 40 договорів, угод та конвенцій, які врегульовують двосторонні та багатосторонні зв’язки між Україною й Румунією у політичному, торговельно-економічному, науково-культурному, гуманітарному аспектах та інших галузях співробітництва.

На початку 2006 р. було створено спільну румунсько-українську президентську комісію для вирішення низки спірних питань. Зокрема, йшлося про відновлення Україною судноплавного каналу Дунай — Чорне море, делімітацію континентального шельфу, ситуацію з особливими економічними зонами обох країн у Чорному морі, спільні дії по залагодженню придністровського конфлікту.

Згідно з офіційними результатами загальнонаціонального перепису населення (березень 2002 р.) у Румунії проживає 61,4 тис. етнічних українців. Організаційно вони об’єднані в Союзі українців Румунії (1990) і Демократичному союзі українців Румунії (1996).

СЕРБІЯ

Територія і кордони. Республіка Сербія (Република Србија) — держава в північно-західній частині Балканського півострова. Крайні географічні точки: 44°48' пн. ш. і 26°28' сх. д. Межує з Угорщиною, Румунією, Болгарією, Македонією, Албанією, Чорногорією, Боснією і Герцеговиною та Хорватією. Площа — 88 412 км². Столиця — Белград (1,1 млн). Найбільші міста — Ніш (233 тис. осіб), Нові-Сад (215 тис.), Приштина (200 тис.), Крагуєвац (146 тис.).

Населення. В країні оціночно є 9,99 млн осіб. За офіційним переписом 2002 р. (без Косова і Метохії, де він не проводився) було 7,5 млн мешканців. З них сербів — 82,68 %, угорців — 3,91, боснійців — 1,82, циган — 1,44, югославен — 1,08, хорватів — 0,94, албанців — 0,82 % та ін. Щільність — 106 осіб на 1 км². Релігійно-конфесійно переважають християни (православні, римо-католики і протестанти) та мусульмани (суніти).

Державний лад і вищі органи влади. Сербія — парламентська республіка. Чинна конституція прийнята в 2006 р.). Законодавчий орган (Скупщина, 250 депутатів) обирається всенародно на 4 роки. Главу держави (президента) обирають всенародно на 5 років. Главу уряду (прем'єр-міністра) призначає президент і затверджує Скупщина.

Державні символи. Прапор — полотнище з трьох горизонтально розміщених рівних пропорційно смуг червоного,

голубого та білого кольорів. Герб (прийнятий 17 серпня 2004 р.) династії Обреновичів у вигляді двоголового орла зі щитом на грудях. Над головою орла розміщена корона Неманичів. Гімн — “Боже правди” (гімн королівської Сербії з незначно зміненим текстом). Державна мова — сербська на кириличній основі. У Воєводині як офіційні мови вживають угорську, словацьку, хорватську та русинську (українську). У Косові і Метохії використовують албанську мову.

Адміністративно-територіально поділена на 29 округів і територію Белграда. Своєю чергою, вони поділяються на менші одиниці — громади. Є два автономні краї: Косово і Метохія (адміністративний центр — Приштина) та Воєводина (адміністративний центр — Нові-Сад).

Національне свято — 5 червня (Проголошення незалежності у 2006 р.). **Грошова одиниця** — динар (RSD) = 100 пара. **Інтернет-домен** — .yu, .rs. **Міжнародний телефонний код** — + 381. **Міжнародний штриховий код** (країна — виробник товару) — 860. **Часовий пояс** — UTC + 1 (+ 2).

Суспільно-політичні процеси. Фактичний розпад СФРЮ припав на 1990 р. У країні швидко поширювались ідеї національного суверенітету й антикомунізму. Правлячий СКЮ перебував у глибокій кризі. На XIV з'їзді СКЮ (січень, 1990 р.) протиріччя в розвитку Федерації та суспільства спричинили відкрите зіткнення між керівництвом СКЮ та його республіканськими партійними організаціями, що поглибило державно-політичну дестабілізацію.

Навесні — влітку 1990 р. федеральний уряд А. Марковича намагався продовжити економічні реформи. З метою організації політичної підтримки свого курсу реформ А. Маркович спробував організувати новий суспільно-політичний рух — Союз реформаторських сил Югославії. Проте прагнення прем'єр-міністра зберегти реформовану Федерацію викликало критику в Словенії, Хорватії та Сербії. Лідери трьох республік уже мали власні програми перетворень. У липні 1990 р. Союз комуністів Сербії заявив про свій саморозпуск, і на його основі виникла Соціалістична партія Сербії.

Наприкінці вересня 1990 р. сербська Скупщина прийняла нову конституцію, яка проголосила Сербію унітарною державою: за країнами

Воеводина і Косово зберігались лише права територіальної автономії. На виборах до республіканської Скупщини перемогла Соціалістична партія, а її лідер С. Мілошевич став главою держави.

Парламентські вибори в республіках виявили нову розстановку політичних сил, між якими загострилась боротьба щодо питань про майбутній устрій країни. Водночас виявилася неподоланна відмінність поглядів між прибічниками збереження Федерації (Сербія і Чорногорія) та утворення Конфедерації (Словенія і Хорватія). Сербія більше за інші республіки втрачала від розпаду Федерації: позбавлялася безпосереднього виходу на захід, Белград — статусу єдиної столиці, а серби — домінуючої ролі серед інших народів. Особливою гостроти набула проблема національної єдності всіх сербів, у тому числі й тих, які проживали на території Хорватії, Боснії і Герцеговини.

Федерація опинилася на грані остаточного краху. Свідченням цього були незавершені економічні реформи, розрив господарських, фінансових і транспортних зв'язків між республіками, збройні конфлікти. Діяльність уряду А. Марковича була паралізована. Фактично не діяли Скупщина і Президія СФРЮ. Офіційно факт розпаду Югославської Федерації зафіксувала Гаазька міжнародна конференція (18—23 жовтня 1991 р.).

Як спадкоємиця колишньої Югославії, 27 квітня 1992 р. була утворена СРЮ. Провідні позиції у ній зайняла Сербія — республіка зі значно більшим економічним і людським потенціалом. Утворення нової югославської федерації вимагало оновлення структур влади, сформованих після травневих виборів 1992 р. У Скупщині СРЮ більшість депутатських місць отримали представники Сербської соціалістичної партії, Сербської радикальної партії та Демократичної партії соціалістів Чорногорії.

Першим президентом об'єднаної держави став Д. Чосич (обраний Скупщиною 15 червня 1992 р.). Союзний уряд очолив М. Панич (серб американо-американського походження, багатий підприємець; союзна Скупщина затвердила його кандидатуру, сподіваючись на поліпшення відносин зі США та скасування санкцій ООН. — *М. К.*). Обидва керівники намагалися проводити конструктивну політику, спрямовану на встановлення співробітництва з різними країнами й міжнародними організаціями, досягнення компромісу з урегулювання проблем балканських народів. Однак заява Д. Чосича про готовність СРЮ визнати повну незалежність колишніх югославських республік, інші сміливі ініціативи призвели до звільнення його з посади. Новим главою союзної держави став З. Лілич. Проте фактично ці функції перебрав президент

Сербії С. Мілошевич, який опинився на верхові владі ще в 1987 р. Він проводив усі важливі міжнародні переговори, представляв СРЮ за кордоном.

Восени 1992 р. чітко визначилося протистояння політичних сил, що об'єдналися навколо С. Мілошевича і лібералів (лідери — Д. Чосич і М. Панич). У ході підготовки дочасних загальних федеральних і республіканських виборів, намічених на грудень 1992 р., опозиція об'єдналася в демократичний блок (Демократичний рух Сербії), проте не змогла домовитися про єдиного кандидата на посаду президента. Передвиборний штаб демократів фактично очолив федеральний прем'єр-міністр.

Водночас завершилося організаційне оформлення різних політичних течій, що призвело до поляризації сил, між якими розпочалася запекла боротьба за владу. Сербський рух оновлення стрижневими визначив національні гасла і закликав сербів усіма можливими засобами боротися за так звану Велику Сербію (об'єднання всіх територій, заселених сербами), обіцяв відродити демократію, культурні традиції сербів, православну релігію, приватну власність і підприємництво. Лідер сербських радикалів Воїслав Шешель також виступав за Велику Сербію, закликав до встановлення міцної влади на всіх рівнях, проведення жорсткої політики щодо Заходу, розпуску всіх “зрадницьких партій” у країні. Д. Чосич пропагував демократичні реформи, помірковану політику у сфері міжнародних відносин, обережну зовнішню політику.

На грудневих виборах до сербської Скупщини (1992) перемогла Соціалістична партія (101 мандат). Потужними парламентськими силами стали Сербська радикальна партія (73 мандати) і Сербський рух оновлення (50 мандатів). На президентських виборах кандидатуру С. Мілошевича підтримали 58 %, а М. Панича — 34 % виборців. Це засвідчило, що населення СРЮ підтримало політичних діячів, які виступали з національних і антизахідних позицій.

У червні 1993 р. Скупщина СРЮ замінила главу держави — ним став соціаліст З. Лілич, підтриманий коаліцією сербських соціалістів і радикалів. Однак фактична влада концентрувалася в руках С. Мілошевича і правлячої Соціалістичної партії Сербії, які посилили тиск на опозицію, уособлену Сербським рухом оновлення.

Чергові парламентські вибори в Сербії (20 грудня 1993 р.) вкотре принесли перемогу соціалістам, які здобули половину місць (123 мандати). Президентом Сербії знову став С. Мілошевич. На цей раз у внутрішньополітичному житті відбувався процес консолідації

суспільства під гаслами націоналізму і сильної, майже диктаторської влади С. Мілошевича. Він зумів організувати міцну управлінську ієрархію в державі, згуртувати довкола себе дійових і впливових у сербському суспільстві постатей (політичних осіб, військових, керівників бізнес-структур тощо). Водночас у країні не було жодних проявів демократії: всі ключові важелі впливу контролювала команда С. Мілошевича, діяла загальна цензура, влада нав'язувала свою волюнтаристичну політику.

Було внесено істотні зміни до зовнішньої політики. Сербське керівництво почало проводити більш реалістичний курс, відмовилося від негайної реалізації гасла “Всі серби — в одній державі”, почало налагоджувати контакти з лідерами Хорватії, Хорвато-мусульманської федерації в Боснії і Герцеговині, представниками міжнародних організацій для розв'язання мирного питання про статус сербського населення в сусідніх державах. За таких умов Соціалістична партія змогла утримувати ключові позиції на всіх рівнях (перша політична поразка соціалістів сталася лише у 1996 р. на виборах до міських представництв у кількох великих містах).

У першій половині 1996 р. на політичній сцені СРЮ відбулося деяке перегрупування сил. Соціалісти сформували ліву коаліцію за участю партій “Югославські ліві” та “Нова демократія”. Опозиційні демократичні, реформістські партії (Демократична партія Сербії, “Сербський рух оновлення”, “Громадянський союз”) об'єдналися у блок “Єдність”. Крайні праві позиції посіла Сербська радикальна партія.

На листопадових виборах 1996 р. до союзної Скупщини балотувались 32 політичні партії та сім коаліцій. Найбільше голосів зібрала правляча коаліція лівих партій (64 мандати з 138). До парламенту потрапили також блок “Єдність” (22 мандати) і позаблокова Сербська радикальна партія (16 мандатів). На виборах до місцевих органів влади правляча коаліція перемогла в 75 % виборчих округів у провінції, але зазнала фіаско в Белграді та великих містах країни.

Невдовзі після виборів сербський Верховний суд з мотивів порушення виборчого законодавства анулював результати голосування в округах, де перемогла опозиція. У відповідь опозиція звинуватила уряд у зловживанні владою і вивела своїх прибічників на вулиці. Антиурядові демонстрації в Белграді та кількох містах тривали до січня 1997 р. Демонстранти вимагали визнання підсумків листопадових виборів, демократизації країни, економічних реформ, компромісної угоди з албанцями Косова. Країна переживала гостру політичну кризу. Від правлячої Соціалістичної партії Сербії дистанціювалася частина керівництва Чорногорії разом з прем'єр-міністром М. Джукановичом,

армії і Сербської православної церкви. Влада була змушена поступитись, а лідер Демократичної партії Сербії З. Джиндич став мером столиці.

Скупщина СРЮ на спільному засіданні обох палат 15 липня 1997 р. обрала С. Мілошевича союзним президентом СРЮ. Водночас був прийнятий пакет виборчих законів, на підставі яких восени цього ж року в Сербії відбулися парламентські та президентські вибори. До того часу блок “Єдність” практично розпався. За результатами виборів (21 вересня 1997 р.) до сербської Скупщини потрапили коаліція лівих сил, яку сформували Соціалістична партія Сербії, “Югославські ліві” і “Нова демократія” (44 %, 110 мандатів з 250), Сербська радикальна партія (32,8 %, 82 мандати), “Сербський рух оновлення” (18 %, 45 мандатів) та ще п'ять партій (разом 13 мандатів). Радикальна партія отримала 14 урядових портфелів (з 35), а її лідер В. Шешель став віцепрем'єром.

Перший тур президентських виборів відбувся 21 вересня 1997 р. за участю семи кандидатів. За відсутності єдності серед демократичних сил найбільше голосів отримали кандидат правлячої коаліції З. Лілич (37,7 %) та лідери Сербської радикальної партії В. Шешель (27,3 %) і “Сербського руху оновлення” В. Драшкович (20,1 %). Другий тур (5 жовтня 1997 р.) 12 опозиційних партій бойкотували, головувало лише 49 % виборців.

На повторних президентських виборах, які відбулися в грудні 1997 р., перемога дісталася соціалісту М. Мілутіновичу (60 % голосів), одному з найближчих соратників С. Мілошевича. Як міністр закордонних справ СРЮ він виступав за послідовне виконання Дейтонських угод, нормалізацію відносин із колишніми югославськими республіками та всіма суміжними з СРЮ державами.

Розігрування С. Мілошевичем національної карти на шляху до влади, авторитарні методи керівництва, небажання співпрацювати з провідними державами світу та його політична недалекоглядність призвели до широкомасштабної політичної кризи в країні, яка набула міжнародного резонансу. В лютому 1998 р. розпочалися збройні сутички між албанськими загонами та сербськими силами правопорядку, а згодом до активних дій підключилася сербська армія. Це викликало численні протести у світі та безпосереднє втручання НАТО навесні 1999 р. у внутрішні сербські справи. 73 дні натовські літаки бомбардували Белград та інші центри країни. У цьому протистоянні Сербія зазнала військово-політичної поразки, що прискорило крах режиму С. Мілошевича.

Незадоволення урядом набуло в суспільстві масового характеру, активізувала свою діяльність опозиція. На дочасних президентських виборах СРЮ 24 вересня 2000 р. фактично переміг кандидат блоку “Демократична опозиція Сербії” (18 партій) В. Коштуніца. Намагання влади сфальсифікувати результати на свою користь призвело до революційного вибуху. Перерахунок голосів, зроблений під тиском опозиції, показав, що В. Коштуніца набрав 50,24 %. Попередньому “переможцю” С. Мілошевичу дісталось лише 37,15 % (згодом він постав перед Гаазьким міжнародним судом; за його видачу сербська влада отримала 1,3 млрд дол., що мало суттєво покращити економіку країни).

В. Коштуніца став президентом у час складної політичної ситуації. Адже всі ключові посади займали соціалісти, прихильники і ставленики С. Мілошевича. Президентом Сербії надалі залишався М. Мілутінович. За таких умов розпочалися переговори про створення нового сербського уряду. Сторони досягли компромісу, і в жовтні парламент затвердив склад перехідного кабінету міністрів з представників Демократичної опозиції Сербії, “Сербського руху оновлення” і Соціалістичної партії. Одночасно було ухвалено провести у грудні 2000 р. дочасні вибори сербського президента (вони не проводилися).

Оскільки М. Мілутіновича звинувачували в причетності до геноциду над косовськими албанцями у 1999 р., він у січні 2003 р., після завершення терміну на посаді глави Сербії, добровільно прибув до Гааги на Міжнародний Суд. Президентські повноваження перебрала голова сербської Скупщини Н. Мічич. Убивство прем’єр-міністра З. Джінжича навесні 2003 р. загострило політичну ситуацію, в країні було запроваджено надзвичайний стан, заарештовано осіб, які займали ключові посади у державі (начальники служби безпеки, генштабу, військової розвідки, заступник головного прокурора, радники колишнього президента В. Коштуніци — всього 18 осіб). Чотири спроби президентських виборів завершилися провалом, оскільки на виборчі дільниці з’являлося менше половини виборців.

У листопаді Н. Мічич розпустила Скупщину і призначила нові вибори на 28 грудня 2003 р. З 19 партій та коаліцій, які виборювали мандати, лише 6 подолали 5 %-ний бар’єр. Найбільше голосів здобули Сербська радикальна (27,6 %) і Демократична (17,7 %) партії. Партії демократичної орієнтації (Демократична партія, “Сербський рух оновлення” і “Група 17 плюс”) разом мали 42 % голосів. Соціалісти набрали лише 7,6 % голосів. Важливим підсумком виборів стало те, що політичні сили, які прийшли до влади в жовтні 2000 р., зазнали поразки. З колишніх 18 політичних партій, що їх представляли,

до парламенту потрапила лише одна — Демократична партія. Крайні праві домоглися успіху через розчарованість урядовою політикою, незгодами в демократичному блоці, складне економічне та соціальне становище.

На такому політичному фоні помітно збільшилися шанси кандидата Сербської радикальної партії Т. Ніколича стати главою держави. Хоча листопадові вибори 2003 р. були визнані такими, що не відбулися (з’явилося менше половини виборців), Т. Ніколич отримав 46,2 % голосів. За наявних політичних умов почала набувати певного резонансу ініціатива сербського короля в еміграції Олександра Карагеоргієвича, який висловився за відновлення в країні конституційної монархії. Цю ідею підтримав патріарх Сербської православної церкви Павло, але вона не набула подальшого розвитку.

У лютому 2004 р. сербська Скупщина відмінила закон про обов’язкову 50 %-ну явку виборців під час голосування. Обраним главою держави мав вважатися той претендент, що набрав абсолютну більшість голосів. На таких умовах і проходили у червні 2004 р. четверті президентські вибори за участю 15 кандидатів. За результатами другого туру (27 червня) президентом Сербії став Б. Тадич (53,7 % за 49 %-ної явки виборців).

Значний суспільний резонанс мав жовтневий референдум 2006 р. стосовно нової конституції. Її текст парламент одногосно затвердив 1 жовтня і виніс на всенародне обговорення. Цей проект був результатом компромісу між основними політичними партіями. Зокрема, в першій статті Сербія визначається як держава сербського народу і всіх її громадян, а Косово — як інтегральна частина Сербії з фундаментальною автономією. Конституція також зафіксувала самоврядування для Воєводини. У референдумі взяли участь 54,91 % виборців, з-поміж яких нову конституцію підтримали 53,04 %. Мешканці Косова й Метохії референдум проігнорували, а у Воєводині голосувало лише 45,9 % виборців.

У січні — лютому 2008 р. Сербія вкотре обирала президента. Із дев’яти кандидатів до другого туру потрапили чинний глава держави Б. Тадич (35,39 %) і його давній політичний опонент, лідер Сербської радикальної партії Т. Ніколич (39,99 %). Підсумки другого туру принесли перемогу Б. Тадичу — 50,31 % голосів. Одразу після оголошення результатів переможець закликав до відновлення державної єдності.

У суспільно-політичному житті країни помітною подією стали парламентські вибори в січні 2007 р. Голосувало 60,49 % виборців. На 250 місць у законодавчому органі претендували 20 політичних

сил, але 5 % -ний бар'єр подолали лише 6. Відносним переможцем стала *Сербська радикальна партія* (лідери — В. Шешель і Т. Ніколич), яка отримала 28,59 % і 81 мандат. Дещо меншу підтримку (22,71 % і 64 мандати) мала Демократична партія (лідер — Б. Тадич). Як третя потужна політична сила до парламенту пройшла коаліція *“Демократична партія Сербії — “Нова Сербія”* (лідер — В. Коштуніца), за яку проголосувало 16,55 % (47 мандатів). Парламентськими стали також *“Група 17 плюс”* (6,82 % і 19 мандатів), *Соціалістична партія Сербії* (5,64 і 16 мандатів) та блок у складі Ліберально-демократичної партії, Громадянського союзу Сербії, Соціал-демократичного союзу і Ліги соціал-демократів Воєводини (5,31 % і 15 мандатів). П'ять політичних сил, що представляли національні меншини, хоч і не здолали визначений бар'єр, отримали зарезервовані для них місця: Союз угорців Воєводини (1,3 % і 3 мандати), Коаліція за Санджак (0,84 % і 2 мандати), Союз циган Сербії і Коаліція албанців Прешовської долини (по 0,42 % і по 1 мандату) та Циганська партія (0,36 % і 1 мандат).

Тривалий час новий парламент не міг утворити більшість і сформував уряд. Лише у травні 2007 р. вдалося подолати політичну кризу, і правлячу коаліцію сформували *Демократична партія, Демократична партія — “Нова Сербія”* і партія *“Група 17 плюс”*. Уряд очолив В. Коштуніца. Серед його пріоритетних завдань є поновлення припинених переговорів про відносини Сербії з ЄС (вони були перервані у 2006 р. через відмову офіційного Белграда видати гаазькому Міжнародному Суду одного з лідерів боснійських сербів Р. Младича. — М. К.).

Дочасні парламентські вибори у травні 2008 р. відбулися за участю 10 політичних сил. Голосувало 61,33 % виборців. Перемогла пропрезидентська коаліція *“За європейську Сербію”* — 38,42 % (102 мандати). Сербська радикальна партія (лідер — В. Шешель) отримала 29,46 % голосів і 78 мандатів. Статус парламентських отримали також Демократична партія Сербії — *“Нова Сербія”* (лідер — В. Коштуніца) — 11,62 % і 30 мандатів, Соціалістична партія Сербії — Партія об'єднаних пенсіонерів Сербії — *“Єдина Сербія”* (7,58 % і 20 мандатів) і Ліберально-демократична партія (лідер — Ц. Йованович) — 5,24 % і 13 мандатів, Угорська коаліція (лідер — І. Пастор) — 1,81 % і 4 мандати, *“Боснійський список за європейський Санджак”* (лідер — С. Углянин) — 0,92 % і 2 мандати, Коаліція албанців з Прешовської долини — 0,41 % і 1 мандат.

Певний суспільний резонанс мала адміністративно-територіальна реформа, проведена в липні 2009 р., за якою країна була поділена на сім регіонів: Воєводина, Белград, Західний регіон, Східний регіон,

Центральний регіон, Південний регіон, Косово і Метохія. Зберігся й поділ на попередні 29 округів і столицю Белград.

У квітні 2011 р. президент Б. Тадич вирішив політично зманеврувати і подав у відставку. Тим самим ініціював проведення дочасних виборів. Він виходив з того, що його знову оберуть главою держави, і цим сприятиме успіху очолюваної ним партії. Адже для продовження реформаторсько проєвропейської політики йому було потрібно забезпечити більшість у парламенті. Центральною темою в передвиборній кампанії був процес євроінтеграції країни. Правляча коаліція, котру очолювала лівоцентристська Демократична партія, намагалася запевнити виборців, що вона є єдиним гарантом успішного продовження цього процесу. За євроінтеграцію виступала й правоцентристська Сербська прогресивна партія Томіслава Ніколича, але в неї були жорсткіші позиції щодо Косова.

6 травня 2012 р. в країні одночасно були проведені президентські, парламентські та місцеві вибори. На виборах глави держави в другому турі неочікувану перемогу здобув лідер сербської націоналістичної Прогресивної партії Томіслав Ніколич. З невеликим розривом (3 %) він випередив Б. Тадича.

У парламентських виборах взяло участь 18 політичних сил. Голосувало 57,77 % виборців. Жодна партія не набрала голосів для створення самостійного уряду. Найбільшу підтримку мала коаліція демократичних сил *“За Сербію”* (Прогресивна партія, Соціал-демократична партія Сербії, Союз соціал-демократів Воєводини, Партія зелених, Демократичний союз хорватів у Воєводині і Християнсько-демократичної партії Сербії та ін.) — 24,04 % і 73 мандати, *“Вибір для кращого життя”* (22,11 % і 67 мандатів) та блок Івіца Дачич (Соціалістична партія Сербії, Партія об'єднаних пенсіонерів Сербії, *“Єдина Сербія”*) — 14,53 % і 44 мандати. Демократична партія В. Коштуніци отримала 7 % і 21 мандат, коаліція *“Оборот”* (Ліберально-демократична партія, *“Сербський рух оновлення”*, Соціал-демократичний союз, *“Багаті Сербії”*, Партія Воєводини, Демократична партія Санджака, Зелена екологічна партія і Партія болгар від Сербії) — 6,52 % і 19 мандатів. Коаліція *“Організація об'єднаних регіонів Сербії”* (5,49 % і 16). За квотою мандати отримали Союз угорців Воєводини (5), Партія демократичних дій Санджака (2) та інші (3).

Проблема територіальної цілісності. Державність Косово. У другій половині 90-х років ХХ ст. серед головних внутрішніх проблем (модернізація економіки, вирішення соціальних питань і долі біженців) чи не найбільшюю лишалася косовська. Територія Косова

становить трохи більше 10,8 тис. км². Близько 1,9 млн мешканців 90 % налічують албанці. В адміністративному центрі Приштина мешкає трохи більше 108 тис. осіб. Сербська конституція 1990 р. надала краю територіальну та культурну автономію (право самостійного регулювання питання економічного розвитку, фінансів, культури, освіти, інформації, використання мови, здоров'я і соціального захисту тощо).

Конституція СРЮ 1992 р. гарантувала повну рівність усім громадянам незалежно від їхньої національності, мови, релігії, політичного або будь-якого іншого переконання. Проте албанські сепаратисти обрали формою своєї боротьби проти Сербії фактичну відмову від участі в житті держави. Після двох референдумів, парламентських і президентських виборів у 1992 р. Косово фактично почало розбудовувати власну державу зі своїми органами влади. Першим президентом Косова у травні 1992 р. став лідер албанського національного руху Ібрагім Ругова (24 травня 1992 р.). Згодом він кілька разів переобирався на цю посаду. Міжнародного визнання (за винятком Албанії) нове утворення не отримало.

Косовські албанці, не визнаючи сербської влади, бойкотували всі вибори, що проводилися в СРЮ і Сербії. Найбільший політичний вплив мав Демократичний союз Косова на чолі з І. Ругова. Ця політична організація, дотримуючись тактики ненасильницького опору, на початках прагнула до федералізації СРЮ і перетворення Косова на третю югославську республіку. Активізувалися й албанські рухи, які виступали за повну незалежність краю від Белграда, зокрема Армія визволення Косова. Її збройні сутички зі сербськими силами охорони порядку наприкінці лютого — на початку березня 1998 р. були особливо запеклими. Під впливом цих подій І. Ругова, переобраний у березні 1998 р. президентом, зажадав повної незалежності Косова і не погоджувався на розширення автономії краю.

Прагнучи уникнути подальшого кровопролиття та поширення конфлікту на сусідні країни, Міжнародна контактна група з колишньої Югославії у складі міністрів закордонних справ США, Франції, Великої Британії, Німеччини, Італії та Росії запропонувала конфліктуючим сторонам розпочати політичний діалог. За ініціативою С. Мілошевича 23 квітня 1998 р. відбувся референдум щодо міжнародного посередництва у вирішенні проблеми Косова. 95 % сербів, що взяли участь у голосуванні, відхилили таку можливість. Албанці ж референдум ігнорували.

28 жовтня 2000 р. у Косові відбулися чергові вибори. Сербі (10 % населення) їх бойкотували. Ці вибори засвідчили перемогу Демократичного союзу Косова (58 %). Армія визволення Косова набрала 27 %

голосів. Після виборів президент СРЮ В. Коштуніца заявив про готовність обговорити питання про незалежність краю з його лідером. Наступні вибори, які відбулися в листопаді 2001 р., підтвердили складну політичну ситуацію: знову перемогли Демократичний союз і Демократична партія (таку назву отримала Армія визволення Косова, лідер — Хашім Тачі). Цей склад парламенту президентом обрав І. Ругова. Оскільки після 1999 р. Косово було під протекторатом міжнародних сил, І. Ругова звернувся до них з проханням прискорити досягнення косовської незалежності. Водночас він гарантував, що впродовж трьох років парламент краю не буде порушувати питання про незалежність.

Починаючи з 1999 р., за участю міжнародних представників постійно проводилися переговори про остаточний політичний статус Косова, які практично не давали жодних позитивних результатів. На початку 2007 р. спеціальний представник ООН М. Ахтісаарі підготував план вирішення косовської проблеми. Він передбачав збереження єдиної території з власними символами державності (прапор, гімн) і правом на членство в міжнародних організаціях (ООН та ін.). Військові та поліцейні функції залишаться під контролем НАТО і ЄС. Окремий пункт плану забороняє можливість приєднання Косова до будь-якої держави (виключається можливість створення так званої Великої Албанії). Проте сербський представник на переговорах відкинув ці пропозиції. З 2001 р. на території краю найвищим правовим актом є Конституційні рамки, прийняті косовським парламентом. У 2007 р. була створена Конституційна комісія (15 албанців, 3 серби і 3 представники від інших національних меншин) для вироблення Основного Закону Косова.

Вибори в листопаді 2007 р. до вищих органів влади Косова принесли перемогу опозиційній на той час Демократичній партії Х. Тачі — жорсткого прихильника повної незалежності краю. Його політична сила отримала 34,3 % голосів. На другому місці (22,6 %) опинився Демократичний союз Косова, який очолював Фатмір Сейдіу.

Доленосним в історії Косова виявився 2008 р.: 7 січня ДПК і ДСК уклали коаліційну угоду, домовившись про перерозподіл урядових посад. Зокрема, за ДСК залишалася посада президента, а демократи очолювали парламент та уряд. У розвиток угоди 9 січня президентом країни був переобраний Ф. Сейдіу (вперше обраний у 2006 р., після смерті Ругови), а Х. Тачі очолив уряд. 17 лютого 2008 р. парламент краю проголосив повну державну незалежність, за яку проголосувало 109 депутатів зі 120; 11 депутатів від національних меншин були відсутні. У середині березня, після масових протестів прихильників

і противників незалежності Косова, значно загострилася ситуація. У районі Митровиці, населеної переважно сербами (майже 100 тис.), спалахнули заворушення, в яких понад сто людей отримали поранення різного ступеня тяжкості.

9 квітня 2008 р. парламент одноставно прийняв конституцію (набула чинності 15 червня), яка проголосила Косово світською республікою, незалежною, суверенною, демократичною, єдиною й неподільною державою. Державними мовами визнали албанську і сербську. Турецька, боснійська і циганська отримали статус службових мов. Прийняття конституції практично зафіксувало поділ Косова на албанську і сербську частини. 29 травня будівлю Європарламенту прикрасив прапор Косова. У відповідь на протести офіційних представників Сербії та Греції представник Європарламенту Дорис Пак заявила, що план із надання Косову незалежності підтримали дві третини європарламентаріїв. 12 червня був затверджений державний гімн “Європа” (муз. М. Менджікі) без тексту, в липні влада почала видавати паспорти громадянина Косова, а в січні 2009 р. уряд оголосив про створення власних збройних сил.

12 грудня 2010 р. у Косові відбулися дочасні парламентські вибори, на яких було обрано 120 депутатів, у тому числі за квотою по 10 від сербської та інших національних меншин. Голосувало 47,8 % виборців. Відносну більшість отримали Демократична партія Косова (32,11 % і 34 мандати) і Демократична ліга Косова (24,69 % і 27). Решту мандатів поділили між собою згідно набраних голосів радикальний рух “Самовизначення” (12,69 % і 14 мандатів), Союз за майбутнє Косово (11,04 % і 8 мандатів) та коаліція з семи партій (7,29 % і 8 мандатів), а також політичні сили, представлені за квотою національних меншин.

На листопад 2012 р. незалежність Косова визнали 96 держав із 193 країн — членів ООН, у тому числі 22 суб’єкти ЄС.

Економічні перетворення. Розпад СФРЮ, запровадження торгово-економічних санкцій проти СРЮ, значні витрати на підтримку боснійських і країнських сербів, придушення національного руху албанців Косова та інші чинники різко погіршили соціально-економічне становище в союзній державі. До грудня 1992 р. обсяг виробництва скоротився приблизно вдвічі, річна інфляція перевищила 7000 %, посилювалося соціальне розшарування. Програма економічної стабілізації, що розпочалася на початку 1994 р., була спрямована на досягнення фінансової стабілізації та припинення падіння виробництва. Запроваджено новий, конвертований динар (за фіксованого курсу прирівнювався до німецької марки). Було введено жорстку

систему стягування податків, зменшено витрати на охорону здоров’я, науку, освіту, армію тощо.

Наприкінці листопада 1995 р. уряд оприлюднив “Програму економічної стабілізації”, за якою обмежувалися адміністративні методи господарювання, а перевага надавалася ринковим механізмам, створювалися умови для іноземних інвестицій, запроваджувалися заходи щодо стабілізації динара тощо. Проте реалізація програми затрималася майже на рік, під час якого тривав спад виробництва та знижувався рівень життя населення.

Економічні реформи пошквалились навесні 1997 р. Сербська Скупщина прийняла низку законів (про приватизацію, іноземні інвестиції, засади податкової системи, митні тарифи, трудові відносини тощо), спрямованих на пристосування економічної системи до ринкових методів діяльності. ВВП має тенденцію до зростання, якщо у 2005 р. він становив 43,4 млрд дол. (4203 дол. на душу населення), то у 2006 р. ці показники були відповідно 54,3 млрд дол. і 7234 дол.

Економічна ситуація у 2008 р. залишалася стабільною і демонструвала позитивні тенденції розвитку. Рівень інфляції становив 11,7 %; ВВП зріс на 5,4 % порівняно зі 7 % у 2007 р. і дорівнював близько 33,86 млрд євро, що майже втричі перевищило показник 2001 р. (12,93 млрд євро). На душу населення припадало 4597 євро порівняно з 3946 євро у 2007 р. Обсяг залучених у сербську економіку іноземних інвестицій у 2006 р. досяг 3,5 млрд євро, у 2007 р. — 2,5, а у 2008 р. — 1,8 млрд євро. У 2008 р. найбільші прямі інвестиції надійшли з Нідерландів (529,4 млн дол.), Австрії — 434,68 млн дол., Італії — 410,23 млн дол., Словенії — 108,95 млн дол. За січень — березень 2009 р. обсяг залучених іноземних інвестицій — 805,8 млн дол., 63 % з якого — це інвестиції з Росії. У 2009 р. соціально-економічна ситуація зазнавала значного негативного впливу світової економічної кризи. Основні зусилля уряду були спрямовані на боротьбу з кризовими явищами. Спад відбувся у 22 промислових галузях, які виробляють 75 % сукупного обсягу продукції, тоді як незначне зростання спостерігалось лише в семи сферах. Найбільший вплив на різкий спад промислового виробництва мало подальше скорочення обсягів готової продукції в металургійній та хімічній галузях, будівництві, харчовій промисловості та автомобілебудуванні.

ВВП зменшився з 47,7 млрд дол. у 2008 р. до 38,4 млрд дол. у 2010 р. У 2011 р. він дорівнював 45 млрд дол.

За оцінками експертів, стара модель економічного розвитку Сербії вичерпала свої можливості, а для сталого економічного розвитку країни необхідно забезпечити надходження капітальних інвестицій,

нарощування сербського експорту, завершення реформування економіки з зосередженням на розвитку переробної промисловості та сільського господарства за суттєвого скорочення державних видатків.

Нова модель економічного зростання передбачає досягнення до 2020 р. таких основних макроекономічних індикаторів:

- щорічне зростання ВВП на рівні 5,5—5,8 % до 2015 р. з досягненням 7 % у 2020 р.;
- обсяг інвестицій у 2015 р. має дорівнювати 25 % ВВП;
- темпи зростання сербського експорту у 2014 р. мають становити 11 %;
- дефіцит держбюджету з нинішніх 5 % ВВП щорічно має скорочуватися на 1 %;
- державні субвенції надаватимуться переважно виробникам сільського господарства;
- пенсії зростатимуть відповідно до рівня інфляції;
- в інфраструктуру необхідно щорічно вкладати 2 млрд євро;
- продовження приватизації державних підприємств;
- прискорення розвитку переробної промисловості;
- забезпечення стабільного курсу національної валюти — динара;
- зростання ВВП на душу населення з 4030 дол. (2010 р.) до 8000 дол. (2020 р.).

Ключова роль у реалізації нової стратегії економічного розвитку Сербії належить державі, яка повинна забезпечити стабільне політико-економічне середовище, яке включає розв'язання косовського питання, подальшу інтеграцію та вступ до ЄС, підвищення рейтингу країни.

Зовнішня політика. З початку 1990-х років СРЮ була фактично ізольована світовою спільнотою. Її членство в міжнародних організаціях, включаючи ООН і ОБСЄ, було призупинено. Проте поступово держава нормалізувала відносини зі сусідами. Так, 8 квітня 1996 р. в Белграді була підписана угода про врегулювання відносин між СРЮ і Македонією та розвиток югославо-македонського співробітництва. У серпні того ж року президенти СРЮ і Республіки Хорватії підписали договір про взаємне визнання, кордони, встановлення дипломатичних відносин, розвиток економічних зв'язків. На початку листопада в Парижі С. Мілошевич і А. Ізетбегович підписали Спільну декларацію та домовилися про встановлення дипломатичних відносин на рівні посольств, скасування віз для своїх громадян, а також про сприяння економічному обміну, відновленню повітряних і залізничних зв'язків тощо.

Офіційний Белград відмовився від ідеї поділу Боснії і Герцеговини між Сербією й Хорватією. У вересні 2003 р., під час офіційного візиту хорватського президента Степана Месича до Сербії, він і президент Сербії та Чорногорії С. Марович взаємно вибачились за завдану шкоду (політичну, економічну, моральну) під час війни 1992—1995 рр. У листопаді цього року С. Марович аналогічно вибачився в Сараєві.

Нова влада взяла курс на інтеграцію в євроструктури, приєднання до натовської програми “Партнерство заради миру”. Проте одним з основних і найбільш болісних умов для просування Сербії на шляху до об'єднаної Європи є питання її співробітництва з Гаазьким трибуналом. Сербія досягла значних успіхів у реалізації свого європейського зовнішньополітичного курсу. Після довгих дискусій Брюссельський саміт 1 березня 2012 р. ухвалив надати Сербії офіційний статус кандидата на вступ до ЄС.

Визначальним чинником розвитку відносин України з Сербією протягом 90-х років ХХ ст. були міжнародні санкції, введені у травні 1992 р. внаслідок силових спроб створити на руїнах СФРЮ так звану Велику Сербію. Тому політичний діалог часто переривався, а чинні обмеження практично зводили нанівець всі спроби налагодити плідне політичне та економічне співробітництво. Активізація двосторонніх відносин відбулась напередодні мирного вирішення боснійського конфлікту. У серпні 1993 р. була підписана Угода про створення спільної українсько-югославської Комісії з питань розвитку торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва. Між двома державами 15 квітня 1994 р. було встановлено дипломатичні відносини. Але незабаром позитивні тенденції поступового налагодження конструктивного співробітництва були перекреслені загостренням косовської кризи. Верховна Рада України 2 липня 1999 р. прийняла Заяву “Про ситуацію в СРЮ” і дала згоду на направлення до Косова українського підрозділу в складі миротворчого контингенту.

Договірно-правова база двосторонніх відносин на початку 2012 р. опиралася на 73 діючі документи (4 міждержавних, 18 міжурядових, 23 міжвідомчих, 6 міжрегіональних угод, 10 меморандумів та 12 протоколів). Вони зафіксували ключові питання українсько-сербського співробітництва у політичній, торговельно-економічній та культурно-гуманітарній сферах.

Позитивні тенденції характерні для товарообігу між двома державами. У 2002 р. він досяг трохи більше 130 млн дол. За українськими даними товарообіг товарами і послугами між Україною та Сербією у першій половині 2012 р. становив 149,37 млн дол. (на 37,5 % менше відповідного показника за попередній рік). Це зменшення відбулося

через скорочення на 52 % українського експорту до Сербії. Він був на рівні 88,35 млн дол., а сербський імпорт — 61,02 млн дол. Українська сторона мала позитивне сальдо.

Серед українського експорту до Сербії найбільшу частку становили руди і шлаки (44,2 %), чорні метали (28,4 %), вироби з чорних металів (7,1 %), деревина і вироби з неї (5,3 %), папір та картон (3,3 %) та ін. З сербського імпорту переважали пластмаси і полімерні матеріали (33,4 %), насіння і плоди олійних рослин (9,3 %), електричні машини і устаткування (8 %), зернові культури (7,7 %), фармацевтична продукція (7,6 %), деревина і вироби з неї (6,4 %), котли, машини, апарати і механічні пристрої (4,9 %), каучук і гума (3,5 %) та ін.

СЛОВАЧЧИНА

Територія і кордони. Словацька Республіка (Slovenska Republika) — держава у центральній частині Європи. Географічно міститься в середніх широтах північної півкулі. Її крайні географічні координати — 47°44' і 49°37' пн. ш. та 16°50' і 22°34' сх. д. На вершині гори Крагуле (поблизу Кремниці) встановлено пам'ятний знак, який символізує місце знаходження географічного центру Європи. *Площа* — 49 035 км². Сучасні словацькі кордони простягаються на 1766,7 км², у т. ч. на сході з Україною (98 км), на півночі — з Польщею (597,5 км), на північному заході — з Чехією (265 км), на південному заході та півдні — з Австрією (127,2 км), на півдні — з Угорщиною (679 км). У міжнародних відносинах спірним залишається питання належності туристичної зони “Касарна”, яка з 1993 р. у складі Словаччини. *Столиця* — Братислава (452 тис. осіб). Найбільші міста: Кошице (245,2 тис.), Пряшів (95,8 тис.), Жиліна (87,8 тис.), Нітра (87,3 тис.), Банська Бистриця (84,3 тис.), Трнава (70,2 тис.), Тренчин (59,2 тис.), Бардейов (32 тис.).

Населення — близько 5,4 млн осіб (2011). Демографічна ситуація додатна, а середньорічний приріст на початку ХХІ ст. становив близько 0,12 %. У віковій структурі простежується тенденція до старіння: кількість осіб до 14 років зменшується, а тих, яким за 60 років, — збільшується. Середня тривалість життя — приблизно 74 роки. Титульна нація — словаки (80,7 %). Досить висока щільність заселеності — у середньому 109 осіб на 1 км² (без урахування Братислави,

де цей показник становить 975 осіб на 1 км²). Найбільша щільність у західній (115 осіб на 1 км²), а найменша (83 особи на 1 км²) — у центральній частині країни. Більшість мешканців християни, з яких римо-католики становлять близько 62,0 %.

Державний лад і вищі органи влади. Словацьчина — унітарна парламентська держава. Вищий законодавчий орган, однопалатна Національна рада (150 депутатів), формується на чотирирічний термін. Вибори відбуваються на багатопартійній основі. Політичній силі треба подолати 5 %-ний виборчий бар'єр, щоб потрапити в парламент. Право голосу має кожен громадянин, що досягнув 18-річного віку. Для здобуття парламентського мандата встановлений віковий ценз — 21 рік. Виконавчу владу здійснюють президент і уряд, який відповідальний перед парламентом. Президента обирають на п'ять років всенародно з громадян республіки, не молодших за 35 років. Чинна конституція прийнята 1 вересня 1992 р., зміни і доповнення до неї внесені у 1998—1999 рр. Вищий судовий орган — Конституційний суд. Його членів (13 суддів) затверджує президент.

Державні символи. Прапор — це полотнище, на якому нанесені три горизонтальні смуги однакових пропорцій білої, блакитної та червоної барв. Герб має форму щита раннього готичного періоду червоного кольору. У нижній частині герба — три пагорби синього кольору. На фоні середнього з них зображений подвійний сріблястий хрест. Герб розміщений на лівій половині прапора. Печатка відтворює герб, обрамлений написом “Словацька Республіка”. Гімн — перші дві строфи пісні “Над Татрами блискавки” (сл. Я. Матушка, 1844 р.). *Державна мова* — словацька.

Адміністративно-територіально країна поділена на вісім країв, які називаються за своїм центром (Братиславський, Трнавський, Нітранський, Тренчинський, Жилінський, Банськобистрицький, Пряшівський, Кошицький). Краї поділено на менші адміністративні одиниці — округи (79).

Загальнодержавні свята: День утворення Республіки (1 січня), Свято праці (1 травня), День перемоги над фашизмом

(8 травня), Свято святих Кирила і Мефодія (6 липня), Річниця Словацького національного повстання (29 серпня), День конституції (1 вересня). Святковими й вихідними днями визначені найбільші релігійні свята (Різдво, Великдень і Світлий понеділок, Успіння Богородиці, Всіх святих) та всі суботи і неділі. *Грошова одиниця* — євро. *Інтернет-домен* — .sk. *Міжнародний телефонний код* — + 421. *Міжнародний штриховий код* (країна — виробник товару) — 858. *Часовий пояс* — UTC + 1.

Суспільно-політичні процеси. Словацька Республіка (СР) як суверенна держава існує з 1 січня 1993 р. Першим її президентом парламент обрав М. Ковача. Перед політичними силами постало питання розбудови національної державності. Специфіку партійно-політичної структуризації країни в перші роки незалежності обумовлювали своєрідні соціально-політичні наслідки сповільнення політичних та економічних реформ. Унаслідок того, що стара соціальна структура була розвалена, а нова формувалася повільно, інтереси суспільства та соціальних груп, крім національно-патріотичної державницької ідеї, залишалися маловизначеними, ідейно-суперечливими. Більшість словацьких партійно-політичних сил мали еkleктичну ідейну платформу і спрощену внутрішню організаційну структуру. В країні не склалася характерна тримірна розстановка політичних сил: праві (консерватори), центристи (ліберали) і ліві (соціалізуючі). Провідні політичні сили постійно еволюціонізували та трансформувалися.

Партіями правого спрямування були “Християнсько-демократичний рух” і частково — *Словацька національна партія*. Лівий спектр представляли *Партія демократичної лівіці* та *соціал-демократи*. Ліберальний центр (“Демократична унія”) перебував на етапі становлення. Усі традиційні та новостворені партії проголошували себе поміркованими центристами. За таких умов Рух за демократичну Словацьчину намагався набути іміджу національно-соціально орієнтованої та політично всеохоплюючої організації.

Водночас виникли гострі суперечності між президентом і главою уряду щодо питань демократизації внутрішнього життя, економічних реформ та основних напрямів зовнішньої політики. У Русі за демократичну Словацьчину стався розкол, частина членів якого створила “Демократичну унію Словацьчини”. Від Християнсько-демократичного руху відокремилася національно орієнтована “Християнська соціальна унія”, а від *Словацької національної партії* — помірковані націоналісти.

У березні 1994 р. президент зумів об'єднати опозиційні сили у парламенті, які висловили недовіру урядові. За таких умов кабінет міністрів В. Мечіара подав у відставку. Новий уряд упродовж березня — жовтня 1994 р. очолював Й. Моравчик. Наприкінці вересня 1994 р. відбулися дострокові парламентські вибори, на яких найбільшу кількість голосів (35 % і 61 мандат) здобув Рух за демократичну Словаччину. Він разом із Словацькою національною партією (5,4 % і 9 мандатів) та Об'єднанням робітників Словаччини (7,3 % і 13 мандатів) утворив на початку листопада парламентську більшість. В опозиції опинилися соціал-демократи (18 мандатів), християнські демократи (17 мандатів), партія угорської меншини (17 мандатів) і демократи (15 мандатів), які не отримали жодних комітетів. За результатами цих виборів сформувалася нова (національна, ліва, популістська) правляча коаліція. Упродовж 1994—1995 рр. завершився проміжний етап партійно-політичної структуризації словацького суспільства і становлення нової політичної системи у країні.

Політичний реванш партій національного та популістського спрямування призвів до появи елементів авторитаризму й ігнорування демократичної парламентської опозиції. Рух за демократичну Словаччину інтенсивно еволюціонував у “партію вождя”. Політична відданість цій партії стала невід'ємною умовою отримання посади в державному апараті та багатьох сферах суспільного життя. Урядова коаліція не була ідейно близьким політичним союзом. Партнерів об'єднувала лише боротьба проти парламентської опозиції, розподіл місць у владних структурах та “політична приватизація”.

У стосунках між коаліційними партнерами часто застосовували методи відкритого шантажу та тиску. Домінування Руху за демократичну Словаччину сприяло формуванню авторитарного стилю правління В. Мечіара. Все це спричинило невдоволення значної частини суспільства. Опозиційні партії почали гуртуватися на платформі створення широкої антимечіарівської коаліції.

Водночас загострилися національні відносини, особливо на півдні країни, де компактно проживає угорська меншина. Вона активізувала свою діяльність особливо після того, як у 1995 р. парламент прийняв закон про словацьку державну мову.

У травні 1995 р. парламент голосував за відставку президента М. Ковача, але його супротивники не змогли набрати необхідних $\frac{3}{5}$ голосів. Повноваження президента закінчилися 2 березня 1998 р. На другий термін він не висував свою кандидатуру, і, згідно з конституцією, обов'язки глави держави тимчасово перебрав прем'єр-міністр В. Мечіар. Проте його авторитарний стиль керівництва викликав

шквал критики, зокрема й з боку західних держав, передусім членів Європейського Союзу. Обмеження демократичних свобод у країні спричинило навіть припинення переговорів щодо можливого вступу Словаччини у Євросоюз.

25—26 вересня 1998 р. у країні відбулися чергові вибори до Національної ради, у яких взяли участь 17 політичних партій. Опозиційні сили об'єдналися у *Словацьку демократичну коаліцію* (християнські демократи, Партія зелених, соціалісти, Словацька угорська партія, Партія громадянського порозуміння), яку очолив Мікулаш Дзюринда. Тоді була зафіксована висока громадська активність: проголосувало 84,24 % громадян. Результати виборів показали радикальну зміну в розстановці політичних сил. Об'єднана опозиція зуміла набрати 67,1 % і забезпечила собі 93 парламентських мандати із 150. Серед політичних партій мандати розподілилися так: *християнські демократи* (М. Дзюринда) — 26,3 % і 42 мандати; *Демократична партія (ліва)* — 14,6 % і 23 мандати; *Словацька угорська партія* — 9,1 % і 15 мандатів; *Партія громадянського порозуміння* (Р. Шустер) — 8,1 % і 13 мандатів; *Словацька національна партія* — 9 % і 14 мандатів. Словацька демократична коаліція разом з партіями демократичної лівиці та мадярської коаліції сформувала конституційну більшість. *Рух за демократичну Словаччину* хоч і залишився найсильнішою політичною силою (здобуті 27 % голосів забезпечили йому 43 місця в парламенті), до урядового кабінету не увійшов. 29 жовтня сформовано новий кабінет міністрів, який очолив М. Дзюринда. Цей уряд дещо активізував політичні та ринкові реформи.

Вибори президента не дали позитивного результату, що спричинило політичну кризу. Новий склад Національної ради у січні 1999 р. прийняв поправку до конституції про проведення прямих президентських виборів.

Зазнавши поразки на парламентських виборах у вересні 1998 р., В. Мечіар заявив про свій відхід із великої політики, але після того, як законодавчий орган ухвалив проведення прямих всенародних виборів глави держави, він вирішив балотуватися на цю посаду. Його опорою стала парламентська опозиція, передусім *Рух за демократичну Словаччину*, що набрав найбільшу кількість голосів (приблизно 500 тис. з 3 млн виборців). Вибори президента проходили у травні 1999 р. Основним опонентом В. Мечіара став кандидат урядової коаліції, голова *Партії громадянського порозуміння* Рудольф Шустер. Він переміг у другому турі, набравши 57 % голосів виборців.

Вибори президента зміцнили позиції парламентської більшості, а також посилили прозахідний курс країни у зовнішній політиці.

Уряд підтримав НАТО під час проведення воєнних дій проти Союзної Республіки Югославії, надавши свої аеродроми та транспортні комунікації. Президент і уряд взяли курс на завершення приватизації, прискорення інтеграції країни до європейських структур, широке залучення іноземних інвестицій для реструктуризації та модернізації економіки. До 2002 р. було виконано необхідні умови та створено сприятливий політичний фон для вступу Словацької республіки в НАТО і ЄС. Європейська комісія у жовтні 2002 р. у своєму річному звіті оцінила Словаччину як правову і демократичну державу. У листопаді її офіційно було запрошено в ЄС. У Словаччині 16—17 травня 2003 р. проходив референдум з приводу вступу до ЄС (за явки 52 % громадян позитивно висловилися 92 %).

У період між виборами 1998 і 2002 р. конфігурація партійної системи суттєво змінилася. Сили правоцентристів поповнилися Словацьким демократичним і християнським союзом (утворений на основі фракцій Словацької демократичної коаліції на початку 2000 р.). У 2001 р. медіа-магнат Павол Руско заснував партію “Альянс нового громадянина” (аббревіатура ANO по-словацьки означає “Так”). Лівоцентристською стала партія “Смер” (“Курс”), яку очолив Роберт Фіцо.

У вересні 2002 р. у країні відбулися чергові вибори до законодавчого органу. У них взяло участь 70,06 % громадян. Проте з 26 політичних партій та об'єднань лише сім стали парламентськими. На цей раз найбільше голосів здобув *Рух за демократичну Словаччину*, очолюваний В. Мечіаром (19,5 % і 36 мандатів). *Словацький демократичний і християнський союз* набрав 15,09 % та 28 мандатів. На третьому місці опинився “Смер” — 13,46 % і 25 мандатів. *Партія угорської коаліції* виборола 11,16 % і 20 мандатів. По 15 мандатів отримали “*Християнсько-демократичний рух*” (8,25 %) і “*Альянс нового громадянина*” (8,01 %). Уперше в історії Словацької Республіки досягнули успіху комуністи, які здобули 11 мандатів (6,32 %). Кабінет міністрів знову очолив М. Дзюринда, голова Словацького демократичного і християнського союзу. Перед новим урядом постали серйозні проблеми щодо проведення реформ соціальної політики, системи охорони здоров'я, освіти, пенсійного забезпечення, судочинства.

У квітні 2004 р. відбулися другі прямі президентські вибори. За посаду глави держави у першому турі змагалися 11 кандидатів (у тому числі Р. Шустер, колишній спікер парламенту І. Гашпарович і прем'єр-міністр В. Мечіар, міністр закордонних справ Е. Кукан та ін.). Проте жоден з них не набрав необхідної кількості голосів. Найбільшу підтримку мали В. Мечіар (32,7 %) та І. Гашпарович (22,3 %). Третім виявився проурядовий кандидат Е. Кукан. Одночасно з президентськими виборами проходив референдум з приводу дострокових парламент-

ських виборів. Його зініціювали профспілки та підтримали опозиційні сили. Однак цей референдум був зірваний, оскільки на виборчі дільниці з'явилося близько 40 % виборців.

Другий тур відбувся 18 квітня також за низької явки виборців (44 %). Він приніс перемогу І. Гашпаровичу, лідеру *Руху за демократію* — близько 1,794 млн, або 59,9 %. В. Мечіара, лідера *Руху за демократичну Словаччину*, найпотужнішої опозиційної сили, підтримали майже 722,3 тис. виборців, що становило 40,1 % усіх голосів. До речі, для проведення своєї виборчої кампанії І. Гашпарович витратив лише 100 тис. крон, а В. Мечіар — 500 тис. крон.

В останні роки помітно збільшився вплив Римо-католицької церкви у суспільному житті країни, зокрема у передвиборних перегонях. У вересні 2002 р. єпископи опублікували спільне пастирське послання щодо парламентських виборів. Висловлювалися вони за інтеграцію Словаччини до Євросоюзу, проти торгівлі в неділю тощо. Архієпископ Ян Сокол в особистому посланні закликав віруючих не голосувати за партії, котрими керують ліберали, атеїсти і колишні комуністи. Особливо дісталось “Смеру” й “Альянсу нового громадянина”, лідери яких дуже болісно сприйняли ці заклики і критику змісту передвиборних агіток.

Уряд М. Дзюринди у 2003—2005 рр. втілював жорсткі економічні реформи, внаслідок чого тимчасово погіршилося соціальне становище. Через службові зловживання посаду міністра фінансів змушений був залишити П. Руско. На початку 2006 р. урядову коаліцію покинули християнські демократи. Так вони не погодилися з прем'єр-міністром, який не висунув на обговорення питання про угоду з Ватиканом, за якою віруючі могли відмовлятися від виконання професійних обов'язків з огляду на свої переконання. У березні країною прокотилася хвиля протестів медичних працівників з приводу підписання нових контрактів про роботу.

За таких умов 17 червня 2006 р. відбулися позачергові вибори до Національної ради. На 150 парламентських мандатів претендувала 21 політична сила, представлена 2343 особами. Виборча активність була порівняно низькою — 54,67 %. Найбільшу підтримку здобула опозиційна “*Смер-соціал-демократія*” (29,4 % і 50 мандатів). Партія влади — *Словацький демократичний і християнський союз* опинилася на другому місці — 18,3 % (31 мандат). По 20 мандатів дістали *Словацька національна партія* (11,73 %) і *Партія угорської коаліції* (11,68 %). Парламентськими стали також *Народна партія — Рух за демократичну Словаччину* (8,79 % і 15 мандатів) та “*Християнсько-демократичний рух*” (8,31 % і 14 мандатів). Отже, право на

формування коаліційного уряду отримали лівоцентристи. Програма їхньої діяльності передбачає гнучкіші економічні реформи та звернення більшої уваги на вирішення соціальних питань.

У 2009 р. словаки обирали главу держави. Під час першого туру, 21 березня, жоден зі семи кандидатів не зміг заручитися необхідною для перемоги підтримкою виборців. Найбільшу довіру мали представник “Руку за демократію”, чинний президент Іван Гашпарович (46,71 %) і кандидат від правої парламентської опозиції Івета Радічова (38,05 %). Другий тур, який відбувся 4 квітня за участю 51,57 % виборців, приніс упевнену перемогу І. Гашпаровичу — 55,53 %.

“Смер-соціал-демократія” закріпив свій успіх на виборах до Європарламенту в червні 2009 р., де отримав 32,02 % і 5 мандатів. Перемогли також коаліція “Словацький демократичний і християнський союз — Демократична партія” (16,99 % і 2 мандати), Партія угорської коаліції (11,34 % і 2 мандати), “Християнсько-демократичний рух” (10,87 % і 2 мандати), Народна партія — Рух за демократію Словаччини (8,98 % і 1 мандат) та Словацька національна партія (5,56 % і 1 мандат).

Внутрішньополітична ситуація залишалася стабільною, що засвідчили результати парламентських виборів 12 червня 2010 р. Хоча їх переможцем став “Смер-соціал-демократія” (34,79 % голосів і 62 мандати), сформувати парламентську більшість ця політична сила не змогла і перейшла в опозицію. Правлячу коаліцію сформували консерватори “Словацький демократичний і християнський союз — Демократична партія” (15,42 % і 28 мандатів), праві ліберали “Свобода і солідарність” (12,14 % і 22 мандати), “Християнсько-демократичний рух” (8,52 % і 15 мандатів). В опозиції опинилися також партія захисту прав угорської меншини “Міст” (8,12 % і 14 мандатів) і націоналісти — Словацька національна партія (5,07 % і 9 мандатів). Виборча явка тоді становила 58,83 %.

Зразу ж після виборів розпочалася жорстка політична позиційна боротьба між коаліцією і опозицією. Політичну еліту звинувачували у підозрі в корупції. У жовтні 2011 р. у парламенті розгорнулася дискусія щодо фінансових ініціатив Євросоюзу, які обстоювала прем’єр-міністр І. Радічова. Вони мали посилити повноваження тих інституцій, які могли б забезпечити фінансову стабільність Європейського Союзу (у Словаччині цей пакет документів відомий під назвою “Євровал”). Парламент висловив недовіру прем’єр-міністру І. Радічовій, і були оголошені дострокові вибори. Вони відбулися 11 березня 2012 р. за участю 26 політичних сил, з них парламентськими стали лише 6. Голосувало 59,11 % виборців. Тепер переконливу перемогу

з результатом 44,41 % і 83 мандати здобула лівоцентристська опозиційна партія “Напряма — соціальна демократія” на чолі з Р. Фіцо. Християнсько-демократичний рух набрав 8,82 % і отримав 16 мандатів, “Звичайні люди та незалежні особистості” — 8,55 % і 16 мандатів, угорська партія “Міст” — 6,89 % і 13 мандатів, Словацька демократична та християнська унія/Демократична партія — 6,09 % і 11 мандатів, “Свобода і солідарність” — 5,88 % і 11 мандатів.

Такий склад парламенту схвалив програму уряду Р. Фіцо. У ній було визначено 10 ключових завдань, зокрема щодо державного бюджету, підтримки економічного зростання та цінової стабільності, зниження рівня безробіття, підвищення ефективності права та систематична ліквідація корупції на всіх рівнях суспільства, консолідація державної системи охорони здоров’я. Основним напрямом зовнішньої політики визначена політика добросусідських зв’язків, діалог з Чехією, Польщею, Австрією, Угорщиною та Україною. У червні 2012 р. був прийнятий закон про скасування депутатської недоторканності.

Національне питання і релігійно-конфесійна ситуація. У травні 2011 р. відбувся загальнодержавний перепис населення. За його результатами було 5 397 036 осіб, що на 17,55 тис. більше, ніж у 2001 р. У віковій структурі населення середня категорія (15—64 роки) має тенденцію до зростання. Також відбувається збільшення кількості старшого населення у віці від 65 років.

За національним складом словаки становили 4 352 775 (80,7 %), угорці — 458 467 (8,5 %), цигани, або роми — 105 738 (2,0 %), русини — 33 482 (0,6 %), чехи — 30 367 (0,6 %), українці — 7430 (0,1 %), німці — 4690, моравани — 3286, поляки — 3084, росіяни — 1997, болгари — 1051, хорвати — 1022, серби — 698, євреї — 631, інші — 9825. 392 318 осіб (7,5 %) не визначилися з національністю.

Дані перепису засвідчують: число українців скоротилося на фоні збільшення кількості русинів, які до перепису населення 1991 р. зараховувалися до одної етнічної спільноти — русини-українці.

Був визначений також склад населення за рідною мовою: словацька — 4 240 453 (78,6 %), угорська — 508 714 (9,4 %), ромська — 122 518 (2,3 %), русинська — 55 469 (1,0 %), чеська — 35 216 (0,7 %), українська — 5689 (0,1 %), німецька — 5186 (0,1 %), польська — 3119 (0,1 %), хорватська — 1234, ідиш — 460, болгарська — 132, інші — 418 846 (7,8 %).

Отже, майже 13 % становлять національні меншини. Національна політика словацької влади ґрунтується на трьох принципах: юридичне забезпечення прав громадян усіх національностей; сприяння

культурному розвитку національних меншин; розвиток освіти національними мовами. Фактична ж складність проблеми у глибокому внутрішньому конфлікті. Партії і лідери, що представляють національну більшість, свої зусилля спрямовують на створення словацької політичної нації. Водночас етнічні меншини намагаються зберегти свою ідентичність і максимально захиститися від майбутніх асиміляційних процесів.

Найбільшою і політично найорганізованішою є угорська меншина, яка компактно проживає на півдні країни. Її національні і суспільні інтереси представляє ряд політичних організацій, більшість яких об'єднана в Угорську коаліцію. Найчисленнішим у ній є Угорський християнсько-демократичний рух, який досяг значних успіхів у розвитку освіти національною мовою, у забезпеченні належних умов для культурного та соціального розвитку. Однак приводом до конфліктів з офіційною Братиславою залишається нереалізоване питання територіальної автономії. Вперше воно офіційно прозвучало у словацькому парламенті 9 жовтня 1993 р.

Другими за чисельністю є цигани (роми), які статус національної меншини здобули у 1990 р. Однак вони політично не організовані і становлять сьогодні найбільшу проблему для словацького уряду. Під час останнього перепису більшість циган не ідентифікували себе з власним етносом.

Новим чинником у національному питанні на словацькій політичній арені стала чеська меншина. Проте чехи не мають компактного місця проживання і зосереджені передусім у великих містах.

Майже 25 % словацької території заселяють етнічні українці, які ідентифікують себе русинами і українцями. У Словаччині їх офіційно вважають представниками різних націй. Відповідно, існують два конкуруючі центри національної діяльності: Союз русинів-українців Словаччини та Русинське відродження. Вони мають національні культурно-просвітні організації, школи. Останніми роками ці установи практично не одержували урядової допомоги, їм скоротили ефірний час на державному радіо. В національних школах (20) усі предмети, крім рідної мови і музики, викладають по-словацьки. Так проводиться цілеспрямована асиміляція українців. Національні меншини становлять німці, поляки та ін.

Законом про мови (1999) дозволено офіційно вживати мову національних меншин у тих населених пунктах, де частка меншин від загальної кількості жителів сягає понад 20 %, а згідно зі схваленими у 2011 р. доповненнями до закону, мову національних меншин можна офіційно вживати і в тих населених пунктах, де частка меншин

перевищить 15 відсотків. Таким чином, у Словаччині офіційно можна вживати угорську мову у 512 населених пунктах, а також русинську (68), ромську (57), українську (18), німецьку (1). Своєю рідною мовою у побуті послуговується 2775 українців.

У країні дозволена діяльність двох релігій (християнської та іудейської) і 15 християнських конфесій: римо-католицька, старокатолицька, греко-католицька, православна, чехословацька гуситська, реформаторська, апостольська, віри євангельської, адвентистів сьомого дня, братська, християнське зібрання, євангельська аугсбурзька, євангельська методична, свідки Єгови.

31 жовтня 2000 р. був прийнятий закон “Про свободу релігії”. Відносини між державою і католицькою (Римо-католицькою і Греко-католицькою) церквою врегульовані Конкордатом (листопад 2000). Договір безстроковий, і змінити його можна лише за згоди обох сторін. Відповідно до його статей католицькі церковні свята є вихідними днями, а шлюб, укладений у костелі чи церкві, — дійсний. Відносини з іншими конфесійними громадами врегульовані у 2001 р. спеціальними двосторонніми договорами. Держава повністю фінансує з бюджету утримання священників і значну частину церковних витрат.

За релігійно конфесійним складом найбільше було римо-католиків — 3 347 277 (62,0 %). Решта — це лютерани — 316 250 (5,9 %), греко-католики — 206 871 (3,8 %), кальвіністи — 98 797 (1,8 %), православні — 49 133 (0,9 %), свідки Єгови — 17 222 (0,3 %), інші — 594 777 (11,5 %). 725 362 особи (13,4 %) назвали себе атеїстами.

У жовтні 1994 р. на території Словаччини проведена перша канонізація: святим було проголошено великоморавського князя Ростислава, в роки правління якого слов'янська мова стала мовою св. Літургії. У листопаді 2001 р. у Римі першим словацьким святим був беатифікований українець — греко-католицький єпископ П. Гойдич.

Економічні перетворення. Зі здобуттям незалежності Словацька Республіка постала перед проблемою подолання технологічного відставання від інших промислово розвинутих європейських держав. Країна мала близько 3,3 млрд дол. зовнішнього боргу (30 % усієї заборгованості колишньої Чехословаччини). У 1999 р. між Словацькою і Чеською республіками був укладений договір про остаточний поділ майна колишньої Федерації, за яким країна дістала 4,5 т золота.

Перший рік існування незалежної Словацької Республіки виявився несприятливим для економіки. Розрив колись єдиного з Чехією ринку, розладнані економічні зв'язки, спад виробництва призвели до зниження валового внутрішнього продукту, росту безробіття,

інфляції. Переломним став 1994 р., коли почалося повільне зростання валового продукту. Проте вже з 1998 р. спостерігався спад у виробництві, спричинений недостатністю національного капіталу для модернізації економіки. Якщо у 1997 р. приріст валового продукту становив 6,5 %, то у 2002 р. — 4,4 %. У сільському господарстві обробляється близько 34 % всієї корисної площі. У 2002 р. 87 % внутрішнього валового продукту було отримано в приватному секторі.

На початку ХХІ ст. Словаччина зробила якісний і стрімкий стрибок в економіці. Якщо у 1997 р. держсекретар США Мадлен Олбрайт назвала Словаччину “чорною дірою Європи” (країні надавали кредити під 20—28 %, рівень безробіття був вище 28 %), то вже через десять років про Словаччину провідні економісти світу заговорили як про “європейського тигра під Татрами”. Цьому сприяли ліберальні реформи уряду М. Дзурінди у 2002—2006 рр, наступні дії на шляху прагматичної економічної політики. Уряд спрямовував свої рішення на швидке входження в зону євро (2009), була повністю реформована банківська сфера, проведена пенсійна реформа. Упродовж останніх років словацька економіка виявилася одною з найдинамічніших у Європейському Союзі. У 2005—2011 рр. темпи зростання сягнули близько 30 %.

Світова фінансова криза, яка розпочалася в 2007 р., боляче зачепила словацьку економіку. ВВП з 97,9 млрд дол. у 2008 р. зменшився до 87,1 млрд дол. у 2010 р. Це відбулося через спад у більшості сфер економіки та у зовнішньоекономічній діяльності, зниження купівельної спроможності та споживання населення, падіння попиту на товари високих цінних категорій на внутрішньому та зовнішньому ринках. У 2010 р. почалося посткризове відновлення словацької економіки. ВВП у 2011 р. збільшився на 96 млрд дол. Нарощування ВВП відбувалося передусім завдяки зростанню обсягів промислового виробництва та зовнішньоторговельного товарообігу з перевагою експорту. У 2011 р. найбільші інвестиції були в промисловому виробництві (близько 40 %), решта припадали на сферу фінансових послуг (19 %), торгівлю (9 %) та ін.

Станом на друге десятиліття ХХІ ст. основою економіки Словаччини була важка промисловість і машинобудування. У країні розміщені заводи відомих фірм світу: *Hundai*, *Kia motors*, *Folkswagen* і *Peugeot* (легкові автомобіли), *Sony* (телевізори з плазмовими екранами), *Samsung* (телевізори і друкарки), *Whirl-pool* (пральні машини). Інвестиції найбільшої американської сталеливарної компанії *US Steel* врятували від банкрутства Кошицький металургійний комбінат (2001).

Це дало змогу забезпечити роботою десятки тисяч словацьких робітників.

Проблемним наслідком кризи виявилися окремі економічні та соціальні показники. У 2010 р. зовнішній борг країни досяг 65,0 млрд дол., а золотовалютні резерви — 1735,5 млн євро. Ріст промислового виробництва у 2010 р. відбувався за значного відставання зростання зайнятості населення. У 2010 р. середній рівень зареєстрованого безробіття становив 12,5 %, при цьому зафіксована його значна диференціація по регіонах — від 33,2 % на сході до 4,7 % на заході країни. У 2011 р. показник інфляції був одним з найнижчих у ЄС — 4,6 %.

Зовнішньоторговельне сальдо Словаччини за 2010 р. було позитивним і дорівнювало 137,5 млн євро. Найбільші обсяги товарообігу (91,8 % експорту та 63,1 % імпорту) припадали на Європу, а найбільшим торговельним партнером Словацької Республіки була ФРН (19,3 % експорту та 15,3 % імпорту.). Внаслідок орієнтації Словаччини на поглиблення інтеграції країни до структур ЄС, на неї значний вплив має економічна ситуація в ЄС загалом. Країна експортує продукцію машинобудування, товари легкої промисловості, фрукти, вино. Серед імпорту переважають сировинні матеріали: нафта, газ, хімічні товари, машини й устаткування. Основними торговими партнерами є також Чехія і Росія.

Частка України в зовнішній торгівлі Словаччини — близько 2 %. Український експорт складається в основному з сировинних матеріалів, електроенергії, мінеральних добрив, напівфабрикатів. У 2011 р. словацько-український товарообіг зріс на 43 % порівняно з попереднім роком і становив майже 1,45 млрд дол. При цьому Україна мала позитивне сальдо.

На початку 2012 р. Словаччина інвестувала в економіку України 62,7 млн дол., що дорівнює майже 0,18 % прямих іноземних інвестицій, які надійшли до економіки України з країн ЄС. Також на території України на початку 2012 р. діяло 247 підприємств із словацьким капіталом, з яких 137 — спільні українсько-словацькі підприємства. Активізується співпраця у сфері машинобудування, військово-промислового комплексу, конверсії обох країн.

Освіта та культура. Туризм. У Словаччині розвинута широка мережа загальноосвітніх шкіл (2470), гімназій (165), середніх професійних шкіл (234), профтехучилищ (327), ВНЗ (14). Найбільшими вищими закладами освіти є університети імені Я. Коменського (11 факультетів) у Братиславі та імені П. Й. Шафарика (7 факультетів) у Кошице. Діють й інші університети, зокрема Словацький технічний

і Економічний (Братислава), Ветеринарної медицини і Технічний (Кошице), імені М. Бела (Банська Бистриця), Сільськогосподарський (Нітра), Транспорту і зв'язку (Жиліна). У Братиславі є Академія мистецтв та Академія художнього мистецтва і дизайну.

У столиці та великих містах функціонують численні культурно-освітні установи (музеї, галереї мистецтв тощо). В країні діє більше 20 театрів ("Словацький національний театр", "Нова сцена", "Театр імені П. О. Гвездослава" та ін.), кіностудія "Колиба". Найбільш тиражними газетами є "Новий час", "Правда", "Національне відродження", "Праця". Словацьке телебачення має два державні канали. Є дві приватні телекомпанії ("Маркіза" і "Ваше телебачення"). Працює 10 радіостанцій, у тому числі дві державні, Телеграфне агентство (ТАСР).

На загальний стан сучасної словацької літератури вплинули суспільно-політичні фактори (оксамитова революція 1989 р. і переоцінка історичних подій, політичні відносини 1990-х років). Істотними були й фактори самого літературного розвитку, в тому числі зміна поколінь, поява нових імен (Р. Олос, М. Гворецький та ін.). Заперечення комуністичного минулого в країні набуло форми заперечення спільної з чехами соціалістичної державності. Суперечки щодо виникнення, формування і орієнтації суверенної республіки вплинули й на літературу. У 90-ті роки ХХ ст. гостро відчувалася проблематика самокритичного переосмислення минулого, відновлення повноти національної традиції з її позитивними і негативними проявами. Процес її художнього та літературно-критичного освоєння представниками різних поколінь дуже характерний для стану сучасного літературного життя. Воно представлене поетичними та прозовими творами К. Збужа, Я. Боднарової, Я. Літвака, В. Коленіча та ін.

Словацьчина належить до найбільш розвинутих держав у світі за своїми законодавчими актами з охорони природи. Вона має три національні парки (Татранський, П'єнінський і Низькі Татри) і заповідники загальною площею понад 634,5 тис. га. Переважно вони слугують для відпочинку, туризму й спорту. Цікавими є дендрарії, ботанічні сади і зоопарки в Братиславі та Кошицях. Збережені півтори сотні замків і монастирів оголошено національними культурними пам'ятками. Країна з її багатою природою, численними історико-архітектурними пам'ятками, розвинутою готельною мережею приваблює міжнародних туристів.

Зовнішня політика. Словацьчина — член ООН та її спеціалізованих відгалужень (Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, Міжнародної організації праці, ЮНЕСКО, Всесвітньої організації

охорони здоров'я, Міжнародного банку реконструкції і розвитку, Міжнародного валютного фонду), НАТО, Євросоюзу, Ради Європи, Організації з безпеки і співробітництва у Європі, Центральноєвропейської зони вільної торгівлі, Міжнародної організації з міграції та ін.

Країна бере участь у ряді міжнародних і регіональних ініціатив щодо проблем біженства, міграцій і кордонів: Будапештський процес, міжнародна конференція прикордонних служб (Шофокський процес), Седеркопінзький процес, Вишеградська четвірка (Словацьчина, Чехія, Угорщина, Польща), Регіональна мережа підвищення кваліфікації. Республіка має дипломатичні зв'язки різного рівня з більш як 120 країнами світу. Двічі обиралася непостійним членом Ради Безпеки ООН (1999, 2005).

Україну і Словацьчину пов'язують не лише спільні кордони, традиційні господарські зв'язки, а й близькі проблеми політичного, економічного та культурного характеру. Україна визнала незалежність Словацької Республіки 23 грудня 1992 р. Того ж дня обидві держави відновили дипломатичні взаємини. Згідно з принципом правонаступництва і врахування відповідних домовленостей сторін, офіційною датою їх встановлення вважається 9 червня 1934 р. У столицях діють Українське та Словацьке посольства, в Ужгороді Генеральне консульство Словацької Республіки (2000) і у Пряшеві — Генеральне консульство України (2003).

Україна була співініціаторкою резолюції про прийняття Словацької Республіки до ООН. Словацьчина, своєю чергою, багато зробила для утвердження незалежної України на міжнародній арені. Зокрема, в 1990-х роках словацька сторона активно залучала Україну до участі в процесах регіональної та загальноєвропейської інтеграції, підтримала вступ України до Центрально-європейської ініціативи.

Сучасні словацько-українські відносини розвиваються на основі *Договору про добросусідство, дружні відносини і співробітництво* (29 червня 1993). 14 жовтня цього ж року у Братиславі підписано Договір про спільний кордон.

Водночас у початковий період розвитку українсько-словацьких політичних відносин їм бракувало належної динамічності та цілеспрямованості. На певних етапах позначалися проблеми внутрішньої трансформації, відсутність чіткої стратегії відносин та координації в реалізації стратегічних зовнішньополітичних пріоритетів, зовнішні чинники. Зокрема, наприкінці 90-х років двосторонній політичний діалог мав негативне забарвлення через суперництво двох країн на виборах Голови 52-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1998 р. та непостійного члена Ради Безпеки ООН у 1999 р., запровадження

Словаччиною у 2000 р. візового режиму взаємних поїздок громадян, денонсацію Україною міждержавної Угоди про передавання та приймання осіб через спільний Державний кордон, конфлікт навколо енергетичного проекту “Ямал П” тощо.

Станом на вересень 2012 р довірливо-правова база двосторонніх відносин опиралася на 83 документи. За словацькою ініціативою у 2005 р. Україна була включена у формат центральноєвропейської співпраці (Вишеградська четвірка). Наприкінці 2005 р. словацький уряд розробив і передав українській стороні “Проект допомоги Словаччини Україні в реалізації плану дій “Україна — ЄС”. Нові геополітичні умови, які виникли в регіоні на початку ХХІ ст., безумовно вплинуть на словацько-українське співробітництво, яке за суттю залишається стратегічним партнерством.

Логіка розвитку та зміст двосторонніх українсько-словацьких відносин спрямовані на підтримку поступового входження нашої країни до європейського простору. За відсутності проблемних питань політичного характеру на перший план виходить розв’язання практичних аспектів, пов’язаних з мінімізацією можливих негативних наслідків розширення Європейського Союзу, а також активне використання набутого Словаччиною інтеграційного досвіду з метою прискорення практичної реалізації курсу України на європейську інтеграцію

Українська національна меншина Словаччини в основному представлена українським автохтонним населенням, представники якого переважно проживають в південно-східній частині Словацької Республіки (приблизно в 250 населених пунктах).

Найчисленніша та представницька організація закордонних українців у Словаччині — Союз русинів-українців СР (понад 4 тис. осіб). Є також кілька інших українських громадських організацій: Словацько-українське товариство, Спілка українських письменників Словаччини, “Пласт”, Наукове товариство ім. Шевченка.

Союз русинів-українців щорічно організовує низку мистецьких заходів загальнодержавного значення (Свято культури русинів-українців, Огляд народних пісень “Маковицька струна”, Фестиваль духовної пісні, Фестиваль фольклору русинів-українців Словаччини, Фестиваль драми і художнього слова ім. О. Духновича, Конкурс жінок-декламаторок “Струни серця”, низку інших культурно-мистецьких заходів регіонального рівня. Під егідою Словацько-українського товариства в Братиславі діє аматорський оперний український Музично-драматичний ансамбль ім. Т. Шевченка. Важливою українською науково-культурною інституцією є Музей української культури

у м. Свидник — філія Національного музею Словаччини. Складова частина музею — Картинна галерея ім. Д. Милого.

Союз русинів-українців і Спілка українських письменників Словаччини мають свої періодичні видання, котрі видають українською мовою (газета “Нове життя”, літературно-мистецький та публіцистичний журнал “Дукля”, дитячий журнал “Веселка”). У м. Кошице діє редакція передач для національних меншин на телеканалі STV2, на якій щомісячно по дві години транслюється українською мовою передача “Тележурнал національних меншин”. Словацьке радіо транслює передачі українською мовою тривалістю в середньому 5 год на тиждень на загальнонаціональному окрузі.

У Словаччині діють 8 середніх закладів освіти з вивченням української мови і літератури. Пряшівський університет забезпечує підготовку спеціалістів за фахом “українська мова” у комбінації з іншими спеціальностями.

Одночасно є й проблемні питання у двосторонніх словацько-українських відносинах. У сфері гарантування прав української національної меншини у Словаччині вони стосуються забезпечення постановок українською мовою вистав у Театрі ім. О. Духновича та діяльності Музею української культури, функціонування української редакції Словацького радіо, створення Центру української культури у Пряшіві.

СЛОВЕНІЯ

Територія і кордони. Республіка Словенія (Republika Slovenija) — країна на північному заході Балканського півострова. Площа — 20 256 км². Межує на півночі з Австрією (324 км), на півдні та південному сході з Хорватією (546 км), на південному заході з Італією (235 км) і на північному сході з Угорщиною (102 км). Має вихід до Адриатичного моря, де в Трієстській затоці розташований найбільший словенський порт — Копер. Морський державний кордон становить 46,6 км. Столиця — Любляна (264 тис. осіб). Найбільші міста — Марібор (115 тис.), Целле (53 тис.), Крань (51 тис.).

Населення — 2,05 млн осіб (липень, 2011 р.). Щільність — 99 осіб на 1 км². У містах проживає 63,4 %. **Етнічний склад:** словенці (91 %), хорвати (3 %), серби (2 %), угорці (0,4 %), боснійці-мусульмани (0,3 %) та ін. **Релігійно-конфесійний склад:** римо-католики (70,8 %), греко-католики (2 %), лютерани (1 %), мусульмани (1 %) та ін.

Державний лад і вищі органи влади. Словенія — унітарна, парламентська республіка. Глава держави — президент. Вищий законодавчий орган — двопалатна Скупщина: складається з Державних зборів (90 депутатів) і Державної ради (40 депутатів). Державна рада — дорадчий орган (пропонує для розгляду закони, має право вето; її формують радники, які представляють інтереси різних верств населення та регіонів). За італійською та угорською національними

меншинами закріплено право представлення в Скупщині не менше одного депутата.

Державні символи. Прапор — полотнище з трьох в однакових пропорціях смуг біло-червоно-синього кольору в порядку зверху вниз. Співвідношення ширини і довжини як 1:2. У лівій верхній частині розміщений герб так, що одна його частина міститься на білому фоні, а друга — на червоному. Герб — геральдичний щит, у центрі якого на синьому фоні зображено силует гори Триглав білого кольору. Під ним є дві хвилясті сині лінії, які символізують море і річки країни. Зверху у формі спрямованого вниз трикутника розміщені три золоті шестикутні зірки. Обрамлення щита червоного кольору. Гімн — «Заздоровна» (сл. Ф. Прешерна, муз С. Премрла). Державна мова — словенська.

Адміністративно-територіально країна поділена на 217 громад.

Загальнодержавні свята: День республіки (25 червня), День незалежності (26 грудня). **Грошова одиниця** — € (євро), до 31 грудня 2006 р. — толар. **Інтернет-домен** — .si. **Міжнародний штриховий код** (країна — виробник товару) — 383. **Міжнародний телефонний код** — + 386. **Часовий пояс** — UTC + 1 (+ 2).

Утвердження державності та суспільно-політичний розвиток. У 1980-х роках словенська владна еліта все більше почала усвідомлювати несумісність республіканських і федеральних економічних інтересів. Визначальними в суспільному житті стали економічні чинники. Цим пріоритетам була підпорядкована й ідеологічна сфера. Виникли перші опозиційні партії, у пресі публікувалися їх програмні документи («Національна програма», 1987 р.; «Травнева декларація», 1989 р.). Особливістю суспільного життя стало те, що офіційна влада не влаштувала репресій проти опозиції, а навпаки, підтримувала її вимоги.

Психологічне протистояння поступово переросло в структурну конфронтацію. У вересні 1989 р. словенський парламент (Скупщина) вніс конституційні поправки. Їх суть була в тому, що республіка повинна сама розпоряджатися власними ресурсами. Ці поправки сприяли

активізації суспільно-політичного життя в країні та фактично започаткували процес її виходу зі СФРЮ.

Наприкінці 1989 р. опозиційні до правлячого режиму партії (“Словенський демократичний союз”, “Соціал-демократичний союз Словенії”, “Словенський християнсько-соціальний рух”, “Словенський селянський союз”, Партія зелених) утворили коаліцію “Демократична опозиція Словенії” (ДЕМОС). Ця політична сила навесні 1990 р. на перших багатопартійних парламентських виборах (брали участь 34 партії) здобула переконливу перемогу (55 % і 126 мандатів). Найбільше голосів набрав “Словенський християнсько-соціальний рух”, а його лідер Лойзе Петерле очолив новий уряд. Парламентськими стали також Партія демократичного оновлення (колишні комуністи), Ліберально-демократична партія і Соціалістична партія. Доречно зазначити, що визначальними у програмах усіх парламентських партій були словенські національні, а не загальноюгославські інтереси. Так, 22 квітня 1990 р. главою республіки (Головою Президії Словенії) став колишній лідер словенських комуністів Мілан Кучан, тепер представник партії Демократичного оновлення, за якого проголосувало 59 % виборців.

Від початку уряд повів політику на прискорення процесу досягнення Словенією незалежності. Пропозицію про реорганізацію Югославії у конфедерацію держав офіційний Белград відкинув. У липні 1990 р. словенська Скупщина прийняла Декларацію про суверенітет. На грудневому референдумі 1990 р. 90 % голосуючих висловилися за незалежну Словенію. Враховуючи такі результати, керівник Скупщини на спільному засіданні обох палат 26 грудня 1990 р. проголосив словенську незалежність. Відтак 31 грудня парламентарії прийняли декларацію про вихід зі складу Югославії, ухвалили розробити і прийняти комплекс необхідних законів. Скупщина 25 червня 1991 р. затвердила Основні конституційні принципи про самостійність і незалежність, а словенські депутати були відкликани зі Союзної скупщини Югославії. Так Словенія офіційно вийшла зі складу СФРЮ. Цього ж дня словенський уряд узяв під свій контроль митні та прикордонні пропускні пункти, розставив словенські прикордонні знаки і вивісив державні прапори на кордонах з Італією, Австрією і Угорщиною.

Уряд союзної Югославії 26 червня оголосив ці дії незаконними і спробував силою повернути попередній державно-політичний стан. Вступ частин Югославської народної армії на територію Словенії призвів до початку воєнних дій. Словенський уряд провів 35-тисячну мобілізацію і за взаємодії зі силами територіальної оборони зумів вчинити гідний опір.

Загроза розгортання воєнного конфлікту стурбувала західні держави, котрі запропонували свій план щодо мирного вирішення югославської кризи (Декларація Бріоні). План передбачав, зокрема, припинення воєнних дій та вивід військ ЮНА, призупинення дії Декларації про незалежність Словенії строком на три місяці, зобов'язання сторін не порушувати досягнуті домовленості. Відтак 7 липня 1991 р. сторони уклали перемир'я, а офіційна Любляна на три місяці призупинила здійснення державного акта про суверенітет. Словенський парламент 8 жовтня підтвердив незалежність держави, а 25 жовтня 1991 р. ЮНА повністю залишила межі Словенії. До цього часу близько 40 тис. сербів і хорватів переселилися на територію Сербії і Хорватії. Висока етнічна та конфесійна однорідність населення Словенії стали стабілізуючим фактором розвитку молодій державі. На початку 1992 р. був прийнятий декрет про захист прав національних меншин.

Конституція, прийнята Скупщиною 23 грудня 1991 р., проголосила Словенію правовою і соціально справедливою державою, закріпила парламентську форму правління, розділила законодавчу, виконавчу і судову гілки влади, гарантувала демократичні свободи і права. До середини січня 1992 р. в основному завершилося формування владних структур незалежної Словенії.

З самого початку в країні встановилася багатопартійна політична система. Вирішальний вплив на формування влади мали колишні комуністичні лідери, які очолили рух за самостійну Словенію і посіли вищі державні посади. Зміни суспільно-політичних та економічних структур проходили в умовах досягнення національної злагоди щодо нових цілей розвитку, взаємодії і співпраці між старою та новою політичною елітою. Водночас перехід від планової економіки до режиму вільного ринку супроводжувався значними труднощами. Розрив економічних зв'язків з колишніми республіками СФРЮ, на які в 1991 р. припадало 60 % товарообігу, позбавив Словенію традиційного ринку збуту і дешевих джерел сировини. Як наслідок, у 1992 р. ВВП скоротився порівняно з 1989 р. на 20 %, середня заробітна плата знизилася втричі, кількість безробітних досягла 103 тис. (12 %). На тлі економічного спаду стався розкол однієї з провідних партій урядової коаліції — “Словенського демократичного союзу”. На його основі утворилися лівоцентристська Ліберально-демократична партія і Народна партія консервативного напрямку.

Після розпаду правлячої коаліції в травні 1992 р. був утворений новий кабінет міністрів на чолі з лідером ліберальних демократів Я. Дрновшекком. Цей уряд узяв курс на зближення з Європою, розпочав

проведення широкомасштабної економічної реформи. Стрижнем її стали приватизація, структурна перебудова, реформа банківської системи, пристосування законодавства країни до умов європейської торгівлі. Стартові позиції для проведення реформ у державі були непогані. Словенія була найбільш розвинутою з усіх республік колишньої СФРЮ — на неї припадало 17 % ВВП і 30 % експорту у валюті. Зовнішній борг становив 1,9 млрд дол. (1991) і, на відміну від інших країн Центрально-Східної Європи, не тиснув важким тягарем на економіку. Все це стимулювало структурну перебудову економіки, де ставку зробили на конкурентоспроможні галузі, туризм і сферу послуг. У листопаді 1991 р. була узаконена денационалізація, колишнім власникам поверталось конфісковане раніше майно. У листопаді 1992 р. розпочалася загальна приватизація.

У грудні 1992 р. відбулися перші вільні президентські та парламентські вибори. Президентом знову став М. Кучан (63,8 %). На виборах депутатів Скупщини, де брали участь 25 політичних партій і об'єднань, більшість віддали перевагу лівоцентристській Ліберально-демократичній партії (25,7 % і 25 мандатів). Християнські демократи набрали близько 15 %, Об'єднання лівих сил 13 %, Народна партія 10,2 % голосів. Таким чином, вибори не змінили розстановки політичних сил.

Коаліційний уряд Я. Дрновшека, не вдаючись до авторитарних методів правління і “шокової терапії”, за короткий час домігся політичної та економічної стабілізації. Продовжували відбуватися позитивні зрушення в економіці, вдалося зменшити інфляцію, підвищити реальні доходи населення. У 1995 р. обсяг торгівлі з країнами ЄС сягнув 14 млрд дол. Подолавши економічну кризу, Словенія, єдина з посттоталітарних держав Центрально-Східної Європи, досягла в середині 90-х років ХХ ст. рівня 10 тис. дол. ВВП на душу населення.

За законом про політичні партії (1994), їх кількість зменшилася вчетверо (з 76 у 1991 р. до 19 у 1995 р.). Як наслідок, у парламентських виборах 1996 р. брало участь 17 політичних сил. Найбільшу підтримку виборців одержали Ліберально-демократична (27 % і 25 мандатів) і Народна (19,5 % і 19 мандатів) партії. Їх представники й сформували коаліційний уряд на чолі з Я. Дрновшеком. Парламентськими стали також Соціал-демократична партія (16,1 %), християнські демократи (9,6 %) й Об'єднаний список соціал-демократів (9 %). Президентські вибори 1997 р. втретє принесли перемогу М. Кучану (56 %). У квітні 2000 р. урядову коаліцію покинула Народна партія, чим спричинила урядову кризу. Тоді ж Я. Дрновшек подав у відставку. Була утворена правоцентристська коаліція

“Словенія” (Народна, Християнсько-демократична і Соціал-демократична партії), яка сформувала перехідний уряд Андрея Баюка.

Треті парламентські вибори (жовтень, 2000 р.) зафіксували високу громадську активність: голосувало більше 70 %. 4 % -ний бар'єр подолали 8 політичних сил: Ліберально-демократична партія (36 % і 34 мандати), Соціал-демократична партія (15,8 % і 14 мандатів), Об'єднаний список соціал-демократів (12 % і 11 мандатів), Народна партія (9 мандатів), об'єднання “Нова Словенія” — Християнська народна партія, “Молода Словенія”, Національна партія, Демократична партія пенсіонерів (4 мандати). За фактичної підтримки двох депутатів від італійської та угорської меншин (ці мандати вони мають за конституційною квотою) лівоцентристська коаліція отримала 60 місць з 90. Головою парламенту став лідер Об'єданого списку соціал-демократів Борут Пахор. Урядову коаліцію сформували представники Ліберально-демократичної, Народної і Демократичної (пенсіонерів) партій, а прем'єр-міністром знову став Я. Дрновшек. Завдяки значній перевазі сил Ліберально-демократичній партії та її союзникам вдалося продовжити проведення достатньо стабільного внутрішньополітичного курсу.

Восени 2002 р. відбулися чергові вибори президента, представницьких органів місцевої влади і глав місцевих адміністрацій, членів Державної ради (дорадчого органу), проведена реорганізація уряду. М. Кучан, який відбув два терміни на посаді глави держави, не висував свою кандидатуру. Перший тур не дав позитивних результатів. Другий тур відбувся 1 грудня 2002 р. і приніс перемогу Я. Дрновшеку (56,4 %), політику прозахідної орієнтації. Кабінет міністрів очолив Антон Роп, який зайняв посаду голови Ліберально-демократичної партії.

Помітною подією у суспільно-політичному житті Словенії були вибори до парламенту ЄС (10—13 червня 2004 р.), в якому депутатські мандати закріпили за собою такі лівоцентристські партії: Ліберально-демократична (2) й Об'єднана соціал-демократична (1) та правоцентристські “Нова Словенія” — Християнська народна (2) і Демократична (2).

Євровибори виявили також нову розстановку політичних сил, які закріпили свої позиції під час парламентських виборів 3 жовтня 2004 р. Однак громадянська активність тепер упала (60,5 %). Найбільше голосів набрали права *Словенська демократична партія* (29,1 % і 29 мандатів), *Ліберально-демократична* (22,8 % і 23 мандати) й *Об'єднана соціал-демократична* (10,2 % і 10 мандатів). 4 % -ний бар'єр подолали також “*Нова Словенія*” — *Християнська народна* (9,0 % і 9 мандатів), *Народна партія* (6,8 % і 7 мандатів), *Національна*

(6,3 % і 6 мандатів), *Демократична партія пенсіонерів* (4,0 % і 4 мандати). Два мандати за квотою отримали представники від угорської та італійської національної меншин. Уряд сформував Янез Янша, лідер Словенської демократичної партії, яка вперше за всі роки незалежності стала парламентською.

Президентські вибори 2007 р. відбулися у два тури. Після першого туру, в якому брали участь сім кандидатів, перемогли провладний Лойзе Петерле (28,73 %) і політик лівого спрямування, дипломат Данило Тюрк (24,47 %). Не набагато відстав Мітя Гаспарі (24,09 %). У другому турі виборці проголосували за Д. Тюрка, який отримав 68,03 %.

Нову розстановку політичних сил зафіксували вересневі парламентські вибори 2008 р., в яких брали участь 18 партій. Найбільшу довіру отримали «Соціальна демократія» (лідер — Б. Пахор) — 30,45 % і 29 мандатів та Словенська демократична партія (лідер — Я. Янша) — 29,26 % і 28 мандатів. Інші партії, які пройшли до парламенту, показали такі результати: «Зарес» — «Нова політика» (9,37 % і 9 мандатів), Демократична партія пенсіонерів Словенії (7,45 % і 7 мандатів), Словенська національна партія (5,40 % і 5 мандатів), Словенська народна партія і Партія молоді Словенії (5,21 % і 5 мандатів), «Ліберальна демократія Словенії» (5,21 % і 5 мандатів). Два депутатські мандати було зарезервовано для представників від угорської та італійської меншин.

Два депутатських мандати за квотою було виділено для представників від угорської та італійської меншин.

У 2011 р. Словенію охопила політична криза, спричинена урядовими заявами щодо економічного становища країни. У вересні лівоцентристський уряд Б. Пахора отримав недовіру і пішов у відставку. Президент вперше від часу державної незалежності призначив дострокові парламентські вибори. Вони відбулися 4 грудня 2011 р. за участю 19 політичних сил. Голосувало 65,6 % виборців. На цей раз вони віддали перевагу лівоцентристській політичній силі, яку напередодні виборів заснував мер Любляни Зоран Янкович. Вона кандидує під назвою «Список Зорана Янковича — Позитивна Словенія» і отримала 28,5 % голосів і 28 місць в парламенті. Практично втримала свої позиції Словенська демократична партія (26,19 % і 26 мандатів). Натомість соціальні демократи тепер опинилися третіми — 10,52 % і 10 мандатів. Парламентськими стали також Громадянський список Греггора Віранта (8,37 % і 8 мандатів), Демократична партія пенсіонерів Словенії (6,97 % і 6 мандатів), Словенська народна партія (6,83 % і 6 мандатів), «Нова Словенія» — Християнська народна партія (4,88 % і 4 мандати).

У листопаді — грудні 2012 р. відбувалися вибори глави держави. Перший тур за участю трьох претендентів не дав позитивного результату. Голосувало 47,68 % виборців. Чинний президент Д. Тюрк отримав 40 % голосів, колишній прем'єр-міністр Б. Пахор — 35,84 % і депутат Європарламенту М. Звер — 24,16 %.

Економіка Словенії упродовж двох десятиріч після проголошення державної незалежності була доволі успішною. Цьому сприяли вигідне географічне розташування з огляду на основні транспортні шляхи, розвинута інфраструктура, висококваліфікована робоча сила з розвинутою культурою виробничих відносин. Економічна сталість підтримувалася політичною стабільністю.

Частка різних секторів економіки у ВВП у 2006 р. була розподілена так: промисловість — 35 %, сфера послуг — 61 %, сільське господарство — 4 %. Розвитку промисловості сприяє наявність дешевої електроенергії. Найбільшим промисловим і транспортним центром країни є Любляна (машинобудівний, хімічний, текстильний комбінати, підприємства харчової, шкіряно-взуттєвої, деревообробної промисловості). Великі промислові центри — Єсеніце, Крань, Марибор, Целле. Домінуючою формою організації сільськогосподарських підприємств є кооперативи, інтереси яких представляє Словенська асоціація кооперативів. У сільському та лісовому господарстві, рибальстві зайнято лише 6 % населення. Середній розмір ферми — близько 5,5 га. Частина Словенії входить в Альпійсько-Адріатичний біорегіон, який задіяний в ініціативі органічного землеробства. На початку ХХІ ст. частка органічного сектору у сільському господарстві становила близько 3,4 % і була середньостатистичною у ЄС.

Значний потенціал мав туристичний сектор, на який припадало 9% ВВП Словенії. У 2002 р. кількість туристів дорівнювала чисельності населення країни. Значимість цього сектору економіки зростає ще й завдяки тому, що він створює численні робочі місця передусім для низькокваліфікованої робочої сили. А це ефективно вирішувало проблему зайнятості населення. У 2005—2006 рр. рівень безробіття був одним з найнижчих у Європі (4—5 %).

Традиційна антиінфляційна політика опиралася на обмеження іноземного капіталу в економіці країни. Наприкінці 2008 р. він становив лише близько 11,5 млрд дол. Своєю чергою, словенці вклали за кордоном 7,5 млрд дол.

Високі соціальні показники запобігали масовим виступам та різним формам протесту з соціальними вимогами. На рубежі 1999—2000 рр. був запроваджений податок на додану вартість, проведена

пенсійна реформа, відбулося поступове скорочення державних субсидій до рівня, встановленого ЄС, уповільнено надто високі темпи зростання заробітної плати і пенсій.

З видаткових статей бюджету 30 % йшло на виплату заробітної плати працівникам бюджетної сфери, 18 % — на освіту, 15 % — на виплату пенсій, 12 % — на медичне і соціальне страхування. У 2001—2008 рр. уряд щороку витрачав на науково-дослідні роботи 1 % ВВП.

У 2004 р. Світовий банк визнав Словенію розвинутою країною (інфляція — 3 %, дефіцит бюджету — 6 %), що дозволило їй у 2007 р. увійти в зону євро. У 2005 р. ВВП досяг 34 млрд дол., зріс порівняно з попереднім роком на 4 %, інфляція спинилася на рівні 2,3 %. Середньорічний дохід на душу населення становив 17 350 дол.

Світова фінансова криза завдала економіці значного удару, передусім через експортну орієнтацію її економіки. Водночас криза виявила ряд помилок словенських керівників, зроблених ними після входу до ЄС. Прагнучи залучити іноземні інвестиції, вони встановили найнижчу в Євросоюзі ставку оподаткування — 25 %. У результаті скарбниця недорахувалася багатьох мільйонів, а інвестори з початком кризи пішли. При цьому з'ясувалося, що Словенія у 2010 р. заборгувала кредиторам 22 млрд євро, або 70 % відсотків ВВП.

В 2011 р. ВВП впав на 0,5 % порівняно з попереднім роком і дорівнював 36,1 млрд євро, державний борг зріс майже вдвічі порівняно з 2007 р. і досяг 47,6 % ВВП. Інфляція спинилася на позначці 2,4 %, а безробіття — 8,2 %.

Товарообіг у 2011 р. становив 42,6 млрд євро з негативним для Словенії сальдо майже 1,8 млрд євро. Головні зовнішньоекономічні партнери — ФРН, Італія, Австрія, Франція, Хорватія. На членів ЄС припадає понад 60 % словенського експорту. Економіку найбільше інвестують австрійці, швейцарці, німці, французи, італійці. Інвестори використовують сприятливе географічне становище країни, морське узбережжя і розвинуту транспортну інфраструктуру, котра зв'язує Словенію з сусідніми державами і західноєвропейськими країнами. Приваблюють також висока купівельна спроможність місцевого населення і орієнтація економіки на експорт, наявність висококваліфікованої робочої сили, високий рівень індустріального розвитку, який дозволяє успішно використовувати іноземні високі технології.

Двосторонній торгівлі Словенії та України притаманне формування структури експортно-імпортних операцій та незбалансованість зовнішньоторговельних операцій за суттєвого від'ємного сальдо України. У 2011 р. загальний обіг товарами і послугами збільшився

порівняно з 2010 р. на 30 %. Обсяги експорту товарів і послуг з України до Словенії досягли 33 млн дол., а словенського імпорту — 258,7 млн дол. Основними товарами українського експорту були органічні хімічні сполуки — 24 %, добрива — 14,5 %, продукти неорганічної хімії — 10,4 %, екстракти дубильні — 8,2 %, деревина та вироби з неї — 6,4 %, чорні метали — 6,3 %. Україна ввозила побутову техніку, телефонні станції, ліки.

На початку 2012 р. в економіку України було залучено 28,3 млн дол. словенських інвестицій. В Україні діяло 35 підприємств зі словенським капіталом. Серед них — компанія “Теліос” з виробництва фарб, металургійне підприємство “Маріборська ливарня”, компанія “Іскрател”, котра спеціалізується з телефонних комунікацій. Українські інвестиції в Словенії — незначні.

Освіта. Наука. Культура. У країні високий рівень освіченості населення (99,6 %). Початкова школа обов'язкова для дітей віком від 7 до 15 років. Середні школи зорієнтовані на певну професійну підготовку і для продовження навчання в університеті. Етнічні угорці та італійці мають свої початкові та середні школи. Діє два університети (Любляна, Марибор), де навчається близько 50 тис. студентів. Словенська академія наук та мистецтв об'єднує 14 науково-дослідних інститутів. З 1994 р. комерційні компанії, котрі проводять зареєстровані дослідницькі програми, теж вважаються дослідницькими організаціями (340). Уряд щороку виділяє на наукові дослідження 1,5 % ВВП.

Сучасна література представлена творами К. Ковача, Д. Янчара, Т. Шаламуна та ін. Заслужує уваги музична творчість П. Рамовша, М. Козіна, Л. Лебіча. Сучасне театральне життя вирізняється різноманітністю стилів, жанрів, творчих шкіл. Вистави, опери, балети для дорослих і дітей проходять на сценах Словенського національного театру, Люблянського міського театру, ряду експериментальних авангардистських театрів тощо. Держава фінансує культурні професійні інституції, книгодрукування, підтримує діяльність угорської й італійської національних меншин та словенців за кордоном. У 2000 р. на потреби культури було виділено 0,9 % ВВП. У країні є 150 видавництв. Бібліотечний фонд становить майже 16 млн книг (8 на особу). Діє 45 постійних картинних галерей. Кінематографісти виробляють щороку 4—6 художніх фільмів. Виходить понад 30 періодичних видань. У лютому 2003 р. уряд ухвалив стратегію розвитку в країні інформаційного суспільства, мета якої за три роки підключити 60 % помешкань словенців до мережі Інтернет.

Зовнішня політика. Словенія займає міцні позиції на міжнародній арені. До кінця 1992 р. її незалежність визнали більшість країн світу. Вона є членом ООН (1992), ОБСЄ (1992), Ради Європи (1993), СОТ (1995), ЄС (2004). З метою прискорення євроінтеграції приєдналася до держав Вишеградської групи (1996) і Центральноєвропейської угоди про вільну торгівлю (1996). Це принесло країні зниження імпортних тарифів на 80 % індустриальних товарів. Словенія бере участь у Європейській асоціації вільної торгівлі, Південно-східній європейській ініціативі співробітництва, Центральноєвропейській ініціативі, Альпійсько-Адріатичному Співтоваристві та ін.

Стосунки з НАТО почали налагоджуватися у рамках програми “Партнерство заради миру” (з 1994 р.). Референдум 2003 р. показав, що ідею вступу до НАТО позитивно сприйняли близько 66 % мешканців. З 2004 р. країна є офіційним членом цього об’єднання.

Словенія підписала найважливіші міжнародні конвенції щодо нерозповсюдження ядерної, хімічної і біологічної зброї та ін. У 1998 р. словенський уряд заснував Міжнародний довірчий фонд з розмінування і допомоги жертвам мін з метою ефективного сприяння стабілізації у Боснії і Герцеговині. Словенія підтримує Європейську конвенцію з прав людини тощо.

Країна налагодила добрі відносини з найближчими сусідами. Врегульована проблема демаркації сухопутного та морського кордонів з Хорватією. Прийняті програми транскордонного співробітництва з Італією, Австрією, Угорщиною. Словенія тісно співпрацює з Австрією у межах Альпійської ініціативи з метою захисту навколишнього середовища і забезпечення сталого розвитку прикордонних регіонів. Добросусідські відносини в різних сферах склалися з Угорщиною (діють угоди про міжнародний залізничний, автомобільний та морський транспорт; взаємне заохочення та захист інвестицій; взаємне визнання дипломів; транскордонне залізничне сполучення та ін.).

Словенія визнала незалежність України 11 грудня 1991 р., а 10 березня 1992 р. встановила з нею дипломатичні відносини. Посольство України в Любляні розпочало свою діяльність лише в 2004 р. До середини 90-х років ХХ ст. словенсько-українські відносини практично не розвивалися. Перший вагомий документ (про співробітництво між міністерствами закордонних справ обох країн) було підписано в січні 1994 р. Двосторонній діалог активізувався лише в 1996 р. На сьогодні укладені угоди про торгово-економічне співробітництво (1996), співробітництво в галузі освіти, науки і культури (1997) і науково-технічній сфері (2002), ряд документів економічного змісту. На початок 2012 р. договірно-правова база налічувала 23 документи.

Українське посольство у Любляні спільно з Товариством українців Словенії “Карпати” і Спільнотою українських співвітчизників “Єдність” регулярно проводять культурно-мистецькі заходи, приурочені до визначних подій української історії. Значна кількість фольклорних та мистецьких колективів з України бере участь в культурно-мистецьких заходах Словенії.

УГОРЩИНА

Територія і кордони. Угорська Республіка (Magyar Köztársaság) — держава у Центральній Європі. Крайні географічні точки 46°44' пн. ш. і 17°55' сх. д. Площа — 93 030 км². Протяжність кордонів — 2246 км. Межує зі Словаччиною (на півночі, 608 км), Україною (на північному сході, 215 км), Румунією (на південному сході, 432 км), Сербією і Хорватією (на півдні), Словенією (на південному заході) — разом 631 км, Австрією (на заході, 356 км). Столиця — Будапешт (1,9 млн). Найбільші міста: Дебрецен (210 тис. осіб), Мішкольц (182 тис.), Сегед (167 тис.), Печ (162 тис.), Дьєр (127 тис.), Секешфехервар (108 тис.), Кечкемет (103 тис.). Усього в країні 23 великих і 195 малих міст, 2913 сіл.

Населення — 10,03 млн осіб (2004). Щільність — 108,5 осіб на 1 км². Демографічна ситуація від'ємна. Коефіцієнт народжуваності — 9,77, а смертності — 13,16 на тисячу осіб. У містах проживає 63 %. **Етнічний склад:** угорці (89,9 %), цигани (4 %), німці (2,6 %), серби (2 %), румуни (1 %), словаки (0,9 %), словенці (0,1 %) та ін. **Релігійно-конфесійний склад:** римо-католики — 67,5 %, протестанти — 27,2, греко-католики — 2,2, православні — 0,6, іудеї — 0,5 %.

Державний лад і вищі органи влади. Угорщина — парламентська республіка. Главу держави (президента) обирають парламентом на 5 років, і він може бути переобраний на другий термін. Законодавчі та виконавчі органи — однапалатні Державні збори (386 депутатів). 176 депутатів оби-

рають в одномандатних округах, 152 — у багатомандатних на основі пропорційного представництва і 58 — на основі загального пропорційного представництва в масштабах країни. Прем'єр-міністра і уряд призначають парламентом за рекомендацією президента.

Державні символи. Прапор — полотнище у вигляді трьох горизонтальних рівнопропорційних смуг червоного, білого та зеленого кольорів. Герб — розділений на дві частини щит, нижні краї якого заокруглені, а по центру має гострий кут. Лівий край поділений на сім смуг червоного і сріблястого кольорів. На правій частині внизу на червоному фоні зображено три зелені пагорби, середній з яких має золоту корону з подвійним сріблястим хрестом. Щит увінчаний короною св. Іштвана. Гімн — “Боже, благослови угорську націю” (сл. Ф. Кьольчеї, 1823 р.; муз. Ф. Еркеля, 1844 р.). Державна мова — угорська.

Адміністративно-територіально поділяється на 9 медій (областей) і 8 міст республіканського підпорядкування.

Державні свята: 15 березня (День початку революції і національно-визвольної війни 1848—1849 рр.); 20 серпня (Пам'ять св. Іштвана); 23 жовтня (День початку революції 1956 р. та проголошення Угорської Республіки 1989 р.). **Грошова одиниця** — HUF (угорський форинт) = 100 філерів. **Інтернет-домен** — .hu. **Міжнародний телефонний код** — 36. **Міжнародний штриховий код** (країна — виробник товару) — 599. **Часовий пояс** — UTC+ 1 (+ 2).

Утвердження суспільно-політичного плюралізму. З середини 80-х років ХХ ст. посилилася криза в усіх сферах суспільства. Намагаючись стримати падіння життєвого рівня, уряд вдавався до зовнішніх позик, справжні розміри яких приховували від громадськості (реальна сума зовнішнього боргу до кінця 80-х років ХХ ст. дорівнювала річному національному доходу). Інфляція, зниження купівельної спроможності підвищували невдоволеність населення, підривали довір'я до керівництва країни. Окремі партійно-державні діячі вже тоді звертали увагу на недоліки політичної системи, необхідність заміни диктаторського соціалізму демократією. Серед цих реформаторів

був І. Пожгаї. Влітку 1985 р. він виступив із дискусійною доповіддю на зборах опозиційної інтелігенції. Тоді ж обговорено загальну суспільну ситуацію в країні, звернено увагу на кризові явища в економіці. Однак про цей форум влада замовчувала, а його матеріали розповсюджувалися самвидавом. По-своєму відреагувала на суспільні події Спілка письменників: у 1986 р. до її керівництва не обрали жодного члена правлячої УСРП.

Етапною подією в розвитку угорської демократії стала нарада 27 вересня 1987 р. У ній взяли участь 180 провідних представників опозиційної інтелігенції — відомі в країні письменники, авторитетні економісти, вчені-гуманітарії і громадські діячі. Тоді ж було вироблено основні принципи *Угорського демократичного форуму* (УДФ) — першого в країні масового суспільно-політичного руху. Влада заборонила засобам масової інформації повідомляти результати цієї наради. Тому країна дізналася про неї та її ухвали лише через шість тижнів. УДФ, хоча і був опозиційною силою, зберігав помірковані позиції і погляди, об'єднував представників різних ідейних напрямів. У січні 1988 р. УДФ висунув вимогу провести вільні демократичні вибори до парламенту, пізніше активно критикував існуючий державно-політичний режим. Так він поступово ставав авторитетною і впливовою силою в країні.

Згодом виникла “Мережа вільних ініціатив” (1 травня 1988 р.), яка, на відміну від УДФ, була крихким об'єднанням різнорідних опозиційних елементів. У листопаді 1988 р. вона організаційно оформилася в *Союз вільних демократів* (СВД). Серед його засновників були філософи-марксисты 70-х років ХХ ст., представники інтелігенції, передусім вихідці зі середовища колишніх партійних функціонерів, батьків яких у часи правління Я. Кадара відтіснили від керма влади. СВД виступив з радикальних, підкреслено антикомуністичних позицій та ідеологічно визначив себе як ліберально-демократична сила. 30 березня 1988 р. створено ліберально-демократичну молодіжну опозиційну організацію — *Союз молодих демократів* (більше відомий за угорською аббревіатурою як ФІДЕС).

Таким чином, ці три суспільно-політичні опозиційні сили стали основним рушієм демократичних перетворень. Для УДФ пріоритетними були завдання об'єднання всіх сил з метою відновлення і збереження повної незалежності, національних інтересів Угорщини. СВД акцентував увагу на захисті прав людини та цінностях парламентської демократії. ФІДЕС визначив основні вимоги партійного плюралізму, створення правової держави, відкликання депутатів чинного парламенту.

За таких умов прихильники змін у березні 1988 р. утворили в УСРП ліводемократичну коаліцію під назвою “*Новий березневий фронт*” (НБФ). Проте їх програмні установки та заклики до оновлення не отримали підтримки з боку кадарівського керівництва, а чотирьох найактивніших реформаторів (М. Біхарі, З. Біро, З. Кирай і Л. Лендел) виключили з партії. Однак ці події спричинили певну корекцію політичного курсу УСРП. До її нового керівництва увійшли популярні та переконані реформатори (Р. Ньєрш, І. Пожгаї, М. Немет), а партійним лідером став К. Грос, який зберіг посаду глави уряду.

Проте вивести країну з кризи не вдалося, партія стрімко втрачала свої позиції в політичному житті. Наприкінці 1987 р. і протягом усього 1988 р. в Угорщині пройшла серія політичних акцій, які провели альтернативні опозиційні рухи й організації. У Будапешті 27 червня 1988 р. відбувся могутній (близько 200 тис.) факельний хід і мітинг протесту проти антиугорської політики румунського уряду. Масовий мітинг транслювало телебачення в прямому ефірі. На початку вересня 40 тис. маніфестантів зібралися перед будівлею парламенту, де вони виступили проти зведення на Дунаї водосховища. Активність опозиційних організацій зростала, вони набирали популярності та діставали підтримку. Це змусило партійно-державну владу змиритися з неминучістю затвердження політичного плюралізму, а парламент — зайнятися виробленням законів про статус і діяльність нових організацій.

У січні 1989 р. парламент прийняв закон про право на створення політичних партій, що усунуло правову перешкоду суспільно-політичного плюралізму. Було оприлюднено висновок комісії істориків про характер угорських подій 1956 р., які кваліфікувалися як народне повстання. Ця переоцінка фактично позбавила легітимності єдину правлячу партію і викликала велике роздратування в її консервативних колах. Наприкінці червня 1989 р. Угорщина, демонструючи свої наміри та рішучість жити в єдиній Європі, почала демонтаж укріплень на австрійському кордоні. Цим скористалося багато туристів зі східноєвропейських країн, які не бажали повертатися додому.

Знаковою подією у політичному житті став національний “*круглий стіл*” (червень — вересень 1989 р.). На ньому було вироблено основні документи: про зміну конституції, діяльність політичних партій, забезпечення умов переходу до парламентарної демократії. Сторони домовилися про утворення інституту президентства, демократичні вибори до парламенту, заборону діяльності парторганізацій на підприємствах та ін.

Тим часом політичні процеси, спрямовані на кардинальну зміну державно-політичного ладу, набирали силу. Влітку 1989 р. У деяких

містах пройшли довибори парламенту. Перемогу на них отримали виключно кандидати від офіційно зареєстрованих опозиційних партій і організацій. Так угорський парламент перестав бути однопартійним. У жовтні законодавці прийняли декілька конституційних ухвал, зокрема змінено назву держави на *Угорська Республіка*, запроваджено посаду глави держави (президента). Черговий з'їзд УСРП схвалив нову назву партії — Угорська соціалістична партія (УСП), оголосив про відмову партії від принципів керівної ролі в суспільстві. Теоретично в другій половині 1989 р. повторилася ситуація епохи правління св. Іштвана. Фактично треба було створити нову державу, з азійського закутка вийти на шлях формування сучасного громадянського суспільства. На руїнах комуністичного режиму планувалося збудувати демократичні відносини.

Навесні 1990 р. відбулися перші вільні вибори до парламенту. Найбільше голосів (42 %) одержав УДФ, який опирався на християнські та національні традиції. Він утворив коаліцію з *Незалежною партією дрібних селянських господарів* (НПДГ) і *Християнсько-демократичною народною партією* (ХДНП). Ліберали в особі СВД здобули 24 %, а ФІДЕС — 8,5 %. Вибори показали, що вісь політичного життя різко змістилась вправо. Новий склад парламенту 2 травня 1990 р. обрав першого главу держави: ним став лідер СВД А. Гьонц.

Суспільство в умовах плюралістичної демократії. Парламентські та президентські вибори фактично завершили процес політичного переходу до плюралістичної демократії. Угорщина стала парламентською республікою. Правлячу коаліцію утворили праві та центристські сили: УДФ, НПДГ ХДНП, а опозицію — УСП, СВД і ФІДЕС. Першим некомуністичним прем'єр-міністром став Й. Анталл.

Новий уряд провів чистку державного апарату, армії, керівництва підприємств, усунув від важливих посад комуністів, опрацював план виходу економіки з кризи на основі розвитку приватної власності (1991), прийняв закон про земельну реформу (1992). Після смерті Й. Анталла 12 грудня 1993 р. прем'єр-міністром став Петер Борошш. До середини 1994 р. остаточно зміцніла плюралістична система управління, розгорнулися глибокі демократичні перетворення, сформувалися засади ринкової економіки. Фактично змінився весь суспільно-політичний лад. Водночас влада намагалася стримати хвилю антиурядової критики, заборонила ряд передач на радіо і телебаченні. На знак протесту проти таких дій у країні відбулися великі демонстрації (жовтень, 1993 р. — 15 тис.; березень, 1994 р. — 30 тис.). У 1992 р.

Угорщина ратифікувала Європейську угоду про права людини, а у 1993 р. прийняла спеціальний Закон “Про права національних меншин та етнічних груп”, в якому закріплені їх індивідуальні та колективні права щодо користування рідною мовою.

Парламентські вибори, які відбулися у травні 1994 р., показали, що “маятник” політичних симпатій хитнувся вліво: більшість виборців проголосувала за УСП (59,15 % і 209 мандатів). СВД отримав 17,88 % (69 мандатів), УДФ — 9,84 % (38 мандатів), НПДГ — 6,74 % (26 мандатів), ХДНП — 5,7 % (22 мандати), ФІДЕС — 5,18 % (20 мандатів). По одному мандату отримали Аграрний союз і Партія підприємців. Правоцентристські партії утворили опозицію. У соціалістичному уряді ліберали (СВД) отримали три міністерства, у тому числі внутрішніх справ. Прем'єр-міністром став лідер УСП Д. Хорн. Повернувшись до влади, соціалісти продовжили попередній політичний курс, а їх економічна політика вивела країну на провідні позиції в регіоні. Перехід країни від тоталітаризму до демократії відбувся мирним, еволюційним шляхом на основі суспільного консенсусу та домовленостей, досягнутих правлячими й опозиційними силами за “круглим столом”. Суспільно-політичні перетворення 1990—1994 рр. призвели до радикальної зміни політичної системи, яка відбувалася поетапно та в сприятливих міжнародних умовах. Форми і методи цих змін були зумовлені специфікою попереднього історичного розвитку Угорщини.

Наприклад, на середину 1990-х років в Угорщині утвердилася традиційна європейська політична диференціація на праві, центристські та ліві політичні сили.

Треті демократичні вибори до угорського парламенту (1998) знову засвідчили про зміни політичних симпатій виборців. Тепер вони віддали перевагу правоцентристським силам в особі Союзу молодих демократів — Угорської громадянської партії (148 мандатів). Парламентськими стали також УСП (134), НПДГ (48), УДФ (17), СВД (24) і крайньо права Угорська партія справедливості і життя (14). Оскільки жодній з політичних сил не вдалося одержати абсолютної більшості мандатів, ФІДЕС — УГП запропонувала утворити коаліційний правоцентристський кабінет. Коаліцію ззовні підтримала також Угорська партія справедливості і життя. ФІДЕС зблизився з УДФ на позиціях національно орієнтованого ліберального демократизму. Водночас, на відміну від УДФ і ХДНП, які наполягали на державному регулюванні економіки, ФІДЕС виступав за помірковане втручання держави в економічні відносини. В результаті переговорів і узгоджень між основними політичними силами уряд очолив лідер СВД В. Орбан. Президентом країни в червні 2000 р. став кандидат від правоцентристських

партій Ф. Мадл. Його кандидатуру підтримали 5 із 6 парламентських фракцій (243 голоси з 386).

Таким чином, у процесі суспільно-політичної трансформації в Угорщині, внаслідок розвинутої культури політичного консенсусу та швидкого відродження структур громадянського суспільства, органічно відбувся процес суспільно-політичної структуризації. Завдяки йому в країні утвердилася стабільна сучасна європейська демократична політична система. Влітку 2000 р. угорці урочисто святкували 1000-річчя державності. Символом особливої ролі Угорщини в цивілізаційному діалозі між Заходом та Сходом стало визнання короля Іштвана (Стефана), який є католицьким святым, також православним святым.

Четверті парламентські вибори (квітень, 2002 р.) відбулися в умовах гострої політичної боротьби між основними правлячими правоцентристськими й опозиційними партіями. Депутатські мандати виборювали вісім політичних партій за високої виборчої активності громадян (більше 70 %). Цього разу переміг опозиційний блок лівоцентристів і лібералів, що виступали як дві окремі партії: разом з депутатами від одномандатних округів соціалісти отримали 178 мандатів, а СВД — 20. Незважаючи на те що блок ФІДЕС — УДФ формально переміг на виборах і отримав 188 місць, у парламенті він мав меншість. Після того, як депутати від УДФ утворили окрему фракцію (22 мандати), ФІДЕС утворив парламентську опозицію (164 мандати).

Принципово змінився характер правлячих угорських сил: до влади знову повернувся ліволіберальний блок. Соціалісти отримали 11 міністерських портфелів, а представники ФІДЕС і УДФ — 4. Новий коаліційний уряд, соціал-ліберальний, очолив лідер УСП П. Медьєші, який загалом продовжив попередню політику. У вересні 2004 р. відбулася зміна прем'єра: кабінет міністрів очолив соціаліст Ф. Дьюрчан.

Результати цих парламентських виборів закріпили наслідки глибоких системних перетворень за попередні роки. Найважливішим з них стало завершення в основному структуризації суспільства та формування в ньому двох великих груп: правої та лівої ідейної орієнтації. Існує також невеликий ліберально орієнтований прошарок громадян. Це сприяло усталенню більш-менш чіткої партійно-політичної структури. Домінантними стали лівоцентристська УСП та правоцентристська ФІДЕС. Потужною політичною силою залишився центристський Союз вільних демократів. Маргінальне становище на правому політичному фланзі посіла радикальна Партія угорської правди і життя.

Під час президентських виборів у червні 2005 р. гостра боротьба розгорнулася між кандидатами від соціалістів (спікер парламенту К. Сілі) і опозиції (Л. Шойом). Після третьої спроби простою більшістю голосів (185 проти 182) парламент обрав Л. Шойома главою держави на черговий п'ятирічний термін.

Чергові парламентські вибори відбулися у квітні 2006 р. Голосувало 64,34 % (у першому турі — 67,84 %). Цього разу перемогла правляча коаліція соціалістів і лібералів: Соціалістична партія отримала 192 мандати з 386, а Союз вільних демократів — 18. Опозиційні сили (правоконсервативний Угорський громадянський форум, ФІДЕС і Угорський демократичний форум, християнські демократи) отримали разом 175 мандатів. Угорський громадянський форум виступав під гаслами відновлення “Великої Угорщини” і перегляду європейських кордонів. Уряд знову сформував лідер соціалістів Ф. Дьюрчан.

У другій половині вересня 2006 р. в угорській столиці відбулися масові антиурядові виступи. Так, 19 вересня опозиція вивела на вулиці Будапешта тисячі людей з вимогою відставки прем'єр-міністра. Безпосереднім приводом до акцій протесту стала закрита інформація глави уряду про те, що у передвиборній агітації його партія свідомо говорила неправду, зокрема про економічну ситуацію в країні. Ці протести тривали два тижні, демонстрантів розганяли газами та водою.

На місцевих виборах, які відбулися 1 жовтня 2006 р., правляча коаліція зазнала нищівної поразки: її політичні опоненти здобули більшість в обласних органах влади (у 18 з 19) і посади мерів у 19 з 23 найбільших міст країни. Цього ж дня президент розкритикував прем'єр-міністра за використання “недозволених методів політичної боротьби, які підривають довіру до угорської демократії”, і закликав депутатів винести уряду вотум недовіри. Проте парламент 6 жовтня 2006 р. більшістю голосів (270) підтримав уряд. Тоді ж Ф. Дьюрчан офіційно вибачився за висловлювання, котрі призвели до виступів протесту в країні.

Поступово рейтинг довіри до прем'єр-міністра зменшувався, знизившись наприкінці 2008 р. до 15 %. На початку 2009 р. в країні виникла урядова криза, чи не найглибша за останні двадцять років. Політичні опоненти соціалістів звинуватили главу уряду в непрофесійності в умовах економічних та соціальних негараздів і відсутності чіткої програми подолання фінансової кризи.

Шості вільні парламентські вибори в Угорщині відбулися за складною змішаною системою. Вона є різновидом пропорційної, але враховує регіональний компонент. З усіх парламентаріїв 176 обирається в одномандатних округах, а 152 — за партійними списками, які

формується на рівні області та столиці, і 58 — за так званими загальнодержавними компенсаційними списками. Тепер на виборчу кампанію вплинуло ряд факторів: висока опозиційність суспільства, активне використання так званого чорного піару, участь широкого спектра політичних сил, незвично великі рекламні кошти.

Вибори відбулися у два тури — 11 і 25 квітня 2010 р. У першому турі виборча явка становила 64,37 %. Тоді було обрано 265 депутатів, але з 10 політичних сил депутатські місця отримали лише 4: правоцентристська ФІДЕС-Угорський громадянський союз (52,73 % і 206 мандатів), Угорська соціалістична партія (19,31 % і 28 мандатів), праворадикальна “Рух за кращу Угорщину” (16,67 % і 26 мандатів) і партія зелених “Політика може бути іншою” (7,44 % і 5 мандатів). У другому турі було 46,52 % виборців. За його підсумками загальна підтримка і розподіл мандатів виявилися такими: ФІДЕС-Угорський громадянський союз (68,14 % і 263 мандати), Угорська соціалістична партія (15,28 % і 59 мандатів), “Рух за кращу Угорщину” (12,18 % і 47 мандатів) і “Політика може бути іншою” (4,15 % і 16 мандатів) та незалежний депутат (0,26 % і 1 мандат). Таким чином, ФІДЕС-Угорський громадянський союз отримав абсолютну кількість голосів для формування самостійного уряду і навіть для можливої зміни конституції країни. Насторожує той факт, що значну підтримку суспільства здобула праворадикальна і шовіністична сила “Рух за кращу Угорщину”, яка пропагує ідею Великої Угорщини, що пов’язано з територіальними претензіями до інших держав.

Отримавши понад дві третини депутатських мандатів, ФІДЕС-Угорський громадянський союз здобув можливість самостійно провести конституційну реформу. 18 квітня 2011 р. парламент схвалив нову конституцію, 25 квітня її підписав президент, а з 1 січня 2012 р. вона набула чинності. Проект Основного Закону складала й підтримала одна політична сила. Вилучення опозиції з процесу підготовки, обговорення та схвалення конституції означало порушення певних основних правил демократичного політичного процесу.

За Основним Законом було також змінено офіційну назву держави з *Угорська Республіка* на *Угорщина*. Ця зміна має вказувати на необхідність сприйняття країни без акцентування на справжніх її межах: закордонні українці визнані рівними в правах. У зв’язку з тим, що у конституції зафіксовані звуження соціальних прав, обмеження демократії, у країні пройшли масові протести. Свою стурбованість висловили ООН, Євросоюз, а також уряд ФРН.

Економіка. Радикальні політичні зміни на зламі 80—90-х років ХХ ст. створили умови для проведення системних економічних

реформ. Уряд Й. Анталла вдався до “шокової терапії”, скоротив видатки на оборону, ліквідував держплан, зберіг кредитоздатність угорських товарів. Для проведення необхідних реформ Світовий банк надав країні кредит на суму 1,3 млрд дол. До процесу приватизації поступово залучали іноземний, передусім німецький і американський, капітал, що дало можливість провести швидкі структурні зміни в економіці. Завдяки цьому Угорщина втричі збільшила експорт у західні країни, було створено 300 тис. нових робочих місць. У 1994 р. парламент прийняв земельний закон, який обмежив максимальні володіння до 300 га і заборонив іноземцям купувати землю. З середини 90-х років ХХ ст. 40 % валового національного продукту давав приватний сектор. Урядова фінансово-економічна політика дозволяла утримувати відносно низький рівень інфляції, стабілізувала угорський форинт. Скоротилася заборгованість перед західними кредиторами, збільшилися пенсії та зберігалася соціальна стабільність.

З кінця 90-х років ХХ ст. Угорщина намагалася адаптувати господарство до вимог Євросоюзу. Значна увага приділялася торгово-економічному співробітництву, особливо в реалізації великих проектів у сфері інвестицій. Власні мінеральні ресурси обмежені, економіка більше зорієнтована на обробну промисловість (у 2006 р. вона давала п’яту частину ВВП).

Соціальна структура збалансована. У 2005—2006 рр. працездатне населення було зайняте в обробній і добувній промисловості (30 %), транспорті (9 %), будівництві (6 %), сфері послуг (27 %), торгівлі (13 %), сільському господарстві (14 %); 11 % громадян як вільні підприємці не користувалися найманою працею.

У 2005 р. ВВП становив близько 162,3 млрд дол. (16,6 тис. дол. на душу населення) і мав тенденцію до збільшення. Наприкінці 2008 р. в країні чітко окреслилася фінансово-економічна криза, з’явилися перші ознаки рецесії. ВВП за 2008 р. зріс лише на 0,5 %, та й то за рахунок сільського господарства. В усіх інших галузях відбувався спад виробництва. Через фінансову кризу найбільше потерпіли провідні галузі економіки — автомобілебудування, електроніка, будівництво, а також сфера послуг. Рівень безробіття, який тривалий час дорівнював 7,5 %, у листопаді 2008 р. сягнув 8,1 %.

Певне пожавлення економіки розпочалося вже в 2010 р., чому сприяла виважена урядова політика. У 2011 р. ВВП збільшився до 140 млрд дол. Водночас зовнішня заборгованість країни перевищила 80 % від ВВП. Інфляція досягла 5,6 %, і була одною з найвищих у країнах євросони. Рівень безробіття виявився в 10,7 %.

Сьогодні угорська економіка конкурентноспроможна, успішно інтегрується до світової системи поділу праці. Країна експортує

машинне і транспортне устаткування, одяг, взуття, хімічні продукти, ліки, вино. Серед імпорту переважають нафта і нафтопродукти, природний газ, текстиль і текстильні вироби, залізо, сталь. Експорт угорської продукції зорієнтований на країни ЄС (80 %).

Угорщина реалізує значні зовнішньоекономічні активи щодо України. Двосторонній товарообіг у 2011 р. становив 3,63 млрд дол., у тому числі угорський експорт — 2,26 млрд дол. Товарну структуру українського імпорту формували товарні позиції (енергоносії, мінеральна сировина та напівфабрикати) й готова продукція (верстати, обладнання, механізми, апаратура тощо). Значним є обсяг прямих інвестицій з Угорщини до України. У 2009 р. угорські інвестори вклали в українську економіку 715,1 млн дол. (1,9 % від загального обсягу всіх прямих іноземних інвестицій), а у 2010 р. — 686,1 млн (1,5 %). На початку 2012 р. в Україні було 463 підприємства за участю угорського капіталу, з яких 280 — спільні. До найбільших угорських інвесторів належать ВАТ “Банк ОТП”, фармацевтичний завод “Гедеон Ріхтер”, хімічне підприємство “Паннонпласт”, сільськогосподарське підприємство “Баболна”, таропакувальне підприємство “Дунапак-Україна” та аграрна виробничо-торговельна компанія “Сабольч Габона”.

Обсяг прямих інвестицій з України до Угорщини на початок 2010 р. становив понад 92 тис. дол. Водночас викликає тривогу, що наприкінці 2012 р. угорський уряд запропонував іноземцям купувати державні облігації в обмін на статус резидента (в Україні проживає понад 150 тис. етнічних угорців). Сума інвестицій повинна бути мінімум 250 тис. євро на термін понад 5 років. Залучення таких коштів мало би зменшити державний борг країни.

Зовнішня політика. Важливий вплив на зовнішньополітичну стратегію Угорщини завжди мало її геополітичне розташування в центрі Європи. Протягом 1989—1991 рр. на етапі демонтажу комуністичної системи йшлося про її статус як нейтральної держави. Розпад СРСР і загострення становища в Південно-Східній Європі зорієтували Угорщину на вступ до євроатлантичних структур. На листопадовому референдумі 1997 р. (взяло участь 49,2 %) 85 % голосуючих підтримали ідею вступу країни до НАТО, а у квітні 1999 р. Угорщина офіційно стала членом цього блоку.

Угорщина проводить активну регіональну політику в рамках Вишеградської групи, де координує зусилля з Польщею, Чехією, Словаччиною в процесі європейської інтеграції. У рамках Центральноєвропейської ініціативи виступає за прискорення реалізації у повному обсязі Пакту стабільності для Південно-Східної Європи (1999). Під

час квітневого референдуму 2003 р. 83,7 % громадян (взяли участь 45,6 %) висловилися за вступ країни до ЄС, а у квітні 2004 р. Угорщина стала повноправним членом цього об'єднання. Європейському виміру підпорядковані й зовнішньополітичні кроки Угорщини в різних напрямках діяльності на міжнародній арені.

Сучасна зовнішньополітична діяльність визначається трьома пріоритетами: інтеграція до ЄС, зміцнення стабільності в регіоні шляхом розвитку добросусідських відносин і захист прав та інтересів угорської меншини (всього за межами Угорщини проживає 5,5 млн угорців, у тому числі майже 3 млн — в українському Закарпатті, румунській Трансильванії, сербській Воєводині та в південних районах Словаччини). 15 травня 1996 р. набув чинності угорсько-словацький Договір про захист прав національних меншин. Угорсько-румунський Договір про дружбу і співробітництво підписано 16 вересня 1996 р. Він передбачав, зокрема, відкриття для угорців університету в Клужі.

Угорщина одна з перших країн світу визнала державну незалежність України і вже 3 грудня 1991 р. встановила з нею дипломатичні відносини, 6 грудня 1991 р. був укладений угорсько-український *Договір про основи добросусідства та співробітництва*. Сторони без жодних застережень визнали непорушність своїх кордонів, передбачили надання взаємної допомоги в разі агресії проти однієї з них третьою державою, зобов'язалися захищати етнічні, культурні, мовні та релігійні права і свободи національних меншин згідно зі стандартами міжнародного права. На сьогодні діє понад 40 міждержавних угорсько-українських угод про співпрацю у різних сферах економічного та суспільного життя. В Україні проживає понад 150 тис. угорців. Найбільше їх є в Закарпатській області, де вони становлять 12,1 % всіх мешканців. Там діє близько 100 угорських шкіл, два педагогічні інститути. Виходить кілька журналів і газет, працює угорський національний театр. В Угорщині проживає понад 3 тис. етнічних українців (згідно з законом про національні меншини від 1993 р. вони розрізняються як українці і русини). Українське громадсько-культурне життя організоване. Діють різні товариства: Товариство української культури Угорщини, Товариство угорських русинів, Товариство української інтелігенції в Угорщині, Державний орган самоврядування українців Угорщини, Наукове товариство україністики в Угорщині. Товариство української культури з 1995 р. видає двомовний ілюстрований часопис “Громада”. В ньому висвітлюються актуальні питання з життя української меншини, культурно-мистецькі події, виходить сторінка для дітей.

Серед актуальних питань двостороннього співробітництва є проблема щодо створення на Закарпатті Притисянського адміністративного району з компактним проживанням угорців. Угорська сторона пропонує змінити адміністративні межі кількох районів Закарпатської області і замість них утворити один, що охоплював би 110—120 тис. угорців краю.

Важливим вектором двостороннього співробітництва стала розробка перспективної стратегії розвитку прикордонних зв'язків. Зокрема, успішно реалізується проект розбудови європейського транспортного коридору Трієст — Будапешт — Київ. Уряд Угорщини надав 100 млн форинтів на створення в Ужгороді автоматизованої інформаційно-виміральної системи "Тиса". З метою налагодження ефективної боротьби з повінню у Закарпатській області передбачена дислокація спільного українсько-угорсько-румунського батальйону "Тиса".

ХОРВАТІЯ

Територія і кордони. Республіка Хорватія (Republika Hrvatska) — держава на Балканському півострові з крайніми географічними точками 45°24' пн. ш. і 15°18' сх. д. Сухопутна площа країни — 56 610 км², а територіальних вод — 31 067 км². Хорватії належить 1185 островів Адріатичного узбережжя, з яких лише 66 заселені. Протяжність морського узбережжя — 5835 км. На півночі країна межує зі Словенією та Угорщиною, на сході та півдні — з Боснією і Герцеговиною, на півдні — з Чорногорією, на сході — з Сербією. На заході омивається водами Адріатичного моря. *Столиця* — Загреб (981 тис. осіб). У Хорватії є 121 місто. Найбільші з них Спліт (190 тис.), Рієка (170 тис.), Осієк (105 тис.). У містах проживає 51 % населення країни.

Населення — 4,8 млн осіб. *Етнічний склад*: хорвати (78 %), серби (12 %), мусульмани (0,9 %), угорці (0,5 %), словенці (0,5 %), італійці, чехи, албанці. *Релігійно-конфесійно* переважають римо-католики (76 %), православні (11 %), мусульмани (8 %).

Державний лад і вищі органи влади. Хорватія — парламентська республіка. Главу держави (президента) обирають всенародно. Законодавча влада належить парламенту (Сабор). Чинна конституція прийнята 22 грудня 1990 р.

Державні символи. *Прапор* — полотнище з трьох горизонтальних пропорційно однакових смуг червоного, білого

і синього кольорів у порядку зверху вниз із розташованим у центрі історичним хорватським гербом. Верхня частина герба займає червоний, а нижня — синій фон прапора. Співвідношення ширини і довжини як 1:2. *Герб* — геральдичний щит, основу якого становлять червоні та білі (срібні) поля (25) зі стилізованою короною з п'яти історичних гербів Хорватії, Дубровника, Істрії, Далмації та Славонії. Перше поле у верхньому лівому куті червоного кольору. *Гімн* — “Наша батьківщина прекрасна” (муз. І. Руняніна, сл. А. Мічановича).

Адміністративно-територіально країна поділена на 21 округ і 416 районних центрів.

Загальнодержавні свята: 1 січня (Новий рік), 6 січня (Йорданські свята), Великдень і Великодній понеділок, 1 травня (День праці), 30 травня (День незалежності), 22 червня (День антифашизму), 15 серпня (Успіння Богородиці), 1 листопада (День всіх святих), 22 грудня (День конституції), 25—26 грудня (Різдво Господнє).

Грошова одиниця — куна (HRK) = 100 ліп. В обігу є банкноти 5, 10, 20, 100, 500 і 1000 та монети 1, 2, 5 кун і 10, 20, 50 ліп. *Інтернет-домен* — .hr. *Міжнародний телефонний код* — + 385. *Міжнародний штриховий код* (країна — виробник товару) — 385. *Часовий пояс* — UTC + 1 (влітку — + 2).

Суспільно-політичний розвиток. Відправною точкою становлення політичного плюралізму в Хорватії стали перші багатопартійні вибори у квітні — травні 1990 р. Передвиборна програма опозиційного Хорватського демократичного союзу містила вимогу незалежності республіки, створення “Великої Хорватії”, що включала частину Боснії і Герцеговини. Ці гасла привели його до перемоги (більше 40 % голосів, або $\frac{2}{3}$ місць у парламенті), а лідер Ф. Туджман став головою Президії Хорватії.

Сабор 25 липня 1990 р. прийняв поправки до конституції і ухвалив замінити державну символіку. У відповідь на дії влади з'їзд хорватських сербів прийняв Декларацію про суверенітет і автономію серб-

ської меншини. Вони сформували свої представницькі органи — парламент і уряд, а 21 грудня 1990 р. у Кніні проголосили *Сербську автономну область Крайна* (САОК).

Прийнята нова конституція (22 грудня 1990 р.) визначила Хорватію “національною державою хорватського народу” (у попередньому законі було положення про те, що республіка є державою хорватського та сербського народів. — *М. К.*) і надала президенту значних повноважень. 19 травня 1991 р. відбувся всехорватський референдум із питання виходу Хорватії зі складу СФРЮ (мешканці САОК його бойкотували). Отримані результати (91,17 %) стали правовою підставою для проголошення 25 червня 1991 р. незалежної *Хорватської держави*. Одночасно хорватські представники були відкликані зі Союзного віча і Скупщини СФРЮ. У січні 1992 р. Хорватію визнали великі європейські держави, а у травні вона стала членом ООН.

За таких умов у місцях компактного проживання сербів розпочалися воєнні дії між хорватськими та сербськими озброєними формуваннями. Останнім надавали дійову підтримку добровольці з Сербії і регулярні частини практично просербської Югославської народної армії. Намагаючись розв'язати складну ситуацію, хорватський парламент у грудні 1991 р. прийняв конституційний закон про права і свободи людини та права національних і етнічних меншин. Згідно з законом представники етнічних меншин, які становили понад 8 % від усього населення, мали право на пропорційне представництво в парламенті, уряді та вищих судових органах Хорватії. На такі права в час прийняття закону могла претендувати тільки сербська меншина.

Проте керівництво сербського національного руху в Хорватії не прийняло надану їм автономію. 24 грудня 1991 р. політичні лідери САОК проголосили створення незалежної *Республіки Сербська Крайна* (РСК). На її території була введена в дію конституція СФРЮ, утворилася однопартійна система у вигляді Сербської демократичної партії. Таким чином, близько третини території Хорватської держави вийшло з-під юрисдикції офіційного Загреба.

Подальше становлення суверенної Хорватської держави проходило в умовах кривавої і руйнівної хорватсько-сербської війни (січень 1992 р. — серпень 1995 р.). Протягом цього часу хорватська територія, поділена на Республіку Хорватію і Республіку Сербська Крайна, перебувала в надзвичайних умовах воєнного часу, а економіка — під жорстким державним контролем. Реформи були призупинені, майже повністю зруйнована система комунікацій, залізнична мережа. У січні 1992 р. обсяг промислового виробництва становив лише третину від рівня 1989 р. Різке погіршення соціально-економічного

становища призвело до утвердження в суспільній свідомості хорватів антисербських настроїв.

У роки війни в Хорватії сформувався режим одноосібної влади Ф. Туджмана, а його партія — Хорватський демократичний союз (ХДС), яка повністю злилася з машиною державного управління, проводила політику придушення інакомислення і жорсткого контролю над ЗМІ. Надзвичайними функціями була наділена Національна рада оборони і безпеки, котра часом підміняла уряд і парламент.

У серпні 1992 р. пройшли дочасні парламентські та президентські вибори. Президентом знову став Ф. Туджман (57 %). Його конкуренти Д. Будіша (лідер Хорватського соціально-ліберального союзу, ХСЛС) і С. Дабчевич-Кучар (лідер Хорватської національної партії) отримали відповідно 21,7 % і 6,02 %.

На виборах до Сабору більшість мав ХДС (43,7 % і 85 із 127 мандатів). Провідна опозиційна партія ХСЛС здобула підтримку 17,3 % виборців (13 мандатів), Соціал-демократична партія — 5,4 % (6 мандатів), Хорватська селянська партія — 4,6 % (3 мандати). Після виборів новий уряд сформував представник ХДС Н. Валентич, прихильник ринкової економіки та економічної лібералізації. Його пріоритетами стали зменшення інфляції і приватизація.

Прийняття стабілізаційної програми “шокової терапії” (жовтень, 1993 р.), запровадження національної валюти (30 травня 1994 р.) дали позитивні результати вже на початку 1995 р. Проте приватизація здійснювалася повільно, більшість підприємств залишалися в державній власності й орієнтувалися на випуск військової продукції. Структурні зміни гальмувалися через відсутність необхідних для цього коштів і практичну недоступність іноземних кредитів.

У центрі уваги хорватської громадськості були також питання демократизації та взаємовідносин із сербською національною меншиною. Практично вся опозиція виступала за силове вирішення проблеми. Незважаючи на важке соціально-економічне становище, політичне керівництво Сербської Країни (на той час вона стала етнічно чистою сербською територією) не погоджувалося на статус автономії в складі Хорватії та продовжувало сподіватися на утворення “Великої Сербії”.

Спроби міжнародних посередників урегулювати хорватсько-сербський конфлікт закінчилися безрезультатно. Ситуація різко змінилася навесні 1995 р., коли закінчився мандат миротворчих сил ООН і вони покинули контрольовану ними територію. Цим скористався офіційний Загреб, і 1 травня 1995 р. хорватська армія відновила воєнні дії. У серпні сербські формування були розгромлені, а Республіка Сербська Країна перестала існувати.

Унаслідок тривалого збройного хорватсько-сербського конфлікту та масової міграції населення Хорватія стала моноетнічною державою, в якій національні меншини становили не більше 4 %. З відновленням територіальної цілісності країни на передній план виступили внутрішні соціально-економічні та політичні проблеми.

З кінця 1995 р. економічне та суспільно-політичне життя Хорватії характеризувалося відносною стабільністю. В умовах внутрішнього миру хорватський президент і правлячий ХДС здобули можливість відмовитися від авторитарного стилю управління суспільством і почати справді демократичні реформи в усіх сферах суспільного життя. Авторитет Ф. Туджмана і керованої ним партії й надалі залишалися високими. На парламентських виборах 15 червня 1997 р. найбільшу кількість голосів виборців зібрали представники ХДС, а на президентських Ф. Туджман отримав 61,4 % голосів і був переобраний на другий п'ятирічний термін. Його головному опоненту, соціал-демократу З. Томацу, висловили довіру майже 22 % виборців. 15 січня 1998 р. війська ООН остаточно покинули межі Хорватії.

Парламентські вибори в січні 2000 р. проходили за дещо зміненим виборчим законом. На цей раз кількість місць від хорватської діаспори вже залежала від чисельності хорватів, які проживали за рубежом. У виборах взяло участь 78 % громадян з правом голосу. Результати виборів показали нову розстановку політичних сил у країні. Більшість голосів уперше одержали опозиційні ліві партії, що утворили дві коаліції. Перша з них (Соціал-демократична партія і Хорватська соціально-ліберальна партія) здобула 71 мандат із 150, а друга (Хорватська народна, Ліберальна, Селянська партії і Демократичний рух Істрії) — 24 мандати. Хорватський демократичний союз набрав лише 20 % голосів (40 мандатів). Новий кабінет міністрів сформував з представників шести партій лідер соціал-демократів І. Рачан. Дочасні президентські вибори (11 грудня 1999 р. Ф. Туджман помер) у лютому 2000 р. принесли перемогу Степану Месичу (понад 56 %). Прихід до влади нових політичних сил дав змогу розпочати конституційну реформу, спрямовану на створення парламентської республіки.

Однією з найважливіших причин поразки ХДС на парламентських і президентських виборах стала несприятлива економічна ситуація. Заборгованість держави щодо виплати зарплати сягала майже двох років. У Загребі в лютому 1998 р. відбулася майже 30-тисячна демонстрація. Учасники протестували проти зубожіння суспільства й урядової економічної політики. У другій половині 90-х років ХХ ст. хорватська економіка функціонувала приблизно на 50 % своєї потужності.

Збитки від воєнних дій сягнули 18,7 млрд дол. 1999 р. зовнішній борг був понад 10 млрд дол. (майже 50 % національного доходу), безробіття досягло 21 %, а ВВП становив усього 82 % від рівня 1990 р.

Спостерігалось дедалі відчутніше розшарування суспільства за майновою ознакою. Сам Ф. Туджман був одним із найбагатших лідерів посткомуністичних держав. Важливі позиції у державі займали члени його родини. В заслугу новій владі варто поставити: зміну порядку формування уряду, здійснення принципів рівності всіх громадян перед законом і політичної відповідальності, прийняття основних законів і стратегії реформ, встановлення контролю над спецслужбами, вихід із зовнішньополітичної ізоляції.

Водночас після тріумфальних для опозиції парламентських і президентських виборів швидко стало помітно, що в країні продовжується протистояння націоналістичних і реформістських політичних сил. Реформатори, здобувши владу, виявилися не готовими до ефективного управління (в урядову коаліцію увійшли шість партій з різною ідеологією). Як наслідок, реформаторська коаліція, очолювана соціал-демократами, не використала до кінця свій політичний потенціал. Окремі політичні сили вийшли з правлячої коаліції. Хорватська соціально-ліберальна партія розпалася на три різні.

Листопадові парламентські вибори 2003 р. проходили під знаком намірів Хорватії вступити до Євросоюзу. Виборча явка становила 61,6 %. Незважаючи на всі зусилля лівих утримати свої політичні позиції, перемогла опозиція — Хорватський демократичний союз (лідер — Іво Санадер). Він здобув 66 мандатів (33,9 %), що на 7,2 % (20 мандатів) більше, ніж у попередньому складі Сабору.

Парламентськими стали також ще 12 політичних сил, які йшли на виборах самостійно у блоці з іншими: Соціал-демократична партія (34 мандати), Хорватська народна партія (10 мандатів), Хорватська селянська партія (9 мандатів), Хорватська партія права (8 мандатів), Істрійське демократичне об'єднання (4 мандати), Паралельна партія ліберальних демократів, або “Терези” (3 мандати), Хорватська партія пенсіонерів (3 мандати), Ліберальна партія (2 мандати), Хорватська соціал-ліберальна партія (2 мандати), Союз Примор'я — “Горські Котар” (1 мандат), “Демократичний центр” (1 мандат), Хорватська демократична селянська партія (1 мандат).

Порівняно з попереднім складом Сабору свої позиції зміцнили Хорватський демократичний союз і Хорватська партія права. Натомість коаліція чотирьох політичних сил (Соціал-демократична партія, Істрійське демократичне об'єднання, Ліберально-демократична партія і Ліберальна партія) втратили 28 парламентських мандатів.

Національні меншини представлені таким чином: серби — депутатами від Незалежної демократичної сербської партії (3); італійці — незалежним депутатом (1); угорці — представником від Демократичного союзу угорців Хорватії (1); чехи і словаки — депутатом від Хорватської селянської партії (1); австрійці, болгары, волохи, євреї, німці, поляки, росіяни, румуни, русини, українці, турки, цигани — депутатом від Німецького народного союзу — Національною асоціацією дунайських німців у Хорватії (1); албанці, боснійці, македонці, словенці, чорногорці — депутатом від Партії демократичної дії Хорватії (1).

Інтереси хорватської діаспори, яка у попередньому складі Сабору мала шість мандатів, цього разу відстоювали лише 4 депутати від ХДС. Це пов'язано з її зменшенням, викликаним поверненням на батьківщину. Новий уряд (прем'єр-міністр — Іво Санадер) утворили представники від Хорватського демократичного союзу (13) і “Демократичного центру” (1).

Главу держави хорвати обирали 2 січня 2005 р. У першому турі на цю посаду претендували 13 кандидатів. Тоді для перемоги С. Месичу не вистачило 0,8 % голосів. У другому турі (16 січня) чинного президента підтримали лівоцентристські політичні сили, що дало йому майже 66 %. Решта виборців голосували за його основного конкурента, віцепрем'єр-міністра Ядранку Косор, представника правлячого ХДС.

На листопадових парламентських виборах 2007 р. провідна політична сила — ХДС — зберегла свої позиції і отримала 66 мандатів (43,1 %). Натомість більшого успіху домоглася Соціал-демократична партія, за яку проголосувало 36,6 % (56 мандатів). Третьою потужною парламентською партією за кількістю набраних мандатів стала Зелено-жовта коаліція (Хорватська селянська партія — 3,9 % і 6 мандатів); Хорватська соціально-ліберальна партія — 1,3 % і 2 мандати; решта коаліціантів (Приморсько-горанський союз, Загорська демократична партія і Загорська партія) не мали помітної суспільної підтримки і мандатів не отримали). Решта парламентських мандатів дісталася Хорватській національній партії — “Ліберальним демократам” (7, або 4,6 %), “Істрійській демократичній раді” (3, або 2 %), “Хорватській демократичній раді Славонії і Барані” (3, або 2 %), Хорватській партії пенсіонерів (1, або 0,7 %), яка йшла у коаліції з Демократичною партією пенсіонерів (не мала успіху), Хорватській партії права (1, або 0,7 %), Незалежній демократичній сербській партії (3, або 2 %, представляє сербську меншину), Партії демократичної Хорватії (1, або 0,7 %, представляє чорногорську меншину).

Інші національні меншини отримали разом чотирьох своїх представників у парламенті. Коаліція у складі “Демократичного центру” і блоку “Зелена партія — Зелена альтернатива” до парламенту не потрапила.

Улітку 2009 р. відбулася зміна прем'єр-міністра. Глава уряду І. Санадер 1 липня неочікувано для багатьох подав у відставку, заявивши при цьому про свій відхід від політичної діяльності. Його місце посіла Я. Косор, котра до цього була віце-прем'єром.

Восени 2009 р. закінчився другий термін президентства С. Месича, який зумів утвердити в країні принципи парламентської демократії. За конституцією він не міг бути переобраний знову як глава держави. У чергових президентських виборах, які відбулися 27 грудня 2009 р., брали участь 12 кандидатів. Голосувало 43,96 % виборців. Найбільшу довіру отримали кандидат від опозиційної Соціал-демократичної партії Іво Йосипович (32,42 %) і мер Загреба Мілан Бандич (14,83 %). Трохи менше голосів набрали представник Християнсько-демократичного союзу Андрія Гебранг (12,04 %) та самовисуванець Недан Відошевич (11,33 %). Значний запас голосів дав змогу І. Йосиповичу в другому турі, який відбувся 10 січня 2010 р. за участю 50,13 % виборців, отримати переважну більшість — 60,26 %.

2011 р. пройшов під знаком парламентської передвиборної агітації. Вона відбувалась на тлі економічної кризи та корупційних скандалів, у яких фігурували політики від урядової консервативної партії. Вибори відбулися 3—4 грудня 2011 р. Тепер відносним переможцем стала лівоцентристська коаліція (Соціал-демократична партія Хорватії, Хорватська народна партія — ліберал-демократи, Хорватська партія пенсіонерів і “Демократичний союз Істрії”), якій віддали свої голоси 40 % виборців. Зокрема, Соціал-демократична партія Хорватії здобула 61 мандат зі 151. ХДС отримав найменше за всю попередню хорватську історію парламентських місць — 44. До складу Сабору потрапили також Хорватська народна партія — ліберал-демократи (13), “Хорватські лейбористи” — Партія праці (6), “Хорватський демократичний союз Славонії і Барані” (6), Самостійна демократична сербська партія (5), Хорватська партія пенсіонерів (3), “Демократичний союз Істрії” (3), Хорватська громадянська партія (2) та ін. Соціал-демократи в новому уряді отримали 15 з 22 міністерських портфелів, у тому числі прем'єр-міністра (Зоран Міланович).

У січні 2012 р. відбувся референдум щодо вступу країни до ЄС (переговори з цього питання велися з 2005 р.). Голосувало понад 44 % громадян, з яких 66 % підтримали вступ країни до ЄС. Таким чином, 1 липня 2013 р. Хорватія стане 28 членом цього об'єднання.

Економіка. Хорватія є країною з давніми історичними традиціями економіки. Важка промисловість включає металургійні та сталепрокатні підприємства, машинобудівні заводи, гідроелектростанції, суднобудівельні верфі, заводи з виробництва цементу та залізобетонних виробів. Провідними галузями промисловості є хімічна, деревообробна, фармацевтична. У країні діють пивоварні, винно-горілчані заводи, підприємства з виробництва шкіряних виробів, переробки сільськогосподарської продукції. Основною житницею країни є північно-східні райони: вирощують зернові (кукурудзу, пшеницю), цукрові буряки, сою, коноплю, льон, соняшник, картоплю, кормові культури, розводять велику рогату худобу. На підгір'ї і рівнинах традиційно займаються садівництвом (переважно культивують сливи і яблуна) та виноградарством. Основні культури гірських районів — ячмінь і картопля. Для Істрії та Далмації характерне виноградарство і виноробство, вирощування ранніх овочів і південних плодівих, зокрема цитрусових і оливок.

На початку ХХІ ст. зміцнення економіки пов'язувалося з урядовими заходами щодо стабілізації фінансової системи, зменшення зовнішнього боргу, новими умовами інвестиційної діяльності. Починаючи з 2001 р., інвестована сума становила не менше 500 тис. євро за умови створення робочих місць і запровадження нових технологій. Передбачені також гранти (до 2000 євро) за кожне робоче місце. Компанії, котрі інвестують близько 8 млн євро і створять не менше 75 робочих місць, упродовж перших 10 років повністю звільняються від податків. Передбачено податкові пільги (сплата менше 7 % податків) для тих, хто інвестує від 1,3 млн євро і створить 30 та більше робочих місць. У країні діє 12 вільних економічних зон.

У структурі ВВП частка промисловості становить 20 %, сільськогосподарства — 10 %. Решта припадає на сферу послуг, яка постійно вдосконалюється внаслідок поживлення з 2000 р. туристичного бізнесу. Загальна чисельність економічно активного населення оцінюється в 1,68 млн осіб. Безробіття залишалося на високому рівні та впродовж 1999—2004 рр. мало тенденцію до зростання: у 2004 р. безробітні становили 24 %. Десятки тисяч хорватів займаються заробітчанством у західних країнах. Деяко зменшилися показники інфляції, що пояснюється відносною стабільністю хорватської куни.

Розвитку економіки сприяє розвинута транспортна система: 2,3 тис. км залізниць, 27,8 тис. км шосейних доріг (у тому числі 330 км швидкісних магістралей), декілька морських портів (Рієка, Плоче, Пула, Спліт, Шібеник, Дубровник), два десятки леговищ. Судноплавними є річки Сава і Дунай. Торговий флот налічує понад 50 суден, кожне з яких має більше 1000 т вантажомісткості.

Унаслідок світової фінансової кризи Хорватська економіка опинилася у стані рецесії. Падіння ВВП у 2009 р. склало 6,5 %, а у 2010 р. — 1,2 %. Лише в 2011 р. ВВП зріс на 0,8 % і склав 44,8 млрд дол. Водночас інші економічні показники до кінця 2011 р. залишалися від'ємними порівняно з докризовим періодом. Промислове виробництво знизилось на 1,2 %. Безробіття досягло позначки 17,9 % (понад 302 тис. осіб), інфляція — 2,3 %. Зовнішній борг склав 61,1 млрд дол., що більше за весь річний ВВП. Сукупні валютні резерви країни на кінець квітня 2011 р. становили 11,4 млрд євро.

Хорватія поступово формує свій зовнішній ринок. Основний експорт становить продукція суднобудування, товари хімічної промисловості, металургії, будівельні матеріали, текстиль, одяг. Важливими зовнішньоторговими партнерами з експорту є Італія (18 %), ФРН (15,7 %), Боснія і Герцеговина (12,8 %), Словенія (10,6 %), Австрія (6,2 %). Хорватія ввозить машини, транспортне та електрообладнання, паливо та паливні матеріали, продовольство. Основна частка імпорту припадає на ФРН (18,5 %), Італію (15,9 %), Росію (8,6 %), Словенію (7,9 %), Австрію (7,1 %). Загалом, імпорт переважає над експортом.

Культура і туризм. Хорватія — країна туризму та відпочинку, де в радіусі близько ста кілометрів можна побачити море, скелі, порослі лісом гори і родючі рівнини. Краса хорватської землі знайшла своє відображення в літературі та картинах відомих художників. Варто лише згадати, що події у комедії В. Шекспіра “Дванадцята ніч” відбуваються у Хорватії. Ця країна є батьківщиною чорно-білих собак — далматинців. Хорвати чи не першими розробили свою конституцію (1214). Хорватський інженер Пенкал винайшов перову ручку (звідси й англійське “pen” — ручка).

На території Хорватії міститься п'ять історичних пам'яток, які включені до списку ЮНЕСКО. У Спліті діє найстаріший у світі римокатолицький костел (поч. IV ст.), у якому майже 1300 років не переривалася відправа св. Літургії. Там само розташований прекрасно збережений палац римського імператора Діоклетіана. З початку 50-х років ХХ ст. у Дубровнику проводиться щорічний (з 10 липня по 24 серпня) міжнародний фестиваль мистецтв “Дубровницькі літні ігри”. На цей час всі палаци, вежі, замки і парки старої частини міста перетворюються на живу сцену фестивалю. Там можна побачити як старогрецькі трагедії, так і майже всю класику європейського музичного та драматичного мистецтва. Складовою фестивалю є його музична частина (опера, балет, класичний танець, фольклор), міжнародні книжкові виставки, вечори поезії, виконуються нічні серенади.

Зовнішня політика. Хорватія є членом ООН (1992), Ради Європи (1996), СОТ (2000). Останнім часом посилено прагне інтегруватися до європейських і трансатлантичних структур. У червні 2004 р. ЄС визначив її як офіційного кандидата на вступ до цього об'єднання. У зв'язку з остаточним вирішенням територіальних претензій між Хорватією та Словенією, що відбулося восени 2009 р., офіційний Загреб сподівається вступити до ЄС уже в 2011 р.

Хорватія бере участь у програмі НАТО “Партнерство заради миру”. Для вступу в НАТО країна мала виконати ряд вимог: повномасштабне співробітництво з Гаазьким трибуналом, повернення сербських біженців та їхнього майна, дотримання прав людини і національних меншин, реформа судової системи, військова реформа. Послідовна реалізація цих пунктів сприяла тому, що в квітні 2008 р. Хорватію офіційно запросили до НАТО, а вже через рік країна стала його повноправним членом.

Хорватсько-українські відносини нового типу започаткував візит Ф. Туджмана до Києва 20—21 травня 1991 р. Тоді було підписано угоду про торгово-економічні зв'язки та науково-технічне співробітництво. Хорватія однією з перших визнала незалежність України (5 грудня 1991 р.), а Україна стала першою державою — членом ООН, яка визнала незалежність Хорватії (11 грудня 1991 р.). Дипломатичні відносини між двома державами встановлені 18 лютого 1992 р. Укладені двосторонні угоди про співробітництво між зовнішньополітичними відомствами і консульські відносини (26 січня 1994 р.), військову співпрацю (1996). Серед помітних здобутків хорватсько-українських відносин можна виокремити заснування Товариства дружби “Україна-Хорватія” у Києві (лютий, 1992 р.), запровадження вивчення хорватської мови, культури та історії в Київському університеті імені Т. Шевченка (1993) і Львівському університеті імені І. Франка (1998).

Визначальною подією стало підписання безстрокового *Договору про дружбу і співробітництво* (24 жовтня 2002 р.), який визначив правові основи і напрями подальших взаємин. Зокрема, передбачено створити договірно-правову базу для розширення двосторонніх відносин в усіх сферах, зокрема в економіці та торгівлі, переміщення робочої сили та капіталу, використання права на започаткування ділової діяльності, надання послуг, узгодження національного законодавства з європейським, правосуддя і внутрішніх справ. Кожна зі сторін буде надавати взаємну допомогу в тих міжнародних організаціях, у яких одна з них не є членом, але прагне здобути такий статус.

Станом на 2009 р. двостороння договірно-правова база ґрунтувалася на 39 різних документах. Зокрема, після 2007 р. були підписані

План дій “Україна — Республіка Хорватія” на 2007—2008 рр. у політичній, торговельно-економічній та гуманітарній сферах, Програма співробітництва у галузі культури на 2008—2010 рр., Угода про військово-технічне співробітництво, Угода та Протокол про наукове співробітництво на 2010—2012 рр., Меморандум про взаєморозуміння між Міністерствами закордонних справ України та Хорватії про співробітництво у сфері європейської інтеграції, Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Хорватія про морське торговельне судноплавство, Угода про співпрацю між Українським національним інформаційним агентством “УКРІНФОРМ” та Хорватським інформаційним агентством “HINA” та ін.

У 2003—2012 рр. відбулося кілька робочих засідань українсько-хорватської міжурядової комісії з питань торгово-економічного та науково-технічного співробітництва. Україна зацікавлена у співпраці з хорватськими підприємцями з залученням новітніх технологій у харчову, електротехнічну, легку, нафтопереробну галузі промисловості та налагодженням коопераційних зв'язків у будівництві літаків, розробці та виробництві дизельних двигунів, автомашин, спільному виробництві електроінструментів тощо.

У перспективі можлива співпраця через спільні проекти у нафтовій промисловості. Розвинутий будівельний комплекс України надає можливість вирішувати питання спорудження у Хорватії великих промислових та спеціальних об'єктів, шляхів сполучення і об'єктів соціальної сфери. Підприємства України мають змогу постачати до Хорватії на взаємовигідних умовах будівельні матеріали (цемент, скло, декоративне каміння, покрівельні та теплоізоляційні матеріали).

У 2011 р. зовнішньоторговий оборот між Хорватією та Україною зріс на 35 %. Найуспішніший напрямок співробітництва — туризм. У 2011 р. Хорватію відвідали 50 тис. українців, що у 2,5 раза більше, ніж у 2006 р.

Розвитку відносин у сфері культурно-освітньої співпраці значною мірою сприяє вивчення хорватської історії, мови і літератури (з 1994 р. на кафедрі слов'янської філології Львівського національного університету ім. Івана Франка і з 1995 р. на кафедрі слов'янських мов Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. У 1998 р. запроваджено викладання української мови і літератури як фахових дисциплін у Загребському університеті, де в 2001 р. було відкрито кафедру української мови та літератури.

У Хорватії проживає численна українська меншина, яка в культурно-громадському плані добре організована. Діють Українська громада Республіки Хорватія, Українська громада міста Загреба, Українське

культурно-просвітнє товариство “Кобзар” (Загреб), Українське культурно-просвітнє товариство ім. Івана Франка (Вуковар), Українське культурно-просвітнє товариство ім. Лесі Українки (Осієк), Українське культурно-просвітнє товариство “Україна” (Славонський Брод), Українське культурно-просвітнє товариство ім. Тараса Шевченка (Каніжа), Українське культурно-просвітнє товариство ім. Андрія Пелиха (Шумече), Українське культурно-просвітнє товариство “Карпати” (Липовляни), Українське культурно-просвітнє товариство “Дніпро” (Рієка).

ЧЕХІЯ

Територія і кордони. Чеська Республіка (Česka Republika) держава у Центральній Європі. Площа — 78 866 км². На заході та північному заході межує з ФРН (810 км), на півночі — з Польщею (762), на сході — зі Словаччиною (265) і на півдні з Австрією (466 км). Столиця — Прага (1,3 млн). Найбільшими містами є Брно (388 тис. осіб), Острава (328 тис.), Пльзень (173 тис.), Оломоуц (106 тис.).

Населення — 10,56 млн (2011). Демографічна ситуація серед корінного населення від'ємна з 1994 р.: у 1995 р. проживало 10,33 млн, у 1998 р. — 10,3 млн. Щільність — 131 особа на 1 км². Міське населення — 75 %. **Етнічний склад:** чехи — 81,2 % (9,3 млн), моравани — 13,2 % (373 тис.), українці — 117,81 тис., словаки — 84,4 тис., в'єтнамці — 53,11 тис., росіяни — 36,55 тис., німці — 20,78 тис., поляки — 17,85 тис. та інші. За релігійним складом 1,08 млн — римо-католики, 51,93 тис. — вірні Євангелійської церкви чеських братів, 32,27 тис. — вірні Чехословацької гуситської церкви. **Державна мова** — чеська.

Державний лад. Чехія — парламентська республіка. Чинна конституція прийнята 16 грудня 1992 р. Вищим законодавчим органом є Національна рада (парламент) у складі двох палат — Палати представників (200 депутатів) та Сенату (81 депутат). Парламентські вибори проводяться на багатопартійній основі за системою партійного представництва. Сенат як верхня палата складається з 81 сенатора (обираються

на 6 років, кожних два роки третина сенаторів переобирається). Сенатором може бути громадянин країни, не молодший за 40 років. У виборах до Сенату беруть участь представники політичних партій та незалежні кандидати. Для здобуття мандата потрібно набрати більше 50 % голосів виборців. У випадку, якщо жоден з кандидатів не отримає 50 % підтримки, призначається другий тур. У ньому беруть участь ті два кандидати, які набрали найбільше голосів. Переможець визначається простою більшістю голосів. Конституцією заборонено розпуск Сенату. Главу держави (президента) обирають парламентом простою більшістю голосів на спільному засіданні Сенату і Палати депутатів строком на 5 років. Він є лише гарантом конституції, загальнонаціональним авторитетом і не відповідає за визначення економічної політики та її здійснення. Президентом може стати громадянин, який відповідає умовам вибору в Сенат.

Державні символи. *Прапор* зображається у вигляді триколірного полотнища. Верхня біла і нижня червона горизонтальні смуги мають однакові пропорції. З боку древка до них примикає темно-синій клин. *Великий герб* має форму квадратного щита, розділеного на чотири частини. У першій і четвертій з них на червоному фоні зображений у стрибку срібний двохвостий лев із золотими короною та латами. У другій частині на синьому фоні — сріблясто-червоного кольору орел із золотими короною і латами. На четвертому, золотому полі — чорний орел із золотими короною і латами зі срібним півмісяцем, на кінцях якого є листочки конюшини, а в центрі — хрест. *Малий герб* — це червоний щит, на якому зображений срібний у стрибку лев із золотими короною і латами. *Президентське знамено* має вигляд полотнища білого кольору з почерговою окантовкою білою, червоною та синьою смугами. У центрі білого поля зображений великий державний герб. Під ним напис білим кольором — “Правда переможе”. Напис нанесений на червоній стрічці, яка розміщена між жовтими (золотими) липовими гілочками. *Гімн* — “Де моя батьківщина” (1834, сл. Й. Тила, муз. Ф. Шкroupa).

Адміністративно-територіально країна поділена на 14 країв (Карловарський, Кралоупоградський, Устецький, Ліберецький, Оломоуцький, Пльзеньський, Середньочеський,

Пардубицький, Остравський, Будейовицький, Йіглавський, Брненський, Зелінський і один окремих — столиця Прага). Кожний з них має представницький орган у складі 45—64 осіб. На чолі краю є рада (9—11 осіб), яка обирає керівника місцевого самоврядування — гетьмана.

Загальнодержавні свята: Новий рік, Великдень і Великодній понеділок, Свято праці (1 травня), День звільнення від фашизму (8 травня), День слов'янських святих Кирила і Мефодія (5 липня), День пам'яті Яна Гуса (6 липня), День чеської державності (28 вересня), День утворення Чехословацької Республіки (28 жовтня), День боротьби за свободу і демократію (17 листопада), Різдво (25—26 грудня).

Грошова одиниця — чеська крона (CZK) = 100 геллерів. З 1 жовтня 1995 р. — конвертована валюта. **Інтернет-домен** — .cz. **Міжнародний телефонний код** — +420. **Міжнародний штриховий код** (країна — виробник товару) — 859. **Часовий пояс** — UTC + 1 (влітку + 2).

Суспільно-політичні зміни та творення громадянського суспільства. Після так званої оксамитової революції Чехія розпочала системну політичну та економічну трансформацію. На початку 90-х років ХХ ст. були закладені основи формування нового громадянського суспільства, здійснений перехід до багатопартійної системи, органи державного управління законодавчо деполітизовані. Прийнятий закон про люстрації (1991) заборонив колишній комуністичній номенклатурі займати керівні посади в органах державної влади та управління. Під дію цього закону потрапило близько 140 тис. осіб, які співпрацювали з попереднім режимом. При цьому варто зауважити, що ці обмеження не поширювалися на рядових комуністів, адже членами Компартії були 1,7 млн осіб.

Становлення чеської державності супроводжувалося зміцненням парламентської демократії. Політичний плюралізм, ефективна виборча система дозволяли демократичним шляхом формувати законодавчі та виконавчі органи влади всіх рівнів. Чеська Республіка створювалася як парламентська держава. Цей вибір робився свідомо. Політична еліта розумно вирішила, що сильна президентська влада після тоталітарного режиму може послабити розвиток демократичного процесу і сприяти відродженню авторитарних тенденцій. Тому

президенту відводилася лише роль гаранта конституції та загальнонаціонального авторитета. Він також не бере відповідальності за визначення економічної політики та її здійснення. Першим президентом став Вацлав Гавел, за якого 26 січня 1993 р. проголосувало 109 з 200 парламентаріїв. Урядовий кабінет з представників 5 політичних партій сформував Вацлав Клаус. Опозицію становили соціал-демократи та комуністи.

Улітку 1996 р. відбулися перші загальні парламентські вибори за участю 76,4 % виборців. Із зареєстрованих 80 політичних партій і рухів 16 претендувало на мандати у законодавчому органі. З них лише шість зуміли подолати 5 % -ний бар'єр, у тому числі Громадянсько-демократична партія (29,6 % і 68 мандатів), Чеська соціал-демократична партія (26,4 % і 61 мандат), Комуністична партія Чехії та Моравії (10,3 % і 22 мандати), “Християнсько-демократична унія” — Чеська народна партія (8,08 % і 18 мандатів), “Об'єднання за республіку” — Республіканська партія (8,01 % і 18 мандатів), “Громадянський демократичний альянс” (6,3 % і 13 мандатів). Зазнали невдачі Партія пенсіонерів (3,09 %), “Вільні демократи” (2,05 %), “Лівий блок” (1,4 %), “Демократичний союз” (2,8 %). Таким чином, правляча коаліція (ГДП, ГДА і ХДУ — ЧНП) отримала 99 місць з 200, а опозиція — 101. Парламент очолив лідер Чеської соціал-демократичної партії Мілош Земан. До складу уряду, який сформував В. Клаус, увійшли представники ГДП (8), ХДУ — ЧНП (4) і ГДА (4).

У 1996 р. була сформована друга, верхня палата чеського парламенту — Сенат, перші вибори до якого (81 сенатор) відбулися у два тури — 22 і 23 листопада. На цих виборах одна третина сенаторів обиралася на 2 роки, друга — на 4 роки, а решта — на 6 років. Тоді Громадянсько-демократична партія здобула 49,1 % (у першому турі — 36,5 %) і 32 мандати, Чеська соціал-демократична партія 31,8 % (20,3 %) і 25 мандатів, “Християнсько-демократична унія” — Чеська народна партія — 10,7 % (9,9 %) і 13 мандатів, “Громадянський демократичний альянс” — 5,1 % (8,1 %) і 7 мандатів, Комуністична партія Чехії і Моравії — 1,9 % (14,3 %) і 2 мандати. Це забезпечило правлячій коаліції 52 місця, Чеській соціал-демократичній партії — 25, комуністам — 2, а “Демократичному альянсу” і незалежним — по одному. Головою Сенату став представник блоку “Християнсько-демократична унія” — Чеська народна партія П. Пітгарт. Вибори до Сенату 1996 р. відродили традицію двопалатного парламенту Першої чехословацької республіки.

Після падіння соціалістичного режиму більшість населення беззаперечно розділяла ідеї суспільства з ринковою економікою. Так, за даними соціологічних опитувань приблизно 80 % населення загалом

позитивно оцінювали новий режим. Це знаходило своє відображення у підсумках парламентських виборів. Однак обіцянки нової влади не були виконані. Більшості населення приватизація не принесла жодних дивідендів. Зниження рівня життя, зростання безробіття призвели до поступового “вичерпання постреволюційного оптимізму”.

Справжнім шоком для правлячої правої коаліції стали результати опитування громадської думки в липні 1997 р. Тоді кожен четвертий респондент заявив, що життя в країні було кращим за соціалізму. Розбіжності між очікуваннями “швидкого дива” та реальними результатами трансформації призвели до переоцінки ліберальних цінностей. Практично всі верстви чеського суспільства зробили певний “крок вліво”, проте інтенсивність цього повороту була нерівномірною і значною мірою протестною.

У листопаді 1997 р. в країні виникла урядова криза, пов’язана як з невирішеним комплексом соціально-економічних проблем, так і з незаконними фінансовими операціями під час виборчої кампанії Громадянсько-демократичної партії. Коаліція ГДП, ГДА, ХДУ — ЧНП розпалася, а уряд В. Клауса подав у відставку. Криза завершилася в січні 1998 р., коли було сформовано “уряд технократів” на чолі з колишнім директором Національного банку Й. Тошовським. Новий уряд отримав підтримку парламенту, а програмні пріоритети зводилися в основному до продовження інтеграції Чехії до НАТО і ЄС, відновлення динаміки економічних реформ тощо.

У січні 1998 р. проходили президентські вибори. Кандидатами на найвищу посаду були Вацлав Гавел, лідер комуністів Станіслав Фішер та голова Республіканської партії Мірослав Сладек. У другому турі В. Гавела, як єдиного претендента, підтримало 47 сенаторів і 99 депутатів, що дало змогу йому зайняти посаду глави держави на наступні п’ять років.

Дострокові вибори до Палати депутатів відбулися 19—20 червня 1998 р. На виборчі дільниці прийшло 74,03 % виборців. За підсумками голосування парламентськими стали Чеська соціал-демократична партія (32,31 % голосів і 74 мандати), Громадянсько-демократична партія (27,74 % і 63 мандати), Комуністична партія Чехії і Моравії (11,03 % і 24 мандати), “Християнсько-демократична унія” — Чеська народна партія (9 % і 20 мандатів), “Унія свободи” (8,6 % і 19 мандатів). Поразки зазнали крайньо права Республіканська партія М. Сладека (3,9 %) та Партія пенсіонерів (3,06 %). Головою парламенту став В. Клаус.

За підсумками виборів жодна з партій не змогла утворити парламентську більшість. До того ж між ними продовжувалося протистояння через ідеологічні та особисті відносини лідерів. Сформований

у 1998 р. “Союз свободи”, партія правого напрямку, був безкомпромісним противником Громадянсько-демократичної партії. Водночас вона категорично відмовилася піти на співпрацю із соціал-демократами.

За таких умов партії М. Земана і В. Клауса 9 червня 1998 р. уклали так званий *Толерантний пакт* — договір про створення стабільної політичної ситуації в країні. Він передбачав зобов’язання соціал-демократів щодо незмінності стратегічного курсу реформ, підтримку урядових законопроектів у парламенті з боку Громадянсько-демократичної партії. Це дало змогу соціал-демократам сформувати однопартійний уряд меншості в обмін на керівні посади в парламенті представниками Громадянсько-демократичної партії. Прем’єр-міністром став М. Земан, головою Палати депутатів — Вацлав Клаус (ГДП), а головою Сенату — Л. Бенешова (ГДП). В. Тошовський знову очолив Національний банк. Водночас такий союз призвів до гострої боротьби за владу між цими двома політичними силами і став реальною загрозою політичному плюралізму.

Треті вибори до Палати депутатів (парламентські вибори) відбулися 14—15 червня 2002 р. Вони зафіксували порівняно невисоку активність: взяло участь 58 % виборців. Цього разу знову перемогла Соціал-демократична партія (30,2 % і 71 мандат). Громадянсько-демократична партія набрала 24,47 % і здобула 57 мандатів. Комуністична партія Чехії і Моравії з 18,51 % і 41 мандатом стала третьою за потужністю політичною силою у парламенті. Правоцентристський блок “Коаліція чотирьох” (ХДУ — ЧНП і СС — “Демократичний союз”) зумів здобути 14,27 % і 31 мандат.

Порівняно з 1998 р. ліві значно зміцнили свої позиції. Проте, як і на виборах 1998 р., соціал-демократам не вдалося одержати більшість у парламенті. Для формування урядового кабінету вони вимушені були вступити в союз із правоцентристською коаліцією малих партій, разом з якими створили крихку парламентську більшість — 101 мандат з 200.

Перемозі соціал-демократів сприяла висунута ними конструктивна програма “Людина понад усе”, орієнтована на широкі верстви населення. У той же час на цих виборах праві партії орієнтувалися на своїх традиційних виборців — підприємців, осіб з високими доходами, що адаптувалися до ринку. Після приходу до влади соціал-демократи почали проводити непопулярні соціальні реформи, що викликало різке невдоволення населення. Рейтинг соціал-демократичної партії став різко падати.

Одночасно зростала довіра до комуністів. За наслідками виборів у 1996 р. вони мали 11 парламентських мандатів, у 1998 р. — 24,

у 2002 р. — 41. Їхньому успіху сприяла не лише стійка виборча база. Програма Комуністичної партії Чехії та Моравії має яскраво виражений соціальний характер, що дозволяє розширювати лави своїх прибічників за рахунок верств населення, що не знайшли себе “на ринку” і поповнюють ряди “нових бідних”, а також дрібних підприємців, які побоюються “безкрайньої економічної свободи” у випадку приходу до влади правих.

У 2003 р. чеський парламент після кількох спроб главою держави обрав В. Клауса, одного з головних архітекторів чеської економічної реформи, провідного чеського політика та економіста. З відходом В. Гавела завершилася особлива епоха в чеській історії. В. Гавел не був ідеологічним вождем чи жорстким прагматичним лідером. Державну політику він проводив на суворих законах моралі, прагнув впливати на свідомість громадян. Натомість В. Клаус на попередніх посадах проявив себе жорстким і безапеляційним політиком. Його обрання главою держави посилює розрив між політичною елітою та суспільством.

Справжнім “моментом істини” стали вибори чеських депутатів до Європарламенту в червні 2004 р. З 24 мандатів Громадянська демократична партія отримала 9, Комуністична — 6, а Соціал-демократична — 2. Політичний маятник знову хитнувся в сторону Громадянсько-демократичної партії, яка зуміла зайняти нішу критика Євросоюзу і захисника національних інтересів Чехії. Додаткові бали “в скарбничку” демократів додавав В. Клаус. Незважаючи на те що за його прем’єрства Чехія подала заявку на вступ до Євросоюзу, він став його найгучнішим критиком. Прискорена, надмірна уніфікація Європи є, на його думку, насильством, що породжує націоналізм. В. Клаус проводив також паралель між розширенням ЄС і РЕВ: остання була своєрідним диспетчером у колишньому соціалістичному таборі.

В. Клаус зайняв також жорстку позицію щодо Європейської конституції, яка може призвести до припинення існування суверенних держав і виникнення на їх місці супердержави. Критика В. Клаусом європейської інтеграції мала підтримку в суспільстві. За соціологічними опитуваннями в червні 2005 р. йому довіряли $\frac{2}{3}$ населення, тоді як уряду і парламенту — менше $\frac{1}{4}$.

В умовах поразки владних партій на виборах до Європарламенту (червень, 2004 р.) активізувалася опозиція, діяльність якої призвела до урядової і політичної кризи в країні. Проте уряд зумів втриматися завдяки підтримці комуністів, що відкрило останнім дорогу до влади. За таких умов права опозиція закликала всіх демократичних політиків дистанціюватися від співробітництва соціал-демократів і ко-

муністів. Опозиція вимагала пояснень щодо джерел прибутків прем’єр-міністра Станіслава Гросса і його дружини Шарки. Всі ці події тісно переплелися і спричинили на початку 2005 р. урядову кризу, котра до початку квітня переросла у політичну.

Партнери соціал-демократів по коаліції почали покидати уряд. Першими це зробили християнські демократи, а через кілька днів представники від Партії свободи. На початку квітня 2005 р. у парламенті відбулося голосування щодо довіри уряду, який зумів втриматися завдяки підтримці комуністів. Проте вже 25 квітня уряд подав у відставку. Новим прем’єр-міністром став Їржі Пароубек, заступник голови Соціал-демократичної партії. У його кабінеті тепер виявилися соціал-демократи (12), християнські демократи (3) і “Союз свободи” (3). Схвалення складу нового уряду 13 травня у парламенті означало завершення тривалої політичної кризи в країні. Серед урядових пріоритетів визначені: схвалення Євроконституції на референдумі, стабілізація сфери охорони здоров’я, житлова реформа, підтримка експорту, зменшення податків із середніх та низьких доходів, підготовка пенсійної реформи, розробка закону про зіткнення інтересів. У середині травня 2005 р. парламент відхилив законопроект про всенародні вибори глави держави.

У червні 2006 р. відбулися чергові парламентські вибори. Вони виявилися найбільш жорсткими за останні 15 років. Фаворити виборів (громадянські демократи і соціал-демократи) обмінювалися взаємними звинуваченнями й образами. Опозиція пропагувала гасло “Зміни і надія” та обіцяла реформу пенсійної системи, соціального захисту, встановлення єдиного податку в 15 %. Натомість соціал-демократи передвиборну агітацію вели під гаслом “Стабільність і процвітання”, тобто обіцяли зберегти існуючу систему соціального забезпечення. Були також оприлюднені відомості про низку політичних, економічних і фінансових скандалів, пов’язаних із перебуванням при владі впродовж останніх восьми років соціал-демократів.

Голосувало 65 % виборців. Депутатські мандати тоді здобули опозиційна права *Громадянська демократична партія* (35,34 % і 81 мандат), правляча ліва *Соціал-демократична партія* (32,35 % і 72 мандати), а також *Комуністична партія Чехії та Моравії* (12,83 % і 18 мандатів), християнські демократи (7,22 % і 13 мандатів) і зелені (6,27 % і 6 мандатів). Для створення коаліції відносний переможець виборів об’єднався з християнськими демократами і зеленими. Натомість соціал-демократи домовилися з комуністами. У парламенті виникла досить складна ситуація, оскільки обидві політичні сили мали по 100 мандатів. Після тривалих переговорів і узгоджень

прем'єр-міністром країни було затверджено лідера Громадянської демократичної партії М. Тополанека.

У лютому 2008 р., після третього туру, В. Клауса відкритим голосуванням переобрали на посаду президента держави: він одержав підтримку 141 депутата парламенту й Сенату. Його опонент, економіст Ян Швейнар, мав довіру в 111 депутатів.

Початок 2009 р. ознаменувався в країні урядовою кризою. 24 березня парламентській опозиції вперше в історії незалежної Чехії вдалося відправити у відставку уряд. Позачергові вибори були призначені на жовтень, проте Конституційний суд цю ухвалу відмінив. Сформувавши новий уряд президент доручив не політику, а компромісній на той час фігурі технократа Янові Фішеру.

У червні 2009 р. в Чехії відбулися другі в історії країни вибори до Європейського парламенту. Голосувало 28,2 % виборців. Абсолютним переможцем стала Громадянська демократична партія, яка набрала 31,4 % голосів виборців і отримала 9 мандатів. До Європарламенту потрапили також Чеська соціал-демократична партія (22,38 % і 7 мандатів), Комуністична партія Чехії й Моравії (14,8 % і 4 мандати), “Християнський демократичний союз” — Чехословацька народна партія (7,64 % і 2 мандати). Таким чином, до 2014 р. Чехію в Європарламенті представлятимуть 22 депутати.

Політичні сили, які набрали понад 1 % голосів, одержали право на державну підтримку: “Суверенітет” (4,26 %), Європейська демократична партія (2,88 %), “Зв'язки з громадськістю” (2,4 %), “Мери і незалежні — вибір” (2,28 %), Партія зелених (2,06 %) і Союз незалежних кандидатів “Європейські демократи” (1,66 %).

28—29 травня 2010 р. відбулися парламентські вибори за участю 27 політичних сил. Голосувало 62,6 % виборців. До парламенту пройшло п'ять партій: Чеська соціал-демократична партія (22,08 % і 56 мандатів), Громадянсько-демократична партія (20,22 % і 53 мандати), TOP 09 (16,79 % і 41 мандат), Комуністична партія Чехії та Моравії (11,27 % і 26 мандатів), “Справи громадські” (10,88 % і 24 мандати). Хоча відносну перемогу здобули соціал-демократи, лідер партії Їржи Парубек подав у відставку через невисокий показник підтримки. З огляду на втрату багатьох мандатів соціал-демократами (18) і громадянськими демократами (28), повну поразку християнських демократів і зелених, появу в парламенті двох нових партій правоцентристської орієнтації, результати цих виборів глава держави назвав політичним землетрусом.

У квітні 2012 р. Громадянсько-демократична партія прем'єр-міністра Петра Нечаса, розірвала коаліційний договір із двома іншими політичними силами. Причиною цього стала відмова представника

від центристської партії “Справи громадські” піти у відставку через звинувачення його у хабарництві. Це викликало урядову кризу. Проте парламент проголосував за довіру діючому урядові.

На вимогу провідних політичних партій парламент у 2012 р. ухвалив закон про прямі вибори глави держави.

Національне питання. Законодавчі та нормативні положення у сфері національної політики відповідають міжнародним конвенціям і угодам, які підписав чеський уряд. Новим явищем стала поява форми ідентифікації, пов'язаної з етнічним самовизначенням — моравинин і силезянинин.

Найбільшою національною меншиною є словаки, основна маса яких проживає у Північній Чехії та у Празі. Специфіка такого розселення зумовлена попередньою історією. Більшість словаків оселилися там після 1918 р. Національно-культурні потреби словаків практично повністю задовольняються чеським урядом. Досвід проживання у чеському середовищі наклав відбиток на багатьох представників словацької меншини. Процеси культурної та мовної асиміляції відбуваються повільно, але невпинно. Це пов'язано з мовною близькістю чехів та словаків, подібною соціальною структурою, високим відсотком змішаних шлюбів.

Німці проживають переважно на півночі та заході Чехії. Вони мають свої національно-культурні товариства, які почали організаціїно оформлюватися з кінця 1992 р., 7 листопада 1992 р. більшість з них увійшла до складу Об'єднання німців Чехії, Моравії та Силезії. Своїм завданням Об'єднання ставить домогтися впливового представництва у владних органах. Діяльність німецьких національно-культурних організацій активно підтримує уряд ФРН, який надає їм фінансову допомогу.

Для польської меншини, яка населяє в основному Тешинський регіон, найбільш актуальними є проблеми збереження власного мовно-культурного середовища. Існування початкової та середньої освіти польською мовою дає змогу місцевим полякам зберегти свою національну ідентичність. Фінансування освітніх та культурних програм значною мірою здійснюється за рахунок державного бюджету.

Організованим є громадсько-культурне життя українців. В умовах демократизації суспільства, яке розпочалося на рубежі 80—90-х років ХХ ст., виникли такі українські товариства й об'єднання: Громадянський форум українців (грудень, 1989), Українське лікарське товариство (1989), Об'єднання українців (весна, 1990), Чеська асоціація українців (1991), “Українська ініціатива” (1994). Українською

мовою виходить квартальник “Пороги” (березень, 1993) та греко-католицький церковний місячник “Єдиним серцем”.

Помітною проблемою для Чехії стала масова імміграція. За офіційними даними, у 2004 р. серед іммігрантів найбільшу частку становили вихідці з України (31 %), Словаччини (19 %), В'єтнаму (13 %), Польщі (6 %) та Росії (6 %). Переважна більшість — це молоді люди віком від 25 до 39 років.

За попередніми даними перепису 2011 р. у країні проживало 10,56 млн осіб, з яких майже половина — іноземці. 2,74 млн осіб не назвали свою національність (у 2001 р. таких було лише 173 тис.). За період 2001—2011 рр. населення зросло на 332 тис., переважно внаслідок збільшення мігрантів (їх чисельність збільшилася на 260,5 %). Серед іноземців найбільше виявилось українців (117,81 тис.). Далі за чисельністю були словаки (84,38 тис.), в'єтнамці (53,11 тис.), росіяни (36,55 тис.), німці (20,78 тис.), поляки (17,86 тис.) та ін.

Щодо віровизнання, то за цими ж даними близько 10 % (1,084 млн) були римо-католиками, 51 936 осіб — вірні Євангелійської церкви чеських братів, 32 276 — вірні Чехословацької гуситської церкви. 707 649 осіб вказали, що є віруючими, але не належать до жодної з офіційно зареєстрованих Церков. Близько 5 млн опитаних не відповіли на запитання про свою релігійну належність.

Основні складові економічної реформи. Після розпаду Федерації Чеській Республіці дісталася архаїчна структура промисловості, недостатні валютні резерви, незбалансована соціальна структура. Енергетична та сировинна бази країни були орієнтовані на технічно застаріле виробництво, шкідливе для навколишнього середовища. Тому найважливішим стало подолання технологічного відставання від інших промислово розвинутих європейських держав, поступова інтеграція до європейських структур. У спадок від колишньої Федерації Чехії перейшло майже 7 млрд дол. боргу (близько 70 % усієї зовнішньої заборгованості Чехословаччини).

Стартові умови для економічної реконструкції були сприятливі: низький рівень інфляції, збалансований внутрішній ринок, відносно низька зовнішня і внутрішня заборгованість, високий освітній і культурний потенціал. Це й стало причиною того, що у Чехії на практиці реалізовувався м'якший варіант реформи. Він передбачав антиінфляційне запровадження ринкових відносин із меншими соціальними витратами і вигідно відрізнявся від класичної “шокової терапії”, реалізованої в інших країнах. Завдяки відмові від такої політики, жорсткому контролю за кредитно-емісійною політикою, державному регулюванню цін і заробітної плати на початковому етапі економічної

реформи, жорсткому валютному контролю Чехії вдалося уникнути високої інфляції.

Економічні реформи розпочалися зі створення конкурентного середовища шляхом трансформації власності. Закон про банкрутство (квітень, 1993), дав змогу швидко позбутися збиткових державних підприємств. Порівняно ефективно вдалося спинити інфляційні явища, вирішити проблему зайнятості населення.

В основу економічної реконструкції була покладена приватизація, в ході якої на середину 90-х років ХХ ст. приватний сектор у ВВП становив майже 80 %. Здійснюючи трансформацію економіки, уряд зберіг за собою регулюючу роль за допомогою економічних, а часом і адміністративних важелів. Держава надавала всебічну підтримку дрібному та середньому підприємству. Однак рівня 1989 р. досягти не вдалося.

Допущені помилки спричинили в другій половині 90-х років ХХ ст. лихоманку економіки. Імпорт зростав у 4 рази швидше за експорт. Темпи оновлення обладнання в промисловості залишалися низькими, енергоємність на 40 % перевищувала аналогічні показники розвинутих європейських держав. Усе це знижувало конкурентоспроможність чеської продукції не тільки на зовнішньому, а й на внутрішньому ринку. Становище погіршилось унаслідок повеней 1997 і 2002 рр., збитки від яких сягнули близько 6 млрд євро. У 1998 р. валовий продукт скоротився на 2,9 % і становив лише 52 % від відповідного показника для країн ЄС.

Шляхом створення акційних товариств відбулася комерціалізація підприємств. Приватний сектор в економіці у 2004 р. становив більше 80 %. У власності держави залишаються великі підприємства паливно-енергетичного, військово-промислового комплексів, металургійної, частково машинобудівної та хімічної промисловості, залізничного транспорту, зв'язку.

Значні зміни відбулися у фінансово-банківській галузі. 95 % сукупних банківських активів перебувають в іноземній власності. 83 % — акціонери з країн ЄС. Держава зберегла за собою контрольний пакет тільки у двох спеціалізованих банках: Чеському експортному банку і Чесько-моравському банку гарантій і розвитку фінансування програм підтримки малого та середнього підприємництва.

Лібералізація валютного режиму проводилася поступово, згідно з макроекономічною та валютною стабілізацією. У 2002 р. Чехія усунула обмеження, які торкалися можливості відкриття резидентами банківських рахунків в іноземних банках, філіалам іноземних фірм дозволялося купувати нерухомість для підприємництва. Валютні обмеження розповсюджуються тільки на придбання фізичними особами

нерухомості та сільськогосподарської землі: запроваджена 5-річна заборона на продаж іноземцям нерухомості та 7-річна — на продаж сільськогосподарських і лісових угідь.

Нині Чехія — одна з економічно найрозвинутіших країн Центрально-Східної Європи. Темпи зростання економіки у 2005 р. становили 6 %, а обсяг її ВВП з розрахунку на душу населення за паритетом купівельної спроможності дорівнював 15 011 дол. (в Угорщині — 12 240 дол., а в Україні — 860 дол.). Водночас Чехія помітно поступається за рівнем економічного розвитку “старим” членам ЄС. За роки реформ їй не вдалося скоротити цей розрив, навіть більше, відставання від економічно розвинутих країн ЄС поглибилося: якщо на старті економічної реформи в 1989 р. ВВП Чехії з розрахунку на душу населення становив 70 % до середнього рівня ЄС, то в 2003 р. — приблизно 61 %.

В економіці намітилися зміни в закріпленні стабільного динамічного розвитку. Якщо у 2004 р. темпи економічного зростання становили 3,5 %, то у 2005—2006 рр. — близько 5 %. Головним чинником економічного зростання останніми роками стало збільшення інвестицій до основних фондів. Зручне географічне положення Чехії з доступом на ринки товарів, відносно низька вартість кваліфікованої робочої сили, інвестиційні гарантії, приваблива система заохочень для іноземних інвесторів, висока оснащеність транспортної інфраструктури, стабільний політичний розвиток створюють сприятливий інвестиційний клімат. Сукупний обсяг прямих іноземних інвестицій, вкладених у чеську економіку в 1990—2003 рр., становить приблизно 37,8 млрд дол. Основний обсяг прямих іноземних інвестицій надходить з країн ЄС (84 %). Помітно активізувалися на чеському ринку американські та японські фірми, що працюють в автомобільній, електронній, скляній та текстильній промисловості. 60 % прямих іноземних інвестицій надходить в сектор послуг, у виробничий сектор — 38 %, в добувну галузь, сільське та лісове господарство — 2 %. Водночас чеські експерти відзначають такі негативні наслідки, як нерівність конкурентних умов і витіснення вітчизняних товаровиробників, низький рівень інвестування високотехнологічних галузей і науково-прикладних розробок. Чехія помітно відстає від країн ЄС за рівнем витрат на науку і науково-прикладні дослідження: рівень державних витрат на науку становить приблизно 75 % до рівня ЄС, а витрат підприємств — 60 %.

Сільське господарство — це розвинута галузь з високим рівнем механізації і автоматизації. Це дозволяє повністю забезпечувати потреби країни в продукції землеробства і тваринництва. Експорт продуктів тваринництва в країни ЄС становить 37 %, у Словаччину — 23 %. Розвиваються фермерські господарства (рентабельними

виявилися лише ті, що мають у власності понад 100 га землі), хоча більшу частку сільськогосподарського виробництва дають кооперативи власників, діючі на принципах акціонерних товариств. На зламі ХХ—ХХІ ст. ці кооперативи обробляли $\frac{4}{5}$ всієї орної землі країни.

Загалом ефективність сільськогосподарського виробництва знизилася. Валова продукція за 1989—2004 рр. скоротилася більш ніж на 30 % (рослинницька — на 23 %, тваринницька — на 6 %). Урожайність зернових досягає 80—90 % рівня ЄС, але витрати на одиницю продукції в середньому на 40 % вищі. На початку ХХІ ст. 3,7 % зайнятих у сільському господарстві становили 3,4 % ВВП. Якщо один працівник сільського господарства годує в Чехії 41 особу, то в Німеччині — 80, а в Бельгії — 108.

Активно розвиваються торговельно-економічні зв'язки з країнами ЄС (69,8 % експорту та 59,2 % імпорту). Найбільшим партнером є ФРН, куди спрямовано 42 % чеського експорту. Основними предметами експорту є продукція машинобудування, транспортне устаткування, хімікати, залізо, сталь, скло, промислові товари народного вжитку, продовольство. Серед імпорту переважають сировина (нафта, газ), хімічні товари, верстати устаткування.

Після 2008 р. суттєво погіршилися показники зовнішньої торгівлі ЧР. Протягом січня — квітня 2009 р. імпорт чеських товарів скоротився на 41,9 %, експорт — на 39,4 % порівняно з відповідним періодом минулого року. Найбільший спад чеського експорту відбувся на транспортні засоби, залізо та сталь, скло й вироби зі скла, пластмасові вироби, електроніку, меблі, папір, металовироби. Експорт чеських тракторів знизився наполовину, вантажних машин чеського виробництва було експортовано на 65 % менше порівняно з відповідним періодом минулого року. Порівняно з груднем 2008 р. обсяг експорту та імпорту в Чехії сягнув найнижчих показників за останні роки. Чехія втрачала свої традиційні ринки збуту. Наприклад, експорт за перші чотири місяці 2009 р. знизився до країн ЄС на 36,7 %, Словаччини — 37,4, Австрії — 36, Німеччини на — 30,5 %.

Перехід до ринкової економіки супроводжувався значними змінами структури зайнятості населення та його соціального становища. У перші роки реформування вдалося запобігти масовому безробіттю за рахунок швидкого зростання сфери послуг і дрібного підприємництва. Проте у другій половині 90-х років ХХ ст. ці можливості вичерпалися. Реструктуризація важкої промисловості супроводжувалася скороченням зайнятості та зростанням безробіття, особливо у гірничодобувній промисловості. У 2002—2005 рр. безробіття становило 9—11 %. При цьому в деяких регіонах країни рівень безробіття був неоднаковий. Так, в Остравській області він становив майже 20 %.

Відбулися зміни в соціальній структурі. Найбільш ризикованою групою на ринку праці є молодь віком 20—29 років, на яку припадає приблизно третина зареєстрованих безробітних. Держава зберегла центральне регулювання цін на комунальні послуги, транспорт, зв'язок, охорону здоров'я. З метою економії державних коштів уряд у 1995 р. провів реформу системи медичного та пенсійного забезпечення. Було запроваджено страхову медицину, підвищено вік виходу на пенсію. Через те у 1997 р. виник конфлікт між урядом і профспілками, а в Празі відбулася 120-тисячна демонстрація проти соціальної політики уряду. На становище пересічних громадян негативно вплинуло припинення державного будівництва житла, підвищення вартості комунальних послуг.

З поживленням економічного зростання збільшувалася заробітна плата, яка у 2004 р. становила 800 дол. (мінімальна зарплата — близько 220 дол.). Загалом уряду вдалося зберегти кваліфікаційну диференціацію в оплаті праці: якщо взяти середній рівень оплати праці в народному господарстві за 100 %, то рівень середньої зарплати працівника з вищою освітою — приблизно 165 %.

Світова фінансова криза негативно вплинула на всі сфери чеської економіки. Спад промислового виробництва розпочався вже в листопаді 2008 р. і становив 17,4 % порівняно з відповідним періодом 2007 р. Обсяг експорту й імпорту в 2008 р. сягнув найнижчих показників за останні п'ятнадцять років. Спад експортних показників відбувався через рецесію в країнах, які є головними торговельними партнерами Чехії. Рівень безробіття на 1 квітня 2009 р. становив 7,7 %. Державний борг на початок жовтня 2009 р. значно зріс і становив 1 трлн 167 млрд 71 млн крон, що на 164 млрд крон більше, ніж на початку року. З цієї суми 82 % (774,2 млрд) припадало на внутрішній борг. Натомість зовнішній борг за 10 місяців 2009 р. зріс на 173,1 млрд).

З 2010 р. економічні показники поступово покращувалися, про що свідчать дані про ВВП країни: 225,45 млрд дол. (2008), 196,18 млрд дол. (2009), 197,65 млрд дол. (2010), 215,21 млрд дол. (2011). У 2012 р. інфляція була на рівні 3,2 %, а безробіття — 8,5 %. Натомість за 2000—2010 рр. державний борг збільшився у 3,2 раза і досяг 40 % ВВП.

Відповідно до Угоди про вступ Чехії до ЄС, країна мала впровадити розрахунки в євро впродовж 2009—2010 рр. Чеський уряд планував упровадити євро з 2010 р. Однак через негативний вплив наслідків світової фінансової й економічної кризи на чеську економіку впровадження європейської валюти переноситься принаймні на 2013 р.

Зовнішня політика. Чеська Республіка має дипломатичні відносини з багатьма державами світу, в тому числі на рівні посольств з 90 країнами (2001). Вона є членом ООН (1993), Ради Європи (1993), Міжнародної організації економічного співробітництва і розвитку (1995), НАТО (1999), ЄС (2004) та інших міжнародних об'єднань, товариств і організацій. Вектор зовнішньої політики орієнтований на західно-європейські країни та США. Важливе значення для стабілізації міжнародного становища в Центральній Європі мала чесько-німецька декларація про порозуміння (січень, 1997). У 1995 р. Прага стала новою штаб-квартирою радіостанції “Вільна Європа” і “Свобода”. Зберігається тісне співробітництво зі Словаччиною. Існує митна унія, розвиваються торгівля та культурні зв'язки.

Чеські військові контингенти беруть участь у міжнародних миротворчих та інших воєнних операціях за кордоном: операції НАТО в Косові (до 550 осіб), операції НАТО в Афганістані (до 600 осіб).

У січні 2011 р. міністр закордонних справ Чехії К. Шварценберг оголосив про початок комплексного перегляду чеської зовнішньої політики. Потреба такого перегляду була обумовлена тим, що з часу вступу Чехії до ЄС її зовнішня політика мала ситуативний характер та впливала з домовленостей між внутрішніми політичними силами. Разом з тим зберігалася певна послідовність щодо ключових зовнішньополітичних пріоритетів: трансатлантичного співробітництва, діяльності в рамках ЄС, прав людини, енергетичної безпеки та диверсифікації постачань енергоресурсів, політики щодо України, Білорусі, Молдови, Хорватії, Сербії, Боснії і Герцеговини, Чорногорії, Македонії, Албанії. Тому Трансатлантичний та європейський напрями залишаються найвагомими у всій зовнішній політиці країни.

За час головування Чехії в ЄС (2009) їй вдалося досягти певних успіхів. Зокрема, чеський уряд відіграв ключову роль у протистоянні економічним протекціоністським заходам всередині ЄС. Також у сфері енергетичної безпеки Чехії вдалося подолати опозиційність ФРН та забезпечити фінансування (200 млн євро) проекту “Набукко”. Чехія досягла формального схвалення “Східного партнерства” і проведення саміту в Празі та прогресу в євроінтеграції Західних Балкан.

Українсько-чеські відносини нового типу були започатковані ще за часів існування Чехословаччини. 8 грудня 1991 р. Україну визнала ЧСФР і 30 січня 1992 р. встановила з нею дипломатичні відносини. Тодішній чехословацький прем'єр-міністр М. Чалфа під час офіційного візиту до Києва у травні 1992 р. парафував Договір про добросусідство і дружні відносини. Однак останній не був підписаний, оскільки ЧСФР наприкінці цього ж року припинила своє існування.

У березні 1993 р. був парафований Договір про дружні відносини та співробітництво між Україною та Чеською Республікою. Свідченням стабільного поступального розвитку взаємного співробітництва став *Договір про дружні відносини та співробітництво* (26 квітня 1995 р.). Була також створена спільна Комісія з питань торговельно-економічного співробітництва. У жовтні 1995 р. започатковано традицію постійних консультацій з широкого кола питань двостороннього співробітництва та міжнародних проблем між зовнішньополітичними відомствами. Під час візиту президента В. Гавела до Києва в липні 1997 р. підписано 2 договори і 5 міжурядових угод про співпрацю в економічній та гуманітарній сферах. У наступні роки постійно відбувалися двосторонні зустрічі та переговори державних посадових осіб різних рівнів: президентів, прем'єр-міністрів, міністрів закордонних справ, міністрів оборони, парламентських керівників. На початку 2004 р. у Львові було відкрито Генеральне консульство Чеської Республіки.

У 2010—2011 рр. динамічним було українсько-чеське економічне співробітництво, зокрема в галузі енергетики, транспорту, машинобудування, гірничодобувній промисловості. Його важливою складовою була реалізація спільних проектів у сфері інвестування, промислової кооперації, сільського господарства.

У 2010 р. обсяги зовнішньої торгівлі товарами України з Чехією досягли 1,4 млрд дол., що на 42,7 % більше порівняно з показником 2009 р. Рівень українського експорту до Чехії у 2010 р. становив 626,3 млн дол. і порівняно з аналогічним показником попереднього року збільшився на 83,8 %. Однак Україна мала від'ємне торговельне сальдо в 121,7 млн дол. Український експорт до Чехії становили руди, шлаки, чорні метали, нафта і продукти її перегонки, електричні машини та устаткування. У чеському імпорті до України переважали котли, полімерні матеріали, пластмаси, наземні транспортні засоби, крім залізничних, папір та картон тощо. В українському експорті 85 % становила сировина, тоді як чеський імпорт на понад 90 % складався з готових виробів.

Перспективним двостороннім проектом, який реалізується в Україні, є співпраця у біоенергетичній сфері (вирощування та переробка ріпаку, подальше виробництво з нього біопалива). Певний інтерес чеська сторона проявляє щодо інвестування в гірничо-збагачувальну галузь України. Значні перспективи для подальшого розвитку мають проекти складання автомобілів "Шкода", співпраця українських машинобудівних підприємств з чеським виробником тролейбусів, роботи з модернізації та підвищення безпеки діючих реакторів українських АЕС тощо.

На початку 2011 р. чеські інвестиції у загальному обсязі прямих іноземних інвестицій в економіку України становили 0,2 % (74,93 млн дол. проти 79,79 млн дол. в попередньому році). Такий відтік прямих чеських інвестицій був пов'язаний з наслідками світової фінансової та економічної кризи. На території України діяло 432 підприємства з чеським капіталом. Натомість станом на початок 2011 р. в Чехії, за офіційними даними, не було жодного підприємства з українським капіталом.

Дешева робоча сила з України знайшла застосування на чеському ринку праці. Якщо у 1996 р. у цій країні легально працювали 27 тис. українських громадян, то на початку 2000 р. — близько 460 тис., половина з яких були нелегалами. Більшість з них отримували лише близько 40 % зарплати кваліфікованого чеського робітника. У 2005 р. сторони домовилися про створення українсько-чеської робочої групи з питань легалізації працевлаштування українських робітників у Чехії. У 2009 р. на офіційному обліку перебувало 135 тис. українців-заробітчан. Упродовж 2010—2011 рр., у зв'язку із запровадженням нового закону про перебування у країні іноземців, чисельність українських робітників зменшилася на 35 тис.

ЧОРНОГОРІЯ

Територія і кордони. Республіка Чорногорія, Чорногорія (Република Црна Гора, Republika Crna Gora, Црна Гора, Crna Gora, Montenegro) — держава на південному заході Балканського півострова. Площа — 14 026 км². Межує на півночі, північному сході та сході зі Сербією (203 км), на південному сході з Албанією (172 км), на заході з Хорватією (14 км), на північному заході з Боснією і Герцеговиною (225 км), має вихід до Адриатичного моря в напрямку Італії. Столиця — Подгориця (168 тис. осіб). За містом Цетін'є (18 тис.) конституційно закріплена історична назва “престольне місто”. Найбільшими містами є Нікшич (75 тис. осіб), Бієло Поле (50 тис.), Бар (40 тис.).

Населення — понад 650 тис. осіб (2003), у т. ч. чоловіки — 49,7 %. Демографічна ситуація додатна. Щільність — 45 осіб на 1 км². Етнічний склад: чорногорці (61,9 %), мусульмани-боснійці (14,6 %), серби (9,3 %), албанці (6,6 %), югословени (4,2 %), хорвати (1 %). За віросповіданням 69,1 % — православні (22 % належать до Чорногорської православної церкви), 4,4 — римо-католики, 19,1 — мусульмани, 7,4 % — інші.

Державний лад і вищі органи влади. Чорногорія — парламентська республіка. Главу держави (президента) обирають всенародно. Вищий законодавчий орган — однопалатна Скупщина (81 депутат).

Державні символи. Прапор — полотнище червоного кольору із зображенням двоголового орла. Герб — двоголовий орел на червоному фоні. Гімн — “Ој свијетла мајска зоро”. Державна мова — чорногорська. Під час перепису 2003 р. 63,5 % опитаних у графі “Рідна мова” вказали сербську, а 22 % — чорногорську.

Адміністративно-територіально поділена на 21 район (громаду).

Загальнодержавні свята: 1 березня (День суверенітету), 17 квітня (День звільнення від фашизму), 13 липня (День незалежності, 1878), 20 вересня (День екології), 20 жовтня (День конституції). **Грошова одиниця** — євро (€), з 1 січня 2002 р. **Інтернет-домен** — .уи. **Міжнародний телефонний код** — 382. **Міжнародний штриховий код** (країна — виробник товару) — 865. **Часовий пояс** — UTC + 1 (влітку + 2).

Суспільно-політичний і економічний розвиток. У листопаді 1990 р. в Чорногорії відбулися перші багатопартійні парламентські вибори, перемогу на яких здобув Союз комуністів Чорногорії. Головою Президії Чорногорії став лідер комуністів Момір Булатович. Питання державного перевлаштування Югославії було центральним на засіданнях Президії СФРЮ. Чорногорське керівництво підтримало Сербію у питанні реорганізації держави в демократичну Федерацію, але зі збереженням за центром широких повноважень. У Чорногорії продовжували діяти республіканські закони. Парламент 20 вересня 1991 р. проголосив країну екологічно чистою територією. Після того як у 1991 р. проголосили свою незалежність Словенія і Хорватія (червень) та Македонія (вересень), Югославська федерація практично перестала існувати. Цей факт констатувала Гаазька міжнародна конференція 18—23 жовтня, але водночас звинуватила уряди Сербії і Чорногорії у їх прагненні силою зберегти попередній державно-політичний стан. Рада міністрів Європейського співтовариства ухвалила 2 грудня застосування щодо цих двох югославських республік економічних санкцій.

За таких умов практично всі політичні сили в Чорногорії і Сербії об'єдналися. На референдумі 1 березня 1992 р. населення Чорногорії переважною більшістю висловилося за те, щоб залишитися зі Сербією

в одній державі. Наприкінці квітня керівники Сербії і Чорногорії оголосили про створення нової федерації — Союзної Республіки Югославії як правонаступниці СФРЮ. Обидві республіканські Скупщини 27 квітня 1992 р. прийняли ухвалу про створення СРЮ (у складі Сербії і Чорногорії) зі столицею в Белграді та прийняття союзної конституції. Нова конституція Чорногорії була прийнята 12 жовтня 1992 р.

Від початку нового державотворення панувала гостра політична криза. Вона була спричинена різними підходами основних сербських і чорногорських політичних сил до подальшого розвитку суспільства. На початку провідні позиції посідала Демократична партія соціалістів Чорногорії (у 1992 р. був перейменований Союз комуністів Чорногорії). На парламентських виборах 1992 р. вона отримала 43,8 %, а у 1994 р. — 39,2 %. Упродовж 1992—1997 рр. лідер соціалістів Момір Булатович був президентом республіки.

У СРЮ Чорногорія дістала статус вільної економічної зони, що сприяло соціально-економічному розвитку країни. Водночас закон про приватизацію (1992) реалізовувався вкрай повільно, структурні зміни в економіці були незначні, процвітали тіньовий сектор і контрабанда сигарет та кави. Певні зрушення настали лише після 1997 р., коли було приватизовано 90 % підприємств.

У 1996—1998 рр. увагу чорногорської громадськості привертала, передусім, внутрішні проблеми, шляхи подальшого розвитку країни. У центрі громадсько-політичних дискусій були питання модернізації економіки і підвищення добробуту громадян. Демократична опозиція звинуватила правлячу Демократичну партію соціалістів Чорногорії в авторитарному стилі керівництва, обмеженні демократичних прав і свобод. Країна переживала гостру політичну кризу. Від правлячої партії дистанціювалася частина керівництва Чорногорії, зокрема прем'єр-міністр Міло Джуканович.

Напередодні президентських виборів 1997 р. гостра політична дискусія розгорнулася між двома претендентами зі середовища Демократичної партії соціалістів Чорногорії: М. Булатовичом і М. Джукановичом. Прихильники першого в серпні 1997 р. провели партійний з'їзд, який не визнали соратники прем'єр-міністра. Так єдина правляча партія розкололася на Демократичну партію соціалістів Чорногорії (М. Джуканович) і Соціалістичну народну партію (М. Булатович).

Чергові президентські вибори відбулися 5 жовтня 1997 р. М. Булатович, давній політичний союзник С. Мілошевича, передвиборну кампанію побудував на гаслах збереження СРЮ як централізованої держави, у якій Чорногорія була б повністю зорієнтована на офіційний Белград. З іменем М. Джукановича багато хто пов'язував успішні

економічні реформи. Будучи прем'єр-міністром, він виступав за рівноправні партнерські відносини між Чорногорією і Сербією у межах СРЮ. На цих виборах з невеликою перевагою (50,8 %) переміг налаштований на радикальні перемини М. Джуканович. Його підтримали 30 % етнічних чорногорців та албанська і мусульманська національні меншини (близько 20 % населення Чорногорії).

Ці результати спричинили посилення демократичних процесів у країні, більшої актуальності почали набувати питання чорногорської незалежності. Водночас вибори зафіксували поляризацію політичних сил. Офіційний Белград і М. Булатович (у 1998 р. він став прем'єр-міністром союзного уряду) перемогу М. Джукановича не визнали.

Нове керівництво республіки взяло курс на вихід із СРЮ. Влітку 1999 р. офіційна Подгориця виступила з пропозицією реорганізувати СРЮ як об'єднання двох незалежних держав — Чорногорії і Сербії. Однак центральна сербська влада не зажадала навіть розмовляти на цю тему. У відповідь чорногорський уряд в односторонньому порядку почав робити перші кроки до незалежності. На зламі 1999—2000 рр. він запровадив на своїй території в обіг німецьку марку, яка з листопада 2000 р. стала офіційною валютою країни. Тоді ж було прийнято ухвалу про власну митну службу. Наприкінці 1999 р. самостійність дістала Чорногорська православна церква (з 1918 р. вона була у складі Сербської православної церкви), почала формуватися національна армія.

Внутрішнє становище країни тривалий час залишалося невизначеним. Уряд Чорногорії бойкотував союзні президентські вибори (24 вересня 2000 р.), а Воїслава Коштуніцу довгий час не визнавав президентом СРЮ. Після консультацій і узгоджень М. Джуканович офіційно визнав повноваження В. Коштуніци лише 17 жовтня 2000 р. Це дало можливість останньому відвідати Подгорицю і провести там офіційні переговори. Вони відбувалися у складних умовах, багато питань так і не було вирішено. З огляду на це М. Джуканович у листопаді 2000 р. заявив, що Чорногорія більше не розглядає себе частиною СРЮ.

У грудні 2000 р. чорногорський уряд затвердив платформу “Основи нових відносин Чорногорії і Сербії”, яка передбачала трансформацію СРЮ у союз двох незалежних держав. Однак міністри від Народної партії не підтримали платформу і вийшли зі складу уряду, чим викликали урядову кризу. Для виходу з неї було вирішено провести дочасні парламентські вибори і референдум. Політичні дискусії визначали кілька коаліцій, але найпотужнішими з них були “Перемога

для Чорногорії — Демократична коаліція Мило Джукановича” (Демократична партія соціалістів Чорногорії і Соціал-демократична партія) і “За Югославію” (Соціалістична народна партія, Народна партія і Сербська народна партія). Окремими політичними силами виступали “Ліберальний союз”, Народно-соціалістична партія та прокомуністичні й мусульманські організації.

У квітні 2001 р. на парламентських виборах у Чорногорії переміг правлячий блок “Перемога Чорногорії” (близько 43,5 %). Однак ці вибори показали, що міцні позиції продовжували зберігати партії, які виступали за збереження СРЮ (блок “За Югославію”, лідер — Предраг Булатович), котрі набрали 39,6 % голосів. Парламентські мандати отримав і “Ліберальний союз Чорногорії” (7,65 %). Представники албанських національних партій за конституційною квотою отримали два мандати. Новий уряд на чолі з Ф. Вуяновичем сформувала коаліція “Перемога Чорногорії”. Особливістю цих виборів стало те, що вони підтвердили політичний поділ чорногорського суспільства на прихильників і противників незалежності. У зв’язку з тим лідери правлячої Демократичної соціалістичної партії тимчасово відмовилися від проведення референдуму щодо незалежності країни. Їх підтримало й міжнародне співтовариство, побоюючись можливої політичної дестабілізації на Балканах.

На дочасних парламентських виборах у жовтні 2002 р. прихильники незалежної Чорногорії (Демократична партія соціалістів Чорногорії і Соціал-демократична партія) отримали 47 % голосів (43 мандати з 75). Опозиційний просербський блок “Разом за зміни” (Соціалістична народна партія, Народна партія Чорногорії, Сербська народна партія), політичним кредо якого було збереження СРЮ, здобув 37,9 % (30 мандатів). Представникам від етнічних албанців дісталось 2 мандати.

Дискусії навколо питання сербсько-чорногорських державно-політичних відносин тривали впродовж цілого 2002 р. Переговори й узгодження з цього приводу велися за посередництва ЄС. Його повноважний представник з питань зовнішньої політики Хав’єр Солана запропонував лідерам двох країн розглянути проект реорганізації СРЮ у політичний союз двох держав, у якому економічна і фінансова системи мали б повну самостійність. Після деяких уточнень цей документ підписали 14 березня 2002 р. у Белграді президент СРЮ Воїслав Коштуніца, заступник голови союзного уряду Міролюб Лабус, президент Чорногорії Мило Джуканович і прем’єр-міністри Сербії та Чорногорії Зоран Джинджич та Філіп Вуянович. Свій підпис поставив і Хав’єр Солана. Згідно з угодою, Чорногорія зобов’язалася протягом трьох років не проводити референдуму про незалежність. Зокрема,

на прес-конференції, скликаній з приводу підписання угоди, М. Джуканович заявив, що через “чотири роки ми створимо європейську демократичну державу Чорногорія”.

Прем’єр-міністри Сербії та Чорногорії 18 січня 2003 р. досягли угоди про поділ функцій у новому державному об’єднанні. Міністерства оборони і закордонних справ дістали серби, міністерство економічних зв’язків із зарубіжними країнами — чорногорці. Вони також отримали посади президента (представник Демократичної партії соціалістів Чорногорії Светозар Марович) і прем’єр-міністра Сербії і Чорногорії (ним став М. Джуканович).

У другій половині січня 2003 р. парламенти Сербії і Чорногорії схвалили проект конституції нової союзної держави — Сербії і Чорногорії. Обидві палати югославського парламенту прийняли її текст 4 лютого 2003 р. Таким чином, СРЮ юридично припинила своє існування, а її місце на політичній карті світу зайняло нове державне утворення — *Союз Сербії і Чорногорії* як правонаступниці Югославії. В ООН це державне об’єднання було представлено одним голосом. Домовлено, що у міжнародних організаціях Сербія і Чорногорія будуть змінювати одна одну на паритетних засадах шляхом ротатції.

Зміна керівництва в союзних органах влади спричинила дочасні вибори чорногорського президента. Вони відбулися 23 грудня 2002 р. і не дали позитивного результату через низьку явку виборців (проголосувало близько 46 %). Безрезультатними виявилися й вибори 16 лютого 2003 р. (проголосувало лише 45 % громадян). Президентська криза була подолана лише в травні 2003 р., коли парламент відмінив умову участі у виборах не менше половини виборців. Цього разу проголосувало близько 48 % виборців. Із трьох претендентів (Ф. Вуянович, кандидат від Демократичної партії соціалістів і Соціал-демократичної партії; М. Жівкович, кандидат від “Ліберального союзу”; Д. Хайдукович, незалежний кандидат) перемога дісталася Ф. Вуяновичу (63,8 %), одному з найближчих соратників М. Джукановича. Він мав досвід роботи на посадах міністра юстиції, внутрішніх справ, голови парламенту, виконувача обов’язків президента Чорногорії.

Склавши президентську присягу, Ф. Вуянович заявив, що через три роки проведе референдум з питання незалежності країни, що узгоджувалося з конституцією Сербії і Чорногорії. З цього часу громадяни згуртувалися навколо двох великих політичних угруповань: блоку за незалежність Чорногорії і блоку за збереження державного союзу Сербії і Чорногорії. Лідерами першого стали президент М. Джуканович, прем’єр-міністр Ф. Вуянович і голова парламенту Р. Кривокапич. Другий блок, ядро якого становила Соціалістична народна партія, очолив П. Булатович.

Парламент прийняв ухвалу, що результати референдуму будуть законними лише за умови, коли проголосує понад 55 % за явки не менше 50 % виборців. Референдум з питання державного статусу республіки відбувся 21 травня 2006 р. Голосувало 86,49 % (у списки було включено 484 718 громадян), з яких 55,5 % висловилися за незалежну Чорногорію. Спостерігачі від ОБСЄ констатували, що референдум відбувся згідно з міжнародними стандартами. Враховуючи ці результати, Скупщина 3 червня 2006 р. одностайно прийняла *Декларацію про незалежність* (депутати від опозиційних партій — учасниць блоку за збереження союзу Сербії і Чорногорії на засідання не з'явилися). Після цього парламентарії затвердили державний прапор — геральдичний щит із зображенням двоголового орла на червоному фоні.

Для Чорногорії проголошення незалежності означає прискорення процесу євроінтеграції. Так, 1 вересня 2006 р. у країні було відмінено загальний військовий обов'язок, а збройні сили (2,5 тис. військових і цивільних фахівців у складі сухопутних військ, військово-повітряних сил, військово-морського флоту) почали формуватися на контрактній основі. Водночас уряд звернувся з проханням до керівництва НАТО прийняти Чорногорію до участі в програмі “Партнерство заради миру”.

Перші парламентські вибори у незалежній Чорногорії відбулися 10 вересня 2006 р. за участю 6 коаліцій, 5 політичних партій і однієї громадської організації. Проте конкурували дві основні політичні сили: блок за незалежність Чорногорії і блок за збереження державного союзу Сербії і Чорногорії (останній виступав за новий референдум щодо відновлення зв'язків із Сербією). Проголосувало 71,37 % виборців. Абсолютним переможцем стала правляча коаліція “За європейську Чорногорію” у складі Демократичної партії соціалістів і Соціал-демократичної партії (53 %, або 41 мандат з 81). Решту мандатів отримали коаліція “Сербський список” (12), блок Соціалістичної народної, Народної і Демократичної сербської партій (11), Рух за зміни (11), коаліція Ліберальної і Боснійської партій (3), “Демократичний союз албанців Чорногорії” і албанська Партія демократичного процвітання (1), “Албанська альтернатива” (1) і Демократичне об'єднання албанців (1).

Першу конституцію незалежної держави парламент Чорногорії затвердив 20 жовтня 2007 р. Основний Закон підтримали 55 депутатів, а парламентарії від чорногорських сербів (21 депутат) голосували проти.

Відповідно до першої статті конституції Чорногорія є вільною, демократичною і екологічною державою соціальної справедливості, заснованою на принципах верховенства закону.

У 2005 р. працювало 20 лужицьких та кілька десятків змішаних лужицько-німецьких дитячих садків. Саме з цих дошкільних установ у 1998 р. розпочалася реалізація культурно-освітнього проекту “Вітай”. Він спрямований на поширення двомовності серед понімечених лужичан і має мету запобігти їх зростаючій асиміляції.

Сфера вживання лужицьких мов досить обмежена. Вона охоплює спілкування в родині, громадському житті, школі, церкві, певних мас-медіа, деяких об'єднаннях та інституціях, літературі. Шість разів на рік нижньолужицькою мовою правиться св. Літургія. Частково лужицькі мови використовують у місцевій адміністрації, вивісках, рекламі. Лужицькі мови ніколи не були державними і функціонували лише у громадському житті. Це мало вирішальне значення для збереження багатьох місцевих діалектів. Більш-менш зберігається верхньолужицька розмовна мова, зокрема в селах, де помітний вплив католицької церкви. У Нижній Лужиці асиміляція помітніша: перерваний зв'язок поколінь, і молодь майже не спілкується мовою батьків.

Виданням літератури серболужицькою мовою займається видавництво “Домовіна”, реорганізоване в акціонерне товариство з обмеженою відповідальністю (1992). Воно щороку видає близько 60 книжок на лужицьких мовах до 800 примірників, забезпечує потрібну кількість шкільних підручників. Відчутно зменшилися тиражі художньої літератури.

Сучасне красне письменство представлено творами А. Навки, Ю. Коха, Б. Будара, Д. Шолчиної, М. Метової та ін. Національні мас-медіа презентують газети, часописи, радіо- і телепрограми. Виходять п'ятиденка “Сербська газета” (1600 примірників, вечірнє видання по-верхньолужицьки), тижневик “Нова газета” (1000 примірників, понижньолужицьки), журнал лужицької культури і мистецтв “Огляд”, дитячий щомісячник “Полум'я”, кварталник для учителів “Лужицька школа”, два журнали релігійного змісту (“Помагай Бог”, “Католицький посол”).

Середньонімецька радіостанція веде щоденну тригодинну програму верхньолужицькою мовою, а Східнонімецьке радіо — щоденну годинну програму нижньолужицькою мовою. Крім того, є півгодинна телепередача нижньолужицькою, а з 2001 р. — й верхньолужицькою мовами. У 1991 р. заснована студія “Сорабіа-фільм”, яка знімає щороку 3—4 фільми, дублює фільми лужицькими мовами. Вона також має щомісячну телепрограму “Лужиця”. Пропаганді національних традицій, їх збереженню в сучасних умовах, захисту від цілковитої асиміляції в німецькому середовищі сприяє художньо-доку-

ментальний фільм “Лужицька ідентичність і в католицькій Верхній Лужиці” (70 хв.).

На території лужицьких сербів діють національні музеї, двомовний німецько-лужицький Народний театр (у Будишині) та Лужицький національний ансамбль, десятки фольклорних колективів. У 1996 р. внаслідок злиття театрального оркестру й оркестру Лужицького національного ансамблю виникла Нова лужицька філармонія (розміщена і працює у Войерецах). Творчою активністю вирізняються аматорські театральні колективи (“Зерна”, групи “Сорбіан Кроствіц”, “Сорбіан Розенталь”, “Сорбіан Шьонау”), кабаре (“Ложі Гьольці”). Популярними серед лужичан є регіональні фестивалі культури і мистецтва (класичної музики і співу, фольклорний фестиваль “Пташине весілля” та ін.). Сучасне малярство представлено творами Божени Навки-Куниш, Іриси Бранчакової, Майї Нагелової.

Лужичани підтримують тісні культурні контакти з українцями, важливу роль у їх розвитку і зміцненні відіграють міжнародні сорабістичні семінари. З 1984 р. вони проводяться у ЛНУ імені Івана Франка, у 2010 р. відбувся Тринадцятий науковий форум. На них збираються науковці, перекладачі, діячі культури та мистецтва з багатьох європейських країн.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Документи

- Конституції нових держав Європи та Азії. — К., 1996.
Словенія. Путь к самостоятельности. Документы. — М., 2000. — 552 с.
Югославия в огне. Документы, факты, комментарии. 1990—1992. — М., 1992. — 372 с.

Навчальні видання

- Газін В. П. Україна і світ / В. П. Газін. — Кам'янець-Подільський, 2009. — 50 с.
Зашкільняк Л. Історія Польщі / Л. Зашкільняк, М. Крикун. — Л., 2002. — 752 с.
Історія західних і південних слов'ян ХХ століття : навч. посіб. / за ред. Є. П. Пугача. — Х., 1998. — 464 с.
Історія Центрально-Східної Європи : навч. посіб. / за ред. проф. Л. Зашкільняка. — Л., 2001.
Кріль М. Історія Словаччини / М. Кріль. — Л., 2006. — 264 с.
Кріль М. Розпад Югославської федерації та утворення нових держав на Балканах : текст лекцій / М. Кріль. — Л., 1996. — 32 с.
Кріль М. Слов'янські країни на зламі епох: трансформація суспільства наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. : навч. посіб. / М. Кріль. — Дрогобич, 2008. — 180 с.
Кріль М. Суспільно-політичний розвиток Словаччини: 1945—1995 : текст лекцій / М. Кріль. — Л., 1996. — 54 с.
Чорній В. Історія Болгарії / В. Чорній. — Л., 2007. — 404 с.
Яровий В. Новітня історія країн Східної Європи : курс лекцій / В. Яровий. — К., 1997. — 268 с.
Яровий В. Новітня історія центральноєвропейських та Балканських країн ХХ ст. : підручник / В. Яровий. — К., 2005. — 814 с.

Спеціальні дослідження

- Бек У. Космополитическая Европа: реальность и утопия / У. Бек // Свободная мысль. — 2007. — № 3. — С. 31—45.
- Бурдяк В. Республіка Болгарія на зламі епох. Політична трансформація суспільства / В. Бурдяк. — Чернівці, 2004. — 520 с.
- Бухарин Н. Польша: десять лет по пути реформ / Н. Бухарин, И. Сеницина, Н. Чудакова // Новая и новейшая история. — 2000. — № 4. — С. 38—57.
- Герман С. Обличчя сучасної Польщі / С. Герман. — Л., 2001. — 125 с.
- Городня Н. Диктатор чи геній? Політичний портрет колишнього президента Югославії Слободана Мілошевича / Н. Городня // Людина і політика. — 2000. — № 6. — С. 31—36.
- Гуськова Е. История югославского кризиса (1999—2000) / Е. Гуськова. — М., 2001. — 720 с.
- Деран Ж. Независимость Косово — мина замедленного действия / Ж. Деран // Свободная мысль. — 2007. — № 3. — С. 72—77.
- Деран Ж. Сербия перед вызовом: От Черногории до Косово / Ж. Деран, Л. Жезлен // Свободная мысль. — 2006. — № 4. — С. 55—61.
- Зарицький О. Вацлав Гавел. Політичний портрет / О. Зарицький. — К., 2001. — 132 с.
- Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин. — К., 2004. — 616 с.
- Кіш Є. Центральна Європа в сучасній системі євро регіональної інтеграції / Є. Кіш. — Ужгород, 2008. — 440 с.
- Князев Ю. Итоги реформ в Словении / Ю. Князев // Свободная мысль. — 2005. — № 2. — С. 180—189.
- Козн С. Почему распался Советский Союз / С. Козн // Свободная мысль. — 2006. — № 9—10. — С. 179—189.
- Кріль М. Боснія та Герцеговина у післявоєнні роки (1995—2005) / М. Кріль // Педагогічна думка. — 2006. — № 1. — С. 35—41.
- Кріль М. Лужицькі серби: сучасний стан / М. Кріль // Педагогічна думка. — 2007. — № 3. — С. 52—55.
- Кріль М. Македонія на зламі ХХ—ХХІ ст. / М. Кріль // Педагогічна думка. — 2006. — № 2. — С. 63—68.
- Кріль М. Молдова: роки незалежності / М. Кріль // Педагогічна думка. — 2007. — № 2. — С. 49—55.
- Кріль М. Основні проблеми розвитку Сербії і Чорногорії та Словенії на сучасному етапі / М. Кріль // Педагогічна думка. — 2004. — № 4. — С. 61—69.
- Кріль М. Республіка Білорусь: 1991—2006 рр. / М. Кріль // Педагогічна думка. — 2007. — № 1. — С. 58—66.
- Кріль М. Словацька Республіка: 1993—2005 рр. / М. Кріль // Педагогічна думка. — 2005. — № 4. — С. 58—66.
- Кріль М. Сучасна Албанія / М. Кріль // Педагогічна думка. — 2005. — № 1. — С. 40—47.

- Кріль М. Сучасна Хорватія / М. Кріль // Педагогічна думка. — 2005. — № 2. — С. 32—38.
- Кріль М. Сучасна Чехія / М. Кріль // Педагогічна думка. — 2005. — № 3. — С. 31—41.
- Лукина Н. Босния и Герцеговина после Дейтона / Н. Лукина // Свободная мысль. — 2006. — № 2. — С. 125—138.
- Перепелиця Г. Конфлікти в посткомуністичній Європі / Г. Перепелиця. — К., 2003. — 432 с.
- Регион Балтійського моря. Культура, політика, суспільство. — Л., 2005. — 358 с.
- Саморукова А. Румыния: неподведенные итоги / А. Саморукова, Н. Фейт // Свободная мысль. — 2005. — № 8. — С. 179—190.
- Сеницина И. Кардинальные реформы: польский опыт / И. Сеницина, Н. Чудакова // Свободная мысль. — 2005. — № 8. — С. 167—184.
- Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: Здобутки і перспективи. — Л., 2004. — 280 с.
- Центральная Европа в новое и новейшее время. — М., 1998. — 231 с.
- Центральная Европа как исторический регион. — М., 1996. — 265 с.
- Центральная Европа во второй половине ХХ века : в 3-х т. — Т. 3. Трансформации 90-х годов. — Ч. 1—2. — М., 2002. — 516 с.
- Центральноєвропейські країни на рубежі ХХ—ХХІ вв. Аспекти громадсько-політичного розвитку. Історико-політологічний словник. — М., 2002. — 250 с.
- Шабуніна В. Болгарія на кануні вступлення в Євросоюз / В. Шабуніна // Свободная мысль. — 2005. — № 5. — С. 160—172.
- Шустер Р. Ультиматум. Спогади президента Словацької республіки / Р. Шустер. — К., 2003. — 480 с.
- Юрасова Л. Венгерська традиція інтелектуального виклику / Л. Юрасова // Свободная мысль. — 2005. — № 9. — С. 156—167.
- Central Europe Between East and West. Lublin 2005. — 260 p.
- Central Europe: Core or periphery? — Copenhagen, 2000. — 255 p.
- Eastern-Central Europe. The Multicultural Arena [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.omnibusol.com/easteurope.html>
- Kloczowski J. East Central Europe in the historiography of the countries of the region / J. Kloczowski. — Lublin, 1995. — 240 p.
- Mason D. Revolution and transition in East-Central Europe / D. Mason. — Boulder, 1996 — 242 p.
- The Consolidation of Democracy in East-Central Europe [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.books.google.com> › ... › Democracy

ДОДАТОК

ВИТЯГИ З ДОКУМЕНТІВ

З Конституції Республіки Албанія від 21 жовтня 1998 р.

Стаття 1

1. Албанія — парламентарна республіка.
2. Республіка Албанія — унітарна, неподільна держава.
3. Управління засновується на системі вільних, рівних і загальних періодичних виборів.

Стаття 2

1. Носієм суверенітету в Республіці Албанія є народ.
2. Народ здійснює суверенітет через своїх представників або безпосередньо.
3. З метою збереження миру й національних інтересів Республіка Албанія може взяти участь у системі колективної безпеки, на основі закону, схваленого більшістю усіх членів Народних зборів.

Стаття 3

Незалежність держави, цілісність держави, цілісність її території, гідність людини, її права і свободи, соціальна справедливість, конституційний лад, плюралізм, національна рівність і національна спадщина, релігійне співіснування, а також співіснування і взаєморозуміння албанців з національними меншинами є основою цієї держави, яка зобов'язана їх поважати й захищати.

Стаття 4

2. Конституція — найвищий закон у Республіці Албанія.

Додаток

Стаття 5

Республіка Албанія дотримується міжнародного права, яке є обов'язковою складовою її правової системи.

Стаття 8

1. Республіка Албанія захищає національні права албанського народу, який проживає за її межами.

3. Республіка Албанія допомагає албанським громадянам, які живуть і працюють поза її межами, з метою збереження і розвитку їхніх зв'язків з національною культурною спадщиною.

Стаття 9

1. Політичні партії створюються вільно. Їх організація має здійснюватися на демократичних засадах.

2. Політичні партії та інші організації, програми й діяльність яких ґрунтуються на принципах тоталітаризму, що сприяє розпалюванню расової, релігійної, регіональної або етнічної ненависті, використанню насильства для захоплення влади або для зміни політики держави, а також ті, які мають таємний характер, заборонені згідно з законом.

Стаття 10

1. У Республіці Албанія немає офіційної релігії.
2. Держава нейтральна в питаннях віри й совісті і гарантує свободу їх втілення у громадському житті.
3. Держава визнає рівність релігійних об'єднань.
6. Релігійні об'єднання мають статус юридичної особи...

Стаття 11

1. Економічна система Республіки Албанія ґрунтується на приватній і державній власності, а також на ринковій економіці й на свободі господарської діяльності.

З конституції Білорусі 1994 р.

Стаття 1

Республіка Білорусь — унітарна, демократична соціальна правова держава.

Республіка Білорусь має верховенство і повноту влади на своїй території, самостійно здійснює внутрішню і зовнішню політику.

Республіка Білорусь захищає свою незалежність і територіальну цілісність, конституційний лад, забезпечує законність і правопорядок.

Стаття 4

Демократія в Республіці Білорусь здійснюється на основі різноманіт-
тя політичних інститутів, ідеологій і думок.

Ідеологія політичних партій, релігійних або інших громадських
об'єднань, соціальних груп не може встановлюватися як обов'язкова для
громадян...

Політичні партії та інші громадські об'єднання мають право користу-
ватися державними засобами масової інформації в порядку, визначеному
законом.

Стаття 8

... Республіка Білорусь згідно з нормами міжнародного права може
на добровільних засадах входити в міждержавні утворення і виходити
з них...

Стаття 9

... Територія Білорусі єдина і невідчужувана...

Стаття 13

Власність може бути державною і приватною.

Держава надає всім рівні права для здійснення господарської та іншої
діяльності, крім забороненої законом, і гарантує однаковий захист і од-
накові умови для розвитку всіх форм власності.

Держава підтримує регулювання економічної діяльності в інтересах
людини і суспільства. Законом можуть бути визначені об'єкти, які пере-
бувають тільки у державній власності, а також зберігаються виняткові
права держави на особливі види діяльності...

Стаття 15

Держава відповідальна за збереження історико-культурної та духов-
ної спадщини, вільний розвиток культур усіх національних спільнот,
які проживають в Республіці Білорусь.

Стаття 16

Релігія і віровизнання рівні перед законом...

Стаття 17

Державними мовами в Республіці Білорусь є білоруська і російська.

Стаття 18

Республіка Білорусь ставить за мету зробити свою територію без'-
ядерною зоною, а державу — нейтральною.

З Указу президента Білорусі від 1995 р.

1. Державний прапор Республіки Білорусь, є символом державного
суверенітету Республіки Білорусь, представляє собою прямокутне полот-
нище, яке складається з двох горизонтально розміщених кольорових
смуг: верхня — червоного кольору шириною у $\frac{2}{3}$ і нижня — зеленого
кольору в $\frac{1}{3}$ ширини прапора. Біля древка вертикально розташовані
білоруський національний орнамент червоного кольору на білому фоні,
який становить $\frac{1}{9}$ довжини прапора. Пропорції ширини прапора до йо-
го довжини — 1:2. Прапор кріпиться до древка (флагшток), яке фарбуєть-
ся в золотистий (охра) колір...

З Конституції Республіки Болгарія від 12 липня 1991 р.

Стаття 62. Народні збори здійснюють законодавчу владу і парламен-
тарний контроль.

Стаття 63. Народні збори складаються з 240 депутатів.

Стаття 64. Народні збори обираються терміном на чотири роки.

У випадку оголошення війни, запровадження військового стану або
іншого надзвичайного становища, які настали під час або до завершення
строку повноважень Народних зборів, термін його повноважень продов-
жується до зникнення зазначених обставин.

Вибори до нових народних зборів відбуваються в строк не пізніше ніж
через два місяці з дня припинення повноважень попереднього.

Стаття 66. Законність виборів може бути оскаржена перед Конститу-
ційним судом у встановленому законом порядку.

Стаття 68. Депутати не мають права обіймати іншу державну посаду
або здійснювати діяльність, яка за законом не сумісна зі становищем
депутата.

Стаття 70. Депутати Народних зборів не можуть бути арештованими
і притягнутими до судової відповідальності, крім випадків здійснення
ними важких злочинів, причому зі згоди Народних зборів, а в період,
коли вони не засідають, зі згоди голови Народних зборів. Згоди на арешт
не потрібно на час здійснення важкого злочину, але в такому разі про це
негайно повідомляють Народні збори, а в період, коли вони не засідають,
голову Народних зборів.

Стаття 74. Народні збори — постійно діючий орган. Вони самі визна-
чають період часу, коли не засідають.

Стаття 75. Новообрані Народні збори скликаються на перше засідання президентом республіки не пізніше ніж через місяць після виборів до Народних зборів. Якщо президент не скличе Народні збори у зазначений термін, вони скликаються однією п'ятою депутатів.

Стаття 76. Перше засідання Народних зборів відкриває найстарший за віком з-поміж присутніх депутатів.

На першому засіданні депутати складають присягу: “Клянуся в ім'я Республіки Болгарія дотримуватися Конституції і законів країни й у всіх своїх діях послугоуватися інтересами народу. Присягу склав”.

На цьому ж засіданні депутати обирають голову Народних зборів і його заступників.

Конституція Боснії і Герцеговини від 14 грудня 1995 р.

Преамбула

Ґрунтуючись на пошані гідності, свободи і рівності людей, прагнучи миру, справедливості, терпимості й примирення, будучи переконаними в тому, що демократичні державні інститути і справедливі процедури найкраще забезпечують мирні відносини в плюралістичному суспільстві,

бажаючи сприяти загальному добробуту й економічному зростанню через захист приватної власності й розвитку ринкової економіки,

керуючись цілями і принципами Статуту Організації Об'єднаних Націй,

будучи прихильниками принципу суверенітету, територіальної цілісності й політичної незалежності Боснії і Герцеговини відповідно до норм міжнародного права,

будучи сповненими рішучості забезпечити повне дотримання норм міжнародного гуманітарного права,

керуючись Загальною декларацією прав людини, міжнародними пактами про громадянські та політичні права і про економічні, соціальні й культурні права і Декларацією прав осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин, а також іншими документами з питань прав людини,

виходячи з Основних принципів, узгоджених 8 вересня 1995 р. у Женеві й 26 вересня 1995 р. у Нью-Йорку,

боснійці, серби і хорвати, як й інші народи країни і громадяни Боснії та Герцеговини, сьогодні приймають таку Конституцію Боснії і Герцеговини:

Стаття I

Боснія і Герцеговина

1. Спадкоємність. Республіка Боснія і Герцеговина, офіційно іменована відтепер “Боснія і Герцеговина”, продовжує своє юридичне існування відповідно до норм міжнародного права як держава з внутрішньою структурою, зміненою згідно зі справжньою Конституцією, і в рамках нинішніх міжнародно визнаних меж. Вона залишається державою — членом Організації Об'єднаних Націй і може як Боснія і Герцеговина зберегти своє членство в організаціях системи Організації Об'єднаних Націй та інших міжнародних організаціях або подати заявку про вступ до цих організацій.

2. Демократичні принципи. Боснія і Герцеговина є демократичною державою, що функціонує на основі верховенства закону та вільних і демократичних виборів.

3. Склад. Боснія і Герцеговина складається з двох утворень — Федерації Боснії і Герцеговини й Республіки Сербської (іменованих далі “Утворення”).

4. Пересування товарів, послуг, капіталу і людей. На всій території Боснії і Герцеговини є свобода пересування. Боснія і Герцеговина й Утворення не повинні перешкоджати повній свободі пересування людей, товарів, послуг і капіталу на всій території Боснії і Герцеговини. Жодне з Утворень не повинно встановлювати контроль на кордонах між Утвореннями.

5. Столиця. Столицею Боснії і Герцеговини є Сараєво.

6. Символіка. Боснія і Герцеговина має таку символіку, яка буде визначена її Парламентською асамблеєю і затверджена Президією.

7. Громадянство. Громадянство Боснії і Герцеговини, регульоване Парламентською асамблеєю, і громадянство кожного Утворення, регульоване кожним Утворенням, визначаються такими умовами:

а) всі громадяни будь-якого з Утворень є через це громадянами Боснії і Герцеговини;

б) жодна особа не може бути довільно позбавлена громадянства Боснії і Герцеговини або громадянства Утворення, або залишена без громадянства. Жодна особа не може бути позбавлена громадянства Боснії і Герцеговини або громадянства Утворення за жодною з таких причин, як стать, раса, колір шкіри, мова, релігія, політичні або інші переконання, національне або соціальне походження, приналежність до національної меншини, майнове становище, народження або інша обставина;

в) всі особи, які були громадянами Республіки Боснія і Герцеговина безпосередньо перед набуттям чинності цієї Конституції, є громадянами Боснії і Герцеговини. Громадянство осіб, які натуралізувалися після 6 квітня 1992 р., але до набуття чинності цієї Конституції, регулюється Парламентською асамблеєю;

г) громадяни Боснії і Герцеговини можуть зберегти громадянство іншої держави за умови, що між Боснією і Герцеговиною та відповідною

державою укладена двостороння угода з цього питання. Особи, які мають подвійне громадянство, можуть голосувати в Боснії і Герцеговині й в Утвореннях лише в тому випадку, якщо Боснія і Герцеговина є країною їх постійного проживання;

е) громадянин Боснії і Герцеговини за кордоном перебуває під захистом Боснії і Герцеговини. Кожне Утворення може видавати паспорти Боснії і Герцеговини своїм громадянам відповідно до правил, що встановлюються Парламентською асамблеєю. Боснія і Герцеговина може видавати паспорти громадянам, які не отримали паспорт Утворення. Всі паспорти, видані Утвореннями та Боснією і Герцеговиною, вносяться до Центрального реєстру.

Стаття III

Обов'язки інститутів Боснії і Герцеговини та Утворень і відношення між ними

1. Обов'язки інститутів Боснії і Герцеговини. До обов'язків інститутів Боснії і Герцеговини належать такі питання:

- а) зовнішня політика;
- б) політика у сфері зовнішньої торгівлі;
- в) митна політика;
- г) грошово-кредитна політика, як це передбачено в статті VII;
- д) фінансування інститутів і міжнародних зобов'язань Боснії і Герцеговини;
- е) політика і регулювання у сфері імміграції, біженців і притулку;
- є) забезпечення дотримання кримінального законодавства на міжнародному рівні й на рівні Утворень, у тому числі відносно з Інтерполом;
- ж) створення й експлуатація загальних і міжнародних засобів зв'язку;
- з) регулювання транспортного зв'язку між Утвореннями;
- и) управління рухом повітряного транспорту.

2. Обов'язки Утворень:

а) Утворення мають право встановлювати особливі паралельні відносини із сусідніми державами, зважаючи на суверенітет і територіальну цілісність Боснії і Герцеговини;

б) кожне утворення надає всю необхідну допомогу уряду Боснії і Герцеговини, щоб останній міг дотримуватись міжнародних зобов'язань Боснії і Герцеговини, за умови, що відповідальність за фінансові зобов'язання, які приймаються одним з Утворень без згоди іншого до виборів Парламентської асамблеї і Президії Боснії і Герцеговини, несе саме це Утворення, за винятком тих випадків, якщо таке зобов'язання необхідне для продовження членства Боснії і Герцеговини в якій-небудь міжнародній організації;

в) Утворення забезпечують безпечні й надійні умови для всіх осіб у їхній відповідній юрисдикції завдяки змісту цивільних правоохоронних установ, що діють відповідно до міжнародно визнаних норм і дотримують міжнародно визнані права людини і основні свободи...

3. Закон і обов'язки Утворень та інститутів:

а) всі урядові функції та повноваження, прямо не покладені цією Конституцією на інститути Боснії і Герцеговини, виконують Утворення;

б) Утворення і будь-які їх підрозділи цілком дотримуються цієї Конституції, яка замінює несумісні з нею положення законодавства Боснії і Герцеговини та конституцій і законодавства Утворень, і виконують ухвали інститутів Боснії і Герцеговини. Загальні принципи міжнародного права є складовою частиною законодавства Боснії і Герцеговини та Утворень.

4. Координація. Президія може ухвалити рішення про сприяння координації питань між Утвореннями, що не входять у компетенцію Боснії і Герцеговини, як це передбачено в Конституції, якщо яке-небудь Утворення не заперечуватиме проти цього в тому чи іншому конкретному випадку.

Стаття V

Президія

Президія Боснії і Герцеговини складається з трьох членів: одного боснійця й одного хорвата, кожен з яких обирається безпосередньо від території Федерації, й одного серба, що обирається безпосередньо від території Республіки Сербської.

Повноваження. У сферу компетенції Президії входить:

- а) здійснення зовнішньої політики Боснії і Герцеговини;
- б) призначення послів та інших міжнародних представників Боснії і Герцеговини, не більше двох третин яких може бути від території Федерації;
- в) представництво Боснії і Герцеговини в міжнародних і європейських організаціях і установах та вступ до таких організацій і установ, членом яких Боснія і Герцеговина не є;
- г) проведення переговорів, денонсація і, з відома Парламентської асамблеї, ратифікація договорів Боснії і Герцеговини;
- г) виконання вирішень Парламентської асамблеї;
- д) представлення Парламентській асамблеї за рекомендацією Ради міністрів річного бюджету;
- е) представлення Парламентській асамблеї на її прохання, але не рідше за один раз на рік, доповіді про витрати Президії;
- є) координація, за необхідності, діяльності з міжнародними й неурядовими організаціями в Боснії і Герцеговині;
- ж) виконання інших функцій, які можуть знадобитися для виконання його обов'язків, котрі можуть бути покладені на нього Парламентською асамблеєю або які можуть бути узгоджені з Утвореннями.

З конституції Греції 1975 р.

Частина Б. Відносини між церквою і державою

Стаття 3

1. Панівною релігією у Греції є релігія східноправославної Христової церкви. Православна грецька церква, яка визнає своїм главою Господа нашого Ісуса Христа, нерозривно пов'язана своїми догмами з великою Константинопольською церквою і з будь-якою єдиновірною церквою Христовою, що неухильно дотримується святих апостольських і соборних канонів і священних книг. Вона є автокефальною, нею керує Священний Синод у складі всіх єпископів за посадами, як це зазначено в церковному статуті і згідно з положенням Патріаршої книги від 29 червня 1850 р. і акта Синоду від 4 вересня 1928 р. ...

3. Текст Біблії є незмінним. Його офіційний переклад на іншу мову заборонений без попередньої згоди автокефальної церкви у Константинополі.

Розділ 3. Статус Гори Афон

Стаття 105

1. Афонський півострів, від Мегалі Вілга і вище, який утворює район Святої гори, складає зі своїм давнім привілейованим становищем автономну частину Грецької держави, яка зберігає недоторканим свій суверенітет над цією територією. Духовно Свята гора є у безпосередньому підпорядкуванні Вселенського патріархату. Всі особи, які ведуть чернечий спосіб життя, набувають грецьке громадянство відразу, без жодних формальностей.

2. Згідно зі своїм статусом, Свята гора керується своїми двадцятьма святими монастирями, між якими поділений весь Афонський півострів; її територія не може бути відчуженою.

3. Детальний режим Святої гори і умови її функціонування визначаються конституційною хартією Святої гори, яка складена і прийнята двадцятьма святими монастирями у співробітництві з представником держави і затверджена Вселенськими патріархатом і Палатою депутатів Греції.

4. Точне збереження режиму Святої гори щодо його духовної частини є під верховним наглядом Вселенського патріархату, а адміністративно — під надзором держави, яка має виняткове право підтримання порядку і громадської безпеки.

5. Зазначені повноваження держава здійснює через губернатора, права і обов'язки якого встановлені законом. Так само законом визначається судова влада, яку здійснюють настоятелі монастирів і свята громада, а також податкові та митні привілеї, що надаються Святій горі.

З конституції Македонії 1991 р.

Стаття 1

Республіка Македонія — суверенна, самостійна, демократична і соціальна держава.

Стаття 3

Територія Республіки Македонії неподільна і невідчужувана. Республіка Македонія не має територіальних претензій до сусідніх держав...

Стаття 7

У Республіці Македонії службовою мовою є македонська мова з кириличним алфавітом.

В адміністративних одиницях місцевого самоуправління, де більшість жителів становлять представники національностей, для службової мети поруч з македонською мовою і кириличною писемністю використовується мова і писемність цих національностей, згідно з передбаченою законом процедурою.

Стаття 19

Македонська православна церква, інші релігійні об'єднання і групи відокремлені від держави і рівні перед законом.

Стаття 21

Громадяни мають право мирно збиратися і висловлювати публічний протест без попереднього інформування влади і без спеціального дозволу...

Стаття 48

Республіка гарантує захист етнічної, культурної, мовної і релігійної ідентичності національностей.

Стаття 49

Республіка проявляє турботу про культурні, економічні та соціальні права її громадян за кордоном...

Стаття 74

Ухвала про зміну кордонів Республіки вважається прийнятою на референдумі, якщо за неї проголосувала більшість від загальної кількості виборців...

З конституції Молдови 1994 р.

Стаття 1

Держава Республіка Молдова

1. Республіка Молдова — суверенна і незалежна, єдина і неподільна держава.

2. Форма державного правління — республіка.

Стаття 11

Республіка Молдова — нейтральна держава

Стаття 13

... Державною мовою є молдовська, яка заснована на латинській графіці.

Стаття 18

... Громадяни Республіки Молдова не можуть бути громадянами інших держав...

Стаття 111

... Населеним пунктам лівобережжя Дністра, а також деяким населеним пунктам півдня Республіки Молдова можуть бути надані особливі форми й умови автономії згідно з особливістю статусу, встановленого органічними законами.

Про особливий статус Гагаузії (Гагауз Ері)

Стаття 1

Гагаузія (Гагауз Ері) — це територіальне автономне утворення з особливим статусом як форми самовизначення гагаузів і є складовою частиною Республіки Молдова...

Стаття 2

Управління в Гагаузії здійснюється на основі конституції Республіки Молдова...

Стаття 3

Офіційними мовами Гагаузії є молдовська, гагаузька і російська.

Стаття 7

Представницьким органом Гагаузії є Народні збори, які мають право прийняття нормативних актів у межах своєї компетенції.

Стаття 14

Вищою посадовою особою Гагаузії є її глава (башкан)... Глава Гагаузії має бути громадянином Республіки Молдова, бути старшим за 35 років і володіти гагаузькою мовою.

З Договору про добросусідство, дружні відносини і співробітництво між Україною та Словацькою Республікою від 29 червня 1993 р.

Стаття 1

Договірні Сторони розвиватимуть свої відносини як дружні держави. Вони будуватимуть відносини між собою на основі принципів суверенної рівності, територіальної цілісності та політичної незалежності, непорушності існуючих державних кордонів, мирного врегулювання спорів, невикористання сили чи загрози силою, включаючи економічні та інші способи тиску, невтручання у внутрішні справи, дотримання прав людини та основних свобод, співробітництва між державами та сумлінного виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань, а також інших загально визнаних норм міжнародного права.

Договірні Сторони здійснюватимуть дружнє співробітництво в душі взаємної поваги, добросусідства і партнерства.

Стаття 2

... Договірні Сторони визнають непорушність існуючих між ними державних кордонів і підтверджують, що не мають жодних територіальних претензій одна до одної й не висуватимуть таких претензій у майбутньому.

Стаття 4

Договірні Сторони не використовуватимуть самі й не допускать використання своєї території з метою збройної агресії чи ворожої діяльності проти іншої Договірної Сторони.

У випадку, якщо одна з Договірних Сторін стане об'єктом збройного нападу, інша Договірна Сторона не надаватиме агресору жодної допомоги чи підтримки і сприятиме тому, щоб конфлікт був урегульований відповідно до принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй і процедур, вироблених у рамках Ради з безпеки та співробітництва в Європі.

Вищенаведені зобов'язання не стосуються прав і обов'язків Договірних Сторін, які випливають із Статуту Організації Об'єднаних Націй.

Договірні Сторони зобов'язуються, що розміщення і діяльність їхніх збройних сил у районах спільних державних кордонів завжди відповідатимуть цілям і принципам цього Договору.

Стаття 9

З метою забезпечення необхідних умов для зближення своїх народів на дружній добросусідській основі Договірні Сторони всіляко сприятимуть розширенню контактів між громадянами своїх держав як на індивідуальній основі, так і по лінії державних і громадських організацій.

Договірні Сторони сприятимуть створенню належних умов для розширення контактів і співробітництва між громадськими організаціями,

профспілками, церквою, фондами, навчальними закладами, культурними установами, науково-дослідними інститутами, засобами масової інформації обох держав.

Стаття 10

Договірні Сторони приділятимуть особливу увагу розвитку взаємовигідного співробітництва в галузі економіки.

Першочергового значення вони надаватимуть удосконаленню механізму взаємних економічних зв'язків, наближаючи їх по всьому комплексу економічного, промислового і науково-технічного співробітництва до процесів світового господарства, а також практики і норм міжнародного ринку.

Водночас вони прагнутимуть збереження та розвитку традиційних економічних і торгових зв'язків, які виникли між ними як сусідніми державами, беручи до уваги потреби та реальні можливості обох держав...

Стаття 12

Договірні Сторони розвиватимуть співробітництво в галузі захисту та поліпшення стану навколишнього середовища, запобігання транскордонних забруднень, зменшення та ліквідації наслідків аварій і стихійних лих, зокрема, Чорнобильської катастрофи, раціонального та ресурсощадного використання природи, розширення сфери екологічно чистих виробництв, здійснення високоефективних природоохоронних і відбудовних заходів, передусім у прикордонних областях.

Договірні Сторони, враховуючи свої можливості, співпрацюватимуть у вирішенні глобальних та європейських екологічних проблем.

Стаття 16

Договірні Сторони розглядають розширення та поглиблення традиційних культурних зв'язків, які є невід'ємною частиною європейської культурної спадщини, як природну потребу своїх народів. Вони зміцнюватимуть і розвиватимуть співробітництво в галузі культури, науки, освіти та інформації.

Договірні Сторони забезпечуватимуть своїм громадянам широкий доступ до культури, творів мистецтва та літератури, засобів масової інформації іншої Договірної Сторони і підтримуватимуть спрямовані на це державні, суспільні та індивідуальні ініціативи. Вони сприятимуть розширенню обмінів між творчими колективами, діячами мистецтва, спеціалістами, установами культури та освіти на державному, регіональному та місцевому рівнях, заохочуватимуть вивчення мови іншої Договірної Сторони.

Договірні Сторони сприятимуть одна одній у справі збереження та пізнання культурного і художнього надбання народів іншої Договірної Сторони, у тому числі охорони пам'яток історії та культури, дослідження і вивчення архівних матеріалів, пов'язаних з історією обох держав.

Стаття 18

Договірні Сторони, виходячи з документів Народи з безпеки та співробітництва в Європі й інших відповідних міжнародних актів, підтверджують, що дружні стосунки між їхніми народами, а також мир, справедливість, демократія і стабільність потребують, аби етнічна, культурна, мовна і релігійна самобутність національних меншин користувалась взаємним захистом і щоб для її забезпечення були створені необхідні умови.

Вони визнають право членів словацької меншини в Україні й української — в Словацькій Республіці на індивідуальне або спільне з іншими членами своєї меншини збереження, вираження і розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності без будь-якої дискримінації й в умовах повної рівності перед законом. Договірні Сторони вживатимуть відповідних заходів з метою реалізації цього права, зокрема права на:

- вивчення рідної мови і навчання нею, її вільне вживання;
- сповідування своєї релігії, в тому числі придбання, володіння і використання релігійних матеріалів і здійснення релігійної діяльності в галузі освіти рідною мовою;
- вживання імен і прізвищ, властиве рідній мові;
- доступ до інформації цією мовою, її розповсюдження і обмін;
- заснування й утримання власних освітніх, культурних, релігійних та інших організацій, товариств або асоціацій у межах своєї країни та участь у діяльності міжнародних неурядових організацій;
- встановлення і підтримання безперешкодних контактів між собою як у межах держави проживання, так і поза її межами, з громадянами інших держав, з якими вони мають спільне етнічне і національне походження, культурну спадщину та релігійне сповідування.

Стаття 24

Цей Договір укладесться строком на 10 років. Після цього його дія автоматично продовжуватиметься на наступні п'ятирічні періоди, якщо жодна з Договірних Сторін не повідомить іншу Договірну Сторону про бажання денонсувати його письмовим повідомленням не менше ніж за один рік до закінчення відповідного терміну.

Стаття 25

Цей Договір підлягає ратифікації й набуде чинності в день обміну ратифікаційними грамотами.

Обмін ратифікаційними грамотами відбудеться у м. Братиславі.

Здійснено в Києві 29 червня 1993 р. у двох примірниках, кожний українською і словацькою мовами, при цьому обидва тексти однаково чинні.

За Україну
(підпис)

За Словацьку Республіку
(підпис)

**Протокол
про встановлення дипломатичних відносин
між Республікою Словенією і Україною
10 березня 1992 р.**

Республіка Словенія й Україна, прагнучи спільно розвивати відносини між двома країнами у сфері політики, торгівлі, економіки, культури, в гуманітарній та інших галузях, ухвалили встановити дипломатичні відносини від дня підписання цього протоколу й обмінятися дипломатичними представництвами на рівні послів.

Сторони домовилися, що їхні відносини ґрунтуватимуться відповідно до Віденської Конвенції про дипломатичні відносини від 18 квітня 1961 р. Консульські відносини регулюватимуться на основі Віденської Конвенції від 24 квітня 1963 р.

Сторони дійшли згоди, що їх двосторонні відносини розвиватимуться на основі принципів суверенної рівності, взаємної поваги територіальної цілісності й невтручання у внутрішні справи одна одної згідно зі Статутом ООН, Гельсінським Заключним актом Наради з безпеки і співробітництва в Європі, Паризькою хартією для Нової Європи та іншими документами РБСЕ.

Республіка Словенія й Україна послуговуватимуться взаємними інтересами і загальноприйнятими принципами міжнародного співробітництва й збереження миру.

Здійснено в Києві 10 березня в двох примірниках словенською й українською мовами, обидва документи мають однакову силу.

За Республіку Словенію Зоран Талер
За Україну Валентин М. Ліпатов

**Зміст Конституції Республіки Хорватія від 22 грудня 1990 р.
зі змінами від 9 листопада 2000 р.**

- I. Історичні основи
- II. Основні положення (статті 1—13)
- III. Основні свободи, права людини і громадянина (статті 14—69)
 - 1. Загальні положення (статті 14—20)
 - 2. Особисті і політичні свободи і права (статті 21—47)
 - 3. Економічні, соціальні і культурні права (статті 48—69)
- IV. Організація державної влади (статті 70—121)
 - 1. Хорватський сабор (статті 70—93)
 - 2. Президент Республіки Хорватія (статті 94—106)
 - 3. Уряд Республіки Хорватія (статті 107—114)
 - 4. Судова влада (статті 115—121)
- V. Конституційний суд Республіки Хорватія (статті 122—127)

VI. Організація місцевого самоуправління і управління (статті 128—131)

VII. Міжнародні відносини (статті 132—135)

1. Міжнародні договори (статті 132—134)

2. Об'єднання і відокремлення (стаття 135)

VIII. Зміна Конституції (статті 136—139)

**З Договору про дружні відносини і співробітництво між Україною
та Чеською Республікою від 26 квітня 1995 р.**

Україна і Чеська Республіка, які далі іменуються “Договірні Сторони”, враховуючи традиційно дружні відносини між народами двох країн, враховуючи, що Україна є однією з держав — правонаступниць Союзу РСР, а Чеська Республіка — однією з правонаступниць Чеської і Словацької Федеративної Республіки,

переконані в тому, що довір'я, взаємна повага та співробітництво між двома державами відповідають інтересам народів України та Чеської Республіки і сприяють наданню нової якості двостороннім відносинам, які базуються на рівноправності та зміцненні системи безпеки в Європі,

вітаючи нинішні історичні зміни в Європі та у своїх державах, які роблять можливим подолання розколу та конфронтації в Європі,

керуючись цілями і принципами Статуту Організації Об'єднаних Націй, загально визнаними принципами і нормами міжнародного права та дотримуючись зобов'язань, які вони взяли на себе в рамках Наради з безпеки і співробітництва в Європі,

підтверджуючи, що поважання прав людини та основних свобод є невід'ємною умовою зміцнення миру і безпеки,

усвідомлюючи необхідність будувати взаємні відносини на новій основі, виходячи з досвіду розвитку політичного, економічного, науково-технічного, екологічного, гуманітарного та культурного співробітництва, та маючи намір створити для цих цілей відповідну договірну базу,

домовились про таке:

Стаття 1

Договірні Сторони розвиватимуть свої відносини як дружні держави. Вони послідовно керуватимуться принципами суверенної рівності, незастосування сили чи погрози силою, непорушності кордонів, територіальної цілісності та політичної незалежності, мирного врегулювання спорів, невтручання у внутрішні справи, поважання прав людини та основних свобод, рівноправності і права народів на самовизначення, співробітництва між державами та сумлінного виконання міжнародно-правових зобов'язань. Вони здійснюватимуть дружнє співробітництво в дусі взаємної поваги, довір'я і партнерства.

Стаття 2

Договірні Сторони будуть, відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй і документів Наради з безпеки і співробітництва в Європі, вирішувати спори, які могли б виникнути між ними, виключно мирними засобами. Вони ніколи, за жодних умов, не використають першими свої збройні сили одна проти одної.

Стаття 3

Договірні Сторони підтверджують, що безпека є неподільною і що їхня безпека нерозривно пов'язана з безпекою усіх держав — учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі...

Стаття 7

Договірні Сторони всіляко сприятимуть безпосередньому співробітництву між органами місцевого та регіонального самоврядування і суб'єктами автономії з питань, що знаходяться в їх віданні, як це передбачено національним законодавством. Договірні Сторони приділятимуть особливу увагу розширенню міжпарламентських зв'язків.

Зустрічі на найвищому рівні здійснюватимуться з урахуванням необхідності та доцільності, здебільшого, один раз на рік.

Міністри закордонних справ країн регулярно проводитимуть консультації з питань, що становлять взаємний інтерес.

Стаття 8

Договірні Сторони, з метою забезпечення необхідних умов для зближення їх народів на основі дружби і довір'я, всіляко сприятимуть розширенню контактів між своїми громадянами.

Договірні Сторони будуть полегшувати контакти між неурядовими організаціями, передусім між політичними партіями, профспілками, церквами та релігійними організаціями, просвітницькими, науковими та культурними об'єднаннями громадян, а також засобами масової інформації обох країн.

Стаття 9

Договірні Сторони приділятимуть особливу увагу розвитку взаємовигідного економічного співробітництва. Першочергового значення Договірні Сторони надаватимуть удосконаленню механізму взаємних економічних і торговельних зв'язків, наближаючи їх по всьому комплексу економічного, промислового і науково-технічного співробітництва до процесів світового господарства, а також практики і норм міжнародного ринку. Одночасно Договірні Сторони прагнуть до збереження і розвитку традиційних економічних і торговельних зв'язків, що склалися між ними.

Договірні Сторони, згідно зі своїм внутрішнім законодавством і виходячи з міжнародних зобов'язань та цілей цього Договору, забезпечуватимуть сприятливі правові та матеріальні умови для всіх форм господарської

діяльності, у тому числі стимулювання і захист взаємних капіталовкладень, а також полегшення умов для переміщення товарів, послуг та капіталів і не будуть у взаємному економічному співробітництві вдаватися до дискримінаційних заходів.

З цією метою Договірні Сторони сприятимуть укладенню відповідних угод.

Стаття 20

Договірні Сторони вирішуватимуть спірні питання, пов'язані з тлумаченням або виконанням цього Договору, за допомогою засобів мирного врегулювання спорів, прийнятих у міжнародному праві, згідно зі Статутом Організації Об'єднаних Націй та документами Наради з безпеки і співробітництва в Європі.

Стаття 21

Цей Договір не спрямований проти будь-якої третьої держави і не зачіпає прав та обов'язків Договірних Сторін за чинними двосторонніми і багатосторонніми угодами, які вони уклали з третіми державами.

Стаття 22

Цей Договір укладається строком на 10 років. Його дія потім автоматично продовжуватиметься на наступні п'ятирічні періоди, якщо жодна з Договірних Сторін не повідомить іншу Договірну Сторону про намір денонсувати його письмовим повідомленням не менш як за один рік до закінчення відповідного строку.

Здійснено в м. Прага 26 квітня 1995 р. в двох примірниках, кожний українською і чеською мовами, при цьому обидва тексти автентичні.

За Україну
(підпис)

За Чеську Республіку
(підпис)

З конституції Бранденбурга 1992 р.

Стаття 25. Права сорбів (вендів):

1. Гарантоване право сербського народу на захист, збереження та розвиток своєї національної ідентичності та свого району поселення. Земля, громада та об'єднання союзів громад сприяють реалізації цього права, особливо культурної самобутності та дієвого політичного устрою сербського народу.

2. Земельний уряд сприяє збереженню культурної автономії також за кордонами Землі.

3. Сорби мають право на збереження й розвиток сорбської мови та культури в громадському житті та їх застосування в школах і дитячих установах.

4. У районі поселення сорбів у діловодстві використовується сорбська мова. Сербський прапор — синій, червоний, білий.

5. Дотримання прав сорбів регулює закон. Він повинен гарантувати участь сорбських представників у вирішенні сорбських справ, особливо у законодавстві.

Згідно з конституцією, механізм реалізації прав серболужичан визначається окремим законом, прийнятим ландтагом Землі Бранденбург у липні 1994 р. Згідно з ним, визнання приналежності до серболужичького народу є справою цілком вільною і не впливає на громадянські права. Закон окреслив райони поселення серболужичан і установив, що гарантом виконання конституційних прав серболужичан є земельний уряд, а також адміністрація округів та громад. Безпосередньо забезпеченням різних конкретних заходів, що стосуються прав серболужичан, на земельному рівні займається незалежна Рада у серболужичьких справах, а в округах та громадах — спеціальні уповноважені особи. Рада у серболужичьких справах за своїм статусом прирівнюється до дорадчого парламентського комітету. Ряд положень цього Закону стосуються серболужичької мови, шкільництва, культури тощо.

З конституції Саксонії 1992 р.

Стаття 2

... В районах поселень можуть вважатися рівноправними поряд з прапором і гербом Землі національні кольори та герб сорбів.

Стаття 5

1. До народу Вільної Землі Саксонії належать громадяни німецької, сербської та інших національностей. Земля визнає їхнє право на батьківщину.

2. Земля гарантує і охороняє право національних та етнічних меншин німецького громадянства на збереження власної ідентичності, а також на розвиток своєї мови, релігії, культури і традицій.

3. Земля поважає інтереси національних меншин, які законно перебувають на території Землі.

Стаття 6.

1. Громадяни сербської національної приналежності, що проживають на території Землі, є її повноправною частиною населення. Земля гарантує і охороняє право на збереження їх ідентичності, а також на дотримання і розвиток їх мови, культури, традицій, особливо в школах, дошкільних та культурних установах.

2. У земельному та комунальному плануванні беруться до уваги життєві потреби сербського народу. Зберігається німецько-сербський характер району поселення сербської меншини.

3. Співпраця на міжземельному рівні, особливо у Верхній та Нижній Лужиці, служить інтересам держави.

Із Договору

між Королівством Бельгія, Королівством Данія, Федеративною Республікою Німеччина, Грецькою Республікою, Королівством Іспанія, Французькою Республікою, Ірландією, Італійською Республікою, Великим Герцогством Люксембург, Королівством Нідерландів, Республікою Австрія, Португальською Республікою, Республікою Фінляндія, Королівством Швеція, Сполученим Королівством Великобританії і Північної Ірландії (державами — членами Європейського Союзу) і Чеською Республікою, Республікою Естонія, Республікою Кіпр, Республікою Латвія, Республікою Литва, Республікою Угорщина, Республікою Мальта, Республікою Польща, Республікою Словенія і Словацькою Республікою щодо приєднання Чеської Республіки, Республіки Естонія, Республіки Кіпр, Республіки Латвія, Республіки Литва, Республіки Угорщина, Республіки Мальта, Республіки Польща, Республіки Словенія і Словацької Республіки до Європейського Союзу (Афіни, 16 квітня 2003 р.)

беручи до уваги, що стаття 49 Договору про Європейський Союз надає європейським державам можливість стати членами Союзу,

беручи до уваги, що Чеська Республіка, Республіка Естонія, Республіка Кіпр, Республіка Латвія, Республіка Литва, Республіка Угорщина, Республіка Мальта, Республіка Польща, Республіка Словенія і Словацька Республіка подали заявки на вступ до Союзу,

беручи до уваги, що Рада Європейського Союзу, після отримання рішення Комісії і санкції Європейського парламенту, повністю підтримала вступ цих держав,

прийняли ухвалу через спільну згоду визначити умови вступу, внести зміни в Договори, на яких базується Європейський Союз, і з цією метою призначили своїх повноважних представників ...

які, обмінявшись вірчими грамотами, котрі підтверджують їх повноваження, і переконавшись, що вони відповідають вимогам, домовилися про таке:

Стаття 1

1. Згідно з цим Чеська Республіка, Республіка Естонія, Республіка Кіпр, Республіка Латвія, Республіка Литва, Республіка Угорщина, Республіка Мальта, Республіка Польща, Республіка Словенія і Словацька Республіка стають членами Європейського Союзу і сторонами Договорів, на яких засновується Європейський Союз, зі всіма змінами і доповненнями.

2. Умови вступу, а також спричинені цим вступом зміни в Договори, на яких засновується Європейський Союз, визначаються Актом, доданим

до цього Договору. Положення цього Акта є складовою частиною цього Договору.

3. Положення, які стосуються прав і обов'язків держав-членів, а також повноважень і юрисдикції інститутів Союзу, передбачених Договорами, згаданих у параграфі 1, застосовуються згідно з цим Договором.

Стаття 2

1. Даний договір має бути ратифікованим Високими Сторонами, які домовляються згідно з їх внутрішніми конституційними вимогами. Ратифікаційні грамоти передаються на збереження Урядові Італійської Республіки до 30 квітня 2004 р. включно.

2. Даний договір набуває чинності 1 травня 2004 р. після подачі всіх ратифікаційних грамот на збереження до цієї дати.

Однак, якщо держави, перелічені у параграфі 1 статті 1, не подадуть свої ратифікаційні грамоти у визначений час, Договір набуває чинності для тих держав, які передали свої інструменти депозитарію.

Стаття 3

Даний договір, складений в одному примірнику чеською, данською, голландською, англійською, естонською, фінською, французькою, німецькою, грецькою, угорською, ірландською, італійською, латвійською, литовською, мальтійською, польською, португальською, словацькою, словенською, іспанською і шведською мовами, при повній аутентичності текстів кожною з цих мов, повинен бути зданий на збереження в архів Уряду Італійської Республіки, який надсилає завірену копію кожному з урядів інших держав, котрі підписали Договір.

Для підтвердження цього нижчепідписані Повноважні Представники підписали цей Договір.

Здійснено в Афінах, 16 квітня 2003 р.

Підписи

З Угоди про партнерство та співробітництво між ЄС і Україною від 1994 р.

Стаття 6

Сторони встановлюють між собою регулярний політичний діалог, який вони мають намір розвивати та поглиблювати. Він супроводжуватиме та зміцнюватиме зближення між Співтовариством та Україною, підтримуватиме політичні та економічні зміни, що відбуваються у цій країні, та сприятиме встановленню нових форм співробітництва. Політичний діалог:

— зміцнить зв'язки України зі Співтовариством і, таким чином, зі співтовариством демократичних держав. Економічне зближення,

досягнуте через цю Угоду, приведе до більш інтенсивних політичних відносин;

— ще більше зближить позиції з міжнародних питань, що становлять взаємний інтерес, і тим самим зміцнить безпеку і стабільність;

— передбачатиме, що Сторони намагатимуться співробітничати у питаннях, що стосуються зміцнення стабільності і безпеки в Європі, додержання принципів демократії, поваги і сприяння правам людини, і зокрема правам національних меншин, і у необхідних випадках проводитимуть консультації з відповідних питань.

Стаття 7

У разі необхідності Сторони проводять між собою консультації на найвищому політичному рівні...

Стаття 17

Торгівля товарами між Сторонами здійснюється за ринковими цінами.

Стаття 52

1. Співтовариство та Україна вступають в економічне співробітництво з метою сприяння процесу економічних реформ та відродження і сталого розвитку України. Таке співробітництво зміцнюватиме і розвиватиме економічні зв'язки на благо обох Сторін.

2. Політичні та інші заходи приймаються з метою здійснення економічних та соціальних реформ та перебудови економічної системи в Україні і будуть визначатися вимогами сталого та гармонійного соціального розвитку; вони також повною мірою враховуватимуть екологічні аспекти.

3. Особлива увага приділяється заходам, що сприяють співробітництву між Незалежними Державами та іншими сусідніми країнами з метою стимулювання гармонійного розвитку регіону.

4. При необхідності економічній та іншим формам співробітництва, обумовленим в цій Угоді, може надаватися з боку Співтовариства технічна допомога на основі відповідних правил Ради Співтовариства стосовно технічної допомоги Незалежним Державам, пріоритетів, погоджених в орієнтовній програмі про технічну допомогу Співтовариства Україні та встановлених процедур її координації та здійснення.

5. Рада з питань співробітництва надає рекомендації стосовно розвитку співробітництва у пріоритетних сферах, визначених у пункті 3.

Стаття 80

Сторони зобов'язуються сприяти, заохочувати та допомагати розвитку культурного співробітництва. Коли це можливо, воно може розвиватися на основі програм культурної співпраці Співтовариства або однієї чи декількох держав-членів, а також можуть здійснюватися подальші заходи, що становлять взаємний інтерес.

Стаття 85

Згідно з цим документом, створюється Рада з питань співробітництва, яка стежить за виконанням цієї Угоди. Засідання Ради проводяться на рівні міністрів один раз на рік, а також тоді, коли цього вимагають обставини. З метою досягнення цілей цієї Угоди вона розглядає будь-які значні питання, що виникають в рамках Угоди, та будь-які інші двосторонні або міжнародні питання, що становлять взаємний інтерес. Рада з питань співробітництва може також виносити необхідні рекомендації за погодженням між Сторонами.

Стаття 86

1. Рада з питань співробітництва складається з членів Ради Європейського союзу та з членів Комісії європейських співтовариств, з одного боку, та членів Уряду України, з другого боку.
2. Рада з питань співробітництва встановлює свої правила процедури.
3. Посаду Голови Ради з питань співробітництва займають по черзі представник Співтовариства і член Уряду України.

Стаття 105

Ця Угода застосовується, з одного боку, до територій, де діють договори про утворення Європейського співтовариства, Європейського співтовариства по атомній енергії та Європейського об'єднання вугілля та сталі, та за умов, визначених у цих договорах, і, з іншого боку, до території України.

Стаття 106

Генеральний секретар Ради Європейського Союзу є депозитарієм цієї Угоди.

Стаття 107

Оригінальний текст Угоди, тексти якої англійською, голландською, грецькою, данською, іспанською, італійською, німецькою, португальською, французькою, українською мовами є автентичними, здається на зберігання Генеральному секретареві Ради Європейського Союзу.

Стаття 108

Ця Угода схвалюється Сторонами згідно з їх відповідними процедурами.

З Плану дій "Україна-НАТО" від 2004 р.

Розділ I. Політичні і економічні питання

... З метою більш тісної євроатлантичної інтеграції Україна продовжуватиме проводити внутрішню політику, основу на зміцненні демократії

та верховенстві права, повазі до прав людини, принципі розподілу влад і незалежності судів, демократичних виборах згідно з нормами Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), політичному плюралізмі, свободі слова, повазі до прав національних та етнічних меншин та недискримінації за політичними, релігійними або етнічними ознаками. Це включатиме забезпечення адаптації чинного законодавства для втілення зазначеної політики.

Зважаючи на орієнтацію зовнішньої політики України на європейську і євроатлантичну інтеграцію, включаючи її заявлену перспективну мету — членство в НАТО, Україна продовжуватиме розвиток законодавства, базуючись на загальних принципах демократії та міжнародного права...

Важливим елементом реформування правової системи є участь у конвенціях Ради Європи, які встановлюють спільні стандарти для європейських країн. Зусилля мають бути спрямовані на реформування правоохоронних структур, удосконалення механізмів забезпечення дотримання і виконання всіма державними та громадськими структурами принципу верховенства права, посилення ролі структур, що захищають громадянські права...

Повна інтеграція у євроатлантичні структури безпеки є пріоритетом і стратегічною метою зовнішньої політики України. У цьому контексті майбутні процеси внутрішнього розвитку країни будуть здійснюватися на основі рішень, спрямованих на підготовку України для досягнення її мети щодо інтеграції в євроатлантичні структури.

Україна і НАТО мають спільне бачення об'єднаної та вільної Європи і спільну рішучість боротися з тероризмом, розповсюдженням зброї масового знищення (ЗМЗ), регіональною нестабільністю та іншими загрозами безпеці.

... Прагнучи досягти своєї стратегічної мети — повної інтеграції у євроатлантичні структури безпеки, Україна зобов'язується привести своє внутрішнє законодавство у відповідність до правил і процедур, прийнятих на євроатлантичному просторі.

... Ключовим елементом економічної стратегії України є забезпечення відкритості економіки згідно зі стандартами Світової організації торгівлі (СОТ). Це сприятиме економічній безпеці держави і забезпечить більш тісну координацію внутрішньої та зовнішньої політики держави в галузі економіки.

Зовнішньоекономічним пріоритетом України є повна інтеграція до світового економічного простору та поглиблення її міжнародного економічного співробітництва...

Принципи свободи слова і преси та вільне поширення інформації є наріжними каменями для утвердження демократичної держави і суспільства, що керується верховенством права...

Розділ II. Питання безпеки і оборони та військові питання

...Запроваджуючи ці реформи у галузі національної оборони і безпеки, Україна прагне адаптувати свої структури і завдання до загроз безпеці, які змінюються, на євроатлантичному просторі, відійти від принципу кругової територіальної оборони країни, враховувати необхідність розвитку як воєнних, так і невоєнних аспектів врегулювання криз.

У той час як зусилля, зосереджені на реформуванні Збройних Сил України, залишатимуться пріоритетом, у контексті нових загроз безпеці Україна прагне більш повно використовувати сили та засоби Держкомкордону, МВС та МНС. Реформа інших силових структур, таких, як Прикордонні війська, посилить можливості України щодо запобігання нелегальному переміщенню наркотичних, радіоактивних та інших заборонених речовин, людей, передачі технологій подвійного призначення, а також боротьби з транскордонною злочинністю.

...Збройні Сили України мають підняти до значно вищого рівня свою оборонну інфраструктуру, сили та засоби, щоб відповідати вимогам нової системи колективної безпеки та новим методам ведення військових операцій. Ця робота має здійснюватися на основі глибокої реструктуризації оборонно-промислового комплексу, з тим щоб він повністю відповідав вимогам ринкової економіки та відкритої конкуренції як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках...

Співробітництво з НАТО у військовій сфері розглядається як важливий елемент партнерства України з НАТО в цілому. Військова співпраця дозволяє втілити військові аспекти загальнополітичних цілей і завдань планування у військове співробітництво з метою їх виконання.

У цьому контексті Україна буде максимально використовувати потенціал своїх цивільних і військових програм співробітництва з НАТО та її державами-членами з метою досягнення намічених завдань. Зазначене особливо стосується Спільної робочої групи Україна — НАТО з питань воєнної реформи (СРГ ВР), яка є одним із ключових механізмів співробітництва Україна — НАТО у галузі оборони та безпеки...

Проведення реформи та військове співробітництво сприяють також реалізації стратегічної мети України щодо євроатлантичної інтеграції шляхом поступового прийняття стандартів і процедур НАТО, а також підвищення взаємосумісності між Збройними Силами України та НАТО, зокрема шляхом імплементації Цілей партнерства та участі в операціях з реагування на кризи під проводом НАТО...

Розділ III. Захист і безпека інформації

...Україна готова здійснювати поточний обмін з НАТО відповідною інформацією з обмеженим доступом, що є передумовою поглибленого співробітництва України з НАТО.

Навчальне видання

*КРІЛЬ Михайло Михайлович***ІСТОРІЯ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ
(кінець ХХ — початок ХХІ ст.)**

Навчальний посібник

Дизайн обкладинки А. Кучерука

Підп. до друку 06.06.2013. Формат 60×90¹/₁₆.
Папір офс. Гарнітура SchoolBook. Друк офс.
Ум. друк. арк. 17,5. Обл.-вид. арк. 16,22.
Заг. наклад 1000 пр. Зам.

Видавництво “Знання”,
01030, м. Київ, вул. Стрілецька, 28.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 3596 від 05.10.2009.
Тел.: (044) 234-80-43, 234-23-36
E-mail: sales@znannia.com.ua
<http://www.znannia.com.ua>